

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TÜRKİYE’NİN AMERİKAN HİYERARŞİK DÜZENİ İLE KRİZİ
(1964-75): DIŞ POLİTİKADA OTONOMİ ARAYIŞI**

DOKTORA TEZİ

Hüsna TAŞ YETİM

Enstitü Anabilim Dalı : Uluslararası İlişkiler

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ali BALCI

OCAK – 2021

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRKİYE’NİN AMERİKAN HİYERARŞİK DÜZENİ İLE KRİZİ
(1964-75): DIŞ POLİTİKADA OTONOMİ ARAYIŞI**

DOKTORA TEZİ

Hüsna TAŞ YETİM

Enstitü Anabilim Dalı : Uluslararası İlişkiler

“Bu tez sınavı 20/01/2021 tarihinde online olarak yapılmış olup aşağıda isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. Ali BALCI	BAŞARILI
Doç. Dr. Helin SARI ERTEM	BAŞARILI
Doç. Dr. Gökhan TELETAR	BAŞARILI
Dr. Öğr. Üyesi Filiz CİCİOĞLU	BAŞARILI
Dr. Öğr. Üyesi Nebi Miş	BAŞARILI

 SAKARYA ÜNİVERSİTESİ	T.C.		
	SAKARYA ÜNİVERSİTESİ		
	SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ		
	TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU		
Öğrencinin			
Adı Soyadı	:	Hüsna TAŞ YETİM	
Öğrenci Numarası	:	D1666007100	
Enstitü Anabilim Dalı	:	Uluslararası İlişkiler	
Enstitü Bilim Dalı	:	Uluslararası İlişkiler	
Programı	:	☐ YÜKSEK LİSANS ☒ DOKTORA	
Tezin Başlığı	:	Türkiye'nin Amerikan Hiyerarşik Düzeni ile Krizi (1964-75): Dış Politikada Otonomi Arayışı	
Benzerlik Oranı	:	%2	
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,			
Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim. Hüsna TAŞ YETİM			
			29.12.2020 İmza
Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere sbe@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir. Bilgilerinize arz ederim.			
			30.12.2021 İmza
Uygundur			
Danışman: Prof. Dr. Ali BALCI			
Tarih: 30.12.2020			
İmza:			
☐ KABUL EDİLMİŞTİR			Enstitü Birim Sorumlusu Onayı
☐ REDDEDİLMİŞTİR			
EYK Tarih ve No:			

ÖNSÖZ

Bu tez konusunu seçmemde bana yol gösterici olan ve ayrıca bu çalışmanın hazırlanma süresi boyunca değerli katkılarını, zamanını ve sabrını esirgemeyen Sakarya Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü hocası ve aynı zamanda tez danışmanım olan Prof. Dr. Ali Balcı'ya teşekkürü bir borç bilirim. Tez izleme komitemde ve jürimde yer alan Sakarya Üniversitesi Uluslararası ilişkiler bölümü doktora öğretim üyeleri Filiz Cicioğlu ve Nebi Miş'e de bu çalışmaya yaptıkları değerli katkılardan dolayı ayrıca saygılarımı sunuyorum ve teşekkürlerimi iletiyorum. Tez savunma sınavımda çalışmama yönelttikleri yapıcı eleştiriler dolayısıyla İstanbul Medeniyet Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü hocası Doçent Doktor Helin Sarı Ertem ve Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü hocası Doçent Doktor Gökhan Teletar'a ayrıca minnet ve teşekkürlerimi sunuyorum. Bu çalışmanın erken döneminden nihai aşamasına kadar her anlamıyla yanımda olan eşim Mustafa Yetim'e ayrıca teşekkürlerimi sunuyorum. Bu çalışma süresince moral ve motivasyon kaynağım olan kızım Sima Nur Yetim ve oğlum Yekta Yetim'e sonsuz sevgilerimle...

Hüsna TAŞ YETİM

20.01.2021

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
TABLO LİSTESİ.....	vi
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
GİRİŞ	1
BÖLÜM I: TEORİK ÇERÇEVE: HİYERARŞİK DÜZENDE MUKTEDİ DEVLETLERİN OTONOMİ ARAYIŞI.....	18
1.1. Hegemonyaya Meydan Okumak.....	24
1.2. Hiyerarşi Yaklaşımı ve Meydan Okuma: Dört Düzeyli Sınırlılık.....	25
1.3. Muktedi Devletlerin Hegemonik Güce Meydan Okuma Nedenleri.....	29
1.3.1.Sistem Düzeyi	29
1.3.1.1.Sıkı İki Kutuplu Sistem.....	30
1.3.1.2. Detant Dönemi.....	32
1.3.1.3.Yeni Güçlerin Yükselmesi	34
1.3.2.Başat Güç Kaynaklı Nedenler	42
1.3.2.1.Otoritenin Suiistimal Edilmesi	44
1.3.2.2.İkincil Devletleri Politik Tercihlere Zorlamak	47
1.3.2.3.Başat Gücün Tedarikçi İsteğinin ve/ya Kabiliyetinin Zayıflaması	50
1.3.3.Muktedi Devlet Kaynaklı Nedenler	53
1.3.3.1.Lider Düzeyi.....	55
1.3.3.2.Dış Politikayı Etkileyen İç Sınırlar	58
1.3.3.3.Materyal Kapasitenin Artması.....	60

BÖLÜM II: ABD HİYERARŞİK DÜZENİNDE TÜRKİYE: DIŞ POLİTİKADA OTONOMİ SINIRI (1947-1964).....	64
2.1. Türkiye-ABD İlişkilerinde Hiyerarşinin Kurulması: Tarihsel Arka Plan.....	65
2.2. Türkiye'nin ABD Hiyerarşik Düznindeki Konumu	74
2.3. Türkiye'nin ABD Hiyerarşik Düzenine Dâhil Olma Nedenleri.....	75
2.3.1.Sistemik Değişim.....	76
2.3.1.1.Sıkı İki Kutuplu Sistem.....	77
2.3.1.2.Sovyet Tehdidi	80
2.3.2.Devlet Düzeyi.....	84
2.3.2.1.Materyal Kapasite.....	84
2.3.2.2.Materyal Olmayan Nedenler	87
2.3.3.Lider Düzeyi: İsmet İnönü ve Adnan Menderes.....	90
2.3.4.ABD Kaynaklı Nedenler.....	92
2.4. Hiyerarşinin Doğası: Yardım Karşılığında Otonomi Devri.....	94
2.4.1.Batı Hiyerarşisinin Maliyeti: Dış Politikada Otonomi Sınırı (1947-64).....	95
2.4.2. Otonomi Devrinin Karşılığı: ABD Askeri ve Ekonomik Yardımları	107
2.5.ABD-Türkiye İlişkilerinde Kriz Dönemi (1964-75): Dış Politikada Otonomi Arayışı.....	111
BÖLÜM III: TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKA OTONOMİSİNİ ARTIRMASINI MÜMKÜN KILAN SİSTEMİK DEĞİŞİMLER (1964-75)	113
3.1. Sıkı İki Kutuplu Sistem	114
3.2.Detant Dönemi	121
3.3. Ekonomik ve Siyasi Güçlerin Yükselişi.....	132
BÖLÜM IV: TÜRKİYE'NİN OTONOMİ ARAYIŞININ ABD PRATİKLERİNDEN KAYNAKLANAN NEDENLERİ (1964-1975).....	150
4.1. Otoritenin Suiistimal Edilmesi.....	150

4.1.1. 1962 Küba Krizi: Jüpiterlerin Sökülmesi.....	151
4.1.2. ABD Askeri Personelinin NATO İkili Anlaşmalarını Suiistimal Etmesi	159
4.1.3. Üslerin Amaç Dışı Kullanılması.....	163
4.2. ABD Politik Baskıları	169
4.2.1.1964 Kıbrıs Meselesi ve Johnson Mektubu	169
4.2.2.1967-74 Haşhaş Ekimi Meselesi	181
4.2.3.1974 Kıbrıs Meselesi ve 1975 ABD Silah Ambargosu	188
4.3. ABD Yardımlarının Azalması	199
BÖLÜM V: OTONOMİ ARAYIŞININ TÜRKİYE İÇ SİYASETİNDEN	
KAYNAKLANAN NEDENLERİ (1964-1975).....	213
5.1. Lider Düzeyi	214
5.2. Devlet Düzeyi	228
5.2.1. Lider-dışı Aktörler	228
5.2.1.1.Kamoyu	229
5.2.1.2.Ordu	241
5.2.1.3.Parlamento ve Koalisyon Hükümetleri	247
5.3.Materyal Kapasitenin Artması	249
SONUÇ.....	251
KAYNAKÇA.....	258
ÖZGEÇMİŞ.....	290

KISALTMALAR

AKÇT	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AP	: Adalet Partisi
APO	: Army Post Office (Ordu Posta Bürosu)
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Genel Kurulu
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DP	: Demokrat Parti
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
GSMYH	: Gayri Safi Milli Yurt İçi Hâsıla
G 77	: Grup 77
İİS	: İthal İkameci Sanayi
İKÖ	: İslam Konferansı Örgütü
IMF	: International Monetary Found (Uluslararası Para Fonu)
MC	: Milletler Cemiyeti
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MLF	: Multilateral Nuclear Force (Çok Taraflı Nükleer Güç)

MNP	: Milli Nizam Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik İttifakı)
NPT	: Non-Proliferation Teaty (Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması)
OECD	: Organisation For Economic Co-Operation and Development (İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı)
SALT I/II	: The Strategic Arms Limitation Talks (Stratejik Silahların Sınırlandırılması Görüşmeleri)
SEİA	: Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması
OPEC	: Organization of the Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Ülkeler)
OSİA	: Ortak Savunma ve İşbirliği Anlaşması
SOFA	: Status of Forces Agreement (Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi)
SS	: Soğuk Savaş
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİÖ	: Şangay İşbirliği Örgütü
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Hiyerarşi Yaklaşımının Temel Argümanları (H)	23
Tablo 2: Hegemon Devletin Yönelmesi Muhtemel Olan Fırsatçı Hareketler	43
Tablo 3: Muktedi Devletler Hegemonik Güce Neden Meydan Okur? Hegemonik Güç, Muktedi Devlet ve Sistem Kaynaklı Hipotezler	63
Tablo 4: 1946-64 Döneminde Türkiye'ye Yapılan ABD Ekonomik Yardımları (Milyon dolar cinsinden)	108
Tablo 5: 1948-62 döneminde Türkiye'nin Yaptığı Askeri Harcamalar, GSMH'si ve ABD'den Alınan Askeri Yardımlar (Milyar TL Cinsinden)	109
Tablo 6: Muktedi Devletlerin Otonomi Arttırmasına Olanak Tanıyan ve Tanımayan Sistem Kaynaklı Üç Hipotez.....	114
Tablo 7: Muktedi Devletleri Otonomi Arayışına Yönelme Potansiyeli Yüksek Olan Başat Güç Kaynaklı Üç Hipotez.....	150
Tablo 8: 1960-75 Döneminde ABD'nin Türkiye Ticaretindeki Toplam Payı (% Cinsinden)..	205
Tablo 9: Muktedi Devletleri Otonomi Arttırmaya Yönelmesi Muhtemel Olan Lider ve Devlet Düzeyine İlişkin Üç Hipotez	214

ÖZET

Yüksek Lisans	☐	Doktora	☒
Tezin Başlığı: Türkiye'nin Amerikan Hiyerarşik Düzeni ile Krizi (1964-75): Dış Politikada Otonomi Arayışı			
Tezin Yazarı: Hüsna TAŞ YETİM Danışman: Prof. Dr. Ali BALCI			
Kabul Tarihi: 20.01.2021		Sayfa Sayısı: viii (ön kısım) + 290 (tez)	
Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler			
Bu çalışma 1964-75 döneminde Türkiye- Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ilişkilerinin neden bir dizi krizlere tanıklık ettiğini ve bu kriz döneminde Türkiye'nin, ABD çıkarları ile bağdaşmayan dış politika açılımlarına neden yöneldiğini hiyerarşi yaklaşımının ilgili argümanları doğrultusunda mercek altına almaktadır. Hiyerarşi yaklaşımı muktedi devlet-hegemonik güç arasında eşitsiz/asimetrik ilişkilerin neden, nasıl başladığı ve ilerlediği konularına açıklama sunduğu gibi bu ilişkilerin krizlere de tanıklık edebileceğine dikkat çekmektedir. Bu yaklaşım “bir devlet otoritesini meşru olarak kabul ettiği büyük güce dış politika otonomisini arttırmak amacıyla neden muhalefet eder” sorusunun yanıtına dair oldukça zengin teorik argümanlar sunmaktadır. Bu bağlamda bu çalışma Türkiye-ABD arasında 1947 Truman Doktrini ile kurulan ve 1950'ler boyunca süregelen ilişkilerin hiyerarşik olduğu argümanından hareket edecek ve bu ilişkilerin 1964-75 döneminde neden bir kriz döngüsüne girdiğini hiyerarşi yaklaşımının ilgili dokuz hipotezi doğrultusunda açıklayacaktır. Bu çalışma söz konusu hipotezleri hegemonik güç, muktedi devlet ve sistem kaynaklı nedenler şeklinde üç başlık altına ayıracak ve bu üç ana hipotezin her birini üçer tane alt hipotez ile açıklayacaktır. Bu üç hipotez dizisi sırasıyla bu çalışmanın üçüncü, dördüncü ve beşinci bölümünde Türkiye-ABD ilişkilerinin 1964-75 dönemine uyarlanacaktır. Bir diğer ifadeyle, bu çalışma “1950'ler boyunca dış politika otonomisinin önemli bir kısmını ABD'ye transfer eden Türkiye 1964-75 döneminde hangi sebepler ile otonomisini arttırmaya yöneldi” sorusunun yanıtını üç argüman etrafında açıklayacaktır. Bu argümanlar sırasıyla ABD'nin 1964-75 döneminde Türkiye'nin çıkarları aleyhine yöneldiği eylemler, bu dönemde Türkiye iç siyasetinde ve son olarak uluslararası alanda meydana gelen sistemik değişimler şeklinde olacaktır.			
Anahtar Kelimeler: Türkiye, ABD, Hiyerarşi, Krizler, Otonomi Arayışı			

ABSTRACT

Master Degree	☐	Ph.D.	☒
Title of Thesis: Turkey's Crisis with the American Hierarchical Order (1964-75): The Quest for Autonomy in Foreign Policy			
Author of Thesis: Hüsna TAŞ YETİM Supervisor: Prof. Dr. Ali BALCI			
Accepted Date: 22.01.2021		Number of Pages: viii (front) + 290 (thesis)	
Department: International Relations			
This study examines why Turkey-United States (the US) relations witnessed the series of crises in the period of 1964-75 and Turkey's foreign policy initiatives that incompatible with US interests in line with the relevant arguments of the hierarchy approach. The hierarchy approach provides an explanation for why, how the unequal/asymmetrical relations between the subordinate state and the hegemonic power began and progress, as well as draws attention to the fact that these relations can witness crises. This approach provides very rich theoretical arguments for the answer to the question "why does the state challenge to the big power, that it accepted its authority as legitimate, in order to increase its foreign policy autonomy". In this context, this study will be based on the argument that the relations between Turkey and the US established with the 1947 Truman Doctrine and continued throughout the 1950s are hierarchical and will explain why these relationships entered the crisis cycle between 1964-75 period, in line with the nine relevant hypotheses of the hierarchy approach. This study will subdivide these hypotheses into three headings: the hegemonic power, subordinate state and system-related causes and will explain each main hypothesis with three sub-hypotheses. These three hypothesis sequences will be adapted to the period 1964-75 of Turkey-US relations in the third, fourth and fifth part of this study, respectively. In other words, this study will explain the answer to the question "For what reasons Turkey, which transferred a significant part of foreign policy autonomy to the US during the 1950s, turned to increasing its autonomy in the period 1964-75", will be explained around the three main-hypotheses. These arguments will be in the form of the actions taken by the US against Turkey's interests in the period 1964-75, changes in Turkish domestic politics and systemic changes in the international arena during this period respectively.			
Keywords: Turkey, the US, Hierarchy, Crises, Autonomy Quest			

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

Bu çalışma 1964-75 döneminde Türkiye-ABD ilişkilerinde ortaya çıkan krizleri ve bu kriz döneminde Türkiye'nin otonomi arttırmaya yönelik uygulamaya koyduğu politikaları mercek altına alacaktır. 1964 ve 1974 Kıbrıs Meseleleri, 1967 haşhaş ekimi meselesi ve 1975'te Türkiye'ye Kıbrıs'a müdahalesi nedeniyle uygulanan ABD silah ambargosu söz konusu dönemde Ankara-Washington ilişkilerinde krizlere yol açtı. Bu krizler, Türkiye'nin üslerini ABD kullanımına kapatmasına kadar vardı. Söz konusu krizlerin hem bir nedeni hem de bir sonucu olarak bu dönem Türkiye dış politikasında başlayan otonomi arayışı 1975'e kadar sürdü. Türkiye-ABD arasında İkinci Dünya Savaşı sonrası Sovyet tehdidi etrafında kurulan müttefiklik ilişkisi neden bir kriz sarmalına girdi? 1950'lerde dış politika otonomisinin önemli bir kısmını ABD'ye devreden Türkiye 1964-75 döneminde neden otonomisini genişletmek istedi? Çalışma iki sorunun yanıtına ulaşmak için uluslararası ilişkiler disiplinde görece yeni olan hiyerarşi yaklaşımına başvuracaktır.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışma İkinci Dünya Savaşı sonrasında Ankara-Washington arasında kurulan müttefiklik ilişkisinin 1964-75 döneminde neden kriz sarmalına girdiğini ve bu kriz döneminde Türkiye'nin dış politika otonomisini arttırmaya yönelik uygulamaya koyduğu politikaların bir açıklamasını sunmayı hedeflemektedir. 1950'ler boyunca dış politika otonomisinin bir bölümünü ABD'ye devretmesinin karşılığında önemli faydalar sağlayan (güvenlik, ekonomik, askeri yardım ve Sovyet tehdidinden korunma) Türkiye, ABD yardımlarına gereksinim duyduğu 1964-75 döneminde otonomisini neden arttırmak istedi? Çalışma bu sorunun yanıtına ulaşmak için uluslararası ilişkiler literatüründe 2010 sonrası dönemde bir hayli fenomen olan hiyerarşi yaklaşımına başvuracaktır. Bu amaçla çalışma hiyerarşi yaklaşımına dair yazılmış olan metinler üzerine kapsamlı bir akademik literatür taraması yapacak ve "hiyerarşik bir düzende

muktedi/ikincil (subordinate/secondary)¹ statüde konumlanan devletler hangi durumlarda bu düzenin kurucu devletine dış politika otonomilerini arttırmak amacıyla meydan okur” sorusu etrafında dokuz hipotez oluşturacaktır.

Bu çalışma 1964-75 dönemi Türkiye dış politikasındaki otonomi arayışının arkasındaki nedenleri hiyerarşi yaklaşımının ilgili argümanları (dokuz hipotez) ile açıklayarak akademik literatüre üç potansiyel katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Birincisi, Türkiye’yi de bir örnek vaka olarak hiyerarşi literatürüne dâhil etmektir. Türkiye-ABD ilişkilerinde yaşanan güncel krizlere odaklanan çalışmalar² olsa da, Türkiye dış politikası tarihi bu teorik yaklaşımın kullanılabileceği çok sayıda örnekle doludur. İkincisi, Türkiye dış politikasının söz konusu dönemi yerli ve yabancı akademik metinlere konu olmuş olmasına karşın bu dönemi hiyerarşi yaklaşımı ile ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Hiyerarşi yaklaşımı “hiyerarşik ilişkide ikincil statüde olan devletler bu düzenin liderliğini üstelenen başat güce dış politika otonomilerini arttırmak amacıyla neden meydan okur” sorusu etrafında birçok argüman geliştirmiştir. Bu argümanlardan bir kısmı 1964-75 döneminde Türkiye-ABD ilişkilerinde ortaya çıkan krizleri ve bu kriz döneminde Ankara’nın otonomi arttırmak amacıyla hayata geçirdiği politikaları açıklama aşamasında güçlü bir teorik çerçeve sunmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde bu argümanlar sistem, hegemonik güç ve muktedi devlet kaynaklı nedenler şeklinde üç ayrı başlık altında açıklanacaktır. Söz konusu üç nedenin her biri için üçer tane ayrı alt hipotez oluşturulacak ve toplamda dokuz hipotez elde edilecektir. Son olarak, hiyerarşi yaklaşımı odaklı metinlerin “muktedi devletler hegemonik güce neden meydan okur” sorusunun yanıtına dair geliştirdiği argümanlardan bir kısmının bu vesileyle kuramsallaştırılması hedeflenmektedir. Bu sorunun yanıtını ortaya koyan

¹ Hiyerarşi yaklaşımına dair yazılmış olan metinlerde devletler dört basamaktan oluşan hiyerarşik bir piramitte materyal kapasiteleri kıyas alınarak konumlandırılmaktadır. Bu piramidin en üstünü materyal kapasite üstünlüğüne sahip olan süper-başat-hegemonik güç/patron devlet/hegemon işgal ederken son üç basamağında sırasıyla büyük, orta ve küçük/zayıf devletlerden oluşan tabi/ikincil/ast/alt/muktedi devletler yer almaktadır (Bkz. Organski, 1968; Lake, 2009a). Bu çalışmada hiyerarşik düzenin kurucu güçleri için hegemonik-başat güç ve patron devlet kavramları diğer devletler için de muktedi ve ikincil devlet kavramı kullanılacaktır. Muktedi ve ikincil devlet bu çalışmada “asimetrik ilişkide gücü başat güce kıyasla görece daha az olan devlet” anlamında kullanılacaktır. Türkiye muktedi grup içerisindeki ayrımında “orta/bölgesel güç” tarafında konumlandırılacaktır.

² Bkz. (Balci, 2019a; 2019b; Cooley ve Nexon, 2020: 130-134; Nieman, 2016: 667)

hiyerarşi metinlerinin sayısı 2010 sonrası dönemde artmaya başlamış olmasına karşın, sistematik çalışmalara ihtiyaç vardır.³

Çalışmanın Önemi

Hiyerarşi yaklaşımının ilgili argümanları doğrultusunda Türkiye dış politikasının 1964-75 dönemini açıklamak beş nedenden dolayı önemlidir. Birincisi, Türkiye dış politikasının bu dönemi farklı bir teorik perspektif ile ele alınacaktır. Söz konusu dönemi ilgili literatürde hiyerarşi yaklaşımı ile ele alan bir çalışma henüz yapılmış değildir. Birinciyle ilişkili olarak çalışmanın ikinci hedefi, bu yaklaşımın ilgili argümanları sayesinde 1964-75 döneminde Türkiye-ABD ilişkilerinin neden bir dizi krizlere tanıklık ettiği ve yine aynı dönemde Türkiye dış politikasında neden otonomi arayışına gidildiği konusunu birden fazla analiz birimini bir araya getirerek açıklamaktır. Devletlerin dış politika davranışlarını açıklama aşamasında farklı analiz birimleri dikkate alınmaktadır. Hiyerarşi yaklaşımını ele alan metinler “hiyerarşik ilişkiler neden bir kriz dönemine girer ve muktedi devletler bu kriz döneminde dış politikalarında neden otonomi arayışına yönelir” sorusunun yanıtını sistem, birey ve devlet düzeyini bir araya getirerek yanıtlamaktadır (Örneğin; Ebert ve Flesmes, 2018; Jesse vd. 2012; Lake, 2018). Üstelik bu yaklaşım söz konusu üç düzey birimini krizin tarafları olan başat güç ve muktedi devlet ile sınırlamamaktadır. Örneğin; herhangi bir sistemik değişim otorite ilişkisinde (hiyerarşik ilişki anlamında) yer alan devletlerin ilişkilerinde değişime yol açabileceği gibi bu devletlerin müttefikleri ve düşmanları ile olan ilişkilerinde de bir dizi değişikliklere yol açabilir. Benzer şekilde muktedi devlet, başat güç ve ya hasım olarak tanımlanan bir devletin devlet düzeyinde meydana gelen yeni gelişmeler (örneğin; materyal kapasitede ilerleme kaydetmek vb.) hiyerarşik ilişkilerin genel seyrini olumlu ya da olumsuz etkileyebilir.

Bu bağlamda bu çalışma Türkiye dış politikasının 1964-75 dönemini bir ya da iki özne-analiz birimi ile açıklamanın eksik bir analiz sunacağı argümanı etrafında ilerleyecektir. Lider, devlet ve sistem düzeylerini Ankara-Washington ile sınırlı tutmayacak Sovyetler Birliği, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET), Üçüncü Dünya ülkeleri ve Yunanistan üzerinden de açıklayacaktır. Örneğin; 1964-75 döneminde ABD-Türkiye ilişkilerinin

³ Örneğin; Bkz. (Lake, 2017; 2018; Ikenberry, 2018a; 2018b; Ebert ve Flesmes, 2018; Cooley ve Nexon, 2020; Whitaker, 2010).

genel seyrini Türkiye ve ABD iç siyasetinde meydana gelen yeni gelişmeler kadar 1953'te Sovyetler Birliği'nde yaşanan lider değişimi de etkiledi. Benzer şekilde 1960'lar ve 1970'ler ortamında meydana gelen sistemik değişim (detant dönemi) Yunanistan-ABD ilişkilerini etkiledi. Sistemik değişimin Yunanistan-ABD ilişkilerine yaptığı etki Türkiye'nin de bu iki ülke ile ilişkilerinde değişime yol açtı. Bu örnekler çalışmanın ilerleyen bölümlerinde çeşitlendirilecektir.

Üçüncüsü, Türkiye örneği hiyerarşi yaklaşımının “başat gücün ekonomik ve askeri yardımlarına son derece ihtiyaç duyan muktedi devletler için otonominin değerli olmayacağı bu nedenle bu devletlerin dengeleme siyasetine yönelmeyeceği” (Lake, 2013a: 86-87; 2017: 371; Papayouanou, 1997: 113-140; Miller, 2006: 31-32)⁴ şeklinde geliştirmiş olduğu teorik önermeye karşı bir anti-tez oluşturmaktadır. Örneğin; Türkiye 1974'te ABD'ye rağmen, Kıbrıs'a ikinci kez müdahale ettiği sırada dahi askeri yardımların yüzde doksanını ABD'den sağlıyordu (Balcı, 2019: 17). Dördüncüsü, 1974'te Yunanistan ve Türkiye arasında yaşanan Kıbrıs çatışması “aynı hiyerarşide yer alan tarafların birbiriyle çatışmayacakları” (McDonald, 2015: 560; Lake 2017: 365; Cunningham, 2016: 307-340) yönündeki teorik önermeye karşı da bir anti tez oluşturmaktadır. Demokrasi rejimi ile yönetilen Yunanistan ve Türkiye'nin 1974'te Kıbrıs'ta çatışmaya girmesinin arkasındaki nedenleri iki devletin iç koşulları (devlet düzeyi; kamuoyu, liderler vd.) üzerinden açıklayan çalışmalar (Bkz. Adamson, 2001) olsa da bu çalışma analize sistem ve hegemonik güç kaynaklı nedenleri de dâhil edecektir.

Son olarak, bu çalışma Türkiye'nin bahsi geçen dönemde ABD'ye yönelik meydan okumasını dış politika otonomisini arttırmak ile sınırlandırdığına dikkat çekmektedir. Bir diğer ifadeyle, Ankara-Washington ilişkileri bu dönemde önemli krizlere tanıklık etmiş olmasına karşın, Türkiye “otonomi arayışını” düzenden çıkmak gibi bir seçenek üzerinden değil aksine düzendeki konumunu devam ettirerek sürdürdü. Örneğin; Türkiye, Batı menşeli örgütlere üyeliğini devam ettirdi. Benzer şekilde kamuoyu bu dönemde Türkiye'nin NATO'dan çıkması gerektiği yönünde Ankara üzerinde baskı

⁴ Whitaker (2010: 1109-1127) ve Blaauw'un (2014: 1-23) çalışmaları ise söz konusu argümana karşı anti tez geliştirmektedir. Bu iki çalışma son dönemlerde Afrika ülkelerinden bir kısmının ABD'ye neden meydan okuduklarını bu devletlerin iç politika koşulları ve alternatif tedarikçiler/ticari partnerler üzerinden açıklamaktadır.

kurmasına rağmen Ankara Batı düzenine bağlı çok yönlü bir dış politika takip edeceğini ifade etti. Daha da önemlisi bu dönemde Türkiye Batı-dışı dünya ile geliştirdiği ilişkileri Kıbrıs'a siyasi destek, askeri ve ekonomik yardım sağlamak ile sınırlı tuttu. Dolayısıyla bu çalışma henüz herhangi bir uluslararası ilişkiler teorisi içerisine dâhil edilmemiş olan “eksen kayması” tartışmaları üzerinden bu dönemi açıklamanın neden eksik bir analiz sunacağını da ayrıca açıklamayı hedeflemektedir.⁵

Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışma devletlerin dış politika davranışlarında neden değişime gittikleri konusunu teorik bir yaklaşım ile açıklamayı hedeflemektedir. Çalışmada bu amaçla tarihsel örnek olarak Türkiye dış politikasının 1964-75 dönemi tercih edildi. Bu döneme açıklama sunulması aşamasında ise hiyerarşi yaklaşımına başvuruldu. Bu amaçla çalışma öncelikli olarak hiyerarşi yaklaşımına dair yazılmış metinler üzerine kapsamlı bir akademik literatür taraması yaptı. Hiyerarşi yaklaşımına önemli katkılarda bulunan David Lake, David C. Kang, John. G. Ikenberry, Katja Weber, J.C. Scharman, Alexander Cooley, Alexander Barder, Ian Clark, Ayşe Zarakol, Mattern Janice Bially, Daniel A. Bell, Weng Pei, Michael Doyle, Tim Dunne, Daniel Nexon, Ahsan I. Butt, Jeff D. Colgan, John M. Hobson, Nicolas L. Miller, Evelyn Goh, Jack Donnelly ve bu çalışmanın kaynakça kısmında isimlerine yer verdiğimiz diğer hiyerarşi çalışanlarının akademik metinleri detaylı bir okumaya tabi tutuldu. Bu okuma sonucu bu metinlerden toplamda dokuz hipotez elde edildi ve bu hipotezlerin Türkiye örneğine çalışmanın üçüncü, dördüncü ve beşinci bölümünde uyarlanması hedeflenmektedir.

Hiyerarşi yaklaşımını ele alan metinlerin yanı sıra ittifak teorileri üzerine yazılmış metinler üzerine de akademik literatür taraması yapıldı. Hiyerarşi yaklaşımı ve ittifak teorileri devletlerin bir ittifaka neden dâhil oldukları ya da bu ittifakın kurucu devletine neden muhalefet ettikleri konularına yönelik benzer teorik önermeler sunmaktadır. Bu bağlamda ittifak teorisine önemli katkılarda bulunan Stephen Walt, R. Steven David, Michael F. Atfeld, Michael N. Barnett, Jack S. Levy, Brett Leeds, Ashley Jeffry Ritter,

⁵ Eksen kayması tartışmalarının Türkiye dış politikasında yaşanan dönüşümleri açıklamada neden eksik bir analiz sunacağını belirten örnek bir çalışma için bkz. Ali Balcı, Filiz Cicioğlu ve Dilek Küçükboz, “Türkiye’nin Ekseni Kayıyor mu? Bir Literatür Değerlendirmesi”, *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 2019, 11 (20): 66-81.

William R. Thompson, George Liska, James D. Morrow ve Jack Snyder'in çalışmalarına da başvuruldu.

Çalışmada örnek vaka olarak Türkiye dış politikasının 1964-75 dönemi ve bu dönemde Türkiye-ABD ilişkilerinde ortaya çıkan krizler seçildiği için iki konuya ilişkin yazılmış akademik metinlere de başvuruldu. Bu konuya değerli katkılarda bulunan Feroz Ahmad, Ali Balcı, Baskın Oran, Kemal Karpat, Faruk Sönmezoğlu, Oral Sander, Erol Mütercimler, Mim Kemal Öke, Aylin Güney, Yusuf Sarımay, Ayşegül Sever, Duygu Sezer, Philip Robins, George Harris, Bruce Rebellet Kuniholm, Ömer Kürkçüoğlu, William Hale, Çağrı Erhan, Hüseyin Bağcı, Nasuh Uslu, Fisun Türkmen, Mustafa Aydın, Mehmet Gönübol, Hasan Kösebalaban ve Haluk Ülman'ın (diğer isimler için çalışmanın referans kısmına bakınız) çalışmaları kapsamlı bir okumaya tabi tutuldu. Çalışmanın son başvurduğu kaynaklar ise gazete, bildiri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Tutanak dergileri oldu.

Karşılaşılan Güçlükler

Türkiye vakasını açıklamak için kullanılacak olan hipotezlerin elde edilmesi süreci bu çalışma yazarının karşılaştığı güçlük oldu. Hiyerarşiye dair yazılmış erken metinlerde⁶ hiyerarşik düzenlerin nasıl kurulduğu, devletlerin hegemon devlete egemenliklerini neden devrettikleri, hiyerarşinin hegemon devlet ve muktedi devletlerin dış politikalarına yaptığı etkiler, sosyal sözleşmelerin taraflarına getirdiği fayda ve maliyetler odağa alınırken meydan okuma konusu ihmal edilmiştir. Hiyerarşik bir düzenin (bölgesel ya da uluslararası) norm, kural, kurum, kurucusu/hegemonik gücü veya sosyal sözleşmelere yönelik aktif meydan okumaların otorite ilişkilerinde var olabileceği konusuna dikkat çeken çalışmaların sayıları son on yılda artmaya başlamış⁷ olmasına karşın hâlihazırda sistematik çalışmalara ihtiyaç vardır.

Tez İçeriği Hakkında Bilgi

Türkiye İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyada ABD öncülüğünde kurulan Batı (hiyerarşik) düzenine dâhil olmayı en fazla isteyen ülkelerden biriydi. Ankara'nın,

⁶ (Bkz. Lake, 2009a; 2009b; 2009c; 2009d; Kang, 2003; 2004; Ikenberry, 2001).

⁷ (Örneğin, Bkz. Adler-Nissen, 2014; Kupchan, 2014; Ebert ve Ffemes, 2018; Acharya, 2014; Ikenberry, 2018a; 2018b; Cooley ve Nexon, 2020; Goh, 2020)

1950’de Güney Kore ve Kuzey Kore arasında başlayan savaşa Batı kampı tarafındaki aktif katılımı bu düzenin bir parçası olmayı ne denli istediğini ortaya koyması açısından önemliydi. Türkiye’nin, bu savaşta gösterdiği başarı 1952’de NATO (North Atlantic Treaty Organization) üyeliği ile yani bu isteğinin karşılık bulmasıyla sonuçlandı. NATO üyeliği ile Türkiye 1950’ler boyunca ABD ile güvenlik boyutunun ağır bastığı (Uslu, 2016: 5) bir müttefiklik ilişkisi geliştirdi. Ancak Ankara’nın 1947-64 döneminde Washington ile geliştirdiği asimetrik ilişki dış politikası üzerindeki egemenlik haklarının bir bölümünü sınırladı.

Ankara, NATO üyeliğinin Türkiye’nin egemenliğini herhangi bir şekilde etkilemeyeceğini belirtmiş olmasına karşın dış politikasından ilk egemenlik tavizlerini daha düzene dâhil olmadan önce 1947 Truman ve 1948 Marshall anlaşmaları ile verdi. Bu anlaşmalar doğrultusunda verilen Amerikan ekonomik yardımlarının tarımda askeri yardımların ise ulusal güvenlik meselelerinde kullanılması kabul edildi. Ankara 1947-64 döneminde Washington ile katıldığı her bir yeni anlaşmada askeri ve ekonomik yardım almak karşılığında dış politikasından yeni egemenlikler devretti. Kısaca belirtmek gerekirse, bu anlaşmalar ile Türkiye dış politika otonomisinden iki taviz verdi. Bunlardan ilki 1923’ten itibaren sürdürülen “ihtiyatlı tarafsızlık” politikasının terk edilmesi, ikincisi ise Türkiye topraklarının ABD ve NATO kullanımına açılması oldu. 1964’e gelindiğinde Türkiye topraklarındaki ABD askeri tesis sayısı yüzü ABD personel sayısı ise 24 bini bulmaktaydı. Kabaca ifade etmek gerekirse 1964’e gelindiğinde yaklaşık 30 milyon metre kare toprak ABD ve NATO kullanımındaydı. Tarafsızlığın terk edilmesi ise bu dönemde Türkiye dış politikasının stratejik dış politika açılımlarının bir kısmının dahi ABD talepleri doğrultusunda belirlenmesine, askeri-ticari partner seçimlerinin, dış ticaret rakamlarının ve dış borç kaynaklarının büyük ölçüde Batılı devletlere yoğunlaştırılması ile sonuçlandı. Kısacası, Ankara’nın bu dönemde Washington ile kurduğu hiyerarşik ilişki dış politika otonomisinin bir kısmını devretmek şeklinde bir maliyet getirdi. Ancak bu maliyet aynı zamanda beraberinde üç önemli faydayı da getirdi. Türkiye Sovyet tehdidinden korundu, 1947-64 döneminde hatırı sayılır miktarda ABD askeri ve ekonomik yardımı aldı ve Batılı devletler arasında bir statü elde etti.

1952-64 döneminde Türkiye-ABD ilişkilerindeki hiyerarşi makul bir dengede tutuldu. Bu denge dönemin Türkiye Başbakanı Adnan Menderes'in 1950'lerin sonuna doğru Sovyetler Birliği ile kurmaya çalıştığı ekonomik ilişkiler nedeniyle küçük çaplı bir sarsıntıya uğradı. 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile yönetimi devralan askeri kadro aynı gün yayınladığı bildiride "NATO ve CENTO'ya bağlı olduklarını, bir önceki dönemde ABD ile imzalanan ikili anlaşmaların geçerli olduğunu ve ABD'den bir önceki dönemde alınan borçların ödeneceğini" belirtti (Cumhuriyet, 27 Mayıs, 1960; Yeşilbursa, 2010: 94).⁸ Bu bildiri Menderes hükümeti döneminde takip edilen dış politikanın sürdürüleceğine işaret etmekteydi. Askeri yönetim SSCB'den Türkiye'nin bekasına yönelen tehdidin son bulmadığını düşünmekle birlikte (Uslu, 2016: 175) ABD askeri ve ekonomik yardımlarını Türkiye'nin ekonomik ve güvenlik çıkarları açısından son derece önemli olarak görmekteydi. Bu nedenle dış politikadaki statüko sürdürülmeliydi (Harris, 1972: 86; Ahmad, 1977: 401).

Ekim 1961'de yönetimi devralan İsmet İnönü liderliğindeki koalisyon hükümeti ABD angajmanlı dış politika izlemeyi yaklaşık üç yıl kadar sürdürdü (Hale, 2003: 159). 1964'te İnönü yönetiminin radikal olarak nitelendirilebilecek bir kararla ABD'ye rağmen, Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunma isteği ve bu isteğin aynı yıl gelen Johnson Mektubu ile engellenmesi ise bu tarihe dek büyük ölçüde ABD ekseninde sürdürülen dış politikada revizyon ihtiyacını hissettirdi. Bir diğer ifadeyle bu mektup vasıtasıyla tek eksenli dış politikanın Türkiye çıkarlarını her daim korumayabileceğini tecrübe eden Ankara dış politika otonomisini arttırmaya yönelik bir dizi politikaları hayata geçirmeye başladı.

Ankara'nın Johnson mektubunun etkisiyle dış politikadaki otonomisini arttırmak amacıyla yöneldiği yeni girişimlerden öne çıkanlar şunlar oldu: Türkiye 1965'te ABD'nin talebine rağmen, Çok Taraflı Nükleer Güce (MLF) katılmadı, 1967 Arap-İsrail Savaş'ında Filistin tarafını destekledi, ABD ile arasında o güne dek imzaladığı tüm ikili anlaşmaları kendi otonomisini arttıracak şekilde 1969'da revize etti (bu anlaşmaları tek çatı altında topladı), üslerini Amerikan kullanımına sınırladı (örneğin;

⁸ Cemal Gürsel aynı gün düzenlediği basın toplantısında, Türkiye'nin ABD'ye olan borçlarının ödenebilmesi için ABD ve Batı yardımlarının devam etmesi gerektiğini belirten bir açıklamada bulundu. Bu açıklama bu dönemde de "borcun borçla kapatılacağı" geleneğinin sürdürüleceğine işaret etmekteydi (Erhan, 2002: 681).

üslerin amaç dışı kullanılmasını yasakladı), ABD baskısının etkisiyle 1971-73 Nihat Erim Hükümeti döneminde yasaklanan haşhaş ekimini Temmuz 1974'te tekrar serbest bıraktı, aynı yıl Kıbrıs'a ikinci kez müdahale etti (ilk büyük meydan okumasını gerçekleştirdi), SSCB, Üçüncü Dünya ve Ortadoğu ülkeleri ile ekonomik, siyasi ve askeri ilişkilerini çeşitlendirdi (Balcı, 2017: 146; 157-203; Yavuz ve Khan, 76-77).⁹ Kısacası, 1950'lerde Washington-Ankara arasında bir dizi ikili anlaşmalar ile kurulan güçlü müttefiklik ilişkisinin sürdürülebilirliği 1964-75 döneminde ortaya çıkan söz konusu krizler ve bu kriz döneminde Türkiye'nin uygulamaya koyduğu yeni dış politika açılımları ile test edildi.

Türkiye'nin bu yeni dış politika uygulamaları içerisinde özellikle Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa ülkeleri, Ortadoğu ve İslam Dünyasına yönelik olanlar ABD ve Batı tarafında eksen kayması tartışmasını başlattı. 1967'de dönemin ABD elçisinin Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel'e makamında gerçekleştirdiği ziyaret sırasında "Eksen mi değiştiriyorsunuz? (Are you changing axis?)" sorusu bu bağlamda önemliydi. Demirel'e göre, ABD Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerini düzeltmesinden rahatsız olmuş (Yetkin, 1995: 113) ve Türkiye'nin Batı-dışı dünyaya yönelik yeni girişimlerini eksen kayması olarak yorumlamıştı.¹⁰ Türkiye'nin eksen değiştirdiğine dair düşüncenin yerleştirilmesinde Batı medyası ayrıca önemli bir rol oynadı.

Ancak ikili ilişkilerde gerginliğin tırmanmasına karşın Türkiye, ABD merkezli Batı düzeni içerisinde kalmaya devam etti ve Washington'a yönelik meydan okumasını düzen içindeki otonomisini genişletme talepleri ile sınırlandırdı. Bu yargıya ulaşmak şu dört nedenden dolayı mümkündür. Birincisi, 1960'larda kamuoyunda Türkiye'nin NATO üyeliğine karşı başlayan eleştirilerin NATO'dan çıkma tartışmalarına evirildiği 1970'ler ortamında dahi Ankara NATO'dan çıkma düşüncesinde olduğunu beyan eden herhangi bir açıklamada bulunmadı (Erhan, 2002: 695). Örneğin; 1969'da NATO

⁹ Ankara 1965'te Birleşmiş Milletler 'de (BM) ABD'nin Vietnam Politikasına karşı çıktı, 1970'ler boyunca Ege konularında ABD'ye rağmen Yunanistan'la karşı karşıya geldi, 1968 Anlaşması ile ülkedeki ABD askeri personelinin yetkilerini sınırladı, 1967/1973 tarihli Arap-İsrail Savaşları sırasında ABD'nin İsrail'e yardım götürmek amacıyla üs kullanma talebini geri çevirdi, 1979'da İran'a karşı uygulanan ABD yaptırımlarına katılmadı, 1979'da yerli savunma sanayi ve İthal ikameci sanayiye (İSS) geçme kararı aldı (Oran, 2002: 674-680; Erhan, 2002: 690; Armaoğlu, 1994: 847; Eşel, 2017: 413; Erol ve Ozan, 2011: 30; Barlas ve Turan, 2004: 164-167).

¹⁰ Bağımsız bir dış politika görelisi olarak ekonomik bağımsızlığa sahip olmadan sağlanamaz (Hinnebush, 2011: 228). Bu bağlamda Türkiye'nin İSS'ye geçiş yapmış olması önemlidir. İSS devletlerin ekonomik bağımlılığına yol açan ihracatı sınırlamayı amaçlar.

kuruluşunun 20. yıl dönümü kutlamaları yapıldığı sırada solun siyasetteki karşılığı olan Türkiye İşçi Partisi (TİP) öncülüğünde Türkiye'nin ittifaktan ayrılması gerektiğine dair düşünce kamuoyunda önemli bir karşılık buldu (Harris, 1972: 141; Vali, 1971: 103). Ancak bu karşılığa rağmen, 1960'lardaki tüm hükümet programlarında NATO ile ilişkilerin geliştirileceği ifadesine yer verildi (Bkz. Arar, 1968: 311-399, 424, 479, 487). Kamuoyu Türkiye'nin NATO'dan ayrılması gerektiğine dair baskısını 1975 ambargo sonrası dönemde de kurmaya devam etti. Ancak Ankara Batı düzeninden çıkma ve/ya alternatif bir bloka geçme niyetinde olduğunu belirten bir herhangi bir açıklamada bulunmadı (Erol ve Ozan, 2011: 30). Kamuoyundan bu yöndeki baskılar sürdüğü sırada dönemin Başbakanı Bülent Ecevit bir taraftan “duvarın ötesinden geçmekten” söz ederken diğer taraftan da “Yunanistan'ın, NATO'nun askeri kanadından ayrılması nedeniyle doğan boşluğu Türkiye doldurur” açıklamasında bulundu (Gerger, 1998: 122). Üstelik Ecevit Türkiye'nin ABD askeri yardımlarına olan ihtiyacını dengelemek amacıyla 1979'da “Ulusal Savunma Doktrinini” ilan ettiği sırada dahi NATO'dan ayrılmak gibi bir niyetlerinin olmadığını belirtti (Hale, 2003: 169).

İkincisi, Kıbrıs Meselesi nedeniyle Türkiye NATO'dan ayrılma kararı almış olsaydı, Batı Kıbrıs konusundaki desteğini tamamen Yunanistan'a yoğunlaştırabilirdi. Bu durumda Kıbrıs Meselesinin Yunanistan'ın lehine çözümlenmesi ihtimali oldukça yüksekti. Üstelik Yunanistan'a verilen bu destek Atina'ya yapılan NATO ve Batı yardımlarının arttırılmasına kadar gidebilirdi (Gönlübol, 1975: 48-49). Üçüncüsü, Türkiye'ye yönelik Sovyet tehditleri 1950'lere kıyasla önemli ölçüde azalmış olmasına karşın 1960'lar ve 1970'ler ortamında Ankara Moskova'yı bekasına yönelik tehdit olarak görmeye devam etti. Sovyetlerin 1970'lerde Akdeniz'de artan gücü ve Avrupa'daki askeri varlığı Ankara tarafında Sovyet tehdidinin devam ettiği yönündeki düşüncüyü besledi. Örneğin; Ankara, Avrupa'daki Sovyet askerlerinin Türkiye sınırına kaydırılması yönünde bir endişeye kapıldı (Uslu, 2016: 208). Türkiye bu dönemde SSCB'nin yanı sıra Yunanistan'ı da bekasına yönelik tehdit olarak algıladı. Ankara bu çifte tehdit karşısında Türkiye'nin NATO'da kalması gerektiğini belirten açıklamalarda bulundu (Tellal, 2002: 780). Son olarak, Türkiye 1964-75 döneminde Batı-dışı ülkeler ile ilişkilerini Kıbrıs'a siyasi destek ve alternatif ekonomik ve askeri yardım sağlamak ile sınırladı. Örneğin; Türkiye Sovyetler Birliği ile ekonomik ilişki geliştirdi ancak silah malzemesi satın almadı (Harris, 1972: 127-128). Dahası bu ülkelere sağlanan

ekonomik girdinin mali sorunları çözmenin gerisinde kalması Ankara'yı 1970'lerin sonunda IMF (International Monetary Found, Uluslararası Para Fonu) ve Batı'nın yardımlarına tekrar başvurmaya yöneltti (Balcı, 2017).

Özetle Türkiye, ABD ile kriz döneminde hayata geçirdiği yeni politikaları NATO ve Batı düzenine bir alternatif olarak görmedi. Ankara'nın çabası dış politika otonomisini arttırmak idi. Bu aşamada şu teorik önermeyi hatırlatmak konunun daha anlaşılır kılınmasını sağlayabilir. Düzendan çıkma niyeti taşımayan muktedi devletin başat gücün hiyerarşik düzenin dış politika otonomisine çizdiği sınırları aşma çabasına yönelmesi (başat gücün çıkarlarına aykırı politika tercihine yönelmek) ve başat gücün taleplerini geri çevirmesi (askeri olmayan direnç stratejileri) bu devletin meydan okumasını otonomisini arttırmak talebi ile sınırlandırdığını ortaya koyar (Whitaker, 1009-1112).¹¹ Örneğin; hegemon devletin onayını almadan üçüncü bir tarafla siyasi bir kriz ya da çatışmaya giren bir devlet başat güce meydan okuyordur. Türkiye'nin, 1974'te ABD'ye rağmen Kıbrıs'ta Yunanistan ile girdiği çatışma bu bağlamda Washington'a yönelik gerçekleştirdiği ilk büyük meydan okuma olarak değerlendirilmektedir (Nieman, 2016: 667). BM'de oylamaya sunulan meselelerde başat güç ve muktedi devletin oy davranışında farklılaşma söz konusu ise muktedi devlet otonomisini arttırma çabasına girmiştir (Lake, 2011: 21). 1967 Arap-İsrail Savaşı'nın görüldüğü BM oturumu sırasında Türkiye ilk kez ABD'den farklı olarak oyunu İsrail'den değil Arap devletlerinden yana kullandı. Üstelik Ankara 1960'lar ve 1970'lerde sömürge ile ilgili BM'de yapılan tüm oturumlarda oyunu Üçüncü dünya ülkelerinden yana kullandı (Ülman ve Dekmeijian, 1967: 784; Erhan, 2002: 690; Uslu, 2009: 483-484).¹² Bu argümanlardan hareketle, bu çalışma meydan okuyan her devletin alternatif bloğa geçmeyeceği argümanı etrafında da ilerleyecektir.¹³

¹¹ Ayrıca bkz. (Scholvin, 2017: 6, 11-12; Nieman, 2016: 667; Nexon, 2007: 112; Paul, 2005: 36).

¹² Türkiye BM platformlarında 1960'ların ilk çeyreğinde ABD ile benzer oy kullanan ülkeler arasında ilk sırada yer alırken 1967'ye gelindiğinde ise 15. sırada yer almaktaydı (Aktarılan, Witkoff, 1973: 879-880; Aktaran Uslu, 2009: 484).

¹³ Örneğin; Türkiye'nin 1964-75 dönemindeki otonomi arttırma çabasına benzer bir çabaya son dönemlerde ABD'ye meydan okuyan ancak ABD ile ilişkilerini tamamen kesmek gibi bir tercihte bulunmayan Afrika ülkelerinde (bir kısmı) rastlamaktayız. Bu ülkeler Whitaker'ın (2010: 1112) tespiti ile ABD politikalarına kendi iç siyasi dinamiklerinden (lider ve devlet düzeyi) kaynaklanan nedenler ile meydan okumakta ancak Washington ile ilişkilerini sonlandırmamaktadırlar. Örneğin; bu ülkeler istihbarat paylaşımı, askeri eğitim ve sınır kontrolü konularında Washington ile ilişkilerini

Bu açıklamalar doğrultusunda bu çalışmada yanıtı aranan soru: *1950'ler boyunca dış politika otonomisini büyük ölçüde Washington'a devreden Ankara, 1964-75 döneminde otonomisinin sınırlarını genişletmeye neden yöneldi?* Bu çalışma araştırma sorusunun yanı sıra şu soruların yanıtlarını da ortaya koymayı hedeflemektedir. 1950'lerde Sovyet tehdidi etrafında kurulan güçlü müttefiklik ilişkisi neden kriz dönemine girdi? Türkiye, ABD'ye yönelik meydan okumasını neden otonomisini genişletmek ile sınırladı? Bir diğer ifadeyle, Ankara otonomisini arttırmak aşamasında neden askeri dengeleme stratejilerinden ziyade neden yumuşak dengeleme stratejilerine başvurdu? Türkiye-ABD arasındaki krizler nereye evirildi? Türkiye'nin 1964-75 döneminde dış politikadaki otonomi arayışı nasıl sonuçlandı? Hegemonik gücün ekonomik ve askeri yardımlarına gereksinim duyan bir devletin otonomi arttırma çabası nasıl açıklanabilir ve bu arayış sonuçlanır?

Çalışma bu soruların yanıtına ulaşmak için uluslararası ilişkiler disiplinde 2009 sonrası dönemde David A. Lake'in *Hierarchy in World Politics* çalışması ile popüler hale gelen hiyerarşi yaklaşımının kavram ve argümanlarına başvuracaktır. Kısaca özetlemek gerekirse, bu yaklaşım üç temel varsayıma dayanmaktadır. Birincisi, devletlerarası ilişkilerin (devlet dışı aktörlerde dâhildir) tek gerçeği realizm ve neo-realizmin belirttiği gibi anarşik değil aynı zamanda hiyerarşiktir (farklılaşmış, dikey ve eşitsiz biçimlerde) (Lake, 1999: 17, 31; 2006a: 23-24; 2009a: 7).¹⁴ Bu argümana göre, devletlerarası ilişkiler tam bir hiyerarşinin hâkim olduğu iç politikanın aksine bir ucunda anarşinin (sol) diğer ucunda hiyerarşinin (sağ) bulunduğu doğrusal bir çizgi üzerinde süregelmektedir (Lake, 1996: 1-2, 6-8). Bu çizginin solunu işgal eden devletlerin ilişkilerine anarşi hâkim olurken sağında ya da iki uç arasında bir yerde bulunan devletlerin ilişkileri ise hiyerarşik sürer (Lake, 1999: 26-27; Weber, 2000: 4). İkincisi, hiyerarşik düzendeki muktedi devletler faydalarına olan hiyerarşik düzenin kurulması ve sürdürülmesi karşılığında asimetrik sosyal sözleşmeler vasıtasıyla düzenin kurucu devletine iç veya dış politika egemenliklerinin tamamını, bir kısmını ya da

sürdürmektedir. Bu bağlamda, Türkiye 1964-75 döneminde ABD ile ilişkilerini sonlandırmadı, Batı menşeli kurumlarda yer almaya ve ABD yardımı almaya devam etti.

¹⁴ Ayrıca bkz. (Ikenberry, 2011: 14; Towns, 2012: 179; Reus-Smit, 2005: 71; Hobson, 2007: 581, 589; Hobson ve Scharman, 2005: 64-65; Barkawi ve Laffey, 2002: 110-111; Weber, 2000: 1-3).

önemli bir bölümünü devreder (Cooley, 2012: 9; Miller, 2006: 27).¹⁵ Üçüncüsü, imparatorluk ve sömürge düzenlerinin aksine modern-post kolonyal hiyerarşilerde (örneğin; ABD merkezli Batı düzeni) devletlerin dış politika otonomilerine mutlak sınırlamalar getirilmez. Üstelik post kolonyal hiyerarşilerde muktedi devletler dış politika otonomilerini arttırmak amacıyla başat güce muhalefet edebilir (Lake, 2006a: 25; 2009a: 57; 2009b: 338; Hinnebush, 2012: 216). Post kolonyal hiyerarşilerin üzerine inşa edildiği eşit egemenlik prensibi muktedi devletlerin meydan okumasına meşru bir gerekçe sunmakta ve böylece bu devletlerin meydan okumasına olanak tanımaktadır. Kısacası, muktedi devletlerin egemenlik bakımından pasifize edildiği imparatorluk hiyerarşilerinin aksine modern düzenlerde devletler pratikte olmasa da prensipte eşit egemenliğe sahip oldukları için (Wendt ve Friedheim, 1995: 698-99) düzenin kurulması, sürdürülmesi ve son bulmasında etken bir rol oynamaktadırlar (Barder, 2015: 7; Balcı, 2020: 4).

Hiyerarşi yaklaşımı devletlerarasında asimetrik ilişkilerin nasıl-neden kurulduğu ve bu ilişkinin devlet davranışlarına yaptığı etkilere açıklama getirdiği kadar bu ilişkinin bir kriz dönemine girebileceği konusu üzerinde de durmaktadır. Bu çalışma Ankara-Washington ilişkilerindeki krizi ve bu kriz döneminde Türkiye'nin otonomi arttırmaya yönelik hayata geçirdiği politikaların bir açıklamasını sunmayı hedeflediğinden hiyerarşi literatürünü daha çok bu yönüyle ele alacaktır. Bununla birlikte çalışmanın ikinci kısmı aynı zamanda hiyerarşinin birinci yönü üzerinde duracaktır. Bu bağlamda ikinci bölümde ABD-Türkiye arasında hiyerarşik ilişkilerin neden, nasıl kurulduğu ve nereye evirildiği konusu ele alınacaktır.

Söz konusu açıklamalardan hareketle bu çalışma yukarıdaki soruların yanıtını beş bölüm üzerinden ortaya koymayı hedeflemektedir. Çalışmanın ilk bölümü hiyerarşi yaklaşımına ayrılacaktır. Bu bölüm üç kısım üzerinden ilerleyecektir. Birinci kısımda hiyerarşi yaklaşımının devletlerarası ilişkilere yönelik geliştirdiği kavram ve argümanlara kısaca değinildikten sonra ikinci kısımda bu çalışmada “meydan okumak” kavramı ile kast edilenin ne olduğu tartışması yapılacaktır. Bu tartışmayı yapmak şu nedenle önemlidir: Hiyerarşiye dair yazılmış metinlerde meydan okuyan taraf düzen-

¹⁵ Bkz. (Krasner 2004: 1099; Nexon, 2007: 111; Niemann, 2016: 667; Colgan ve Miller, 2018: 4; Zimmermann, 2017: 30; Nexon, 2007: 111).

dışı, düzen-içi, büyük, küçük ve orta güç ayrımına tabi tutulmuştur. Bu bağlamda meydan okumanın karşılık geldiği tanımlama meydan okuyan tarafın kim olduğuna göre değişmektedir. Tanımlamadaki söz konusu muğlaklık giderildikten sonra aynı kısımda ayrıca hiyerarşi yaklaşımına dair yazılmış olan metinlerde “meydan okuma” konusuna dair tespit edilen dört sınırlılığa değinilecektir.

Birinci bölümün son kısmında “bir devlet otoritesini meşru olarak kabul ettiği başat güce neden muhalefet eder” sorusunun yanıtı ortaya koyulacaktır. Bu sorunun yanıtını ortaya koymaya yönelik olarak yazılmış olan hiyerarşi metinlerinden elde edilen argümanlardan bir kısmı sistem, başat güç ve muktedi devlet kaynaklı başlıklar altında ele alınacaktır. Her bir başlık için üçer tane alt hipotez kümesinden oluşan üç ana hipotez oluşturulacaktır (H1, H2, H3) oluşturulacaktır. Böylece toplamda dokuz hipotez elde edilecektir. Bu hipotezlerden bir kısmı muktedi devletin başat güce dış politika otonomisini arttırmak amacıyla neden muhalefet ettiğine açıklama sunarken diğerleri ise bu devletin meydan okumasını neden otonomi arttırma talebiyle sınırlandıracağı konusuna analitik bir açıklama getirecektir. Kısaca özetlemek gerekirse, elde edilen üç ana hipotez ve bu hipotezlerin her biri için oluşturulacak olan üçer tane alt hipotez kümesi aşağıdaki gibi olacaktır;

1.Sistem Düzeyine Yönelik Üç Hipotez (H1)

H1a: Sıkı iki kutuplu sistemde bloklar arası rekabet, (nükleer) silahlanma yarışı ve düşmanlık muktedi devletleri meydan okumadan alıkoyar.

H1b: Sıkı kutuplu sistemin gevşemesi ikincil devletlere otonomi arttırma fırsatı tanır.

H1c: Uluslararası sistemde yeni güçlerin yükselişi itaatkâr bir muktedi devleti meydan okuyan tarafa yerleştirebilir.

2.Başat Güç Kaynaklı Üç Hipotez (H2)

H2a: Hegemonik güç otoritesinin amacı ve sınırlarını aşarsa otoritesine karşı meydan okumalar yükselir.

H2b: Hegemonik güç tarafından ekonomik, askeri ve siyasi çıkarları aleyhine politik tercihlere zorlanan devletlerin meydan okuma ihtimali yüksektir.

H2c: Başat gücün muktedi devletlerin temel ihtiyaçlarını (ekonomik, askeri vb.) karşılama isteği azalır ve yeteneği zayıflar ise otoritesine karşı meydan okumaların ortaya çıkma ihtimali yüksektir.

3. Muktedi Devlet Kaynaklı Üç Hipotez (H3)

H3a: Düşünce dünyası ve ideolojisi başat güçten farklı olan muktedi devlet liderinin hegemon güce muhalefet etmesi kuvvetle muhtemeldir.

H3b: Başat güce muhalif olan (lider dışı) aktörlerin dış politika üzerindeki etkisinin artması meydan okumaya yol açabilir.

H3c: Materyal kapasitesi artan bir devletin kendi tercihlerini yansıtan dış politikaya yönelmesi muhtemeldir.

Çalışmanın ikinci bölümü Türkiye'nin 1952 NATO üyeliği ile ABD merkezli Batı düzenine dâhil olmasının arkasındaki nedenleri açıklamaya yönelik olacaktır. Bu amaçla "bir devlet hiyerarşik bir düzene neden dâhil olur" sorusunun yanıtını teorik argümanlar etrafında ele alan hiyerarşi yaklaşımı odaklı metinlere başvurulacaktır. Bu argümanlar sistem (çok kutuplu sistemin iki kutupluluğa geçişi, Sovyet tehdidi), devlet (zayıf materyal kapasite, materyal olmayan nedenler), lider (İsmet İnönü, Adnan Menderes) ve başat güç (ABD) şeklinde dört alt başlığa ayrılacaktır. Dört nedene yönelik ayrı alt hipotezler oluşturulacaktır. Bu bölümde yanıtı aranan diğer sorular şunlar olacaktır: Türkiye ve ABD arasında İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan ilişkiler hiyerarşik miydi? ABD-Türkiye arasındaki ilişkinin hiyerarşik olup olmadığını nasıl anlarız? Bir devlet kendisine kıyasla materyal kapasite üstünlüğüne sahip olan gücün liderliğinde kurulan hiyerarşik düzene neden dâhil olur? Türkiye, Batı hiyerarşik düzenine neden, nasıl ve ne zaman dâhil oldu? Batı hiyerarşik düzeni Türkiye dış politikasının genel seyrini nasıl etkiledi? Şayet dâhil olduğu düzen Türkiye'nin otonomisini sınırladıysa bu sınır dış politikanın hangi alanlarında öne çıktı? Türkiye dış politikasına çizilen otonomi sınırlarının göstergeleri nelerdir? Otonomi sınırı nasıl ölçülür ve bu sınır mutlak mıdır? Hiyerarşinin muktedi devletlere getirdiği faydalar ve maliyetler nelerdir? Hiyerarşi kazandırdıkları bakımından adil ve eşit midir? ABD merkezli Batı hiyerarşik düzeni Türkiye'ye ne tür fayda ve maliyetler getirdi? Hiyerarşide, kazanç ve maliyet dengesi nasıl sağlanır? Bu soruların yanıtlarının beş bölüm üzerinden açıklanması

hedeflenmektedir. İkinci bölümün birinci kısmında, Türkiye'nin Batı düzenine nasıl dâhil olduğunun tarihsel süreci, ikinci kısımda Türkiye'nin Amerikan hiyerarşindeki konum/rolü üçüncü kısımda, Türkiye'nin Amerikan hiyerarşine neden dâhil olmak istediğini, dördüncü kısımda Batı düzenin Türkiye'ye getirdiği kazanç ve maliyetlerin neler olduğunu, son kısımda ise 1964'te Türkiye-ABD ilişkilerinin neden bir kriz dönemine girdiği konusuna kısaca değinilecektir.

Çalışmanın üçüncü, dördüncü ve beşinci bölümünde 1964-75 döneminde Türkiye'nin otonomisini neden arttırma yöneldiği ve Türkiye-ABD ilişkilerinde krizlerin neden ortaya çıktığı konusuna H1, H2 ve H3 hipotezleri etrafında açıklama sunulacaktır. Bu kurgu doğrultusunda çalışmanın üçüncü bölümünde Türkiye-ABD arasında krizlerin ortaya çıkmasının arkasındaki ilk nedenler sistem kaynaklı H3 ile açıklanacaktır. 1947-62 döneminde uluslararası sisteme hâkim olan sıkı kutuplu sistemin 1947-64 döneminde Ankara'nın otonomi arttırmasına neden olanak tanımadığı (H1a), 1962 sonrası dönemde ise uluslararası alana hâkim olan detant döneminin (H1b) ve detant döneminin hem bir nedeni hem de bir sonucu olarak uluslararası alanda Doğu-Batı blok patronlarına yönelik ortaya çıkan meydan okumaların ve uluslararası alanda yükselen alternatif siyasi ve ekonomik güçlerin (H1c) Türkiye'nin dış politika otonomisini genişletmesi bağlamında ne tür etkilerde bulunduğu konusuna açıklama sunulacaktır.

Çalışmanın dördüncü bölümünde araştırma sorusunun yanıtı H2 ile açıklanacaktır. Bu bağlamda çalışmanın bu bölümü 1964-75 döneminde ABD'nin Türkiye çıkarları aleyhine geliştirdiği üç eylem ve politikanın Türkiye'nin bu dönemde otonomi arayışına yönelmesinin arkasındaki bir diğer neden olduğu argümanı etrafında ilerleyecektir (H2). Bu argüman sırasıyla şu üç alt argüman ile desteklenecektir. Otoritenin aşılması/suiistimal edilmesi (H2a), Ankara'ya yönelik artan ABD politik baskıları (H2b) ve Washington'un, Ankara'nın siyasi, askeri ve ekonomik ihtiyaçlarına beklenen düzeyin altında cevap vermesi (H2c). Bu üç alt hipotezin her biri için ayrı örneklemeler seçilecektir. Bu örnek olaylar sırasıyla şunlar olacaktır: 1962 Küba Olayında ABD'nin Türkiye çıkarları aleyhine SSCB ile yaptığı gizli pazarlık, Türkiye üslerinin 1960'larda ABD tarafından amaç dışı kullanılması ve ülkedeki ABD askeri personelinin ikili anlaşmalara yönelik gerçekleştirdiği aykırı eylemler (H2a), 1964 ve 1974 tarihli Kıbrıs

Meseleleri, 1967 haşhaş ekimi meselesi, 1975 ABD askeri ambargosu (H2b), Türkiye'ye yapılan ABD yardımlarının 1967'den itibaren azalmaya başlaması (H2c).

Tezin beşinci bölümünde araştırma sorusunun yanıtı 1960'lar ve 1970'lerde Türkiye iç siyasetinde meydana gelen üç gelişmede (H3) aranacaktır. Bu üç gelişmeden ilki liderlerin etkisi (H3a), ikincisi dış politikayı etkileyen lider dışı aktörler (H3b) ve üçüncüsü materyal kapasitenin artması (H3c) olacaktır. Bu üç hipotez için seçilen vaka örnekleri ise sırasıyla şunlar olacaktır; İsmet İnönü (1961-65), Süleyman Demirel (1965-71; Mart 1975-Haziran 1977; Temmuz 1977-Ocak 1978; Kasım 1979-Eylül, 1980), Bülent Ecevit (Ocak-Kasım 1974; Haziran-Temmuz 1977; Ocak 1978-Kasım 1979) ve Necmettin Erbakan (1974) (H3a), Sol-Sağ kamuoyu, koalisyon hükümetleri, parlamento, ordunun dış politika üzerindeki etkisi (H3b) ve 1964-75 döneminde Ankara'nın materyal kapasitesinde Kıbrıs'a müdahale edecek düzeyde meydana gelen artış (H3c).

Çalışmanın sonuç kısmı ile bitirilmesi hedeflenmektedir. Bu bölümde H1, H2 ve H3 ana hipotezlerini oluşturan dokuz alt hipotezden hangilerinin Türkiye-ABD arasında 1964-75 döneminde ortaya çıkan krizleri ve bu kriz döneminde Türkiye'nin otonomi arttırma çabasının arkasındaki nedenlere açıklama getirme aşamasında diğerlerine kıyasla teorik açıklayıcılığının daha yüksek olduğu tartışması yapılacaktır. Bunun yanı sıra bu hipotezlerden hangilerinin Türkiye'nin, Soğuk Savaşın ilk on beş yılında ABD'ye neden meydan okumayı tercih etmediğine ve 1964 sonrası dönemde ise ABD'nin Washington'a yönelik meydan okumasını neden otonomi arttırma talebi ile sınırlandırdığına açıklama sunduğu konusuna da değinilecektir. Bu bölümde son olarak Türkiye'nin otonomi arayışının nasıl sonuçlandığının genel bir değerlendirmesi yapılacak ve çalışmanın literatüre potansiyel katkıları belirtilecektir.

BÖLÜM I: TEORİK ÇERÇEVE: HİYERARŞİK DÜZENDE MUKTEDİ DEVLETLERİN OTONOMİ ARAYIŞI

Bu bölüm “bir devlet otoritesini meşru olarak tanıdığı başat güce neden meydan okur” (iç ve ya dış politika otonomisini arttırmak için) sorusunun yanıtını ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu amaçla çalışma 2009’da David A. Lake’in *Hierarchy in World Politics* çalışması ile uluslararası ilişkiler literatüründe popüler hale gelen hiyerarşi yaklaşımına¹⁶ başvuracaktır. Özetle belirtmek gerekirse, bu yaklaşım¹⁷ dört temel varsayıma dayanmaktadır. Birincisi, realizm ve neo-realizmin varsaydığı gibi hiyerarşi

¹⁶ Büyük güçler ve ikincil devletler arasındaki ilişkiye odaklanan çalışmaların “üçüncü ekolü” olan hiyerarşi yaklaşımı (Ikenberry ve Nexon, 2019: 399) hiyerarşinin eski çağlardan itibaren devletlerarası ilişkilerin bir gerçeği olduğuna dikkat çekmeye çalışmaktadır. Örneğin; Çin’in, 1200’lerde Asya’da kurduğu kabile sistemi, İkinci Dünya Savaşına kadar süren sömürge düzenleri, İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan ve günümüzde dek süren Amerikan düzeni (gayri-resmi/hegemonik sistemler) ve yine İkinci Dünya Savaşı sonrası Sovyetlerin öncülüğünde kurulan Doğu düzenine (“resmi imparatorluklar, informal empires) hâkim olan şey hiyerarşidir. İkinci Dünya savaşı sonrası her ne kadar imparatorluk hiyerarşileri yıkılmış olsa da post kolonyal hiyerarşiler uluslararası alana hâkim olmaya devam etmektedir (Clapton ve Hameiri, 2011: 70; Reus-Smit, 2005: 71-88; Barkawi ve Laffey, 2002: 109-127; Barnett, 2017: 90). Hiyerarşiye ilişkin yazılmış örnek kaynaklardan bazıları için bkz. (Wendt ve Friedheim, 1995; Dunne, 2003; Cooley, 2003: 2005; Lake, 1996; 1999; 2006a; 2006b; 2007; 2009a; 2009b; Reus-Smit, 2005; McDonald ve Lake 2008; Lake ve Morgan, 2010; Butt, 2013; Neimann, 2016; Clapton, 2009; Clapton ve Hameiri, 2011; Towns, 2012; Sjöberg, 2012; Sharman, 2012; 2017; Kang, 2003; 2004; 2005; 2010; Kang vd. 2018; Lees, 2012; Ikenberry, 2001; 2008; 2009; 2010; 2011; 2018a; 2018b; McDonald, 2017; McCormack, 2019; Zarakol, 2014; 2017; Hurd, 2014; Barder, 2015; Donnelly, 2009; Musgrave ve Nexon, 2018; Cooley ve Nexon, 2020; Philips ve Scharman, 2015; Clark, 1989; 2009; 2011; Hobson ve Scharman, 2005; Goh, 2013; 2019; Renshon, 2017; Mattern ve Zarakol, 2016; Zürn vd. 2018; Adler-Nissen, 2015; Philips, 2014; 2018; Musgrave ve Nexon, 2018; Muppidi, 2012; Pouliot, 2016; Bell ve Pei, 2020; Inoguchi ve Bacon, 2005; Nexon ve Wright, 2007; Sjöberg, 2012; 2017; Cooley ve Synder, 2015; Cooley, 2012; Muppidi, 2012; Morozov, 2013). Ikenberry (2001, 2008, 2009; 2010; 2011), çalışmalarında Amerikan düzenin rıza ve zorlamadan oluşan bir hiyerarşik yapıya dayalı olduğunu belirtmesine karşın bu düzeni “uluslararası otorite” kavramı ile açıklamayı ihmal etmektedir.

¹⁷ Ayşe Zarakol (2017: 5-10) ve Philips (2017: 62, 65), hiyerarşi çalışmalarını dar (narrow structure, imparatorluk hiyerarşileri) ve geniş (broad structure, modern/post-kolonyal hiyerarşiler) yapıda olmak üzere iki gruba ayırmaktadır. Bu ayırmada Lake, Ikenberry vd. hiyerarşi çalışmaları dar yapıdaki gruba post-yapısalcı, feminist, post-kolonyal ve eleştirel teorilerin ele aldığı hiyerarşi çalışmaları ise geniş gruba dâhil edilmektedir. Dar hiyerarşi türü daha çok egemenlik eşitsizliklerine ve bu eşitsizliklerin anarşik ortamda da var olduğunu hatta anarşik yapının bunları nasıl beslediğine odaklanmaktadır. Bkz. (Lake, 1996; 2009a; MacDonald ve Lake, 2008; Kang, 2004; Ikenberry, 2011; MacDonald, 2017; Donnelly, 2006; 2009). Geniş yapıdaki hiyerarşi yaklaşımı ise hiyerarşik sistemlerin güç, refah, statü, cinsiyet ve prestij açısından yarattığı eşitsizliklere ve hiyerarşinin aktör davranışlarını etkilemekten ziyade aktörlerin hak, sorumluluk, rol ve hareket ettikleri politik alanları nasıl inşa ettiğine odaklanmaktadır. Bkz. (Zarakol, 2017; Towns, 2012; Simpson, 2011; 2017; Barnett, 2017: 70; Sjöberg, 2012; 2017; Pouliot, 2017: 122). Örneğin; Towns (2012), uluslararası normların sadece uluslararası toplumu ve düzeni oluşturmadığını aynı zamanda farklılıkları ve tabakalamayı normalleştiren hiyerarşiyi de inşa ettiğini belirtmektedir. Rebecca (2014), damgalama kavramının uluslararası düzeni, toplumu ve hiyerarşiyi normalleştirme/meşrulaştırmanın bir aracı olarak kullanıldığını belirtmektedir. Philips (2014: 697-717; 2018: 740-764), Batı ve Batı-dışı toplumların “medeniyet getirme misyonunu” hiyerarşik ilişkileri ve düzenleri kurmanın ve bu düzenleri meşrulaştırmanın bir aracı olarak kullandıklarına dikkat çekmektedir.

iç politikaya özgü değildir.¹⁸ Devletlerarası ilişkiler (devlet dışı aktörlerde dâhildir)¹⁹ geçmişten günümüze anarşik değil hiyerarşik düzende de süregelmektedir (farklılaşmış, dikey²⁰ ve eşitsiz biçimlerde) (Lake, 1996: 31; 1999: 71-76).²¹ Bu argümana göre,

¹⁸ Waltz (1979: 81-88, 112-114), dış politikanın içerideki hâkim hiyerarşik kalıplarında belirlenen iç politikanın aksine anarşik uluslararası alanda belirlendiğini belirtmektedir. Bu bağlamda uluslararası sistemde devletler egemenlik bakımından eşittir ve bu nedenle devletler itaat edenler ve ettirenler şeklinde ayrılmaz. Waltz uluslararası sistemin anarşik olduğunu belirten ilk kişi değildir (Bkz. Donnelly, 2015: 394-395). Benzer şekilde Milner (1991: 76), iç politikanın hiyerarşik (örneğin; Amerikan iç politikasının belirlenmesi sürecinde kongre, hükümet, anayasa ve halkın aktif şekilde katıldığı için hiyerarşiktir) uluslararası alanın ise anarşik olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla anarşi merkezli uluslararası ilişkiler teorileri uluslararası alanın “her devletin birbirine karşı savaş (doğa durumu) halinde” olduğu ve “devletleri anlaşmalara ve/ya sözlere bağlı kalmaya zorlayacak üstün bir otoritenin olmadığı” anarşik yapıda olduğunu belirtmektedir. Bu argümana göre, devletlerin anarşik yapıda dış politika önceliği doğa durumunun neden olduğu güvenlik ikileminden kurtulmaktır. Ancak devletlerin doğa durumundan kurtuluşu bir başkasından yardım almaya değil kendi kendine yardım (self-help) ile materyal kapasitesini olabildiğince arttırmaya bağlıdır. Benzer argümanlar için ayrıca bkz. (Waltz, 1959: 1-6; Milner, 1991: 69, 76; Gilpin, 1981: 7; Mearsheimer, 2001: 1-15, 30; Keohane, 2005: 83-88; Wight, 1978: 101-102; Art ve Jervis, 1986: 7; Keene, 2002: 44; Oye, 1985: 1-2). Neo-realizmin sistemi anarşi verili kabul etmesi uluslararası alanı büyük güçler arası ilişkiler ile sınırlamasından kaynaklanmaktadır (Waltz, 1979: 72-73). Lake (2001: 132), Donnelly (2009: 55) ve Dunne (2003: 315) ise uluslararası alanda eşitsiz, asimetrik ve hiyerarşik ilişkileri kuran öznenin tam da bu büyük güçler olduğuna dikkat çekmektedir. Gilpin (1981: 29-32), anarşik ortamda materyal kapasite üstünlüğüne sahip olan büyük devletlerin güçlerini sistemin diğer devletlerine kabul ettirmek için prestij ve güç hiyerarşileri oluşturacağını belirtmektedir. Hedley Bull (1977: 57), uluslararası alanı anarşi verili olarak kabul etmekle birlikte anarşik ortamda devletlerarasında bir düzenin kurulabileceğine işaret etmektedir. Uluslararası toplumu, “tüm devletleri bağlayan ortak bir hükümetin yokluğu” (a society without government) olarak tanımlayan Bull’a göre bu toplum, birden fazla devletin ortak çıkar ve değerler etrafında bir araya gelerek, belirli kurallar ve kurumlar altında hareket ettikleri, birbirlerinin kararlarını etkileyebildikleri ve her birinin diğerini davranışını etkilediği bir topluluktur. Hiyerarşi yaklaşımı ise “uluslararası veya bölgesel düzenleri devlet ve devlet-dışı aktörleri hiyerarşiye teşvik etmenin bir aracı” olarak tanımlamaktadır (Lake, 2018: 6; Towns: 2012: 179; Renshon, 2017: 1-3).

¹⁹ Devlet dışı aktörler, kredi derecelendirme kurumları ve mikro-devletlerarasındaki hiyerarşik ilişkiler üzerine yazılmış örnek bir çalışma için bkz. (Cooley, 2003: 672-684). Kredi derecelendirme kurumlarının devletlerarası hiyerarşiyi nasıl normalleştirdiği üzerine yazılmış ayrıntılı bir çalışma örneği için Bkz. (Cooley ve Synder, 2015).

²⁰ Dikey eşitlik konusu üzerine yapılmış çalışma örnekleri için bkz. (Donnelly, 2009: 55-71; Lees, 2012: 209-230).

²¹ Benzer argümanlar için ayrıca bkz. (Lake, 2001: 132-133; 2006c: 37-41; 2009a: 7; 2009b: 337-338; 2009c: 37; Dunne, 2003: 304; Barkawi ve Laffey, 2002: 109; Zhang, 2014: 1-2; Philips, 2017: 43, 63; Scharman, 2017: 153; Zarakol, 2017: 2; 2007: 48; 2012: 1, 9; 2017: 359; 2018: 6-7; Wendt ve Friedheim, 1995: 696; Jackson, 2011: 151-152; Zimmerman, 2017: 30; Renshon, 2017: 1-3; Bartelson, 2009: 21; Pouliot, 2016: 5-7; Philips, 2014: 697-698; 2018: 740-743; Vitalis, 2006: 159-181; MacDonald ve Lake, 2008: 177; Donnelly, 2009: 61, 71-73; Ikenberry, 2011: 14; Towns, 2012: 179-180; Bell ve Pei, 2020: 109; McCormack, 2012: 6; 2019: 62-68; Nieman, 2016: 665; Barder, 2015: 2, 4, 20; 2017: 3; Butt, 2013: 575, 602; Griffiths, 2017: 130-133, 141; Ringmar, 2012: 13; Cooley, 2005: 1-48; Barnett, 2017: 68). Uluslararası politikada “hiyerarşi” göreceli gücün (dominant topluluğun) artık haklara (residual rights) sahip olduğu ancak bu toplumun ikincil statüdeki taraflarının bu hakka sahip olamadığı anlamına karşılık gelmektedir (Lake, 1996: 7; 1999: 26-29). Hiyerarşi yaklaşımı aynı zamanda güç dengesi teorisinin en fazla açıklayıcı güce sahip olduğu, anarşik bir sistemde ittifak ve dengeleme dinamikleriyle ilgilidir. Benzer argümanlar için ayrıca bkz. (Lake, 2003: 312; 2007: 58-61; 2009a: 3; 2009b: 340; 2009d: 264; 2018: 7; Ikenberry, 2011: 37; Wohlforth vd. 2007: 160; Griffiths, 2017: 148). Bu anlamıyla hiyerarşi anarşinin karşıtı değildir. Anarşi “üstün bir otoritenin olmaması” anlamına gelirken hiyerarşi aktörler (örneğin; devletler) arasındaki derecelendirmeye ve dikey farklılaşmaya (ast-üst olarak konumlanmaya)

devletlerarası ilişkiler bir ucunda (sol) anarşinin diğer ucunda (sağ) hiyerarşinin bulunduğu doğrusal bir çizgi üzerinde süregelmektedir (Lake, 1996: 2, 6-8; 1999: 26-29, 67).²² İkincisi, sistemin ikincil devletleri faydalarına olan hiyerarşik düzenin kurulması ve sürdürülmesi karşılığında asimetrik sosyal sözleşmeler²³ vasıtasıyla düzenin liderliğini üstlenen devlete²⁴ iç veya dış politika egemenliklerinin tamamını, bir

karşılık gelmektedir (Donnelly, 2009: 50-51; 2017: 243, 246, 249; Zarakol, 2017: 3; Barnett, 2017: 68; Pouliot, 2017: 114; Scharman, 2017: 138; Waltz, 1979: 81, 114; Adler-Nissen, 2017: 200).

²² Bu doğrusal çizgi üzerinde hiyerarşik ilişkiler, imparatorluk, gayri resmi imparatorluk, etki alanı, anarşik ortamda oluşturulan ittifak sistemleri, mandater sistem, egemen devletlerarasında imzalanan uluslararası anlaşmalar, ekonomik bağımlılık/birlik/alan ve hiyerarşik olmayan ekonomik pazarlıklar şeklinde kurulup sürdürülebilir. Bu ilişkilerin niteliği değişebilir. Örneğin; İkinci Dünya Savaşı sonrası imparatorluk düzenleri yıkılarak yerini gayri resmi hiyerarşiye (Amerikan düzenine) bırakmıştır (McCormack, 2019: 223; Lake, 2011: 4; 2018: 7; Griffiths, 2017: 135, 139, 149). Ancak “çoğulcu toplum” üzerine inşa edilen Batı hiyerarşisi Soğuk Savaş dönemi sonrasında değişime uğramıştır. Batı hiyerarşisini oluşturan çoğulcu toplum kendi güvenliğine risk gördüğü devletlerin (örneğin; terörizm faaliyetinde bulunanlar) içişlerine müdahale ederek yoğunluğu daha yüksek hiyerarşiyi kurmaktadır. Böylece uluslararası toplum aslında kendisini ve kurtarmaya çalıştığı hiyerarşisini riskli bir hale dönüştürmektedir. Bkz. (Weldes, 1999; Clapton, 2009: 19-35; Clapton ve Hameiri, 2011: 59-77).

²³ Lake (1996: 10, 30), sosyal sözleşmeleri ve uluslararası kurumları “devletlerarası karşılıklı işbirliğinin yanı sıra devletlerin birbirileri üzerine kontrol kurmak için kullandıkları bir araç” olarak tanımlamaktadır. Örneğin; ilişkisel otorite sözleşmeleri büyük güç patron devlet/otorite olma hakkı tanır. Bu bağlamda büyük güç diğerleri üzerinde kontrol kurma/otorite olma hakkını işgal ettiği yasal ve resmi pozisyonundan değil sosyal sözleşmelerden alır (Lake, 2009a: 10-15, 17-34; MacDonald ve Lake, 2008: 176). Bu anlamıyla hiyerarşi ilişkisel otorite (realional authority) ile eş anlamlıdır. Yani bu durumda sosyal sözleşmenin iki tarafı hiyerarşinin doğasında bulunan bu eşitsiz ilişkinin meşru olduğunu karşılıklı görüşler ile kabul etmiş olur. Bu durumda taraflardan biri itaat ettirme hakkını elde ederken diğeri ise itaate harfiyen uyma zorunluluğunu yüklenmiş olur (Hobson ve Scharman, 2005: 69). Yasal otorite kavramı konusunda yapılmış ayrıntılı bir çalışma örneği için bkz. Brian C. Schmidt, *The Political Discourse of Anarchy: A Disciplinary History of International Relations*, Albany: State University of New York Press, 1998.

²⁴ Hegemon, bir devlet (örneğin; İngiltere, Sovyetler, ABD), politik topluluk (örneğin; Avrupa Birliği), imparatorluk (örneğin; Osmanlı Devleti), koalisyon (konfederasyonlar, federasyonlar ya da şehir devletleri vb.) ve ya uluslararası kurum (örneğin; BM, NATO.), kurallar (örneğin; BM sözleşmesi) ya da normlar (örneğin; insan hakları) olabilir (Colgan ve Miller, 2018: 4). Hegemon, sahip olduğu üstün ekonomik ve askeri kapasitesini sistemin zayıf devletleri üzerinde otorite kurmak için kullanan (Barnett ve Duvall, 2005: 41, 45; Clark, 2009: 29, 30-36; 2011: 20-28, 33; Cooley ve Nexon, 2020: 27; Mcconaughey, Musgrave ve Nexon, 2018: 188-193; Layne, 2003: 11; Lake, 2010: 587-613; Onea, 2014: 133) ve diğer devletleri kendi çıkar ve politik tercihlerine uymasını için ikna edebilendir (Neuman, 2010: 105). Hegemonu devlet düzeyinde ele alan Mearsheimer (2001: 40), hegemonik gücü “sistemdeki diğer devletleri kontrolü altına alacak düzeyde (en üstün) materyal kapasiteye/güce sahip olan” olarak tanımlamaktadır. Hurd (2007: 204), Lake (2018: 6-8), Simpson (2004: 70), Acharya (2014: 7) ve Clark (2009: 24) üstün kapasiteye sahip olan devletin hegemon statüsünün onaylanması (kolektif rıza) yani meşruluğa sahip olması gerektiğini belirtmektedir. Dolayısıyla hiyerarşi yaklaşımına göre hegemon, “üstün kapasitesi nedeniyle kendisine bahşedilen otoriteyi bahşedenlerin çıkar ve faydasına olan sistemi kurmak ve devletlerarası ilişkileri düzenlemek için “liderliği” harekete geçiren devlettir” (Clark, 2009: 24, 27-28; Barder, 2015: 10-25; Zarakol, 2017: 1; Donnelly, 2015: 393-395; Destradi, 2010: 913-914, 916-917). Lake’in (2012: 17), tasvirini ettiği hegemon ise liberal ve demokratik olmakla eş anlamlıdır. Lake’e göre liberal ve demokratik devletler en üstün materyal kapasiteye ve yönetme ehline sahip oldukları (örneğin; ABD) için hiyerarşik sistemleri bu devletler yönetmelidir. Ikenberry ve Nexon (2019: 409), Lake’in çalışmalarında çizdiği hiyerarşik düzen portresinin daha çok Amerikan merkezli hegemonik düzeni yansıttığını belirtmektedir. Her hegemonun kurduğu düzen ise kendine has özelliklere sahiptir.

kısmını ya da önemli bir bölümünü kısmen zorlama genellikle rızayla²⁵ devreder (Lake, 1996, 7, 10; 2003: 304-305).²⁶ Üçüncüsü, geçmişte ikincil devletlerin pasifize edildiği sömürge ve imparatorluk düzenlerinin (Barder, 2015: 6) aksine gayri resmi/modern/post-kolonyal hiyerarşilerde (McCormack, 2019: 220; Hinnebusch, 2006: 457) ikincil devletler (pratikte olmasa da) prensipte eşit egemenliğe sahiptir ve bu nedenle düzenin kurulması ve sürdürülmesinde edilgen değil etkindirler²⁷ (Barder, 2015: 7, 103; Dunne, 2003: 309). Son olarak, modern hiyerarşilerde imparatorluk

İngiltere ve ABD merkezli hiyerarşik düzenlerinin birbirinden farklı olması gibi (Clark, 2009: 27-34; Jesse vd. 2012: 7-8).

²⁵ Lake (2006: 25; 2012: 4) çalışmalarında rızayı ön plana çıkarmaktadır. Örneğin; geçmişteki imparatorlukların aksine modern hiyerarşilerde tabi devletler topraklarını hegemonun kullanımına zorlama ile değil rıza ile açar (Cooley ve Nexon, 2020: 37).

²⁶ Benzer argümanlar için ayrıca bkz. (Lake, 2006a: 25; 2006b: 176, 277; 2007: 48, 51-54; 2009a: 2-10, 36, 38-39, 51; 2009b: 343; 2009c: 331, 338; 2010: 587, 594; 2011a: 5-6; 2011b: 1-4, 9; 2017: 359; 2018: 6-7; Cooley ve Spyrtut, 2009: 4, 8; Morrow, 1991: 913; Barnett, 2017: 71; Goh, 2013: 216; Colgan ve Miller, 2018: 4; Lake, Clark, 1989: 27, 38; McCormack, 2019: 63-65, 73; Ikenberry, 2001: 5; 2011: 28, 81, 110; Nexon ve Wright, 2007: 261; Scharman, 2012: 203; 2017: 137-138, 141; Wendt ve Friedheim, 1995: 695-697; Donnelly, 2009: 49-51, 55, 57, 63; Cooley, 2003: 673-676; 2005: 5; 2017: 154-155; Kang, 2003/2004: 1-12; Neiman, 2016: 665-668; McConaughy, Musgrave ve Nexon, 2018: 188-195; MacDonald ve Lake, 2008: 282; MacDonald, 2017: 128-138; Weber, 2000: 17; Lanoszka, 2013: 380-383; Barnett, 2001: 55, 57, 64; Clapton ve Hameiri, 2011: 61; Towns, 2012: 179-180; Zarakol, 2014: 311-315; 2017: 5-10; Hurd, 2014: 400; Barder, 2015: 4; Hinnebusch, 2011: 214; Jackson, 2011: 151-152; Zimmerman, 2017: 30; Renshson, 2017: 1-3; Nexon ve Wright, 2007: 259). Neo-realizmin öncüsü Kenneth Waltz (1979: 88, 96, 114, 141-142), bir devletin iç veya dış sorunlarına çözüm bulmak için dış yardıma başvurmaktansa kendi başının çaresine bakması gerektiğini belirtmektedir. Bir devlet dış yardıma başvurduğunda egemenliğinin sınırlandırılmasını kabul etmiş olur. Uluslararası veya bölgesel hiyerarşilerin ikincil devletlerin iç politikalarına yaptığı etkiyi ele alan örnek çalışmalar için bkz. (McCormack, 2012; Ikenberry ve Kupchan, 1990; Lake, 2011a; 2013b).

²⁷ Egemenlik ilkesi, bir devletin diğeri üzerinde otorite kurmasını/içişlerine karışmasını engeller ve bu durumu gayri meşrulaştırır (Krasner, 1999; Ringmar, 2012: 13; Weber, 1995) ve devletleri materyal kapasiteleri arasındaki farka bakılmaksızın eşit kılar (Adler-Nissen, 2017: 201). Ancak hiyerarşik dünya eşit egemenlik ilkesi kuralının ihlal edildiği yerdir (Krasner, 1999: 53; 2001: 17, 22-23). Devletlerin eşit egemen olduğu ilkesi (modern) hiyerarşik düzenlerin merkezinde yer almasına karşın (devletler eşit egemenlik ilkesine bağlı kaldıklarını deklare etmesine rağmen) büyük güçler bu kuralı pratikte ihlal etmektedirler (Donnelly, 2006: 145-146; Zürn vd. 2012: 69, 70; Lake, 2017: 364; Barnett, 2017: 91; Weber, 1995: 1-5; McConaughy, Musgrave ve Nexon, 2018: 181-192). Ancak bu ihlal devletlerin egemenliklerinin tamamen patron devletlerin kontrolüne geçtiği resmi hiyerarşik sistemlerden farklıdır (Ikenberry, 2011: 83; Lake 2013a: 77-78). Modern hiyerarşilerde devletler iç ve dış politika egemenliklerini tamamen yitirmemektedir (Griffiths, 2017: 148). Hiyerarşide materyal kapasitenin dağılımına bağlı olarak devletler fiili (de facto) egemenliğe sahip iken anarşide yasal/eşit (de jure) egemenliğe sahiptir (Wendt ve Friedheim, 1995: 698-699; Griffiths, 2017: 150; Simpson, 2004). Hobson ve Scharman (2005: 68), bu nedenle hiyerarşi ve egemenliğin birbirine uyumsuz olduğunu belirtmektedir. Şöyle ki hiyerarşide Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinde (BMGK) sadece beş büyük gücün veto yetkisine sahip olması veya AB içerisindeki devletlerin oylama haklarında olduğu gibi materyal üstünlüğe sahip olan devletler olmayanlara kıyasla daha geniş haklara sahiptir (Adler-Nissen, 2017: 201; Reus-Smit, 2005: 71). Adler Nissen (2017: 200-201) egemenlik ilkesinin bu bağlamda hiyerarşiyi yani bazı devletlerin diğerlerine kıyasla daha fazla eşit/egemen olduğu gerçeğini gizlediğini belirtmektedir. Devletlerarasında eşitsiz egemenlik yaratan şey bu bağlamda devletlerin materyal kapasiteleri (ekonomik ve askeri) arasındaki asimetric farktan kaynaklanmaktadır. Benzer argümanlar için ayrıca bkz. (Lake, 2009a: 1-15; Macdonald ve Lake, 2008: 171-178; Kang, 2004: 339; Ikenberry, 2011: 11; MacDonald, 2017: 130-134; Donnelly, 2006: 146).

düzenlerinin aksine devletlerin iç ve dış politikaları tamamıyla kontrol altına alınmamaktadır. Bir başka deyişle devletlerin otonomilerinin tamamı değil bir kısmı sınırlandırılmaktadır (Doyle, 1986: 39-40; Barder, 2015: 103).²⁸ Örneğin; İkinci Dünya Savaşı sonrası imparatorluk düzenine²⁹ yakın bir hiyerarşik sitem kuran (Doğu Bloku) Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) bu düzende yer alan Doğu Avrupa ülkelerinin birçok politik alanına kontrol uyguladı (ki bu durum hiyerarşinin yoğun olduğuna işaret eder). Batı Blokunun lideri ABD ise bu düzenin Batılı devletleri ile ilişkilerinde daha anarşik davrandı ve bu devletlerin dış politikalarına daha az kontrol uyguladı. Bu nedenle ABD fırsatçı hareketlere (sorumluluklarından kaçmak, abandement; tuzağa düşürülmek, entrapment; sömürmek, exploitation) daha az maruz kalırken SSCB ise bu eğilimler ile daha fazla karşılaştı (Lake, 1996: 23-28; 2006c: 16).³⁰ Moskova ve Washington'un düzenlerinde bulunan devletlerin dış politikaları üzerine uyguladıkları kontrolün sınırları farklılık göstermesine karşın sonuçta bu iki devlet 1960'ların ilk yarısında De Gaulle yönetimindeki Fransa'nın ABD'ye, Romanya'nın ise SSCB'ye meydan okumasında olduğu gibi blok-içi ve blok-dışı devletlerin meydan okumaları ile karşılaştı. Bu meydan okumalar otoritenin mutlak

²⁸ Liberal/hegemonik/gayri-resmi imparatorluk ve imparatorluk hiyerarşileri arasındaki temel farklar için bkz. (Lake, 1999; 2003: 303-306; 2006b: 166, 183; 2013a: 74; 2018: 10, 12; Barder, 2015-1-13; Hobson, 2007: 581-85; Wendt ve Friedheim, 1995: 690; McDonald, 2015: 569; Ikenberry, 2011: 100-102; Dunne, 2003: 304; Mcconaughey, Musgrave ve Nexon, 2018: 185-192; Ikenberry ve Nexon, 2019: 405, 411-412; Doyle, 1986; Cooley, 2005; Barkawi ve Laffey, 2002). Cooley ve Nexon (2020: 27), modern hegemonik düzenlerin (bölgesel ve ya uluslararası) imparatorluk ve gayri imparatorluk özelliği bir arada bulundurduğunu belirtmektedir. İmparatorluk özelliklerini taşıyan hiyerarşik düzenler gayri resmi imparatorluğa dönüşebileceği gibi gayri resmi imparatorluklar da imparatorluğa yaklaşabilir ya da ona dönüşebilir (Lake, 2013a: 78).

²⁹ Bu bağlamda büyük gücün hegemon mu yoksa imparator mu olduğunu belirleyen temel kriter otoritesi altında yer alan devletlerin politik alanlarının ne kadarını kontrol ettiğidir (Pape, 2005: 12). Bu anlamıyla hegemon otoritesi altındaki devletlerin dış politikalarını imparator ise iç ve dış politikalarını kontrol edendir. Ancak hegemon devletlerin tüm dış politikasını değil kendisine otorite tanınan alanları kontrol eder (Lake, 2013a: 77-78; 2006a: 26; Doyle, 1986: 12, 40, 45, 55-60; Donnelly, 2009: 156; Pape, 2005: 12).

³⁰ Hiyerarşi teorisinin söz konusu argümanları hegemon istikrar teorisinin hipotezleri ile benzer olmasına karşın şu dört nedenden dolayı aynı değildir: Birincisi, hiyerarşik piramidin en üst basamağını işgal eden patron devlet hegemon istikrar teorisinin tasvir ettiğinin aksine uluslararası alandaki tüm devletlerin (ekonomik) ihtiyaçlarını karşılamaz sadece hiyerarşisine tabi olan devletlerinkini karşılar. İkincisi, başat güç devletlerin ekonomide liberalleşmelerini zorlamadan ziyade rıza ile sağlar. Üçüncüsü, patron devletin gücünü materyal kapasitesi dışında (nüfuz, askeri güç, savunma harcamalarına ayırdığı yıllık miktar vb.) otoritesine tabi olan devletlerin topraklarında konuşlandığı asker, askeri teçhizat ve üs sayısı gibi kriterler de belirler (Lake, 1993: 463, 465-466; 2009a: 164; Donnelly, 2009: 59). Son olarak, Lake (2003; 2006; 2007; 2009; 2012; 2013b; 2017; 2018) hegemon ve tabi devletin birbirilerine genel kamu mallarını (public goods) sunmaktan ziyade özel (private/specific goods) malları sunduğunu belirtmektedir. Hegemon istikrar teorisi ve bu teorisin sınırlıklarını ele alan bazı örnek kaynaklar için bkz. (Wolhforth, 2009; Posen, 2003; Kindleberger, 1973; Keohane, 1984; Snidal, 1984; McKeown, 1983; Cowhey ve Long, 1983).

olmadığını itiraz edilebilir olduğunu ortaya koymaktadır. Bir başka deyişle ikincil devletler (B) patron devletin (A) bazı isteklerini geri çevirebilir (Lake, 2006c: 11; Hinnebush, 2011: 215) ve dış politikaları üzerindeki egemenlik haklarını genişletmek için direnç stratejileri benimseyebilir (Scharman, 2017: 137; Whitaker, 2010; Blaauw, 2014; Ikenberry, 2011). Bu bağlamda “devletleri direnç stratejileri benimsemeye yönelten nedenler nelerdir” sorusunun yanıtını ortaya koymak bu bölümün amacıdır.

Elinizdeki çalışma bu sorunun yanıtına ulaşmak için hiyerarşi yaklaşımına ilişkin yazılan metinler üzerine kapsamlı akademik literatür taraması yaptı ve bu literatürden “ikincil devletlerin otoritesine tabi oldukları patron devlete neden meydan okurlar” sorusunun yanıtına dair bazı hipotezler geliştirdi.³¹ Bu hipotezler patron devlet, tabi devlet ve sistem düzeyine ayrılacak ve her bir düzey üç ayrı alt hipotez ile açıklanacaktır. Böylece toplamda dokuz hipoteze ulaşılabilecektir. Bu hipotezler tabi devlet ve patron arasında krizlerin neden ortaya çıktığını açıkladığı kadar aynı zamanda tabi devletin meydan okumasını neden otonomi arttırma talebiyle sınırlandırdığı üzerinde de durmaktadır. Bu bağlamda üç kısımdan oluşacak olan bölümün birinci kısmında meydan okumanın bu çalışmada hangi anlamda kullanılacağı açıklanacaktır. İkinci kısımda hiyerarşi yaklaşımına dair yazılmış akademik metinlerde “meydan okuma” konusuna dair var olan bazı sınırlara değinilecektir. Üçüncü kısımda muktedi devletlerin otonomi arttırma isteğine neden yöneleceği sırasıyla başat güç, muktedi devlet ve sistem kaynaklı nedenlere dair oluşturulacak olan üç hipotez kümesiyle (her bir küme üçer tane alt hipotezden oluşmaktadır) açıklanacaktır.

Tablo 1: Hiyerarşi Yaklaşımının Temel Argümanları (H)

A. Uluslararası alan anarşi verili kabul edilse dahi aktörler arası ilişkiler sadece anarşik değil hiyerarşik de sürmektedir.
B. Uluslararası alana hâkim tek olan şey anarşi olmadığı gibi hiyerarşi de değildir. Devletler hiyerarşide anarşik anarşi de hiyerarşik ilişkiler geliştirebilir. ³²

³¹ Söz konusu hipotezlerden bir kısmı ittifak, hegemon istikrar (hegemon stability), güç geçişi (power transition), ekonomik bağımlılık (economic dependency) teorisi, ittifak ve hegemon ve ikincil devlet odaklı diğer çalışmalar ile ortak olduğu için çalışma bu teorilere de (özellikle asimetrik ilişkilerin varlığına dikkat çeken metinler seçilmiştir) başvurmuştur.

³² Hiyerarşiyi tercih eden devletlerin birbirleriyle ilişkileri hiyerarşik ilerlerken bu düzende yer almayan devletler ile ilişkileri anarşik sürer. Örneğin; ABD’nin, Sovyetler Birliği ile ilişkileri anarşik sürerken Afrika ülkelerinin büyük çoğunluğu ABD ile hiyerarşik ilişki geliştirmeyi tercih etmedi. Tarafsızlık politikasını tercih eden devletlerin ise sistemde yer alan diğer devletler ile ilişkilerine tamamen anarşik

C. Hiyerarşik uluslararası ve ya bölgesel düzenler ikincil devletlerin faydasına olan düzenin kurulması karşılığında sistemin en güçlü devlet(lir)ine meşru otorite tanımları ile kurulur.
D. Hiyerarşik düzenlerin yapısı birey, devlet ve sistem düzeyinden kaynaklanan nedenlerle dönüşüme uğrayabilir.
E. Devletler hiyerarşik dünyada anarşik olana kıyasla daha fazla kazanır. Bu nedenle anarşiye kıyasla hiyerarşiyi tercih eder.
F. Hiyerarşide devletler Vefayla mitindeki gibi “eşit” değil “asimetrik” egemenliğe sahiptir.
G. Devletlere önemli faydalar sağlayan hiyerarşi aynı zamanda dış politika otonomilerini sınırlar. Ancak bu sınırlar mutlak/değişmez değildir.
H. Muktedi devletler çeşitli sebeplerle (örneğin; lider değiştiğinde) otonomi arttırmaya yönelebilir

1.1. Hegemonyaya Meydan Okumak

Çalışmanın bu kısmı bu çalışmada “meydan okumanın” hangi anlamda kullanılacağını ortaya koyacaktır. Hegemonyaya meydan okuma konusunu ele alan akademik metinlerde meydan okuyan taraf düzen içi, düzen dışı, büyük, küçük ve bölgesel devlet ayrımına tabi tutulduğu için meydan okumanın amacı ve anlamı direnen tarafın kim olduğuna göre değişmektedir. Örneğin; hiyerarşik bir düzenin kurucu devletine yönelik dışarıdan büyük bir güçten yönelen meydan okumanın amacı bu düzeni aşındırmak/alaşağı etmek veya alternatif bir düzen kurmak iken (Goh, 2013; 2019)³³ İkinci Dünya Savaşı sırasında kolonilerin sömürgeci devletlere meydan okumasında olduğu gibi küçük devletler bağımsızlık kazanma isteğinden dolayı patron devlete meydan okuyabilir (Clapton ve Hameiri, 2011: 62).

Elinizdeki çalışmada meydan okuyan tarafa büyük bir gücün liderliğini üstlendiği (modern/post kolonyal) hiyerarşik düzendeki ikincil devletler grubunu (küçük, orta veya büyük devletler) yerleştirilmektedir. Bu bağlamda bu metinde meydan okuma, “hiyerarşik düzende ikincil statüde konumlanan (düzenden çıkma niyeti taşımayan) bir devletin bu düzenin kurucu devletine dış politika otonomisini arttırmak amacıyla

hâkimdir (McDonald ve Lake, 2008: 180; Lake, 2006b: 269; 2009a: 17-20, 53, 59-62, 162; 2009c: 331; 2010: 600-608; 2017: 359; 2018: 10; Scharman, 2017: 152; Sharman ve Hobson, 2005: 64; Kang, 2003/2004: 344; Kang vd. 2018: 2; MacDonald, 2009: 46-48; 2017: 128-134; Barder, 2015: 5-6; Zarakol, 2013: 150-152; Mattern ve Zarakol, 2016: 624-625; Keene, 2007: 312-313).

³³ Bkz. (Cooley, 2015; 2019; Ikenberry, 2018a; 2018b; Lake, 2018; Larson ve Shevchenko, 2014; He, 2012)

(patron devletin çıkarlarıyla bağdaşmayan politika tercihine yönelmesi anlamında) muhalefet etmesi/direnç stratejileri benimsemesi” (örneğin; başat gücün emir, dikte ve taleplerini geri çevirmek) anlamında kullanılacaktır (Whitaker, 1009-1112; Scholvin, 2017: 6, 11-12).³⁴ Bu devleti direnç stratejileri benimsemeye yönelten nedenleri sorgulamadan önce konuya ilişkin hiyerarşi metinlerinde var olan dört sınıra değinmek gerekmektedir.

1.2.Hiyerarşi Yaklaşımı ve Meydan Okuma: Dört Düzeyli Sınırlılık

Hiyerarşiye dair yazılmış erken metinlerde hiyerarşik düzenlerin nasıl kuruldukları, devletlerin bu düzene neden dâhil oldukları ve otoritesine tabi oldukları büyük güce egemenliklerini neden devrettikleri, hiyerarşinin devletlere getirdiği fayda ve maliyetler, hiyerarşik düzenlerin geçirdikleri meşruiyet krizleri ve neden son buldukları analize dâhil edilirken meydan okuma konusu ihmal edilmiştir (Örneğin; Lake, 2009a: Ikenberry, 2001). Öte taraftan, 2010 sonrası dönemde hiyerarşi yaklaşımına dair yazılmış olan çalışmaların hiyerarşik bir düzenin (bölgesel ya da uluslararası) norm,³⁵ kural, kurum,³⁶ kurucusu/hegemonyası veya sosyal sözleşmelerine yönelik aktif meydan okumaların nedenlerini analiz ettiği dikkat çekmektedir.³⁷

³⁴ Meydan okumanın “otonomi arttırmak” ile eş anlamlı tanımlandığı diğer çalışma örnekleri için ayrıca bkz. (Morrow, 1991: 908; Lake, 1999: 32; 2017: 371; Brooks ve Wohlforth, 2005: 76; Jesse vd. 2012: 11; Ebert ve Flandes, 2018: 18; Nieman, 2016: 667; Nexon, 2007: 112; 2009: 342; Blaauw, 2014: 1-23). Cooley ve Nexon (2020: 70), meydan okumayı tabi devletin otonomisini artırma isteği (patronla arasındaki sosyal sözleşmeyi kendi çıkarlarına daha fazla şekilde revize etme talebi anlamında) Ikenberry (2003: 2-3) ise meydan okumayı tabi devletin patron ile arasındaki mevcut hiyerarşik ilişkilerin yoğunluğunu düşürmesi ya da tamamen kesmesi olarak tanımlamaktadır.

³⁵ Zayıf devletlerin uluslararası normlara meydan okumalarının nedenini irdeleyen Archarya (2012: 202, 203-206), bu devletlerin normlara meydan okumasının arkasındaki nedeni bu normların oluşum sürecinden marjinalleştirilmelerine ve dışlanmalarına bağlamaktadır. Örneğin; Latin Amerika ülkeleri “bir devletin içişlerine karışılmayacağını” belirten normları insani yardım ve kolektif güvenlik şeklindeki küresel normlara karşı öne sürmektedir. Acharya (2014: 9), bu bağlamda Batı-dışı dünyanın norm yapım sürecinden marjinalleştirilmesine tepki olarak kendi değer, inanç ve isteklerini yansıtan normlar oluşturduğunu belirtmektedir. Batı-dışı dünya özellikle büyük güçler tarafından tehdit edilen normları savunmaktadır. Benzer şekilde Hurrell (2006: 2), ikincil devletlerin normlara bu normların kurucu devletlerinin çıkar ve değerlerini yansıttıkları için meydan okuduklarını belirtmektedir. Bu nedenle bu devletler mevcut düzendeki baskın normların revize edilmesini talep etmektedirler. Benzer çalışmalar için ayrıca bkz. (Zarakol, 2014: 311-332; Reus-Smit, 2005: 2009; Towns, 2012; Suzuki, 2017).

³⁶ Zürn vd. (2012: 69-106), hiyerarşik düzenlerin üzerine inşa edildiği uluslararası kurumların siyasallaşmasının (kamuoyu, çıkar grupları vd. bu kurumları tartışma imkânı elde etmesi) meydan okumalara nasıl yol açtığını ele almaktadır. Örneğin; uluslararası kurumlardaki Batı-merkeziyetçiliğine yönelik meydan okumalar söz konusudur (80).

³⁷ Bkz. (Adler-Nissen, 2017: 198-218; Larson ve Shevchenko, 2010; Ebert vd. 2014; Jabri, 2014: 372-390; Rigmar, 2012; Zürn vd. 2012: 69-106; Lake, 2013b: 17; 2012; 2017; 2018; Wohlforth, 2009; Goh,

Fakat bu metinlerden bir kısmında dört temel sınır dikkat çekmektedir. Birincisi, bu metinlerden bir kısmı bu stratejilerin türlerini açıklarken neden tercih edildikleri konusu üzerinde durmayı ihmal etmektedir. Bu çalışmalara göre herhangi bir devlet katılmama stratejisi (balking strategy),³⁸ tasma kayması (leash slipping),³⁹ dış dengeleme (örneğin; patron devletin izin vermediği ülkeler ile ekonomik ve askeri ilişkiler kurmak ve ya onlardan silah satın almak), iç dengeleme (yerli savunma ya da ithal ikameci sanayiye geçmek gibi), askeri dengeleme (patron devlete karşı kurulmuş ortak bir askeri ittifaka katılmak gibi), yumuşak dengeleme (ekonomik ve diplomatik yöntemler) stratejilerinden birini takip ediyor ya da uluslararası platformlarda (örneğin; BM) oylamaya sunulan meselelerde oy davranışını patron devletten farklılaştırmış ise⁴⁰ hegemonik güce meydan okuyordur. İkincisi, bu metinlerden bir kısmı patron devletleri veya meydan okuyan tarafları belirli bir coğrafya ile sınırlamışlardır. Örneğin; meydan okunan tarafa Amerika, Çin ve Rusya yerleştirilirken son dönemlerde Brezilya, Hindistan, Türkiye ve Venezuela gibi yükselen yeni bölgesel güçler ihmal edilmiştir. Benzer şekilde meydan okuyan taraf genellikle Batı ve Doğu Avrupa ülkeleri, Rusya ve Çin ile sınırlandırılmış ve sistemin orta ve küçük/zayıf devletleri ihmal edilmiştir. Bu

2013; 2019; Onea, 2014; Larson ve Shevcehnko, 2010; Mastanduno, 2009; 2019; Zarakol, 2014: 311-332; Cooley, Nexon ve Ward, 2019; Cooley ve Nexon, 2020; Cooley, 2019; Jesse vd. 2012; Barnathann, 2012; Ikenberry ve Nexon, 2019; Walt, 1998/1999; 2005; Kupchan, 2014; Drezner, 2019; Ikenberry, 2003: 1-15; 2018a; Karatzogianni ve A Robinson, 2009; Cooley ve Spruyt, 2009: 216; Wendt ve Barnett, 1993; Macdonald, 2017: 148; Lanoszka, 2013: 388; Hinnebusch, 2016: 216; Zhang, 2014: 1-22; Destradi, 2010: 903-930; Brooks ve Wohlforth, 2008; Wholforth, 1999; 2009). Lake'in 2010 öncesinde hiyerarşiye dair yazmış olduğu çalışmaları genellikle hiyerarşinin nasıl, neden kurulduğuna ve devlet davranışları üzerine yaptığı etkilere dair olmasına karşın şu çalışmalarında meydan okuma konusuna ağırlık verdiği dikkat çekmektedir. Bkz. (Lake, 1999: 52-54; 2006a: 29-30; 2009a: 36, 113-182; 2017; 2018: 6-21).

³⁸ Katılmama stratejisi, hegemonun talep ve isteklerini geri çevirmektir (Williams, 2012: 45; Scholvin, 2017: 7). Örneğin; 2003'te Türkiye'nin, Amerikan'ın Irak'a müdahalesi sırasında üs kullanma talebini reddetmesi ve yine aynı müdahale sırasında Almanya ve Avrupalı devletlerden bir kısmının Amerika'nın askeri yardım isteğini geri çevirmeleri gibi (Walt, 2009: 106-111; Pape, 2005: 39).

³⁹ Hegemon devlet tarafından saldırılma endişesi taşımayan tabi devletlerin benimsediği stratejidir (Scholvin, 2017: 7). Düzensizden çıkma niyeti taşımayan devletlerin bu stratejiyi benimsemeleri hegemon devlete olan ekonomik, askeri ve güvenlik bağımlılığını dengeleme isteğinden kaynaklanır. Örneğin; AB ülkeleri NATO ve Amerika'ya olan güvenlik bağımlılıklarını dengelemek için AB ordusunu kurmuş ancak bu ülkeler NATO üyeliklerini sonlandırmamışlardır (Lake, 2013a: 107; Barnathann 2012: 112-127).

⁴⁰ Lake, otonomi arayışını ast devletlerin hegemonun izin vermediği askeri ve ekonomik ittifaklara ve/ya ilişkilere yönelme hamleleri olarak da tanımlamaktadır (Lake, 2017: 366-367). Meydan okuma stratejilerini ele alan bazı örnek kaynaklar için bkz. (Mattern, 2005; He, 2012: 154-191; Paul, 2005: 58-59; Jervis, 2009: 211-212; Lake, 2009b: 341; 2011: 21; 2013a: 76, 84; 2017: 366-367; Jesse vd. 2012: 13; Barnathann, 2006; 2012: 112-127; Walt, 2005; 2009: 106-111, 115-116; Scholvin, 2017: 3, 6-8; Ebert vd. 2014: 222; Ikenberry, 2003: 3, 14; Lobell vd. 2015: 148-152; Nexon, 2009: 330-359; Kibbe, 2012: 51-60; Jesse, 2012: 65-80; Lobell, 2012: 81-90; Sampanis, 2012: 97; Cooley ve Nexon, 2020: 66; Ebert ve Flesmes, 2018). Hegemonik güce meydan okumanın sadece askeri yöntemler üzerinden yapılmayacağını belirten örnek çalışmalar için ayrıca bkz. (Bkz. He, 2012: 159-160; Paul, 2005: 7-45; Nexon, 2009: 344; Whitaker, 2010; Blaauw, 2014: 1-23).

metinlerdeki bir diğer sınır ise zamandır. Örneğin; 1990'lar ve 2000'li yıllarda Amerikan hiyerarşisine yönelik meydan okumalar yoğun şekilde ele alınırken Soğuk Savaş dönemi ve öncesinde ortaya çıkan meydan okumalar by-pass edilmiştir. Son olarak, bu metinlerden bir kısmı aktör düzeyini sınırlamıştır. Söz konusu metinler meydan okuyan ve ya okunan tarafa devletleri yerleştirilirken devlet dışı aktörleri, kural, kurum ve normları ihmal etmişlerdir.

Dört düzeyli bu sınırın (hiyerarşi yaklaşımı ve ikincil devletler-büyük güçler arası ilişkileri ele alan) son dönemlerde hiyerarşiye dair yazılmış olan metinlerce aşıldığını görmek mümkündür (Örneğin; Acharya, 2014: 7).⁴¹ Bu metinlerin altı nedenden dolayı yenilikçidir. Birincisi, bu çalışmalar meydan okunan tarafa Amerika'nın yanı sıra Hindistan, Venezuela ve Brezilya gibi potansiyel bölgesel patronları meydan okuyan tarafa ise büyük güçlerin yanı sıra orta ve küçük/zayıf devletleri de yerleştirilmişlerdir. Örneğin; bu metinler "kendi tercihlerini politikaya çevirme ehline sahip olmayan küçük devletler için otonominin değerinin az olacağı bu nedenle patron devlete meydan okumayı tercih etmeyecekleri (Lake, 2013a: 87; 2017: 371) yönündeki argümana karşı antitez geliştiren örnek olayları analiz etmektedir. Bu çalışmalar zayıf ve küçük devletlerin sahip oldukları zayıf materyal kapasitenin⁴² onları patron devlete muhalefet etmekten alıkoymayacağını sadece rakip/alternatif bir düzen kurmak gibi riskli ve

⁴¹ Ayrıca bkz. (Ikenberry ve Mo, 2013; Hurrell, 2006; Larson ve Shevchenko, 2014; Whitaker, 2010; Blaauw, 2014; Hurrell, 2006; Ikenberry ve Mo, 2013; Jesse vd. 2012; Ebert ve Flesmes, 2018; Kang, 2010; Kang vd. 2018; Barnathann, 2012; Miller, 2006; Cooley ve Nexon, 2020; Mastanduno, 2009; Cooley, Nexon ve Ward, 2019; Lobell, Jesse ve Williams, 2015; Merke, 2015; Lake, 2013a; Kibbe, 2012; Lobell 2012; 2015; Smith, 2018; Burges, 2018; Flesmes ve Castro, 2018; Ba, 2018; Flesmes ve Lobell, 2015; Lobell vd. 2015; Ebert ve Blarel, 2018; Ganguly, 2018; MacFarlane, 2018; Scholvin, 2018; Donnely, 2009; Scharman, 2012; Whitaker, 2010; Larson ve Shevchenko, 2015; Crasnic, 2017). Cooley (2019: 588-613), 1945-90 döneminde Sovyet hiyerarşisinde yer alan ikincil devletlerden bir kısmının 2005 sonrası dönemde Amerika'ya neden meydan okuduklarına odaklanmaktadır. Cooley ve Nexon (2020), sistemin küçük devletlerinin son dönemde Amerikan hiyerarşisine meydan okumasının arkasındaki nedenleri Batı kurumlarını rejimlerine yönelik tehdit olarak algılamaları ve rejimlerinin bekasını korumak aşamasında Sovyetler ve Çin'i alternatif siyasi destek sağlayıcısı olarak değerlendirmeye yöneldiklerini belirtmektedir. Kibbe (2012), Angola ve Küba'nın, Soğuk Savaş döneminde Sovyetlere neden meydan okuduğuna odaklanmaktadır. Barnathann (2006; 2012), Soğuk Savaş dönemi sonrası AB ülkelerinin ABD'ye katılmama stratejisini neden benimsediğini teorik açıdan ele almaktadır.

⁴² Büyük güçler konumlandıkları düzende kendilerine ikinci sınıf vatandaş muamelesi yapıldığını hissettiğinde düzene meydan okumaya yönelir. Bu bağlamda, örneğin; I. Dünya Savaşı sonrası Avrupa Sistemi'ne dâhil olan Japonya (Milletler Cemiyeti'nin (MC) daimi üyesi olmuştur.) Avrupa ülkeleri tarafından kendisine ırk farklılığı nedeniyle ikinci sınıf vatandaş muamelesi yapıldığını düşündüğü için 1930'lar boyunca bu düzene yaklaşımı revizyonist olmuştur. Bu nedenle Japonya meydan okumasını yeni bir düzen isteği ve toprak genişletmek isteği üzerinden gerçekleştirmiştir (Cooley ve Nexon, 2020: 66).

büyük meydan okumalara yönelmelerini engelleyeceğini belirtmektedir.⁴³ İkincisi, bu çalışmalar meydan okuyan ve okunan tarafı devlet düzeyinden çıkarak devlet-altı, devlet-dışı ve transnasyonal aktörlere (bu aktörler meydan okumayı tetikleyen tarafta olabilir) kadar taşımıştır. Üçüncüsü, bu metinler meydan okumaları eski çağlardan günümüze kadar uzanan geniş bir zaman diliminde ele almaktadırlar. Dördüncüsü, hegemon devletin (Amerika) de bizzat kendi düzenine meydan okuyan tarafta yer alabileceğine ve bu durumun olası dirençleri nasıl tetikleyebileceğine dikkat çekmektedirler. Beşincisi, bu çalışmalar patron devlete yönelik meydan okumaların nedenini neo-realizmin üçüncü imgesi sistem düzeyinin yanı sıra devlet ve birey düzeyi üzerinden ele almaktadırlar.⁴⁴

Son olarak, aralarındaki söz konusu farklılıklara karşın hiyerarşi metinleri blok içi ya da blok dışından patron devlete karşı yönelmesi muhtemel olan meydan okumaların otonomi arttırma, statü yükseltme, düzenden çıkma, alternatif bir düzene geçme, statükoyu, norm ve kuralları değiştirme veya alternatif bir düzen kurmak gibi çeşitli gerekçelerden kaynaklanabileceği konusunda hemfikirdirler. Bu çalışma meydan okumayı “otonomi arttırma isteği” bağlamında ele alacağı için hiyerarşi yaklaşımının bu yönüyle ele alacaktır. Bu bağlamda, bu bölümün son kısmı “tabi devletler patrona neden ve ne zaman meydan okur” sorusunun yanıtına ayrıldı.

⁴³ (Bkz. Cooley ve Nexon, 2020: 70, 136; Ebert ve Flesmes, 2018: 14; Whitaker, 2010: 1110, 1115; Nieman, 2016: 667; Bussmann ve Oneal, 2007: 91; Blaauw, 2014: 1-23). Cooley ve Nexon, (2020: 57, 70), küçük ve zayıf devletlerin büyük güçlere kıyasla alternatif bir blok kurabilecek düzeyde meydan okumayacaklarını yeni bir düzenin kurulmasını talep eden tarafta yer alabileceklerini belirtmektedir. Bu devletlerin konumlandıkları düzenden çıkmak şeklinde niyetleri yoktur. Bu devletlerin otonomi arttırma isteği ya da yeni ekonomik, askeri, kültürel kaynak ihtiyacı (yeni düzen ihtiyacı anlamında) şu sebeplerden kaynaklanabilir: Daha çok gelişmek için askeri teçhizat yardımı isteyebilirler. Mevcut sosyal sözleşmeyi revize etmek isteyebilirler (daha iyi bir sözleşme isteği) ve yeni alternatiflerin bu isteklerine cevap verebileceğini düşünebilirler, isteklerini patron devlete kabul ettirmek için yeni güçleri düzenden çıkış tehdidi olarak patron devlete karşı bir koz olarak kullanabilirler ya da sosyal sözleşmenin revize edilmesinde araç olarak kullanabilirler. Kısacası, bu devletler yeni tedarikçileri gelecekteki değişimler için önlem olarak görürler.

⁴⁴ Devlet ve birey düzeyini de ele alan örnek kaynaklar için bkz. (Bymen ve Pollack, 2001; Blaauw, 2014; Lake, 2013a; Wendt ve Friedheim, 1995; Cooley, 2015; 2019; Ebert ve Flesmes, 2018; Jesse vd. 2012; Whitaker, 2010; Scholvin, 2018; Cooley ve Nexon, 2020; Cooley, Nexon ve Ward, 2019; Ikenberry, 2008; Goh, 2013; 2019; Meister, 2018; MacFarlane, 2018; Lobell ve Jesse, 2015: 139-146; Lobell vd. 2015: 140-155).

1.3. Muktedi Devletlerin Hegemonik Güce Meydan Okuma Nedenleri

Patron devlet ve ikincil devlet arasındaki hiyerarşik ilişkiler dengede olduğu sürece (iki tarafın hiyerarşiden doğan hak ve sorumluluklarına bağlı olduğuna işaret eder) devletler otonomi arttırmak gibi bir talepte bulunmaz (Lake, 2006a: 25; 2006c: 9; 2009a: 165; Ikenberry, 2011; Kang, 2004). Ancak denge noktası sabit kalmamakta değişime uğramaktadır.⁴⁵ Denge noktası ne zaman değişime uğrar?

Hiyerarşi çalışmaları üzerine yapılan kapsamlı akademik literatür taraması neticesinde bu sorunun yanıtına dair dokuz hipotez elde edilmiştir. Bu hipotezler bu kısımda patron devlet, tabi devlet ve sistem olmak üzere üç analiz birimine ayrılacak ve her bir düzey için üç ayrı alt hipotez dizisi oluşturulacaktır. Bu hipotezlerden bir kısmı ikincil devletin otonomi arttırmaya neden yöneldiğini açıklarken diğerleri bu devletin neden riskli ve büyük bir meydan okumayı tercih etmeyeceği (meydan okumasın düzenden çıkmaksızın otonomi arttırma talebinde bulunmak anlamında) üzerinde durmaktadır. Hiyerarşi teorisi böylece aynı hiyerarşide ikincil statüde konumlanan devletlerden bir kısmının diğerlerine kıyasla hegemonik güce neden meydan okumaya yöneldiği konusuna birden fazla özne ve analiz düzeyinin eş zamanlı etkisi ile yaklaşarak açıklama sunmamızı sağlar. Örneğin; dost liderin hegemonik güce neden muhalefet ettiğini açıklamak için sistemik değişimler, patron devletin devlet düzeyinden kaynaklanan nedenler ya da ikincil devletin içerisindeki muhalif gruplar (devlet düzeyi) gibi farklı analiz ve özne birimlerinin etkilerini aynı zamanda dikkate alır.

1.3.1.Sistem Düzeyi

Bir devletin patron devlete yönelik neden direnç stratejileri benimsemeye yöneldiği uluslararası ve bölgesel düzenlerde meydana gelen sistemik değişimlerden bağımsız düşünülemez. Bir devletin hiyerarşiye dâhil olma aşamasında belirgin etkiye sahip olan sistemik koşullar aynı zamanda hiyerarşiye meydan okuma kararını almasında da güçlü

⁴⁵ Sistemde hiyerarşik ilişkilerde yakalanan dengenin devam etmesi liderin devletin ikincil devletin kaygılarını giderecek niyetler taşıyıp taşımadığına ve ikincil devletlerin başat güç ile karşı karşıya gelme istegine sahip olup olmadığına bağlıdır. Kang (2004: 345), devletlerin sistemde iyi iletişim kurmasının sistemin istikrarını sağlamak aşamasında önemli olduğunu belirtmektedir. Yani, sistemdeki devletler eylem ve pratiklerini oyunun kuralları doğrultusunda belirler, iletişime uygun araçları kullanır ve tehditleri iyi istişare ederlerse statüko olduğu gibi devam eder. Aksi durumun gerçekleşmesi bir taraftan tabi devletlerin itaatsizliğine (meydan okumaya) diğer taraftan da otoritenin başat güç tarafından aşılmasına yani hiyerarşik dengenin sarsılmasına yol açar (Lake, 2009: 14).

etkiye sahiptir. Bir diğer ifadeyle, sistemik değişimler tabi devlet ve hegemon devlet arasındaki hiyerarşik ilişkilerin sürdürülüp sürdürülemeyeceğini test eder ve sosyal sözleşmelerin/pazarlıkların revize edilmesi zorunluluğunu ortaya çıkarır (Lake, 2009a: 113; Walt, 1997: 170; Ikenberry, 2011: 139-142).⁴⁶ Sistemik değişimlerin etkisi öyle güçlüdür ki, otorite ilişkilerinden önemli kazanımlar sağlayan ve bu nedenle güçlü hiyerarşik ilişkiler kuran devletleri dahi etkiler (Lake, 2012: 11).⁴⁷

Sistemik değişimler tabi devletlerin pazarlık gücünü arttıracak ya da azaltacak şekilde olabilir. Örneğin; tek kutuplu sistemin iki ya da çok kutupluğa geçişi itaatkâr bir muktedi devleti meydana okuyan tarafa yerleştirebilecek bir sistemik değişim iken iki ve ya çok kutuplu yapının tek kutupluluğa geçişi ise hegemon devletin lehine muktedi devletlerin ise aleyhine bir değişimdir (Layne, 1993: 7; Goh, 2013: 6, 10-1, 20, 28, 32, 202).⁴⁸ Söz konusu açıklamadan hareketle çalışmanın bu kısmı sıkı iki kutuplu sistem, detant dönemi ve iki kutuplu sistemin çok kutupluluğa geçtiği bir ortamın otorite ilişkilerinde yer alan tarafların davranışlarını hangi düzeyde etkileyeceği konusunu ele alan hiyerarşi metinlerinin geliştirdiği argümanlardan üç alt hipotez oluşturacaktır.

1.3.1.1.Sıkı İki Kutuplu Sistem

İki kutuplu sistem muktedi devletler açısından sömürüldükleri, bahsettikleri otoritenin patron devlet tarafından aşıldığı veya istismar edildiği durumlarda düzenden çıkış ya da patron devlete olan bağımlılıklarını dengeleme fırsatı sunar (Lake, 2013b: 10-11). Örneğin; Mısır ve Hindistan Soğuk Savaş döneminde iki süper güçten birinin düzenine

⁴⁶ Uluslararası alanın sistemik koşullarının (kutup sayısı ve yapısı) ve bu koşullarda meydana gelen değişimlerin ikincil devletler ve hegemonik güçlerin davranışlarını, aralarındaki hiyerarşinin seyrini, ittifakların yapısını ve devletlerin dış politikalarını nasıl etkilediğini ele alan örnek kaynaklardan bazıları için ayrıca bkz. (Goh, 2019: 614; Barnathann, 2006: 274-282; 2012: 115; Kang vd. 2018: 6-10; Ebert vd. 2014: 222; Christensen and Snyder, 1990: 143; Ito, 2013: 8, 16; Lobell vd. 2015: 146-148; Musgrave, 2019: 451; Layne, 1993; Jervis, 2009: 188-205; Lake, 2009a: 113, 124; 2017: 372-373; Goh, 2019: 614; Barnathann, 2006: 274-282; 2012: 115; Jesse, 2012: 69-70; Branch, 2011: 1-36; Handel, 1981; Christensen ve Snyder, 1990: 137-168).

⁴⁷ Sistemik değişimler üzerine yapılan çalışmalardan bir kısmı hegemonu karşı askeri denge (militar balance) kurulup kurulmayacağı, potansiyel patronlar ve hegemon arasında çatışma çıkıp çıkmayacağı, hegemonunun sorumluluklarından kaçıp kaçmayacağı ve hegemonik gücün (ABD) düzeni kendi çıkarları lehine revize edip etmeyeceği gibi sorular üzerinden ilerlemektedir. Bkz. (Mesquita, 1979: 117; Ikenberry, Mastanduno ve Wohlforth, 2009: 2-3; Musgrave, 2019: 451; Wohlforth, 2009: 28-34).

⁴⁸ Ayrıca bkz. (Cooley ve Nexon, 2020: 2; Lake, 2013a: 88; Ebert ve Jesse, 2018: 6-7; Ikenberry, 2011: 7, 9, 29, 138).

angaje olma tehdidi ile iki patronu avantaj ve fayda sağlama aşamasında birbirine karşı oynamıştır (Walt, 2009: 97-98).

Ancak alternatif patronun varlığına rağmen iki kutuplu sistemde muktedi devletler blok patronlarına muhalefet etmeyi üç nedenden ötürü tercih etmez. Birincisi, Soğuk Savaş'ın ilk çeyreğinde olduğu gibi iki kutuplu sistemin katılığı/sıkılığı bir diğer ifadeyle bloklar arası düşmanlık, rekabet, ideolojik fark, ortak-büyük tehditler ve iki rakip patronun otoriteleri altında yer alan devletler ile arasındaki muazzam güç asimetrisi (Rosecrance, 1966: 314-315, 318) muktedi devletler ve patron devletlerarasındaki hiyerarşiyi dengede tutar. Sistemin sıkılığı, Soğuk Savaş döneminde Sovyetlerden aldığı yoğun tehdidin Japonya'nın Amerikan askeri ve ekonomik yardımına duyduğu ihtiyacı arttırması örneğinde olduğu gibi (Ito, 2013: 12), ikincil devletlerin tehdit algılamalarını arttırır ve kendi blok patronlarının güvenlik hamiliğine bağımlı kılar. Bunun yanı sıra rekabetin bloklar arası çatışmaya dönüşmesi ihtimalinin yüksek olduğu sıkı kutuplu sistem ortak tehdit etrafında devletleri bir araya getirir. Böylece devletler arasında güvenlik bağımlılığı oluşur ve blok içi dayanışma artar (Thompson ve Rapkin, 1981: 617, 626; Lai ve Reiter, 2000: 204, 211).⁴⁹

Birinci nedenin bir sonucu olarak ikincisi, sıkı iki kutuplu sistemde çatışma ihtimalinin yüksekliği ve ortak tehdit muktedi devletleri patronlarının güvenlik hamiliğine duyduğu ihtiyacı arttırdığı gibi blok patronlarının da bu devletlerin güvenlik yardım ve araçlarına (üsler vb. gibi özel kaynaklara) duyduğu ihtiyacı arttırır. Örneğin; Soğuk Savaş'ın erken döneminde ABD, Sovyetleri çevreleme aşamasında Japonya'nın güvenlik işbirliğine oldukça ihtiyaç duydu. Bu nedenle bu dönemde Japonya'ya yapılan Amerikan yardımları önemli ölçüde arttırıldı (Ito, 2013: 12). Sıkı iki kutuplu sistemde bu bağlamda patron devletler tedarikçilik rolünde bir diğer ifadeyle devletlere hizmet sunmak konusunda son derece istekli olur (Gowa, 1989: 1253). Sıkı iki kutuplu sistemde patron devletin avı olma (entrapment) endişesini hissetmek ancak benzer endişeyi patron devletin sorumluluklarından kaçacağı (abondment) konusunda hissetmemek (güvenlik ikilemi) ise muktedi devletleri blok patronlarına meydan okumaktan alıkoyar (Synder, 1984: 470).

⁴⁹ Ayrıca bkz. (Morrow 1991: 904-905; Malici, 2005: 90-94; Fienes ve Wehner, 2015: 166; Synder 1984: 470-484; Gowa, 1989: 1249, 1253; Lake, 1996: 6; 2009a: 8; Holsti vd. 1973: 17, 92).

Üçüncüsü, patron devletler sıkı iki kutuplu sistemde muktedi devletlere daha fazla kuralcı davranır. Örneğin; ABD 1900'lerden itibaren Latin Amerika ülkelerinin, Soğuk Savaş döneminde ise Kuzeydoğu Asya ve Batılı ülkelerin blok dışı ya da rakip blok ile ilişki kurmasını yasakladı (Lake, 2003: 304; 2006: 25; 2007: 48).⁵⁰

Sıkı iki kutuplu patron devlet-muktedi devlet arasındaki hiyerarşik dengenin sarsılması ise ancak şu durumun gerçekleşmesi ile söz konusu olabilir. İki kutuplu sistemde rakip bloğun liderliğini yürütmekte olan devlet karşı blok patronunu tedarikçilik rolünü sürdürmeye teşvik eden doğal bir sınırlama olarak kalmaya devam etse de (Lake, 2009a: 32-33, 120-123; 2013b: 8; Dunne, 2003: 309; Ikenberry, 2011: 61-62) patron devletin iç politikasında meydana gelen değişimler (lider ve devlet düzeyinde değişim) onu sorumluluklarından kaçmaya ve ya istismarcı bir ilişki benimsemeye yöneltebilir. Ikenberry'in (2015: 2-3) ikili hiyerarşi (dual hierarchy) olarak adlandırdığı durumda (iki patronun olması) patronun istismarına uğrayan tabi devlet rakip patronu daha fazla imtiyaz sağlamanın avantajına dönüştürecektir. Yukarıda değindiğimiz üzere, Soğuk Savaşın katılığı ve Doğu hiyerarşinin imparatorluk özelliklerine rağmen (hiyerarşik ilişkilerin yoğun alması ve zorlamaya dayalı olması) Sovyet bloğu ABD sömürüsü tehdidi altında olan ikincil devletlere düzenden bir çıkış imkânı/seçeneği sunmuştur (Lake, 2009a: 123; 2013b: 10-11; 2017: 372).⁵¹

H1a: Sıkı iki kutuplu sistemde bloklar arası rekabet, (nükleer) silahlanma yarışı ve düşmanlık muktedi devletleri meydan okumadan alıkoyar.

1.3.1.2. Detant Dönemi

Sıkı kutuplu iki sistemde rakip blok liderleri arasındaki nükleer silahlanma yarışındaki hızı kesme ve ya kontrol altına alma isteği iki süper gücün uzlaşmaya varmasına ve böylece bloklar arası ilişkilerin yumuşamasına (sonrasında sistemin çok kutupluluğa evrilmesine) yol açar. Örneğin; 1950'lerde ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki nükleer silahlanma yarışının 1962 Küba Bunalımı ve sonrasında iki süper güç arasında

⁵⁰ Bkz. (Lake, 2008: 285; 2009a: 55-56; 2009b: 45-46; 2011: 13; 2013b: 13; Kang, 2004: 339; Kang vd. 2018: 6; Cooley, 2003: 673-674; Ikenberry, 2009: 73; Krasner, 2004: 1093).

⁵¹ Benzer ağümanlar için ayrıca bkz. (Lobell, Jesse ve Williams, 2015: 156-157; Walt, 1997: 163; Hinnebusch, 2011: 217).

imzalanan anlaşmalar ile kısmen kontrol altına alınması bloklar arası ilişkilerin normalleşmeye başlamasını sağladı (Deutch ve Singer, 1962: 404-406; Rosecrance, 1966: 321).

Detant döneminde rakip blokların birbirinden aldıkları tehdidin oranının (nükleer silahlanma yarışının yarattığı önemli tehdit) azalması (Rosecrance, 1966: 316-318, 321), iki blok arası rekabeti yavaşlaması (Ito, 2013: XV) ve uluslararası sistemin görece istikrarlı olması (Deutch ve Singer, 1962: 404) ise devletleri üç nedenden dolayı otonomi arttırmak konusunda cesaretli kılar. Birincisi, rekabet ve düşmanlığın azalması güvenlik bağımlılığını azaltır. Patron devlet rakip blok patronu tarafından tehdit edilmediği bir ortamda stratejik kaynaklara sahip olan devletlerin yardımına gereksinim duymayabilir. Bu nedenle sıkı kutuplu sisteme kıyasla detant döneminde patron devletin sorumluluklarından kaçması ihtimali oldukça yüksektir (Ito, 2013: 3; Synder, 1984: 471; Goh, 2013 34). Stratejik kaynaklarının patron devlet nezdinde değer kaybına uğradığını kuvvetle düşünen devletler ise azalan yardımları telafi etmek adına alternatif kaynak arayışına yönelir.

İkincisi, ortak düşmandan alınan tehdidin ortadan kalkması ya da azalması muktedi devletlerin de patronun güvenlik hamiliğine duyduğu ihtiyacı azaltır. Üçüncüsü, patron devletlerin muktedi devletlerin rakip blok ile ilişkilerine çizdiği sınırı yumuşama döneminde gevşetmesi ihtimali daha olasıdır. Eylemlerinde daha az sınırlandırılmak ise muktedi devletleri rakip blok ile ilişkilerini revize etmeye yöneltebilir. Dolayısıyla bloklar arası ilişkilerdeki yumuşama blok-içi dayanışmayı azaltması ihtimali oldukça yüksektir (Thompson ve Rapkin, 1981: 617-620, 634).⁵² Örneğin; Soğuk Savaş döneminde Batı ve Doğu hiyerarşisinin 1946-62 döneminde birbirinden aldığı yoğun karşılıklı tehdit iki blok içerisindeki dayanışmayı güçlü tuttu (Walt, 1997: 158-159; Thompson ve Rapkin, 1981: 615-620, 634; Lai ve Reiter, 2000: 222). Komünizmin yayılmasını önleme çabası ABD'yi stratejik kaynaklara sahip olan devletlere yardım etmek konusunda son derece istekli kıldı. Bu amaçla bu kaynaklara sahip olan devletlere yapılan Amerikan askeri ve ekonomik yardımları önemli ölçüde arttırıldı. Bu

⁵² Bkz. (Holsti vd.1973: 93, 97; Walt, 1997: 158-159; Lake, 2001: 129-132; 2011: 24-25; 2013: 23-15; Krasner, 2004: 1087; Lai ve Reiter, 2000: 222).

devletler bu nedenle Washington'un sorumluklarından kaçacağını düşünmediler (Ito, 2013: 8-9).

Ancak uluslararası sistemin Dönemin Amerikan Başkanı Richard Nixon ve Dışışleri Bakanı Henry Kissenger'ın girişimi ile 1967'de (ABD ve Sovyetler arasında) detant dönemine geçmesi (detant döneminin başlangıcı Sovyetlerin Batı Blokuna yönelik oluşturduğu tehditten vazgeçtiğini ilan ettiği 1954'e kadar götürülebilir) ABD'yi tedarikçilik rolünü sürdürmek konusunda isteksiz kıldı. Hegemonik gücün sorumluklarından kaçmasının getireceği maliyetten katlanmak istemeyen devletler düşman blokla ilişki arayışına yönelebilir (Ito, 2013: 3, 10-11, 12). Kısacası, ortak düşmandan yönelen tehdidi dengelemek amacıyla oluşturulan bir askeri ittifak ve blok içerisindeki bağlar bu tehdidin azalması ve ya ortadan kalkması ile gevşer (Thompson ve Rapkin, 1981: 622-625;).⁵³ Bu durumda aynı ittifakta yer alan devletlerin ittifaktan çıkma, taraf oldukları anlaşmalardan çekilme ve ya sorumluklarından kaçma istekleri artabilir (Synder, 1984: 487-488; Gowa, 1989: 1249).

H1b: Sıkı kutuplu sistemin gevşemesi (yumuşama dönemi) ikincil devletlere otonomi arttırma fırsatı sunar.

1.3.1.3.Yeni Güçlerin Yükselmesi

İki kutuplu sistemde iki rakip blok arası (nükleer) silahlanma yarışının kısmen kontrol altına alınması ve böylece yumuşama dönemine geçilmesi sistemdeki devletlerin güvenlik endişelerini kısmen yatıştırırsa da net bir güvenlik garantisi sunmaz. Bu nedenle silahlanma yarışına net bir çözüm bulma isteği belirir ve bu istek nihayetinde sistemin çok kutupluluğa evrilmesine yol açar. Bu geçiş sisteme yeni aktörlerin dâhil olduğuna (1960'ların ortasında olduğu gibi), devletlerin etkileşim alanlarının çoğaldığına, yeni pazarlık şanslarına güç dengesinin (balance of power) ve karar verme merkezinin iki kutuplu sistemin aksine iki patron devletin (Amerika ve Sovyetler) tekelinde olmadığına işaret eder (Deutch ve Singer, 1962: 392-394, 396).⁵⁴

⁵³ Bu argüman için ayrıca bkz. (Malici, 2005: 90-94; Walt, 1997: 158-159; Rosecrance, 1966: 325).

⁵⁴ Bkz. (Synder, 1984: 415; Gowa, 1989: 1250; Walt, 1997: 162-163; Bercher ve Patric, 1988: 32-33, 38; Rosecrance, 1966: 317-320, 324).

Söz konusu değişim ile birlikte muktedi devletler ve patron devletlerarasındaki güç asimetriği azalır ve tehdit algılamalarında farklılık oluşur (Wohlforth, 2009: 30, 37, 39-41).⁵⁵ Hiyerarşiyi makul bir dengede tutan iki önemli faktörün müşterek tehdit ve güç asimetriği olduğu göz önüne alındığında ise bu değişimin hiyerarşiyi istikrarsızlaştırması ve buna bağlı olarak ikincil devletlerin meydan okuma isteğini arttırması ihtimali oldukça yüksektir.⁵⁶ Üstelik potansiyel patronların yükselişi muktedi devletlerin pazarlık şansını arttırır. Yükselen güçlerin sayısı arttıkça bu fırsat daha fazla artar (Synder, 1984: 472; Lake, 2017: 372; Whitaker, 2010: 1118). Alternatif patron sayısının az olduğu durumlar ise tabi devleti hegemon devlete daha fazla bağımlı kılar (Lake, 2009b: 341). Örneğin; Soğuk Savaş dönemi sonrası Doğu Asya'da Çin ve Japonya'nın yükselişi bu bölge ülkelerinin Washington karşısındaki pazarlık şansını arttırdı (Goh, 2013: 40-46).

Yükselen yeni güçlerin sayısı, güçleri, blok patronlarının bu güçlerin hâkimiyet kurmak istedikleri bölgelerdeki angajmanının ne kadar yüksek olduğu, hangi devletlerin gücünde artış ya da azalış olduğu (Walt, 1997: 163; Lobell, Jesse ve Williams, 2015: 147) ve yükselen yeni güçlerin amacının ne olduğu ikincil devletlerin bu güçlerin bölgesel ve/ya uluslararası otoritelerini kabul edip etmeyeceğini belirleme aşamasında önemli kriterlerdir. Örneğin; yükselen yeni güçler ve hegemonik güçler arasındaki güç asimetriği sistemdeki başat gücün aleyhine ise bu durumda prestij amaçlı meydan okumalar beklenir (Wohlforth, 2009: 30, 37, 39-41).

Yükselen yeni güçler mevcut sistem(ler)e meydan okumak/potansiyel patron adayı olmak (Layne, 1993: 9), mevcut ittifaklardan birisine dâhil olmak ya da bu bloklara karşı tarafsız kalmak şeklinde üç tercih arasında bir seçimde bulunabilir (Deutch ve Singer, 1962: 395, 403; Volgy, 2014).⁵⁷ Bu güçlerin amaçlarının ne olduğu (dış politika

⁵⁵ Wohlforth (2009: 30, 37, 39-41) ve Onea (2014: 138-139), yükselen yeni güçlerin statükocu mu yoksa revizyonist mi olacaklarını belirleme aşamasında sahip oldukları materyal kapasite ve sistemdeki güç dağılımının belirleyici etkide bulunacağını belirtmektedir. Yükselen yeni güçler ve hegemon arasındaki güç dağılımının hegemonun lehine (hegemon hala sistemdeki en güçlü devlet ise) olduğu durumlarda (tek kutuplu sistem) prestij amaçlı meydan okuma olasılığı azalır. Ancak güç dağılımının hegemonun aleyhine olduğu iki ve çok kutuplu sistem gibi belirsiz hiyerarşilerde statü ve prestij amaçlı meydan okuma ve çatışma olasılığı yüksektir.

⁵⁶ Deutch ve Singer (1962: 394), alternatif patron ve partnerlerin olmadığı tek kutuplu sistemin diğer sistemlere kıyasla daha istikrarsız olduğunu belirtmektedir.

⁵⁷ Deutch ve Singer (1962: 390, 392-393, 399-402), iki kutuplu yapının çok kutupluluğa geçişinin savaş ihtimalini ve yoğunluğunu azalttığını belirtmektedir. İki kutuplu sistemin aksine çok kutuplu sistemde

öncelikleri, niyetleri vb.) tercihlerini belirler (Ikenberry, 2011: 27; 2015:2; 2018b:17, 21; Ebert ve Flesmes, 2018: 38). Bu bağlamda bu güçler statükocu (mevcut düzenden ve güç dağılımından memnun olanlar) veya revizyonist olabilir⁵⁸ (Gilpin, 1981; Scholvin, 2017: 7; Byman ve Pollack, 2001: 114). Statükocu grubun mevcut düzeni pasif ya da aktif olarak desteklemesi ihtimali yüksektir. Örneğin; yükselen güçler hegemonun askeri ve ekonomik yükünü paylaşırlarsa mevcut düzen güç kazanır (Cooley, Nexon ve Ward, 2019: 691).⁵⁹ Güçlü bir bloka karşı ise müttefiklerden meydan okumaların yükselmesi beklenmez.

Öte taraftan günümüzde olduğu gibi Çin ve Rusya gibi yükselen güçler mevcut sisteme (Amerikan hiyerarşisi) angaje olmaktan ziyade, ABD hegemonyasına meydan okuyarak sistemi değiştirme ve alternatif düzen kurma çabasına⁶⁰ yönelmiş (Cooley ve Nexon, 2020: 280; Hurrel, 2006: 1-3)⁶¹ ve hegemon devletin angajmanının yüksek olduğu bölgeleri etki alanına dâhil etmeye çalışıyorsa (örneğin; Çin'in Asya'da ve Rusya'nın Avrupa'da ABD hegemonyasına karşı girdiği rekabet) (He, 2012: 178-179, 182)⁶² revizyonisttir. Revizyonist devletlerin neye karşı olduklarını (Hegemonu mı? Düzene mi?) belirlemek muktedi devletlerin bu güçlerin peşine mi takılacağı, onlara meydan mı okuyacağı (Ebert ve Jesse, 2018: 6-7) ya da bu güçleri patron devlete karşı meydan okumanın bir aracına mı (otonomilerini arttırmanın bir fırsatına dönüştürmek anlamında) dönüştüreceklerini belirleme aşamasında kritiktir.⁶³

bloklar arası rekabet ve silahlanma yarışının yoğunluğu daha azdır. Bu nedenle çok kutuplu sistemler daha istikrarlıdır. Ayrıca ittifak partnerleri birbirlerinin hareket ve eylem özgürlüklerinde (yeni güçlerle ilişkilere yönelme anlamında) daha kısıtlayıcı olabilirler.

⁵⁸ Sistemde yeni güç geçişlerine çözümler 1. ve 2. Dünya Savaşında olduğu gibi barışçıl olmaktan ziyade çatışmalar ile bulunmuşsa da (Cooley ve Nexon, 2020: 3), II. Dünya Savaşı sonrasında Almanya, Japonya ve İngiltere örneklerinde olduğu gibi yükselen yeni güçler Amerikan hiyerarşisine savaş olmaksızın entegre edilebilmiştir (Lake, 2012: 25-27).

⁵⁹ Bkz. (Lake, 2006a: 25-27; 2012: 6; Cooley ve Nexon, 2020: 55; Ikenberry, 2008: 23-24; 2018b: 17-18; Schweller, 1994: 88; Ebert ve Flesmes, 2018: 18).

⁶⁰ Çin ve Rusya, ŞİÖ ile bir taraftan ABD'nin bölgesel hegemonyasını sınırlamaya çalışmakta diğer taraftan ABD hegemonyasından memnun olmayan devletlere meydan okumanın zemini sunmaktadır (Walt, 2009: 102).

⁶¹ Bkz. (Lake, 2012: 6, 25-27; 2017: 357-382; Ikenberry, 2008: 23-24; 2011: 5; Ikenberry ve Mo, 2013: 2; Wohlforth, 2009: 28-30; Kupchan, 2014: 219; Cooley, 2012: 4; Karatzogianni ve Robinson, 2009: 115-116).

⁶² Bkz. (McCormack, 2019: 121; Ebert ve Flesmes, 2018: 6; 28; Walton vd. 2007).

⁶³ Goh (2013: 3), günümüzde Çin'in yükselişi karşısında uluslararası sistemdeki devletlerin Çin'i ve Çin'in gücünü dengelemek için ABD'nin peşine takılmayı seçeceklerini belirtmektedir.

Cooley, Nexon ve Ward (2019: 689-697), revizyonist devletleri karşı oldukları şeye göre reformist, pozisyonel ve devrimci olmak üzere üç gruba ayırmaktadır. Bu tasnifte mevcut güç dağılımından memnun fakat düzenin bileşenlerini değiştirmek isteyen güçler reformcular, düzenden ziyade güç dağılımından memnun olmayan bu nedenle gücün dağılımını değiştirmek isteyenler pozisyoneller ve mevcut sistemi ve güç dağılımını aynı anda alaşağı etmek isteyenler ise devrimci revizyonistler olarak tanımlanmaktadır. Örneğin; İngiltere, ABD ve Rusya bu ayırımı devrimci revizyonist tarafına yerleştirilmektedir. İngiltere I. Dünya Savaşı sonrası ABD ise II. Dünya Savaşı sonrası mevcut düzeni alaşağı ederek kendi liderliklerinde sırasıyla Avrupa ve Batı merkezli hiyerarşik düzenleri kurdular (Lake, 2006a: 23; 2012: 3; 2017: 357; Cooley ve Nexon, 2020: 55; Ikenberry, 2018b: 19). Benzer şekilde Rusya 2014'te Ukrayna'ya müdahalede bulunarak ABD merkezli Batı hiyerarşisine bir kez daha meydan okuma niyetinde olduğunu yani düzeni tamamen değiştirmek istediğini açık etmiştir (Cooley, 2012: 72; 2019: 588-89).⁶⁴

Günümüzde yükselen Çin'in amacının ne olduğu hâlihazırda tartışılmaya devam etse de Asya'da olduğu gibi ABD ile girdiği bölgesel rekabet(ler) Çin'in liberal düzeni kendi çıkarları doğrultusunda dönüştürme ve kendi düzenini kurma isteğinde olduğunu açık etmektedir⁶⁵ (Cooley, 2012: 171). Kısacası, revizyonist devletlerin mevcut sistemden duydukları memnuniyetsiz arttıkça⁶⁶ büyük rakiplere dönüşme ihtimalleri artar

⁶⁴ Bkz. (Suzuki, 2017: 119; Ebert ve Flesmes, 2018: 28; Larson ve Shevchenko, 2010: 78-81, 88-93).

⁶⁵ Bkz. (Cooley, Nexon ve Ward, 2019: 698-99; Lake, 2006a: 23-30; 2012: 25; Layne, 2012: 3-4; Walton vd. 2007; Destrdi, 2010: 903). Lake (2012: 25-27; 2006a: 28), Çin'in ABD'ye meydan okumasının maliyetlerinin ağır olacağını bu nedenle Çin için makul seçeneğin Batı hiyerarşisine dâhil olmak olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Lake, Çin'in ihracata dayalı ekonomi politikasının ve Batı hiyerarşisindeki yerleşik çıkarlarının Çin'i alternatif bir düzen kurma eğiliminden alıkoyacağını belirtmektedir. ABD'nin, kendisinden önceki Avrupa hiyerarşisinin hegemonu İngiltere'yi, Batı hiyerarşisine çatışmasız dâhil etmesi ABD ve İngiltere'nin uluslararası düzenin nasıl olması gerektiğine dair paylaştıkları aynı liberal ve demokratik ortak değerlerden kaynaklanmıştır. Çin'in liberal olmayan ekonomik ve yönetim sistemi ise Batı hiyerarşisinden farklı değerler üzerine bir düzen kuracağına işaret etmektedir. Söz konusu senaryonun gerçekleşmesi iki taraf arasında gelecekte önemli siyasi gerginliklere yol açacaktır. Öte taraftan Çin'in Batı hiyerarşisine entegre edilebilmesi durumu Çin'i liberalleştirecek (hiyerarşik düzen tabi devletleri sosyalleştirir) ve Batı hiyerarşisine desteğini arttıracaktır. İki senaryodan hangisinin gerçekleşeceğini Çin'in iki tercihten (meydan okumak ve ya entegre olmak) hangisinde karar kılacağı belirleyecektir. Kupchan (2014: 224) bu aşamada Çin ve diğer yükselen güçlerin kendi norm, ideolojisi ve çıkarlarını esas alan alternatif bir düzen kurma çabasında olduklarını belirtmektedir.

⁶⁶ Bu devletlerin memnuniyetsizliği hegemonik gücün mevcut sistemi kendi çıkarları doğrultusunda yönetmesinden, müttefiklerini ödüllendirirken rakiplerini ise cezalandırmasından kaynaklanabilir (Busmann ve Oneal, 2007: 88, 94).

(Wohlforth, 2009: 28). Bu nedenle bu güçler sahip oldukları göreceli gücü küresel düzeyde otoriteye çevirmek isteyeceklerdir (Ikenberry, 2008: 25-28).

Hegemonik güçlerin revizyonist devletleri (özellikle toprak genişletmek ve büyük bir statü elde etmek isteyenler), kendi hiyerarşilerine dahil etme çabalarının başarısızlıkla sonuçlanması ise kendileri ile çıkar, tehdit vb. konularda yol ayrımına düşen müttefiklere meydan okuma zemini hazırlayabilir (Schweller, 1994: 100; Cooley, Nexon ve Ward, 2019: 693-94). Örneğin; günümüzde ABD merkezli Batı düzenine entegre edilemeyen Çin ve Rusya'nın alternatif düzen oluşturmak için benimsediği farklı meydan okuma stratejileri (örneğin; karşı normlar geliştirmek, kurumsal dengeleme, daha az koşul ile uzun dönemli ve daha fazla miktarda borçlanma imkânı sunmak vb.) sistemin ikincil devletlerini cezbetmektedir (Cooley ve Nexon, 2020a: 17; 2020b: 285).⁶⁷

Bu bağlamda revizyonist/potansiyel patron devletler ikincil devletlerin otonomi arttırmasını dört açıdan mümkün kılar. Birincisi, potansiyel patronların yükselişi askeri ve ekonomik gücün ve karar alma merkezinin artık tek ya da iki hegemonik gücün tekelinde olmadığına işaret eder (Cooley, Nexon ve Ward, 2019: 705). Potansiyel patronların ABD merkezli Batı düzenin ekonomik eşsizliğini sarsan 2008 krizi ortamında Çin'in ekonomik yükselişinde (Lake, 2018: 6-7; Ikenberry, 2018b:18) olduğu gibi özellikle patron devletin göreceli olarak güç kaybettiği dönemlerde⁶⁸ yükselmeleri mevcut düzeni daha fazla aşındırır (Layne, 1993: 9-10; Nexon ve Wright, 2007: 267; Onea, 2014: 139). Ekonomik kriz nedeniyle ekonomik ve askeri ihtiyaçları yeterli düzeyde karşılanmayan devletler bu güçleri deva olarak görür (Brooks ve Wohlforth, 2005: 88; Whitaker, 2010: 1118; Miller, 2006: 29; Lobell, Jesse ve Williams, 2015: 151, 156; Nexon ve Wright, 2007: 267). Ekonomik kriz ve yükselen güçler nedeniyle gücü zayıflayan hegemon devlet mevcut statükoyu (güç dağılımını) korumak adına (Layne, 2003: 13; Ikenberry, 2008: 25-27) otoritesine tabi olan devletlerin ekonomik ve askeri ihtiyaçlarını tedarik etmeye devam etse (Bussmann ve Oneal, 2007: 91) dahi

⁶⁷ Bkz. (Volgy, 2014; Ebert ve Flermes, 2018: 26; Goh, 2013: 1-3, 18-19; Walton vd. 2007).

⁶⁸ Meydan okuyan devlet devletlerin gücü artarken hegemonun gücü azalırsa bu nihayetinde çatışmaya varacaktır (Ikenberry, 2008: 26-27). 1870'lerin sonunda Almanya'nın, Avrupa hiyerarşisine meydan okumasını mümkün kılan şey ekonomik ve askeri gücündeki artıştan kaynaklanmıştır.

devletlerin en iyi olanağa en az koşulla ulaşma (Cooley ve Nexon, 2020: 26, 62-64)⁶⁹ ve sosyal sözleşmelerde kazançlarını maksimuma çıkarma maliyetleri ise en aza indirme istekleri (Lake, 1996: 10) onları en güçlü potansiyel patronların yardımına başvurmaya yöneltir (Cooley ve Nexon, 2020: 284-285). Örneğin; günümüzde Çin ve Rusya'nın, Batının aksine minimum koşullar karşılığında sağladığı kredi ve Batı'nın uzun dönemli borçlarına karşın sundukları kısa dönemli borçlar Batı'nın ağır koşullarından bağımsızlaşmak isteyen devletleri cezbetmektedir (Cooley, 2015: 50; Whitaker, 2010: 1118; Larson ve Shevchenko, 2010: 84; Blaauw, 2014: 13).⁷⁰ Benzer şekilde, Günümüzde Türkiye, Hindistan ve İran gibi devletlerin bölgesel yükselişleri ve coğrafi olarak yer aldıkları bölge komşularına sağladıkları ekonomik ve güvenlik servisleri ABD'nin bu bölgelerdeki otoritesini zayıflatmaktadır (Öniş ve Şuhnaz, 2015; Cooley ve Nexon, 2020: 120; Blaauw, 2014: 12).⁷¹

İkincisi, potansiyel patronlar (Batı'nın) istenmeyen rejimlere hayatta kalma fırsatı sunmaktadır⁷² (Cooley, 2015: 49; Cooley 2019: 606). Liberal ve demokratik hegemon devletin otoriter rejimleri demokratikleştirmek için bu liderler üzerinde kurduğu baskı rejim ve ulusal çıkarlarına yönelik bir tehdit olarak görülür. Bu nedenle bu liderler potansiyel patronları rejimlerinin bekasını korumanın aşamasında fırsat olarak değerlendirmeye yönelir (Cooley ve Nexon, 2020: 112; Cooley, 2019: 599-600). Örneğin; 2000'li yılların başından itibaren Doğu Avrupa ve Ortadoğu yönetimlerinden bir kısmı Batılı kurum, medya, seçim gözetmenleri veya sivil toplum örgütlerini tehdit

⁶⁹ ABD'nin tek kutupluluğun etkisi (Trump'ın da etkisi vardır aynı zamanda) ile Güneydoğu Asya ülkelerine tedarikçilik isteğinin azalması (Ebert ve Flesmes, 2018: 39) Çin'in, Rusya'ya kıyasla sahip olduğu ekonomik üstünlük (Soğuk Savaş döneminde Rusya ABD karşısında askeri bir rakip iken günümüzde Çin, ABD'nin askeri ve ekonomik hiyerarşisine rakip olacak düzeyde güce sahiptir.) onu daha cazip potansiyel patron yapmaktadır (Ikenberry, 2008: 25-27).

⁷⁰ Çin'in sahip olduğu devasa nüfusu, toprağı ve ekonomisi (Lake, 2012: 25), deniz aşırı topraklarda elde ettiği askeri üsler ve ABD kurumlarına alternatif olarak kurduğu ekonomik kurumlar Çin'i bir taraftan ABD hegemonyası karşısındaki en güçlü potansiyel hegemon diğer taraftan da Rusya'ya kıyasla daha tercih edilir potansiyel patron kılmaktadır (Cooley ve Nexon, 2020: 2-3, 9-10).

⁷¹ He (2012: 154, 157-158), Çin'in ABD hegemonyasını zayıflatmak için Asya'da kurduğu çoklu kurumları negatif dengeleme stratejisinin bir parçası olarak tanımlamaktadır. Rakip gücü askeri ve askeri olmayan dengeleme yöntemleri vasıtasıyla zayıflatma amacı taşıyan bu strateji rakip hegemonlar birbirinden daha az tehdit aldıklarında devreye sokulur. Konuya ilişkin daha fazla bilgi için bkz. (He, 2012: 154-191).

⁷² Lake'in (2017: 371) hiyerarşinin önemli ancak sessiz faydası adını verdiği bu durumda patron devlet istenmeyen rejimin hayatta kalmasını sağlar. Örneğin; patron devlet lidere muhalif olan grupları bastırmak için ılımlı gruplara yardım eder. Bu durum iç savaşların neden daha az bastırımların ise daha çok olduğunu açıklamaktadır. Bir diğer ifadeyle hegemon devlet rejime karşı oluşan muhalif hareketlerin iç savaşa varmasını engeller (Cunnigham, 2016: 307-310).

olarak algılamaktadır. Bu yönetimlere göre ABD bu yöntem ile anti-patik olarak gördüğü rejimleri alaşağı etmeye çalışmaktadır. Bu düşünce 2003 Gürcistan, 2004 Ukrayna ve 2005'te Kırgızistan'da gerçekleştirilen rejim değişimleri sonrası yerleşmiştir (Cooley, 2015: 53). Bu yönetimler Çin ve Rusya'nın gönderdiği seçim gözetmenlerini istenmeyen rejimlerini koruma, sürdürme ve meşruiyet sağlama aşamasında kurtarıcı olarak algılamaktadır. Bu nedenle bu liderler Rusya ve Çin'in, ABD liderliğindeki Batı düzenine yönelik geliştirdikleri meydan okuma stratejilerini desteklemektedirler (Cooley, 2012: 113-114; 2015: 53-56; 2019: 588, 590, 598).⁷³

Üçüncüsü, potansiyel patronların geliştirdikleri karşı normlar (counter-norms) (Acharya, 2014: 5-6; Ikenberry, 2018b: 20) mevcut düzeninin (Batı'nın) norm baskılarına maruz kalan devletleri cezbeder (Towns, 2014: 189).⁷⁴ Potansiyel patronlar Batı'nın demokratik ve liberal değerleri karşına çeşitli karşı normlar (dini, kültürel çeşitlik, egemenliğe saygı, vb.) ve anlatılar (narratives) yerleştirmektedir. Örneğin; "Demokratik ve liberal kurumların Batı'nın devletlerin içişlerine karışmak amacıyla kullandığını bu nedenle Batılı devlet ve kurumların insanlığın yararından ziyade Amerika ve Batı çıkarlarına hizmet ettiği" şeklindeki anlatı son dönemlerde popüler olmuştur. Cooley (2019: 609), bu anlatıların Batılı devletleri ve Batı rejimlerini damgalamak (stigma) amacıyla kullanıldığını belirtmektedir. Örneğin; Amerikan Başkanı George Bush'un 9/11 Eylül saldırı sonrası başlattığı "Teröre Karşı Savaş" politikası Çin ve Rusya tarafından "Amerika'nın demokrasi söylemi ile kuvvet kullanmayı devletlerin içişlerine karışmanın bir aracı haline dönüştürdüğü" şeklinde bir anlatıyla sunulmaktadır. Bu bağlamda, Çin ve Rusya "devletlerin içişlerine karışılmaması ve egemenliklerine saygıyı duyulması" gerektiğini esas alan karşı normlar geliştirmiştir (Larson ve Shevchenko, 2014: 35, 84; Hurrell, 2006: 4). Bu bağlamda, 2001'de Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'ın girişimi ile kurulan Şangay İşbirliği Örgütü'nün devletlerin egemenliği, çok kültürlülüğe saygı ve politik baskıları reddeden bir anlayış üzerine kurulduğu deklare

⁷³ Yeni güçlerin yükselişi devletlerin konumlandıkları düzene karşı meydan okuma zemini oluşturacağı gibi muktedi devletlerin meydan okumaları da yeni güçlerin otoritesini güçlendirir. Örneğin; günümüzde Amerikan düzenine meydan okuyan devletler Çin'in alternatif güvenlik hiyerarşisini güçlendirmesi için potansiyel partnerler olma işlevini görmektedir (Cooley ve Nexon, 2020: 114).

⁷⁴ Benzer şekilde alternatif patronlar hiyerarşik hegemonun cezasına uğramanın getireceği maliyetlerden bağımsızlaşmak isteyen devletlere de kurtuluş imkânı sunar (Whitaker, 2010: 1119).

edilmiştir. Benzer şekilde, Rusya'nın dini ve çok kültürlüğü temel alan karşı normları kendi eski etki alanının (sphere of influence) yanı sıra küresel düzeyde de kabul görmeye başlamıştır (Cooley, 2012: 5, 112-113; 2015: 50-52; Ebert ve Flesmes, 2018: 26; Ikenberry, 2018b: 20). Kısacası, Çin ve Rusya'nın, Batı'nın liberal ve demokratik değerlerine karşı geliştirdikleri normlar (Kupchan, 2014: 224, 226-227; Cooley, 2015: 52) Batılı normları "içişlerine ve egemenliğine karışmanın" bir aracı olarak gören tabi devletleri cezbetmektedir (Lake, 2017: 374).

Son olarak, yeni güçler patron devletin sosyalleştirme (demokratikleşme vb.) odaklı politik baskılarının yanı sıra diğer baskılarına da maruz kalan devletlere bu baskılardan feragat etme imkânı sunar (Cooley ve Nexon, 2020: 113). Örneğin; BM Güvenlik Konseyinin 2003 Irak oturumları sırasında Amerika küçük devletlerin Irak müdahalesini desteklemesini istemiş ve bu amaçla bu devletler üzerinde baskı kurmuştur. Washington'un Irak'a müdahalesine karşı olan Çin, Rusya, Fransa ve Almanya'nın aynı yıl ABD'nin tek taraflı politikasını diplomatik kanallarla sınırlamak ve dengelemek amacıyla (yumuşak güç dengeleme yöntemlerinden bir tanesidir) BM içerisinde kurduğu savaş karşıtı koalisyon Washington'un politik baskılarına maruz kalan bu küçük devletlerin Irak konusunda otonom bir dış politika takip etmelerini sağlamıştır (Brooks ve Wolhorth, 2005: 73; Walt, 2009: 105; He, 2012: 156).

Sonuç olarak, Çin ve Rusya örneklerinde olduğu gibi alternatif patronlar muktedi devletlere patrona olan ekonomik veya askeri vd. bağımlılıklarını dengeleme, düzenden çıkış seçeneği (exit-option) veya sosyal sözleşmeyi kendi çıkarları lehine revize etme imkânı sunar. Ancak sistemin zayıf devletleri bu güçleri düzenden çıkmaktan ziyade düzenden çıkmamanın bir tehdidi olarak patrona karşı kullanarak sosyal pazarlığı kendi lehine çevirmenin (sistemi değiştirmek gibi) fırsatına dönüştürür. Bu devletlerin düzenden çıkmak gibi bir niyeti yoktur (Cooley ve Nexon, 2020: 3, 9-11, 17, 66, 70, 112).

H1c: Uluslararası sistemde yeni güçlerin yükselişi itaatkâr bir muktedi devleti meydana okuyan tarafa yerleştirebilir.

1.3.2.Başat Güç Kaynaklı Nedenler

Patron devlet iradesiyle ya da iradesi dışında otoritesine karşı meydan okumalara yol açabilecek bir takım eylem, söylem ve politik pratiklere Lake'in (1996: 13-14; 1999: 52-53; 2018: 7) ifadesi ile "fırsatçı hareketlere" (sorumluluklarından kaçmak, sömürmek vb.) yönelebilir.⁷⁵ Pape (2005: 10, 26), 2003 Irak Savaşı'nda devletlerin ABD'ye karşı yumuşak dengeleme stratejisi benimsemelerinin tesadüf ya da kader olmadığını bunun ABD'nin tek taraflı eyleminden kaynaklandığını belirtmektedir. ABD Başkanı George Bush'un öncülüğünü üstelendiği Batı düzeninin demokratik kurumlarına bağlı kalmaksızın Irak'a gerçekleştirdiği tek taraflı müdahale bu demokratik kurumları ihlal etmek olarak algılanmıştır.

Benzer şekilde, günümüzde ABD hegemonyasına ve Batı hiyerarşisinin norm, kural ve/ya kurumlarına yönelik iki ciddi meydan okumanın birisi ABD'nin kendisinden (ABD Başkanı Donald Trump'ın liderlik özelliklerinden ve ABD dış politikası üzerinde etkili olan popülist koalisyonun etkisinden) diğeri ise 1945'ten bu yana bu düzenin sadık müttefikleri olan Avrupalı ülkelerden yönelmektedir. ABD Başkanı Donald Trump'ın kişisel özellikleri bu meydan okumaların tek nedeni olmamakla birlikte (göstergesidir) Trump'ın liderliğini üstlendiği düzenin kurum ve anlaşmaların bir kısmından çekilmesi, NATO'nun üye ülkelere eleştiriler yöneltmesi, Rusya ve liberal olmayan diğer devletler ile ilişkiler geliştirmesi Batı düzenine karşı bir meydan okuma olarak algılanmakta ve bu nedenle karşı meydan okumaları tetiklemektedir. Örneğin; bugün Ortadoğu ve Latin Amerika'dan ABD hegemonyasına karşı yönelen meydan okumaların önemli bir nedeni ABD'nin hiyerarşiyi bu devletleri oluşturan toplumların rızasını almadan sadece liderler ve yönetici sınıf üzerinden kurmasından kaynaklanmaktadır (Lake, 2018: 6, 13).⁷⁶

⁷⁵ Patron devlet kaynaklı nedenlere değinen hiyerarşi metinlerden örnek kaynaklar için bkz. (Phlips, 2014; 2018; Acharya, 2012: 2014; Reus-Smit, 2005; 2009; Pape, 2005; Griffiths, 2004; Nexon ve Wright, 2007; Musgrave, 2019; Goh, 2019; Nexon, 2007; Ikenberry ve Nexon, 2019; Dunne, 2003; Lake, 1999; 2006a; 2006b; 2009a; 2009b; 2009c; 2009d; 2011a; 2011b; 2013a; 2013b; 2013c; 2017, 2018; Ikenberry, 2008; 2009; 2011; 2012; 2018a; 2018b; Cooley ve Nexon, 2020; Ebert ve Flemes, 2018; McCormack, 2019; Musgrave, 2019; Buzan, 2008).

⁷⁶ Ayrıca bkz. (Cooley ve Nexon, 2020: 106, 112, 159-180; Ikenberry, 2018a: 7-8).

Hiyerarşi yaklaşımına dair yazılan metinler “patron devletleri fırsatçı hareketlere ne yönelir” sorusunun yanıtını birey, devlet⁷⁷ ve sistem⁷⁸ düzeyi üzerinden açıklamaktadır. Aşağıdaki tabloda patron devletin üç düzeyden kaynaklanabilecek nedenler ile yönelme ihtimalinin yüksek olduğu fırsatçı hareketlerden bir kısmı bu metinlerden elde edilen bilgiler doğrultusunda verilmiştir. Çalışmanın bu kısmı başat güç kaynaklı hipotezlerin tamamından ziyade (Türkiye vakasına uygun olduğu varsayılan) başat gücün kendisine tanınan otoritenin meşru sınırlarını aşması/istismar etmesi, ikincil devletler üzerinde politik baskı kurması ve bu devletlerin temel ihtiyaçlarına beklenen düzeyde karşılık vermemesi şeklindeki üç alt hipotez ile sınırlandırılacaktır.

Tablo 2: Hegemon Devletin Yönelmesi Muhtemel Olan Fırsatçı Hareketler

1.Başat güç ortak çıkarlardan ziyade kendi çıkarlarını dikkate alan eylemlere yönelirse,
2.Kendisine tanınan meşru otoritenin sınırlarını aşar ya da istismar ederse,
3.Düzeni diğer devletlerin faydasından ziyade kendi çıkarları lehine düzenler ise,
4.İkincil devletleri çıkarları aleyhine politik tercihlere zorlar ya da bu amaçla zorlayıcı yöntemlere başvurursa,
5.Hiyerarşik ilişkiden elde edilen kazanımların dağılımını (distribution of benefits) adaleti gözetmez ise,
6.Düzenin devamını sağlayacak olan maliyetleri sağlama yeteneği ya da isteği azalırsa,
7.Verdiği sözlere ve asimetrik sosyal sözleşmelere bağlı kalmaz ise,
8.Düzeninin muktedi devletleri arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkları tarafların çıkarları lehine çöz(e)mezse,
9.Oluşturduğu düzenin kurallarına diğer devletler gibi uymazsa,
10.Disipline etme yöntemlerinde makul ölçülerin dışına çıkarsa (çoğulculuğa uymaması vb.),
11.Devletler ile istikrarlı hiyerarşik ilişkiden ziyade istikrarsız ilişkiler (örneğin; toplumun rızasını almadan sadece liderler üzerinden kurulan ilişki) kurarsa otoritesine karşı meydan okumalar yükselebilir.

⁷⁷ Hegemon devletin dış politika kararlarını etkileyen aktörler (siyasi partiler, kamuoyu vb.) büyük gücün kendi liderliğini üstlendiği düzeni aşındırmasına neden olacak politik tercihlerin seçilmesine yol açabilir (Musgrave, 2019: 453; Cooley ve Nexon, 2020; Ebert ve Flesmes, 2018; Ikenberry ve Nexon, 2019; Ikenberry, 2011: 147; 2018a: 7; 2018b: 17-18). Örneğin; Trump döneminde ABD içerisinde yükselen popülist ulusal ekonomik koalisyon ABD sistemini İkinci Dünya Savaşı’ndan itibaren güçlendiren uluslararası koalisyona meydan okumakta/onunla mücadele etmektedir (Lake, 2018: 6).

⁷⁸ Örneğin; Synder (1984) detant döneminde büyük güçlerin küçük güçlere karşı olan sorumluluklarından kaçma eğilimine gireceklerini belirtmektedir. Benzer şekilde Soğuk Savaşın son bulması ile uluslararası alanda 1945’ten bu yana yaşanan en önemli sistemik değişim ile ABD düzenin rakipsiz kalması ile (Goh, 2013: 19; Cooley, 2015:) ABD’nin Güneydoğu Asya ülkelerine yönelik tedarikçilik isteğini zayıflattı (Ebert ve Flesmes, 2018: 39)

1.3.2.1.Otoritenin Suiistimal Edilmesi

Bir devletin sahip olduğu materyal kapasite üstünlüğü sistemi kurması ve sürdürmesi için gerekli (Lake, 2012: 13) ancak tek başına yeterli olmayan kriterdir (Larson ve Shevchenko, 2010: 69; Hurrell, 2006: 4). Bu devletin gücünü devletlerin faydasına kullanabilmesi (otorite olabilmesi anlamında) için kendisine meşruluk tanınması gereklidir ve bu yetkiyi ona bahşedecek olanlar sistemin ikincil devletleridir (Hurrell, 2006: 4; Lake, 2006b: 274).⁷⁹ Patron devlet otoritesine meşruluk sağlamadığında meydan okumalar ile karşılaşır. Günümüzde ABD'ye yönelik Ortadoğu ve Karaip'lerden yönelen meydan okumaların önemli bir nedeni ABD otoritesinin bu iki bölge toplumları tarafından meşru olarak kabul edilmemesinden kaynaklanmaktadır. ABD, iki bölge ile hiyerarşiyi bu ülke toplumlarının rızasını almadan işbirlikçiler ve yönetici elitler üzerinden kurmuştur (Lake, 2018: 6, 10).

Patron devletler böylesi akıbetlere uğramamak için politikalarına ve güçlerine meşruluk sağlamalıdır. Meşruluk elde eden büyük güçler otoritenin amaç ve sınırlarına bağlı kalmalı, devletleri gelecekte sömürmeyeceğine dair güvenilir garantiler vermelidir (Lake, 1996: 17).⁸⁰ Patron devletin kendi ellerini bağlaması (tie his hands) bir diğer ifadeyle kendisini sınırlaması bu aşamada kritiktir⁸¹ (Lake, 2006a: 28). Ancak otoritenin politik bir mücadele olması (Lake, 2009a: 21), anlaşma, ittifak ve hiyerarşilerin küçük ve büyük devletler arasında kurulması (ki bu durum büyüğün küçüğü sömürme ihtimalini arttırmaktadır) (Gowa, 1989: 1251), düzenlerin kurucu devletine daha fazla

⁷⁹ Ayrıca bkz. (Lake, 2006c: 1-20; 2018: 8; Butt, 2013: 578; Griffiths, 2004: 65; Inoguchi ve Bacon, 2005: 124, 131; Finnemore, 2009: 62; Stein, 1984: 355; Clark, 2005: 191; Zürn vd. 2012: 82; Hurd, 2007: 60-61, 116; Kang, 2010: 594; Scharman, 2017: 139; Zarakol, 2017: 7; Destradi, 2010: 925; Hinnebusch, 2006: 457).

⁸⁰ Devletler patron devlete güvenlik, siyasi ve ekonomik çıkarlarının korunması karşılığında bahsettikleri otoritenin amaç ve sınırları dışında kullanılmayacağından emin olmak ister (Bernard, 1962: 163-165; Lake, 2006b: 236, 249; 2009a: 21, 30; 2017: 365; Scharman, 2012: 196). Egemenlik devretmeyi endişe verici olarak bulan Lake (2012: 5), bir başkasına kendisini yönetme ve itaate zorlama hakkı tanımının bir devleti hegemonun fırsatçılığının (hegemonun bu hakkı kendi çıkarları lehine kullanması gibi.) mağduru yapabileceğine dikkat çekmektedir. Bu nedenle bir devlet egemenliğini transfer ederken hegemonun onu gelecekte sömürmeyeceğinden emin olmalıdır. Egemenlik transferi karşılığında liberal hegemonlar diğer devletlere kıyasla kendi davranışlarını kısıtlayan kurallara bağlı kalacağı konusunda daha güvenilir sözler verirler. Ortak çıkarlara ve değerlere bağlı kalmak (Finnemore, 2009: 61-62, 68) ve devletlerin ihtiyaçlarını yeterli düzeyde karşılamak (Jesse vd. 2012: 9) otoritenin meşruluğunu ayrıca artırır.

⁸¹ Goh (2019: 614-615), hegemon devletin kurduğu düzen meydan okumaları azaltırken büyük gücün kendisini sınırlamasının da meydan okumalara yol açabileceğini belirtmektedir.

imtiyaz tanınması (Dunne, 2003: 307), otorite ilişkilerinde güvenlik garantisi verme probleminin olması (Lake, 1996: 17) ve patron devletin kural koyacak kadar güce sahip olması otoritenin her an istismar edilebilmesini mümkün kılmaktadır. Bu nedenle otorite suiistimalinin önüne geçememek hiyerarşideki en önemli sorundur (Lake, 2012: 5; Simon, 1976: 134).

Ancak patron devlet kendisini sınırlamaz ve otoriteyi keyfi kullanırsa iç politikada yaşanan meşruiyet krizleri gibi dirence yol açar (Finnemore, 2009: 68). Bir diğer ifadeyle, otoritenin istismar edilmesi durumunda tabi devletler tanıdıkları otoritenin çıkarları aleyhine kullanılmayacağından emin oluncaya kadar (patron devlet gelecekte onları sömürmeyeceğine dair güven verene dek) sosyal sözleşmelere katılmayı ve patron devletin emirlerine uymayı ret eder (ki bu hakkı onlara hiyerarşi tanır) (Lake, 2006a: 27; 2009c: 332-333; 2012: 5; 2017: 365). Örneğin; ABD, uluslararası hukuk kurallarına bağlı kalmaksızın 2003'te Irak'a yönelik gerçekleştirdiği tek taraflı askeri operasyon ile (çoğunluğun kararına uymadığı için) otoritesinin sınırlarını aştı ve bu nedenle dengeleme siyaseti ile karşılaştı (Jesse vd. 2012: 11-12; Lake, 2006a 23).⁸² Örneğin; AB ülkeleri petrolü dolar yerine Euro ile satın almak gibi uluslararası ekonomik dengeyi ABD'nin aleyhine değiştirecek olan girişimlere yöneldi (Pape, 2005: 42). Dolayısıyla patron devlet ABD'nin, Irak operasyonunda yapmış olduğu gibi eylemlerini sınırlandıran çoğulculuğa⁸³ ve kurallara uymaz, taraf olduğu asimetrik anlaşmalara bağlı kalmaz ve kendisine otorite tanımayan politik alanlara müdahale ederse otoritenin amaç ve sınırlarını aşmış/suiistimal etmiş olur.

Otoritenin suiistimal edilmesini engelleyen demokrasi rejimi (Lake, 2009a: 14-15; 18; 2017: 365) aynı zamanda istismara olanak da tanıyabilir. Demokrasilerde liderin dış politikasını kontrol-dengeleme hakkına sahip olan diğer aktörlerden (kongre, senato, kamuoyu vd.) sağlanacak olan oy, kaynak ve vergiler liderleri bu kesimin dış politikaya

⁸² Irak operasyonuna karşı olan Amerikan düzeninin Avrupalı devletleri Washington'un tek taraflı eylemlerini sınırlamak için düzenin kural ve değerlerinin yeniden müzakere edilmesi/otonomilerini arttırma talebinde bulundular (Jervis, 2009: 207-208; Goh, 2013: 4; Walt, 2009: 106-111). Benzer argümanlar için ayrıca bkz. (2006c: 30; Dunne, 2003: 309; Pape, 2005: 10, 41-43; Buzan, 2008: 554, 558).

⁸³ Çoğulculuk hegemon devletin politikalarını muktedi devletlerin istekleri doğrultusunda düzenlemesini sağlar. Hegemonun çoğulculuğa sadık kalması her ne kadar kendi politik tercihlerinden feragat etmesi gibi önemli bir maliyete yol açsa da otoritesine duyulan güveni arttırır (Lake, 2009 a: 122-130, 177; 2017: 365-366; Dunne, 2003: 303).

ilişkin taleplerine duyarlı kılmaktadır. Benzer şekilde hegemonik gücün liderinin kimliği, ideolojisi, düşünsel dünyası vb. otorite aşımını mümkün kılabilir ya da engelleyebilir (Lake, 2018: 14; Cooley ve Nexon, 2020: 51). Örneğin; 2003 Irak işgali tek kutuplu sistemde patron devletin kendisini daha az sınırlandırılmış hissetmesinin (Hinnebush, 2006: 452) yanı sıra dönemin Amerikan Başkanı George Bush'un neo-konservatif kimliğinden de kaynaklanmıştır. Neo-konservatif kimliğe sahip olan Amerikan liderleri “çoğulculuğun” Amerika'nın gerçek gücünü sınırladığını ve bu nedenle bu sınırdan feragat edilmesi gerektiğini düşünür (Lake, 2006a: 27-28; 2018: 14; Cooley ve Nexon, 2020: 51). Dolayısıyla Bush her ne kadar selefleri gibi dış politikanın merkezine Amerikan-merkezli uluslararası düzeni devam ettirmeyi yerleştirmişse de bu amaca ulaşma aşamasında neo-konservatif kimliğinin etkisiyle benimsediği “iddialı tek taraflılık” stratejisi ve bu strateji doğrultusunda Irak'a yönelik gerçekleştirdiği tek taraflı operasyon (patron) devletin lideri değiştiğinde statükonun da büyük bir olasılıkla değişebileceğini (meşru olarak kabul edilmeyen politik eylemlere yönelmek anlamında) ortaya koyması bakımından önemlidir (Lake, 2006a: 27-28; 2007: 56; 2009a: 32, 122-123, 188; 2013b: 75; Cooley ve Nexon, 2020: 51). Selefin ideolojisi, değer, inanç ve düşüncesi halefinden farklı ise yeni bir dış politikaya yönelme ihtimali oldukça yüksektir (Walt, 1997: 162; Gvalla vd. 2013: 106-107; Hinnebush, 2011: 227).

Küresel düzeyde tek taraflı davranan hegemonik devletin otoriteyi aşması tabii devletlerde düzenin imparatorluğa/tiranlığa yaklaştığı algısını oluşturur ve bu algının bir sonucu olarak aktif meydan okumalara yol açar (Lake, 2009a: 32). Örneğin; BM'nin Irak operasyonuna yönelik düzenlediği oturumlarda ABD'nin, Irak politikasına yönelik aleyhte oy kullanan Avrupalı devletler aynı zamanda Irak operasyonuna karşı olan devletlerin önerdiği karşıt koalisyon oluşturulması fikrini destekledi ve bu koalisyona katıldılar (Ikenberry, 2003: 5; Lake, 2009c: 332-333; 2013b: 17; 2017: 372-380; Kang, 2004: 343).

Birey ve devlet düzeyinin yanı sıra otorite aşımını önleme ya da ona imkân tanıma bağlamında uluslararası alana hâkim olan sistemik koşullar önemlidir. Örneğin; 1990'larda ABD'nin, Kuveyt ve Kosova'ya 2003'te ise Irak'a yönelik gerçekleştirdiği askeri operasyonlarda olduğu tek kutuplu sistemde patron devletin gücünün sınırlarını aşması daha muhtemeldir (Hinnebush, 2006: 452; Goh, 2013: 33; Layne, 1993: 12). Öte

tafaftan, Soğuk Savaş döneminde olduğı gibi iki kutuplu sistemde bloklar arası rekabet ve husumet blok patronlarını muktedi devletlerin yardımlarına bağımlı kılar (özellikle petrol ve üs gibi özel varlıklara sahip olan devletlere). Bu nedenle iki kutuplu sistemde muktedi devletlerin blok patronları tarafından sömürölme ihtimali azdır (Gowa, 1989: 1252). Bu bağlamda rakip blokun varlığı bir taraftan patron devletlerin tek taraflı eylemlerini sınırlandırırken diğet taraftan ikincil devletlere düzenden çıkış imkânı sunar (Voeten, 2001: 845).

H2a: Hegemonik güç otoritesinin amacı ve sınırlarını aşarsa otoritesine karşı meydan okumalar yükselebilir.

1.3.2.2.İkincil Devletleri Politik Tercihlere Zorlamak

Otoriteyi suiistimal eden patron devlet sosyal sözleşmeyi ikincil devletin ekonomik, güvenlik ve askeri çıkarlarını koruyacak şekilde revize ederse (ki bu patron devlete kendi politik tercihlerinden vazgeçmek şeklinde maliyetlere yol açabilir) dirençleri sonlandırabilir (Lake, 2009a: 32, 33, 122-130, 177; 2017: 365-366). Ancak patron devlet otoriteyi aştığı için meşru olarak kabul edilmeyen emirlerini zorlama yöntemleriyle (örneğin disipline yöntemleri) yerine getirilmesini sağlamaya çalışırsa meydan okumaları arttırır.⁸⁴ Otorite ilişkilerinin zorlamadan ziyade rıza üzerine kurulması ve rızanın liderin otoritesini meşrulaştıran önemli bir dinamik olması politik tercihlere zorlanan ikincil devletlerin meydan okuma gerekçesine meşruluk sağlar (Wendt ve Freidheim, 1995: 700-703).⁸⁵

Patron devlet otoritesi altındaki ikincil devletin politik tercihlerini değıştirmesi (Lake, 2017: 360) örneğın; bu devletin modernleşmesi veya demokratikleşmesini sağlamak ya da istenmeyen bir savaşı girmesine engel olmak için⁸⁶ politik baskı uygulayabilir

⁸⁴ Örneğın; Bush yönetimin 9/11 Eylül saldırıları sonrası ABD topraklarında suç işleyen teröristlerin cezalandırılmasına yönelik benimsediğı Terörle Savaş politikasını (Agathangelou ve Ling, 2004: 525) diğet devletlere dayatması ABD hegemonyasına karşı meydan okumalara yol açtı. ABD'nin 2003 Irak operasyonu ise hegemonik gücün kendisine meydan okumaya çalışan bir devleti zorlama yöntemi ile hiyerarşisine nasıl dâhil etmeye çalıştığını ayrıca ortaya koydu (Hinnebush, 2011: 238).

⁸⁵ Bkz. (Clark, 1989: 27; Lake, 2009a: 32, 164; 2018: 10).

⁸⁶ Rebecca (2014: 143-145), insan hakları, serbest piyasa ve demokrasi gibi normların bu ortak norm ve değerlere uyma aşamasında uluslararası politik baskı kurmayı meşrulaştırdığını belirtmektedir. Kurallara aykırı ve damgalı olan devletleri (örneğin; Almanya) sosyalleştirmeyi (demokratikleştirmek) hedefleyen bu normların güçlendirilmesini sağlayan damgalı devletlerin kendisidir. Bu anlamıyla damgalama kavramı uluslararası normları ve toplumu yaymanın yani düzeni devam ettirmenin bir aracıdır.

(Cooley ve Nexon, 2020: 52-54). Zorlamanın temel amacı ise bazen disipline etme yöntemlerini kullanarak⁸⁷ ikincil devletin itaatini devam ettirmektir (ortak politika benimsemesini sağlamak vb.) (Lake, 1996: 19; Flathman, 1980: 29-30).⁸⁸

İkincil devletler üzerinde politik baskı kurulması liberal düzenlerde düşük bir ihtimaldir. Bu argümana göre, devletler İkinci Dünya Savaşı sonrası SSCB liderliğinde kurulan Doğu hiyerarşisi gibi rızadan ziyade zorlamayı⁸⁹ ön plana çıkaran düzene katılmışlar ise politik alanlarının birçoğu hatta tamamı kontrol altına alınabilir.⁹⁰ Öte taraftan, devletler II. Dünya Savaşı sonrası rıza üzerine kurulan Amerikan hiyerarşisi gibi rızayı odağına alan liberal düzene dâhil olmuşlar ise kendilerine otonom alanlar bırakılır (Lake, 1996: 1-7, 23-25).⁹¹ Bu nedenle liberal patron devlet kendisine müdahale etme hakkı tanınmayan alanlara otorite uygulama hakkına sahip değildir (Lake 1996: 9; 2013a: 77-78; Doyle, 1986: 40).

Ancak hiyerarşik düzenlerin yapısı sabit değildir zamanla dönüşüme uğrayabilir. Soğuk Savaş döneminde gayri resmi (liberal) özellikleri öne çıkan Amerikan hiyerarşik düzeninin 2003 Irak işgali sonrası sağa doğru (imparatorluğa) harekete geçmesinde olduğu gibi gayri resmi yapıdaki hiyerarşik düzen zamanla sağa yaklaşabileceği gibi imparatorluk düzeni de sola (liberal) yaklaşabilir. Bu değişim iki şeye işaret eder. Birincisi, muktedi devlet-hegemon devlet arasındaki ilişki doğrusal çizgide sağa yansıttıkça hiyerarşinin oranı ve buna bağlı olarak düzenin imparatorluk özellikleri artar (Lake, 2013a: 77-78; Dunne, 2003: 308-310). İkincisi, imparatorluk düzeni ise liberal

Damgalamayı bu anlamıyla empoze eden şey ise uluslararası toplumu gerçekten bir arada tutan şeyin ne olduğuna dair belirsizlikten kaynaklanmaktadır. Daha fazla bilgi için bkz. (Rebecca, 2014: 143-176).

⁸⁷ 2003 Irak müdahale cezalandırma yönteminin bir örneğidir (Lake, 2009a: 93, 113-121; 2013b: 5-6; Kang, 2004: 341; Walt, 1997: 164; Hinnebusch, 2011: 216, 235-239).

⁸⁸ Ayrıca bkz. (Towns, 2014: 181, 184, 194; Kang, 2004: 341; Walt, 1997: 164; Hinnebusch, 2011: 216, 235-239; Hurd, 1999: 383-385; Lake, 2017: 360-368; Finnemore, 2009: 59).

⁸⁹ Zorlama, devletlerarasındaki fiziksel güç asimetrisine işaret etmekle birlikte en güçlü devletin zayıf devletlerin kendi otoritesine itaatini sağlamak için kullandığı yöntem olarak tanımlanmaktadır. Konuya ilişkin daha fazla bilgi için bkz. (Hurd, 1999: 383-385; Lake, 2017: 360-368).

⁹⁰ İmparatorluk ve liberal hiyerarşik düzenler arasındaki farklara ve rıza kavramına odaklanan hiyerarşi çalışmalarından örnek kaynaklar için bkz. (Lake, 1996: 7, 17-30; 2007: 51-54; 2009a: 2-10; 2009c: 331; 2017: 359, 362; Simon, 1982: 21; Goh, 2013: 6, 13, 28, 31, 202; 2019: 614; Ikenberry, 2001: 5, 22-44; 2008: 27; Clark, 1989: 27, 35; 2011: 6, 25, 28; Kang vd. 2018: 5; Ikenberry, Mastanduno ve Wolhforth, 2009: 1; Musgrave ve Nexon, 2018: 6; Ikenberry ve Nexon, 2019: 413; Lobell, 2012: 81; Cooley ve Nexon, 2020: 27; Towns, 2012: 179-180; Sharman, 2017: 137-138, 141; Macdonald ve Lake, 2008: 178; MacDonald, 2017: 128-138; Zarakol, 2014: 311-315; 2017: 5-10; Hurd, 2014: 400; Barder, 2015: 4; Donnelly, 2009: 49-51, 57, 63; Cooley, 2003: 672-674; 2017: 154-155; Hinnebusch, 2011: 214).

⁹¹ Bkz. (Lake, 2006a: 25; 2012: 4; 2017: 359-360; McCormack, 2019: 75; Ikenberry, 2011: 13-15, 70-71, 74, 117).

olana yaklaştıkça meşruluğu artarken liberal düzen sağa yaklaştıkça meşruluğu azalır⁹² (Ikenberry, 2011: 117). Bu durumda liberal düzende konumlanan ikincil devletlerin politik alanları üzerine daha fazla kontrol uygulanmaya başlanır ve bu durum dirence yol açar (Lake, 2009a). Kısacası, hegemon devletin otoritesini rıza yerine zorlamaya dayalı (tehdit vb.) sürdürme eğilimine girmesi (Lake, 2017: 367) ve buna bağlı olarak ikincil devletleri çıkarları aleyhine politik tercihlere zorlaması dirence yol açar (Hurd, 1999: 385; Walt, 1997: 171; Cooley ve Nexon, 2020: 52).

Demokratik ve liberal hiyerarşilerde ikincil devletlerinin politik tercihlere zorlanması ihtimali düşük olmasına karşın bu düzenin kurucusunu kimin yönettiği, liderin kararlarını kimlerin (kamuoyu vb.) ya da nelerin (sistemik koşullar vb.) etkilediği önemlidir (Lake, 1996: 23-25; Finnemore, 2009: 59; Walt, 2009: 120).⁹³ Örneğin; ABD’yi politik baskı seçeneğinden uzak tutan Sovyet bloku 1990’da çözülünce, ABD Latin Amerika ülkelerinin iç ve dış politikasını daha fazla kontrol altına almaya çalıştı (Lake, 2006b: 253). Benzer şekilde, 9/11 Eylül saldırıları sonrası Bush yönetiminin devletleri “ya bizdensiniz ya da onlardan (terörizmi destekleyenler)” söylemi ile politik baskıya (Amerika’nın teröre karşı politikasını desteklemek için) maruz bırakması ve yine BM Güvelik Konseyi’nin Irak oturumları sırasında özellikle Batı hiyerarşisinin küçük devletleri üzerinde baskı kurması (Agathangelou ve Ling, 2004: 525; Walt, 2009: 115; Cooley ve Nexon, 2020: 51; Dunne, 2003: 309) Washington’a karşı dengeleme siyasetine yol açtı. Patron devletin politik baskılarına maruz kalan devletler patron devletin tek taraflı ve ya zorlamaya dayalı eylem, davranış ve politikalarını sınırlandırmak için askeri olmayan dengeleme yöntemlerine başvurabilirler (Whitaker, 2010: 1110, 1112; Walt, 2009: 109, 114-117; Griffiths, 2004: 68-69).

H2b: Hegemonik güç tarafından ekonomik, askeri ve siyasi çıkarları aleyhine politik tercihlere zorlanan devletlerin meydan okuma ihtimali yüksektir.

⁹² Meşruiyet krizinin söz konusu olduğu sitemlerde istikrarsızlık söz konusu olacağı için (Clark, 2011: 25, 31) meydan okumalara yol açması kuvvetle muhtemeldir.

⁹³ Patron ve tabi devlet arasındaki çıkar ve politika ortaklığı fazla ise (Walt, 2009: 117-118) zorlama olasılığı düşüktür.

1.3.2.3. Başat Gücün Tedarikçi İsteğinin ve/ya Kabiliyetinin Zayıflaması

Hiyerarşinin asimetrik sosyal sözleşmeleri “askeri, ekonomik, siyasi (ideolojik vb.) ve güvenlik ihtiyaçlarının karşılanması karşılığında hegemon devlete egemenlik devretmek” şeklindeki basit bir pazarlık sürecine dayanır (Lake, 2006a: 25, 28; 2017: 364).⁹⁴ Patron devletin ikincil devletlere kendi imkânlarıyla ulaşamadıkları petrol, teknolojik silahlar gibi özel varlıklara (specific assets) ulaşma imkânı sunması (Lake, 1996: 14; 2006a: 25-30) ve materyal kapasite üstünlüğünü koruması devletlerin itaat ve sadakatini arttırır. Patron devletin güçlü olması ikincil devletlerin daha fazla yardım alacağı anlamına gelir. Bu nedenle bir devlet ihtiyaçlarına cevap verecek olan en iyi seçeneğe yönelir (Morrow 1991: 911).⁹⁵

Dolayısıyla hiyerarşik ilişkilerde muktedi devletlerin hegemonik güçten beklentisi materyal ve soyut⁹⁶ ihtiyaçlarının olabildiğince karşılanmasıdır (Lake, 2009a: 8, 41; Flesmes ve Lobell, 2015: 141; Layne, 1993: 13). Hegemonik güç düzeninde yer alan devletlerin ihtiyaçlarını karşılamaya devam ettiği sürece bir başka deyişle hiyerarşik düzenin kendisine verdiği “tedarikçi” rolünü⁹⁷ istekle sürdürdüğü ve ekonomik, teknolojik ve askeri üstünlüğünü/kabiliyetini koruduğu müddetçe devletler üzerindeki kontrolü ve otoritesi güçlenir ve otoritesi meşru olarak kabul edilir (Stein, 1984: 355; Flesmes ve Wehner, 2015: 166-167).⁹⁸ Dolayısıyla büyük gücün otoritesi altındaki devletlere sağladığı hizmet sayısı arttıkça otoritesine karşı meydan okumaların ortaya

⁹⁴ Bkz. (Gause III, 2019: 565-570; Butt, 2013: 575-576; Scharman, 2012: 190; Nieman, 2016: 666; Mckoy ve Miller, 2012: 905-906; Schweller, 1994: 88).

⁹⁵ Benzer argümanlar için ayrıca bkz. (Walt, 1984: 22; Levy ve Thompson, 2010: 18-21).

⁹⁶ Hiyerarşik sistem kendisine dâhil olan devletlere siyasi destek de sağlar. Uluslararası platformlarda siyasi destek almak ya da ikincil devletlerin üçüncü tarafla yaşadıkları siyasi bir krizi hegemonik gücün, bu düzenin kurum ve ittifak üyelerinin yardımıyla daha çabuk ve daha az maliyetle çözülmesi hiyerarşinin getirdiği siyasi faydalardan bazılarıdır (Lake, 2009a: 176). Siyasi kriz anlarında yardım sağlamak ise krizlerin büyümesini, çıkmaza girmesini ve krizlerin getireceği ek maliyetleri engeller (Lake, 2009a: 104-106).

⁹⁷ Hiyerarşi patron devlete bir takım rol ve sorumluluklar yükleyerek onu şekillendirir. Bkz. (Gause III, 2019: 565-570). Hiyerarşi patron devletlere önemli maliyetler yüklemektedir. Bu maliyetlerin tümünü hesaplamak zor olsa da hegemonik güçler kendilerinin ve tabi devletlerin savunma, askeri ve ekonomik ihtiyaçlarını, disipline cezalarını, diplomatik ve istihbarat faaliyetlerini karşılayacak düzeyde askeri ve ekonomik güce sahip olmalıdır. Bunun yanı sıra, bazı durumlarda kendi politik tercihlerinden ödün vererek çoğunluğun kabul ettiği politikaları tercih etmeli ve bunun getireceği maliyetlere de katlanmalıdır. Kısacası, hegemon güç alternatif düzenlere kıyasla daha net faydalar sunabilecek düzeyde bir sistemi kurmanın maddi ve manevi maliyetlerini karşılayacak düzeyde güce sahip olmalıdır (Lake, 1999: 58-65; 2009a: 32-33, 93, 101-104, 122-130; 2011: 12; Macdonald; 2017: 141; Walt, 1997: 164).

⁹⁸ Benzer argümanlar için ayrıca bkz. (Ikenberry ve Nexon, 2019: 399; Bell ve Pei, 2020: 106; Ikenberry, 2001; Gilpin, 1981: 26-27; Lobell vd. 2015: 154; Ikenberry, 2011: 76; Destradi, 2010: 914; Lake, 2009a: 32; 2018: 7).

çıkması beklenmez (Flemes ve Wehner, 2015: 166-167), devletlerin hegemonu takip etme (Stein, 1984: 355), onunla ortak ve benzer politika benimseme istekleri artar (Jesse vd. 2012: 5-7, 10; Lake, 2013a: 75-77; McCormack, 2019: 122).

Ancak hegemonik gücün alternatif düzenlere kıyasla muktedi devletlere daha net faydalar sunabilecek düzeyde bir sistemi kuracak ve bu sistemi sürdürecektir güce sahip olması gerekse⁹⁹ (Lake, 1999: 58-65) de bu devletin gücü çeşitli nedenlerden dolayı azalabilir. Hegemonik gücün materyal kapasitesinin zayıflaması ise blok-içi dayanışmayı azaltır (Thompson ve Rapkin, 1981: 625; Lobell, 2015: 156).¹⁰⁰ Bu durum hegemonik gücün devletlerin ihtiyaçlarına yeterli düzeyde cevap vermeyeceğine yani ikincil devletlerin hiyerarşik ilişkiden daha az kazanç sağlayacakları anlamına gelir (Flemes ve Lobell, 2015: 142).

Hegemon devletin tedarikçilik isteği ve ya yeteneği sistem, devlet ve birey düzeyinde meydana gelen değişimler nedeniyle azalır ya da artar. Örneğin; tek kutuplu sisteme¹⁰¹ kıyasla iki ya da çok kutuplu sistemde rakip patron(un)ların varlığı hegemonik gücü otoritesi altında bulunan devletlerin temel ihtiyaçlarını karşılamak konusunda daha istekli kılar. İki ya da çok kutuplu yapılar çevre yarışını beraberinde getirir. Bu yarışın bir gereği olarak hegemonik güçler ikincil devletleri birbirilerine kaptırmamak ve onları cezbetmek adına yardımda bulunmak konusunda son derece istekli olur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Soğuk Savaş'ın son bulması ABD'nin tedarikçilik isteğini azalttı. Örneğin; tek kutupluluğun etkisi ile ABD'nin, Kosova ve Bosna Hersek'e yeterli yardımı sağlayamaması AB'nin kendi ordusunu kurmasına yol açtı (Brooks ve Wohlforth, 2005: 91).

⁹⁹ Ayrıca bkz. (Lake, 2009a: 32-33, 93, 101-104, 122-130; 2011: 12; 2012: 13; Macdonald; 2017: 140-141; Walt, 1997: 164; Merke, 2015: 183; Dunne, 2003: 307). Düzenin kurucu devleti kendisinin ve düzeninde yer alan devletlerin savunmasını, askeri ve ekonomik ihtiyaçlarını, disipline cezalarını, diplomatik ve istihbarat faaliyetlerini karşılayacak düzeyde askeri ve ekonomik güce sahip olmalıdır (Lake, 1999: 58-65; 2009a: 32-33, 93, 101-104, 122-130; 2011: 12).

¹⁰⁰ Ayrıca bkz. (Cooley ve Nexon, 2020: 26-30; Walt, 1984: 20-21; Cowhey ve Long, 1983: 158; Holsti vd. 1972: 250-277; Layne, 2013: 13; Gilpin, 1983: 156-210).

¹⁰¹ Tek kutuplu sistemde hegemonun tedarikçi rolünde ve bu rolünün getirdiği maliyetlere katlanmakta istekli olup olmayacağına dair tartışma örnekleri için bkz. (Jervis, 2009: 195; Ikenberry, Mastanduno ve Wohlforth, 2009: 13-14; Ikenberry, 2011: 143). Örneğin; Lake (2006a: 29; 2012: 14) tek kutuplu sistemde hegemonun düzenden fayda sağladığı sürece söz konusu rolünü yerine getirmekte istekli olacağını belirtmektedir.

2008 Avro krizinde olduğu gibi uluslararası ekonomik krizler hegemonik gücün tedarikçilik yeteneğini zayıflatan bir diğer dinamiktir. 2008 krizi Amerikan hiyerarşisinin ekonomik bağlamda eşsiz olup olmadığı konusunu tartışmaya açtı (Cooley, 2015: 49-50, 112; Lake, 2018: 6).¹⁰² Benzer şekilde II. Dünya Savaşı sonrası de-kolonizasyon sürecini başlatan önemli bir faktör 1939 Büyük Depresyon ve İkinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere'nin gücünün zayıflamayı. Söz konusu durum İngiliz kolonilerinin hiyerarşik ilişkiden daha az kazanmalarına neden oldu. İngiltere kolonilerden bir kısmıyla arasındaki sosyal sözleşmeleri daha fazla bağımsızlık sözü vermek gibi çeşitli imtiyazlar tanıyarak revize etti (Lake, 2009a: 35).¹⁰³ SSCB'nin hegemonik altyapısı (ekonomik ve askeri gücü) Soğuk Savaş döneminde gücünün en önemli kaynağıydı. Ancak SSCB'nin gücünün zayıflaması 1990'da süper güç konumunu kaybetmesine neden oldu. Sovyetlerin bölgesel angajmanı zayıflayınca Doğu Avrupa ve Asya ülkeleri otonomilerini arttırma girişimlerine yöneldi (Cooley ve Nexon, 2020: 56).¹⁰⁴

Sistem faktörünün yanı sıra hegemon devleti kimin yönettiği (çıkar, güvenlik ve uluslararası düzeni nasıl tanımladığı vb.) de önemlidir (Ikenberry, 2011: 147). Son dönemlerde ABD Başkanı Donald Trump'ın yaptığı gibi hegemonik devletin lideri çeşitli sebepler ile (örneğin; kendi değer, inanç ve ideolojisinden kaynaklanan nedenler) devletlere yaptığı ekonomik ve askeri yardımları azaltma, kesme veya bu sorumluluğun getirdiği maliyeti düzenin diğer büyük güçlerine yükleme eğilimine girebilir. Ancak bu durum hegemonik güce karşı şüphe oluşturur ve düzen içerisinde bir krize yol açabilir. Bu durumda krizin nedeni lider olduğu için bu güvensizlik geçicidir (Ikenberry, 2011: 3-4). Ancak Trump'ın ABD'nin tedarikçilik isteğine yönelik şüpheleri arttıran politikaları Çin, Rusya ve diğer alternatif tedarikçilerin cazibesini arttırmaktadır (Cooley ve Nexon, 2020: 286).

Devlet düzeyi (rejim türü, materyal kapasitesinin zayıflaması, muhalif gruplar, kamuoyu, senato, kongre, lobiler vb.) de hegemonik devletin tedarikçilik isteği ve

¹⁰² Bkz. (Levy ve Thompson, 2010: 7; Cooley ve Nexon, 2020: 50; Ikenberry, 2011: 5).

¹⁰³ Bkz. (Barder, 2015: 6; Weyland 2018: 135-137; Thompson ve Rapkin, 1981: 632; Rose, 1998: 155).

¹⁰⁴ Hegemonun gücü azalmasına karşın bazı devletler düzende kalmaya devam edebilir. Örneğin devletler dış tehditlerden korunmak ve rejimlerinin bekasını devam ettirmek için başat güç kaybetse dahi düzende kalmaya devam edebilir. Cezayir'in Osmanlı Devleti güç kaybettiği sırada Osmanlı'ya neden meydan okumadığını ele alan bir çalışma örneği için bkz. (Balci, 2020).

yeteneğini olumsuz etkileyebilir (Jervis, 2009: 195, 205). Demokrasilerde vatandaşlardan sağlanan oy ve vergiler ve iktidarı meşru şekilde sürdürme isteği bu devlet liderini tedarikçilik rolünü sürdürmek konusunda daha isteksiz yapabilir. Dolayısıyla demokrasilerde içten yönelecek bir baskı kaynakların muktedi devletlere aktarılmasından ziyade hegemon devletin sınırlarında kalmasına yol açabilir (Jesse vd. 2012: 10; Rose, 1998: 161; Lobell vd. 2015: 150). Bu durumda hiyerarşik ilişkiden daha az kazanmaya başlayan devletler kayıplarını telafi etmek adına alternatif tedarikçilere yönelir (Flemes ve Lobell, 2015: 142; Merke, 2015: 183; Whitaker, 2010: 1118). Kısacası patron devletin lider, devlet ve sistem düzeyinden kaynaklanan nedenler ile tedarikçilik kabiliyetinin ve ya isteğinin zayıflaması bu devletin angajmanının zayıflamasına yol açar. Bu durumun ise muktedi devletlerin otonomi isteğini harekete geçirme olasılığı oldukça yüksektir (Lobell vd. 2015: 152-154; Jesse, 2012: 71; Sampanis, 2012: 98).

H2c: Başat gücün muktedi devletlerin temel ihtiyaçlarını (ekonomik, askeri vb.) karşılama isteği azalır ve yeteneği zayıflar ise otoritesine karşı meydan okumaların ortaya çıkma ihtimali yüksektir.

1.3.3.Muktedi Devlet Kaynaklı Nedenler

Neo-realizm sistemin büyük güçlerine odaklanarak sistemin ikincil güçlerini ihmal etmektedir (Waltz, 1979: 72, 145; Merasheimer, 2001: 5, 17). Neo-realizmin öncüsü Kenneth Waltz (1979: 94), “büyük güçler büyük aktörler olmaya devam ettiği sürece uluslararası politikaya yön verecek olanların bu devletler olacağını” belirtmektedir. Ancak Donnely’nin (2009: 56) belirttiği üzere nasıl ki bir ordunun yapısı sadece generaller arası ilişkilerden ya da kölelik sistemi sadece köle sahiplerinin ilişkisinden ibaret değil ise uluslararası sistemin yapısı da sadece büyük güçler arası ilişkilerden oluşmamaktadır. David (1991: 253, 256), uluslararası politikadaki temel konuları anlamamanın Üçüncü Dünya gibi küçük ülkelerin ittifaklara neden dâhil olduklarını anlamaktan geçtiğini belirtmektedir.

Benzer şekilde, neo-realizm bir devletin dış politikasını etkileyen tek şeyin sistem (anarşik yapı) olduğunu belirterek (küçük) devletlerin iç koşullarını ihmal etmektedir. Waltz (1979: 114-118) devletlerarasındaki iç politika farklılıklarının sistemik koşullara

kıyasla görece önemsiz olduklarını belirtmektedir. Bu argümana göre, uluslararası sistemden yönelen baskılar devletlerin iç politika özelliklerine aldırmaksızın benzer durumlara benzer tepkiler vermelerini sağlar (Rose, 1998: 149, 150).¹⁰⁵

Hiyerarşi metinlerinde neo-realizm gibi sistem düzeyine ve sistemin büyük güçlerine ağırlık veren metinler sayıca fazla olmasına karşın devlet, birey düzeyini ve sistemin küçük devletlerini de analize dâhil eden çalışmaların sayısında son dönemlerde artış söz konusudur. Örneğin; Lake (2018: 6) hiyerarşide değişme neden olanın ne olduğunun anlaşılması için devletlerin iç koşullarına bakılması gerektiğinin altını çizmektedir.¹⁰⁶ Bu metinler “bir devlet düzenin kurucu gücüne neden muhalefet eder” sorusunu sistemin yanı sıra bu devleti yöneten lider (kimliği, düşünce dünyası, ideolojisi vb.) ve devlet (dış politikayı etkileyen iç sınırlar: muhalif gruplar, kamuoyu, medya, koalisyon ortakları, materyal kapasitesinde meydana gelen artış vb.) düzeyi ile de yanıtlamaktadır. Bu bağlamda bu metinler bir düzende ikincil statüde konumlanan devletin iç politikasında meydana gelen gelişmelerin bu devletin hiyerarşideki akıbetini belirleme aşamasında önemli etkilere sahip olduğuna dikkat çekmeye çalışmaktadır. Bu metinlere göre sistemin orta, küçük ve zayıf devletlerinin iç politikaları daha kırılıgandır ve bu nedenle iç siyasette değişim meydana gelmesi ihtimali büyük güçlere kıyasla daha fazladır. Bu değişimler ise bu devletlerin dış politika kararlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Bu bağlamda çalışmanın bu kısmında ikincil devlet grubuna sistemin büyük, orta ve küçük/zayıf devletleri aynı anda dâhil edilecek ve bu devletlerin lider ve devlet düzeyinde meydana gelen değişimlerin hiyerarşideki konumlarını nasıl etkilediğine yönelik üç ayrı alt hipotez oluşturulacaktır.

¹⁰⁵ İlgili literatürde küçük devletlerin dış politikalarındaki değişimin sistem düzeyinde ele alınması gerektiği belirtilmektedir. Öte taraftan büyük güçlerin dış politikasındaki değişimin ise sistemden ziyade devlet düzeyi ile açıklanması gerektiği belirtilmektedir. Örneğin; bkz. (Handel, 1981: 36; Jervis, 1978: 172-173).

¹⁰⁶ Ayrıca bkz. (Allison, 1971: 5; Ikenberry, Lake ve Mustanduno, 1988: 1-3, 6-11; Rosenau, 1966: 27-92; 1997; Griffith, 1993: 6; Barnett, 1990: 529-562; Levy, 1988: 653-673; Putnam, 1988: 428, 430; MacDonald, 2017: 130-131,138; Barnett ve Levy, 1991: 372-373, 378-382; Clark, 1989: 41; Blaauw, 2014: 1-23).McCormack, 2019: 121-122; Ebert ve Flesmes, 2018: 13, 23, 32; Whitaker, 2010: 1109-1027; Cooley, Nexon ve Ward, 2019: 701; Brooks ve Wohlforth, 2005: 80; Scholvin, 2017: 11; Rose, 1998: 146, 148; Jesse vd. 2012: 19; Merke, 2015: 183; Sharman, 2017: 137; Lobell vd. 2015: 140-150; 8; Clapton ve Hameiri, 2012: 62; Lake, 1996: 10; 2011: 20-25; 2013a: 78-110; Walt, 1997: 156-158,162-163, 170; Morrow 1991: 906; Wendt ve Friedheim, 1995: 704-720; Hurd, 2014: 390; Flesmes ve Lobell, 2015: 139, 144; Merke 2015; 183; Flesmes ve Wehner, 2015: 164; Gause III, 1999: 29-30).

1.3.3.1.Lider Düzeyi

Liderlerin dış politika üzerindeki etkisini ihmal eden neo-realizmin aksine (Waltz, 1979: 93-96)¹⁰⁷ hiyerarşi yaklaşımı hiyerarşik bir düzene girme veya bu düzene meydan okuma kararının alınması aşamasında devleti kimin (liderin ideolojisi, değerleri, düşünce dünyası vb.) yönettiğinin önemli olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁸ Patron devlet ideoloji, değer, inanç vb. ortaklığına sahip olan sempatik liderlerin yönetimde olması dış politikanın patron devlet lehine işlemlerini sağlar (Walt, 1997: 170; 1998/99: 3).¹⁰⁹ Bu durumda patron devlete muhalefet edilmesi beklenmez. İktidarı devralan halefin düşünce dünyası ve dış politika amacının selefi ile aynı ya da benzer olması dış politikadaki statükonun korunması olasılığını arttırır (Siverson ve Starr 1994: 147-149, 159 158).¹¹⁰

Ancak patron devletin ekonomik ve askeri yardımlarına olan bağımlılık devam etse dahi düşünce dünyası ve politika hedefleri selefinden farklı olan halefin dış politikadaki statükoyu patron devlet aleyhine değiştirmesi kuvvetle muhtemeldir (Siverson ve Starr 1994: 147-149, 158).¹¹¹ Gvalla vd. (2013: 106-107) Gürcistan'ın son dönemlerde Rusya'dan uzaklaşıp Amerika ile yakınlaşmasını halefin selefinden ayrı olan düşünce dünyasına bağlamaktadır. Benzer şekilde Gause III (1999: 20), dış politikada değişime neden gidilebileceğini liderin düşünce dünyası üzerinden açıklamaktadır. Colgan ve Lucas (2016: 6-7, 10, 14), dış politikada, ittifak tercihlerinde ve diğer devletler ile ilişkilerde radikal değişikliklere neden gidildiğinin anlaşılması için devrimci liderlerin özelliklerinin açıklanması gerektiğini belirtmektedir (Örneğin; Muammer Kaddafi ve Cemal Abdul Nasır).

¹⁰⁷ Güç dengesi teorisi uluslararası alanda tek aktörü devlet olarak almakta bu devleti kimin yönettiğini ihmal etmektedir (Waltz, 1979: 93-95). Öte taraftan hiyerarşi yaklaşımı, liderlerin ülkeleri için neyin doğru neyin yanlış olduğu bilgisine sahip oldukları yani rasyonel oldukları için seçildiğini bu nedenle lider düzeyinin dış politikayı açıklama aşamasında önemli olduğunu belirtmektedir (Lake, 1996: 11; Levy ve Thompson, 2010: 129-135; Jerden, 2017: 494-495; Walt, 1997: 161).

¹⁰⁸ (Gvalla vd. 2013: 101-103; McCormack, 2019: 119-120; Rose, 1998: 147; Jesse, 2012: 73; Bymen ve Pollack, 2001:108, 134, 146; Colgan ve Lucas, 2016: 1-2, 4-5; David, 1991: 237, 243; Crevani vd. 2010: 77-88). Örneğin; Bymen ve Pollack (2001: 114-146), liderlerin dış politikada önemli etkilerini Bismark, Hitler, Saddam Hüseyin ve Ayetullah Humeyni gibi başlıca isimler üzerinden incelemektedir.

¹⁰⁹ Ayrıca bkz. (Lake, 2009a: 5-6; Siverson ve Starr, 1994: 149, 159; Femes ve Wehner, 2015:169).

¹¹⁰ Bkz. (Walt, 1997: 162; Gvalla vd. 2013: 106-107; Femes ve Wehner, 2015:169).

¹¹¹ Bkz. (Femes ve Wehner, 2015: 169; Jervis, 1978: 168; Williams, 2012 33; Cooley ve Nexon, 2020: 32; Walt, 1997: 162; Hinnebusch, 2011: 227).

“Sempatik lider kimdir” sorusunun yanıtını bu aşamada ortaya koymak gerekmektedir. Bu sorunun yanıtına ulaşmak için öncelikle patron devletin kim olduğuna bakmak gerekmektedir. Örneğin; Doğu Bloku lideri Sovyetler Birliği için sempatik lider komünizm taraftarı, ABD ve Batı karşıtı olan iken,¹¹² ABD tarafında liberalizm ve demokrasiden yana (ulusalcılık ve komünizm karşıtı) olan lider dosttur. Bu bağlamda Sovyetler için sempatik olan lider ABD açısından antipatik olandır (Lake, 1996: 25; 2009a: 59,115-117; 2011: 7-8; 2017: 371). Fidel Castro yönetimindeki Küba bu bağlamda verilebilecek bir örnektir. Milliyetçi, anti-liberal, Batı karşıtı ve kapalı ekonomiden yana olan Castro yönetimi Sovyetler tarafında sempatik olan tarafta yer almış ancak ABD tarafında antipatik olana yerleştirilmiştir. Sovyetler Birliği’nin Soğuk Savaş döneminde komünist olmayan rejimleri/yönetimleri anti-Sovyet sayması bu bağlamda ayrıca önemlidir (Lake, 1996: 25).

Ancak patron devletler ABD’nin, Ortadoğu ve Latin Amerika’nın demokratik olmayan rejimleri ile yaptığı gibi kendisinden farklı ideoloji, değer ve düşünce dünyasına sahip olan liderler ile hiyerarşik ilişki kurabilir (Mckoy ve Miller, 2012: 905). Örneğin; ABD bu ülkelerdeki sempatik liderlerin yönetimini sürdürmek için onlara yardımlarda bulunmaktadır. Bu ülkeler gibi patron devletin çıkarlarını koruma aşamasında jeopolitik konumu önem arz eden devletlere ve bu devlet liderlerine yapılan yardımlar arttırılır (Zimmermann, 2017: 2, 6; David, 1991: 246). Ne var ki, hegemonik güçlerin bu liderler (ya da aracılar) ile kurdukları ilişkiler (Philips, 2017: 63) “otorite ilişkisi” kapsamına girmez. Bir gücün otorite olabilmesi için kendisine çoğunluğun rıza ile meşru hak (rightful right) tanınması gereklidir (Hurd, 2007: 60-61, 116). ABD’nin, Ortadoğu ve Latin Amerika ülkelerinin bir kısmı ile ilişkilerini bu devletlerdeki toplumların rızasını sağlamadan işbirlikçiler ya da yönetici elitler üzerinden kurması istikrarsız ve kırılgan bir hiyerarşinin kurulmasına yol açmaktadır.¹¹³ Bu durum Washington’a karşı meydan okumaların yoğunluklu olarak neden bu bölgelerden yükseldiğine açıklama sunan önemli bir nedendir (Lake, 2013a: 78-108; 2018: 10, 13). Otoriter rejim yapısına sahip

¹¹² Whitaker (2010: 1109-1127), Afrika’daki liderlerin son dönemlerde ABD’ye neden meydan okuduklarını bu ülkelerin iç politikalarında meydana gelen değişimler ve iç baskılardan ayrı düşünölemeyeceğini belirtmektedir.

¹¹³ İmparatorluk hiyerarşileri daha çok ilişkilerini bu yöntem üzerinden kurar. Bu yöntem ile kurulan ilişkiler ise meydan okumalara yol açar. Konuya ilişkin daha fazla bilgiye ulaşmak için bkz. (Philips, 2017: 44-65).

olan bu liderlerin içte patron devlete olan muhalif grupların ve kamuoyunun rızasını almadan kurduğu hiyerarşik ilişki bu liderin yönetiminin meşruiyetini sarsmakta ve muhalif hareketler ile karşılaşmasına yol açmaktadır. Bu muhalefetin hegemon devlete yönelik bir meydan okumaya dönüşmesi ihtimali ise bu bağlamda oldukça yüksektir. Bu durum demokratik rejim yapısına sahip olan patron devletin otoriter rejimler ile kurduğu hiyerarşinin iki tarafa az kazanç fazla maliyet getirdiğini ortaya koymaktadır (Lake, 2013a: 92, 105-111; McCormack, 2019: 126-128; Ebert ve Flesmes, 2018: 39).

Öte taraftan, hegemon devletin ideoloji, rejim, değer ve inanç ortaklığı üzerinden kurduğu asimetrik ilişkiler daha istikrarlı olur. Soğuk Savaş döneminde Batı Avrupa devletlerinden ABD'ye yönelik meydan okumaların yok denecek düzeyde (Fransa hariç) olması tamda bu ortaklıktan kaynaklandı (Lake, 2009a: 18-19, 58, 95, 117, 123).¹¹⁴ Patron devlet kendisine sadakat gösteren yönetimlerin bekasını iç veya dış tehditlerden korumak için onlara doğrudan (muhalif grupları askeri yöntemlerle baskılamak vb.) ya da dolaylı (seçimlerde bu lideri desteklemek, ekonomik yardımda bulunmak) yardımlarda bulunur. Örneğin; 1947 Truman Doktrini ve 1948 Marshall Planı ile ABD, sempatik rejimleri komünizm ve Sovyet tehdidine karşı korudu (McDonald, 2016: 566). Benzer şekilde, ABD'nin 1900'lerin erken döneminden günümüze dek Latin Amerika ülkelerine birçok kez askeri müdahalede bulunmuş olması, 1947-49 dönemindeki Yunan iç savaşında ABD yanlısı rejimin Sovyet-yanlısı bir rejimle ikamesini önlemek için desteklemesi ve Vietnam'da yönetimi ele geçiren komünistleri iktidardan uzaklaştırmak için 1968'de bu ülkeye askeri müdahalede bulunmuş olması Washington'un sempatik liderleri yönetimde tutma isteğinden kaynaklandı (McCormack, 2012: 1-5, 15; Lake, 2006a: 26).¹¹⁵ ABD'nin, Dominik Cumhuriyeti'nin 1950'lerdeki lideri R. Lenoidas Trujillo'yı Sovyetler Birliği ile ilişkilere yönelmesi, Fidel Castro yönetimi ile ilişkilerde yumuşama talep etmesi ve Dominik Komünist Partisi'nin yasallık kazanmasını sağlayan düzenlemelere gitmesi ve yine 2003'te Irak lideri Saddam Hüseyin'i ulusalcı politikalar benimsemesi nedeniyle

¹¹⁴ Ayrıca bkz. (McDonald, 2008: 285; Lake, 2011: 20-22; 2018: 10; Kang, 2004: 343; Hinnebusch, 2011: 215; Clapton ve Hameiri, 2012: 67-68).

¹¹⁵ Ayrıca bkz. (Lake, 2006b: 242; 2009a: 59, 115-117; 2011: 7-8; 2013a: 96, 107; 2017: 371; Krasner, 2004: 1080; Clapton ve Hameiri, 2012: 67; Jervis, 2009: 212; McDonald, 2015: 566). He (2012: 168), Soğuk Savaş dönemi boyunca ABD'nin birçok ülkenin iç politikasına gerçekleştirdiği müdahaleyi Sovyetler Birliği ile küresel rekabetinin bir gereği olarak açıklamaktadır.

iktidardan uzaklaştırma girişimde bulunmuş olması patron devletin anti-patik liderleri yönetimden uzaklaştırmak için doğrudan müdahalede bulunabileceğini ortaya koyan örneklerdir (Lake, 2009a: 5-6; 2013a: 96, 107; Hinnebush, 2011: 225-226).

H3a: Düşünce dünyası ve ideolojisi başat güçten farklı olan muktedi devlet liderinin hegemon güce muhalefet etmesi kuvvetle muhtemeldir.

1.3.3.2.Dış Politikayı Etkileyen İç Sınırlar

Arkadaş bir liderin hegemonik güce neden meydan okuduğunu anlamak için bu liderin politik kararlarını etkileyen iç sınırların (muhalif gruplar, materyal kapasitede değişim, kamuoyu, basın vd.) etkisine bakmak gerekmektedir (McCormack, 2019: 119-120).¹¹⁶ Örneğin; Avrupa devletlerinden bir kısmının 2003 Irak Savaşı sırasında ABD'nin askeri yardım talebini geri çevirmeleri (Malici, 2005: 89-91), son dönemlerde Afrika (Whitaker, 2010: 1112, 1121-1123), Batı ve Doğu Avrupa'nın sempatik liderlerinden ABD'ye yönelen meydan okumalar bu ülkelerin dış politikaları üzerinde etkisi artan ABD karşıtı muhalif grup ve kamuoyundan kaynaklandı (Lake, 2018: 6-21; Cooley, 2019: 594-611)

Her liderin iç sınırları dikkate almadığı gerçeği göz önüne alındığında (Barnett, 1990: 561) muktedi devletin rejim yapısının ne olduğu (türü) hiyerarşiye devam edilip edilmeyeceğini belirleme aşamasında önemlidir (Fearon, 1998: 303). Muktedi devletin rejim yapısı otoriter ise muhalif grupların talepleri dikkate alınmayacaktır (Simon ve Gartzke, 1996: 623). Örneğin; Üçüncü Dünya veya Ortadoğu ülkelerinde olduğu gibi demokrasi rejimi ile yönetilmeyen devletlerde liderler içte meşru olarak kabul edilmeyen yönetimlerinin bekasını koruma aşamasında ABD yardımına başvurmaktadır. Benzer şekilde, Soğuk Savaş döneminde Doğu Avrupa'nın komünist yönetimleri içte popüler desteği sağlayamadıklarında Sovyet yardımına başvurdu. Bu

¹¹⁶ Benzer argümanlar için ayrıca bkz. (Jesse vd. 2012: 18; Barnett, 1990: 530-545; Cooley, Nexon ve Ward, 2019: 700-702; Lake, 1996: 10; 2011: 20-25; 2013a: 91-93; Jesse vd. 2012: 161; Goh, 2013: 18; Barnett ve Levy, 1991: 378-382; Putnam, 1988: 428, 430; MacDonald, 2017: 130-131, Walt, 1997: 156-158, 162-163, 170; Morrow 1991: 906; Wendt ve Friedheim, 1995: 704-720; Hurd, 2014: 390; Flesmes ve Lobell, 2015: 139, 144; Merke, 2015: 183; Flesmes ve Wehner, 2015: 164; Griffith, 1993: 11; Doyle, 1983: 208-211; Adamson, 2001: 278-303; Russett, 1993: 30-38; Clapton ve Hameiri, 2012: 62; Ripsman, 2009: 186; Ebert ve Flesmes, 2018: 40).

liderler patron devletlerden talep ettikleri desteği sağlayamadıklarında ise otonomi arttırmaya yöneldiler (Lake, 1996: 25; David, 1991: 233, 242-252).¹¹⁷

Öte taraftan, içerideki meşruiyet krizini sonlandırmak için gerekli olan destek hegemon devletten sağlansa dahi bu yardımın gelecekteki meydan okumaları sonlandırmanın gerisinde kalması şu nedenle olasıdır. İçerideki muhalif grupların hiyerarşiye katılım aşamasında rızasının ve desteğinin alınmaması bu kesimlerin patron devletin otoritesini meşru olarak görmemesine yol açar. Bu durum istikrarsız bir hiyerarşiye ve buna bağlı olarak meydan okumalara yol açar (Nexon ve Wright, 2007: 253-254, 262-264). Hiyerarşi sadece çoğunluğun sesini bastıran elit bir grubun desteğini sağlamak ile sürdürülmez. İstikrarlı bir hiyerarşinin kurulup sürdürülmesi ancak rıza ile mümkündür (Lake, 2013a: 92, 105-111; 2018: 6).

Seçilme/oy kaygısı ve vatandaşlardan sağlanan vergiler ise otoriter rejimlerin aksine demokrasileri meşruiyet krizine yönelik çözümü içeride aramaya yöneltir. Bu durum ise dış politikada değişime gidilmesi ihtimalini arttırır (Siverson ve Starr 1994: 149; Brooks ve Wohlforth, 2005: 81). Bu bağlamda hiyerarşi yaklaşımı demokrasilerde liderlerin yerel ve uluslararası olmak üzere iki aşamalı oyun oynamak durumunda olduklarını belirtmektedir (neo-klasik realizmin argümanıdır). Bu argümana göre demokratik liderlerin politikaya ilişkin kararları uluslararası ve iç politika tarafından sınırlandırılır. Bu nedenle demokratik liderler dış politika yapım sürecinde uluslararası ve iç ortamdaki koşulları aynı anda dikkate almak durumundadır (Putnam, 1988: 434; Rose, 1998: 152).¹¹⁸ Lider bu dengeyi sağlayamadığında meşruiyet krizleri ile karşılaşır (Finnemore, 2009: 65).

Sonuç olarak, sistem düzeyi bir devletin dış politikasındaki süreklilik ya da değişimi açıklamak aşamasında önemli ancak tek başına yeterli değildir. Bazı devletlerin dış politikalarını açıklama aşamasında iç düzeye (domestic-level) de bakmak gerekmektedir (Fearon, 1998: 298). Demokrasilerde liderlerin politika, davranış ve eylemlerini kontrol eden-dengeleyen (check and balance) ve sınırlayan veto oyuncuları (muhalif gruplar,

¹¹⁷ Bkz. (Barnett ve Levy 1991: 370; Clapton ve Hameiri, 2012: 71-73; Hinnebusch, 2011: 224).

¹¹⁸ Ayrıca bkz. (Lobell vd. 2015: 146, 150; Barnathann, 2012: 124; Barnett, 1990: 530-536). Örneğin; Barnett (1990: 531), dış politikanın belirlenmesi sürecinde devlet ve toplum ilişkilerinin gözden kaçırılmaması gerektiğini belirtmektedir. Bir devletin güvenlik politikası (yüksek politika) sosyal baskılardan ve iç politikadan ayrı düşünülemez.

kamuoyu, parlamento vd.) dış politikanın şekillenmesi sürecine önemli etkilerde bulunmaktadır (Lake, 2006b: 256; Rosenau, 1966: 27-92).¹¹⁹ Kontrol ve denge mekanizması demokrasilerde dış politikayı liderlerin tekelinden çıkarıp vatandaşların günlük yaşamına kadar taşır ve liderleri vatandaşların isteklerine daha duyarlı kılar (Lake ve Baum, 2001: 588). Kısacası, demokrasilerde hiyerarşik ilişkiler muktedi devletin (ve patron devletin) lideri, hükümeti ve bu devlet içerisindeki muhalif grupların¹²⁰ ortak katılımı ile (McCormack, 2019: 119) yani çoğunluğun kolektif rızası alınarak kurulur (Wendt ve Friedheim, 1995:705).

H3b: Başat güce muhalif olan (lider dışı) aktörlerin dış politika üzerindeki etkisinin artması meydan okumaya yol açabilir.

1.3.3.3. Materyal Kapasitenin Artması

Hiyerarşinin materyal kapasitenin eşitsiz dağılımı ile eş anlamlı olduğu (Pouliot, 2016: 5) ve devletleri hiyerarşide tutan en önemli dinamiğin muazzam güç farkı olduğu gerçeği göz önüne alındığında (Ikenberry, 2001: 5; Doyle, 1986: 27)¹²¹ bir devletin dış politikasındaki süreklilik ya da değişim materyal kapasitesinde meydana gelen değişimden (artış ya da azalma) ayrı düşünülemez (Rose, 1998: 146; Bussmann ve Oneal, 2007: 90).

Materyal kapasitenin eşitsiz dağılımı patron devlet lehine olduğu sürece muktedi devletin dış politikasındaki statükoyu patron devlet lehine sürdürmesi beklenir. Bir devletin patron devlete olan ekonomik ya da güvenlik bağımlılığının artması bu devletin sadakatini arttırır meydan okuma olasılığını ise azaltır (Whitaker, 2012: 1119; Morrow, 1991: 907). Örneğin; sömürge devletlerinin zayıf materyal kapasiteleri bu devletleri otonomi arayışından alı koyan önemli bir nedendi (Doyle, 1986: 27). İki kutuplu sistemde hegemonik güçler ve ikincil devletlerarasındaki güç asimetriği oldukça yüksektir ve patron devletin lehinedir (Walt, 1997: 164). Benzer şekilde, günümüzde

¹¹⁹ Ayrıca bkz. (Levy, 1988: 660-661, 664-666; Flesmes ve Wehner, 2015: 164, 169; Levy ve Thompson, 2010: 129; Walt, 1997: 156-157, 161-165; Ripsman, 2009: 185; Putnam, 1988: 428-432; Russett, 1993: 30-38, 40; Lake ve Baum, 2001: 589).

¹²⁰ Geleneksel statü yanlısı gruplar uluslararası sistemin demokratik yapısına ya da normlarına karşı olurken yenilik taraftarı olanlar ise bunları destekler (Zarakol, 2013: 152).

¹²¹ Örneğin; Çin ve Rusya'nın SS sonrası ABD'ye karşı Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ile pozitif dengeleme stratejisi izlemelerinin nedeni ABD ile aralarındaki muazzam güç asimetrisinden kaynaklandı (He, 2012: 176-177).

Amerikan hegemonyasına karşı askeri dengeleme kurulmamış olmasının bir diğer nedeni¹²² sistemin ikincil devletlerinin bu düzeyde bir meydan okumayı gerçekleştirecek güce sahip olamamalarından kaynaklanmaktadır (Brooks ve Wohlforth, 2008: 23-24).¹²³

Büyük güçler ve hegemonik güçler arasındaki materyal kapasite asimetrisinin orta, küçük ve zayıf devletlere kıyasla daha az olması büyük güçleri hiyerarşiye dâhil olma aşamasında daha isteksiz hiyerarşiden çıkma konusunda ise daha cesaretli kılar. Dolayısıyla büyük güçlerin hegemonik güce meydan okuma olasılıkları küçük devletlere kıyasla daha yüksektir (Whitaker, 2010: 1119). Patron devlet ile arasındaki olağanüstü güç farkı küçük devletleri patron devletin gücünden maksimum derecede faydalanmaya ve ona sadık kalmaya teşvik eder (Ikenberry, 2003: 7; Hinnebusch, 2011: 225). Örneğin; bekasına yönelik büyük, yakın ve acil bir dış tehdit alan ancak tehdidi elemine etme aşamasında kısıt bütçesinden kaynak ayıramayan zayıf bir devletin yaptığı fayda-maliyet hesaplaması onu dış yardım almak karşılığında egemenlik devretmeye (dış maliyet) yöneltir. Materyal kapasitesi zayıf olan devletlerin öncelikli amaçlarından biri iç maliyetleri en aza indirmek ve kısıt kaynakları diğer politika önceliklerini gerçekleştirmek için ayırmaktır (Barnett ve Levy, 1991: 370-372, 378; Barnett, 1990: 532-535).

Ancak güç sabit ve durağan değil, dinamiktir. Bu nedenle güç artar ya da azalır. Muktedi devletin materyal kapasitesindeki herhangi bir iyileşme (örneğin; yıllık savunma harcaması ve Gayri Safi Yurt İçi Milli Hasılasının (GSMYİH) artması) onu patron devlet ile arasındaki ilişkiyi ve sosyal sözleşmeyi gözden geçirme (otonomi arttırma talebi) konusunda istekli ve cesaretli kılar (Ebert ve Flenes, 2018: 40; Donnelly, 2009: 56; Neiman, 2016; Brooks ve Wohlforth, 2005: 78).¹²⁴ Bir diğer ifadeyle, materyal kapasitesinin artması nedeniyle kendi ihtiyaçlarını sağlama kabiliyeti kazanan devletin hegemonik gücün korumasına ve yardımlarına duyduğu ihtiyaç azalır.

¹²² Diğer nedenler için bkz. (Walt, 2009; Ikenberry, 2011; 2018a; 2018b).

¹²³ Ayrıca bkz. (Wohlforth, 1999: 7-8; 2009: 41, 52, 56; Pape, 2005: 11, 16; Layne, 2003: 15). Örneğin; 1990-2005 döneminde ABD'nin yıllık askeri harcamasının toplamı sistemin yedi devletinin yaptığından daha fazlaydı (Pape, 2005: 21).

¹²⁴ Donnelly (2009: 56), uluslararası sistemde sadece büyük güçlerin değil küçük devletlerin de materyal kapasitesinde meydana gelen değişimin otorite ilişkilerini etkileyeceğini belirtmektedir. Bu nedenle Waltz'un (1979: 72), uluslararası politikayı sadece büyük güçler açısından ele alan görüşüne karşı çıkmaktadır.

Bu nedenle bu devletin daha iddialı, cesur ve bağımsız dış politika arayışına yönelme ihtimali artar (Walt, 1997: 159; Jesse vd. 2012: 19).¹²⁵ Örneğin; 1914'te Fransa ve Rusya'nın artan askeri gücü bu devletlerin İngiltere'ye olan bağımlılıklarını azalttı (Synder, 1984: 472). Benzer şekilde, 2003'te Almanya'nın, Irak operasyonuna katılmaması bu ülkenin kamuoyunda artan ABD karşıtlığı ve sistemik etkinin yanı sıra materyal kapasitesinde meydana gelen kısmi iyileşmeden de kaynaklandı (Barnathann, 2012: 122). Günümüzde Çin ve Rusya'nın ABD'ye meydan okumasını mümkün kılan önemli bir neden de yine bu devletlerin materyal kapasitelerindeki artıştan kaynaklanmaktadır (Ikenberry, 2011: 6-7).¹²⁶

Materyal kapasitesinde artış miktarı yüksek olan bir devlet otonomisini tek başına arttırır. Ancak kısmi miktarda artış var ise otonomisini arttırma aşamasında patron devleti dengeleyebilecek ehille sahip olan bir büyük gücün yardımına başvurur. Bu devlet güç kazandığı sırada patron devlet güç kaybediyor ise otonomi sınırlarını (otonomisini daha fazla genişletmek anlamında) daha fazla sınırlamak isteyecektir (Ikenberry, 2009: 78; Whitaker, 2010: 1119; Cooley ve Nexon, 2020: 64-65). Örneğin; Avrupa hiyerarşisi 1930'larda güç kaybettiği sırada Almanya askeri ve ekonomik ilerleme kaydetmekteydi. Bu durum Almanya'yı I. Dünya Savaşı'nda Avrupa'nın büyük güçlerine meydan okumaya yöneltti (Ikenberry, 2008, 27-30; 2009: 78). Ancak hegemonik güç ve muktedi devlet arasındaki güç asimetrisi muktedi devletin aleyhine ise bu durumda bu devletin meydan okumasını yumuşak güç stratejileri vasıtasıyla gerçekleştirmesi beklenir (Scholvin, 2017: 9). Örneğin; son dönemlerde Angola'nın Çin'den (dengeleyici ekonomik güç) sağladığı ekonomik yardımlar, bu devletin Güney Afrika'nın hegemonyasına meydan okumasını mümkün kılan önemli bir dinamiktir (Scholvin, 2017: 18). Kısacası, bir devletin gücünde meydana gelen pozitif değişim (artış) bu devletin dış tehdit, çıkar ve fırsatları yorumlama biçimini değiştirir ve böylece bu devleti dış politikada değişime gitmek konusunda istekli kılar (Rose, 1998: 155-156).

¹²⁵ Ayrıca bkz. (Jesse, 2012: 73; Morrow, 1991: 904, 907; Holsti, 1973: 250-277; Thompson ve Rapkin, 1981: 618, 625, 628; Siverson ve Starr, 1994: 155-156; Scholvin, 2017: 10, 12-13; Rose, 1998: 152, 167).

¹²⁶ Ancak ekonomik gücü artan her devlet "hegemoni meydan okuyacak" diye bir kural yoktur. Örneğin; 1940-90 döneminde Japonya önemli bir ekonomik büyüme hızı yakaladı ancak ABD'ye meydan okumadı. Japonya'nın veya materyal kapasitesi artan diğer devletlerin hegemoni meydan okumayı neden tercih etmeyeceklerini açıklamak için devlet, birey ve sistem düzeyinden kaynaklanan nedenlere odaklanmak gerekmektedir (Ikenberry, 2008: 23-29).

Ancak bu devletin gücünde gerileme gerçekleşir ise (negatif değişim) patron devlete olan sadakat ve bağımlılığı artar.

H3c: Materyal kapasitesi artan muktedi devletin kendi tercihlerini dikkate alan dış politikaya yönelmesi muhtemeldir.

Tablo 3: Muktedi Devletler Hegemonik Güce Neden Meydan Okur? Hegemonik Güç, Muktedi Devlet ve Sistem Kaynaklı Hipotezler

Sistem Kaynaklı nedenler (H1)	H1a: Sıkı iki kutuplu sistemde bloklar arası rekabet, (nükleer) silahlanma yarışı ve düşmanlık muktedi devletleri meydan okumadan alıkoyar.
	H1b: Sıkı kutuplu sistemin gevşemesi ikincil devletlere otonomi artırma fırsatı tanır.
	H1c: Uluslararası sistemde yeni güçlerin yükselişi itaatkâr muktedi devleti meydan okuyan tarafa yerleştirebilir.
Başat Güç kaynaklı nedenler (H2)	H2a: Hegemonik güç otoritesinin amacı ve sınırlarını aşarsa otoritesine karşı meydan okumalar yükselebilir.
	H2b: Hegemonik güç tarafından ekonomik, askeri ve siyasi çıkarları aleyhine politik tercihlere zorlanan devletlerin meydan okuma ihtimali yüksektir.
	H2c: Başat gücün muktedi devletlerin temel ihtiyaçlarını (ekonomik, askeri vb.) karşılama isteği azalır ve yeteneği zayıflar ise otoritesine karşı meydan okumaların ortaya çıkma ihtimali yüksektir.
Muktedi Devlet Kaynaklı Nedenler (H3)	H3a: Düşünce dünyası ve ideolojisi başat güçten farklı olan muktedi devlet liderinin hegemon güce muhalefet etmesi kuvvetle muhtemeldir.
	H3b: Başat güce muhalif olan (lider dışı) aktörlerin dış politika üzerindeki etkisinin artması meydan okumaya yol açabilir.
	H3c: Materyal kapasitesi artan bir devletin kendi tercihlerini yansıtan dış politikaya yönelmesi muhtemeldir.

BÖLÜM II: ABD HİYERARŞİK DÜZENİNDE TÜRKİYE: DIŞ POLİTİKADA OTONOMİ SINIRI (1947-1964)

Türkiye dış politikasına dair yazılmış birçok akademik metinde 1947-64 dönem dış politikası ABD-ksenli bir dönem olarak tanımlanmaktadır.¹²⁷ Bu durum nasıl açıklanabilir? Bir başka deyişle Türkiye dış politika otonomisinin bir bölümünü 1947-64 döneminde ABD'ye neden devretti? Çalışmanın bu bölümü söz konusu sorunun yanıtına ulaşmak için “bir devlet dış politika otonomisinin bir kısmını neden bir başka devlete devreder” sorusunun yanıtına dair çeşitli argümanlar geliştiren hiyerarşi yaklaşımı metinlerine başvuracaktır.

Yukarıdaki soru ile ilgili olarak bölüm boyunca ayrıca şu soruların yanıtı da aranacaktır. Türkiye-ABD arasında İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan ilişkiler hiyerarşik miydi? İki devlet arasındaki ilişkinin hiyerarşik olup olmadığını nasıl anlarız? Bir devlet kendisine kıyasla materyal kapasite üstünlüğüne sahip olan gücün liderliğinde kurulan hiyerarşik düzene neden dâhil olur? Hiyerarşide devletler nasıl konumlanır? Bir devletin dâhil olduğu hiyerarşik düzen dış politika otonomisini nasıl etkiler? Türkiye, ABD merkezli Batı hiyerarşik düzenine neden, nasıl ve ne zaman dâhil oldu? Amerikan hiyerarşisi Türkiye dış politikasının genel seyrini nasıl etkiledi? Şayet dâhil olduğu düzen Türkiye'nin otonomisini sınırladıysa bu sınır dış politikanın hangi alanlarında öne çıktı? Türkiye dış politikasına çizilen otonomi sınırlarının göstergeleri nelerdir? Otonomi sınırı nasıl ölçülür? Otonomi sınırı mutlak mıdır? Hiyerarşinin muktedi devletlere getirdiği fayda ve maliyetler nelerdir? Hiyerarşi kazandırdıkları bakımından adil midir bir başka deyişle hiyerarşi devletlere eşit faydalar sunar mı? Amerikan hiyerarşisi 1947-64 döneminde Türkiye'ye ne tür fayda ve maliyetler getirdi? Hiyerarşide (kazanç ve maliyet) dengesi nasıl sağlanır? Hiyerarşik dengede meydana gelen değişim hegemonik güç-muktedi devlet arasındaki ilişkiyi etkiler mi? Bu soruları uzatmak mümkün olsa da çalışmada cevabı aranan sorular bunlar ile sınırlandırılacaktır. Bu doğrultuda bölüm beş kısım üzerinden kurgulanacaktır. Birinci kısım, Türkiye'nin Amerikan/Batı düzenine nasıl dâhil olduğunun tarihsel sürecini, ikinci kısım

¹²⁷ Bkz. (Balcı, 2017; Uslu, 2003; 2016; Türkmen, 2012; Oran, 2002; Hale, 2003; Erhan, 2002; Ahmad, 1977; 1996; 2008; Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, 2002; Akkaya, 2012; Albayrak, 2004; Armaoğlu, 1994; Bağcı, 1990; 2001; 2004; Kunniholm, 1980; 1983).

Türkiye'nin Amerikan hiyerarşisindeki konum ve rolünü üçüncü kısım, Türkiye'nin Amerikan hiyerarşisine neden dâhil olduğunu, son iki kısım ise sırasıyla Batı düzenin Türkiye'ye getirdiği kazanç-maliyetlerin neler olduğuna ve Ankara-Washington ilişkilerinin 1964-75 döneminde tanıklık ettiği krizlere kısaca değinecektir.

2.1. Türkiye-ABD İlişkilerinde Hiyerarşinin Kurulması: Tarihsel Arka Plan

İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD ve Sovyetler Birliği öncülüğünde kurulan Batı ve Doğu blokları ile uluslararası alan iki ideolojik blok (demokrasi ve komünizm) etrafında yeniden dizayn edildi. İki blokun hiyerarşik yapılandığı hiyerarşi yaklaşımının sayıları bir hayli fazla olan çalışmaları doğrultusunda ortaya koyulmaktadır.¹²⁸ Bu yeni düzende Türkiye tercihinin Amerikan hiyerarşisinden yana kullandı. Ancak Türkiye'nin bu düzenin bir parçası olması kolay olmadı. Türkiye'nin düzene dâhil olma süreci neden kabaca beş yıllık bir döneme yayıldı? Ankara, Batı hiyerarşisine dâhil olmadan önceki dönemde Washington ile ilk hiyerarşik temasını nasıl ve ne zaman kurdu? Ankara-Washington arasında 1940'ların sonuna doğru kurulan asimetrik ilişki 1950'lerde nereye evirildi? Söz konusu üç sorunun yanıtını ortaya koymak için çalışmanın bu kısmı hiyerarşi yaklaşımın ilgili argüman ve kavramlarına başvuracaktır.

1947 tarihli Truman Doktrini¹²⁹ doğrultusunda 12 Temmuz 1947'de Türkiye-ABD arasında imzalanan ikili anlaşma (Ülman, 1961: 111)¹³⁰ Ankara-Washington arasında hiyerarşik ilişkiyi kuran ilk resmi dokümandır.¹³¹ Bu anlaşma ile Ankara Sovyet tehdidine karşı koruma sağlamak, askeri (silah, askeri mühimmat, askeri uzman, askeri

¹²⁸ Örneğin; Bkz. (Lake, 2009a; 2009b; Clark, 1989; 2011; Ikenberry, 2001; 2011; 2018a; 2018b; McCormack, 2019; Donnelly, 2009).

¹²⁹ ABD 12 Mart 1947 tarihli Truman Doktrini ile Sovyetler Birliği ile eski olumlu ilişkilerin sona erdiğini ve Moskova'nın dünyaya yaymaya çalıştığı komünizm tehlikesini engellemenin Amerikan dış politikasının öncelikli amacı olduğunu ilan etti. Bu bağlamda, Yugoslavya'nın komünist kampa yakınlaşmaya başlaması ve İtalya'da komünistlerin 1946'dan itibaren önemli bir güç haline gelmesi ABD'yi komünizmin yayılmasını önleme çabasına yöneltti. Truman doktrini ile iç savaşta bulunan ve komünistlerin iktidarı ele geçirmek amacıyla başlattığı eylemlerin Yunanistan'a yapılan yardımlarla durdurulması amaçlandı (Erhan, 2001: 531; Sönmezoğlu, 2004: 154-155).

¹³⁰ Anlaşmanın tam metnine ulaşmak için bkz. (Harris, 1972: 213-215).

¹³¹ Truman Doktrini öncesi ABD'nin, Türkiye'yi Sovyet tehdidi karşısında yalnız bırakmayacağını gösteren ilk gelişme, 1946'da Türkiye'nin ABD Büyükelçisi Münir Ertegün'ün cenazesini taşıyan Masturi Zırhlısının İstanbul ziyaret etmesi oldu. Bu olay, Türkiye'ye verilecek olan desteğin sembolik bir göstergesi kabul edilmektedir. Sovyetler Birliği bu olayı ABD'nin kendisine karşı Yunanistan ve Türkiye'yi desteklediği şeklinde yorumladı (Bozkurt, 2017: 223; Hale, 2003: 114). Missouri olayı hiyerarşinin devletlerarası diplomatik girişimler ile de kurulabileceği bağlamında değerlendirilebilir (Lake, 2009a).

tesisi inşası için mali ve teknik destek) ve ekonomik yardım almak (Balcı, 2017: 93)¹³² karşılığında aşağıda değineceğimiz üzere dış politika otonomisinin bir bölümünü ilk kez ABD'ye devretti.

Hiyerarşi materyal kapasite üstünlüğüne sahip olan büyük gücün (A) tabi aktör (B) üzerinde politik kontrol uygulaması ile başlar. Politik kontrol/otorite A'nın B'nin tercihlerini değiştirmesi için sahip olduğu meşru haktır (Lake, 2007: 50; 2013a: 77-78). İmparatorluk ve sömürge sistemlerinin aksine liberal/gayri resmi imparatorluk düzenlerde B, A'ya bu hakkı A'nın zorlaması ya da baskı ile değil (asimetrik sosyal sözleşme(ler) vasıtasıyla) ekonomik, askeri ve siyasi ihtiyaçlarının karşılanması karşılığında kendi rızasıyla devreder (Lake, 2013a: 77-78).¹³³ Bu bağlamda rıza A'nın meşru hakka (legitimate right) sahip olmasını sağlar. Bu hak patron devlete kendisine otorite bahşeden devletlerin iç ve politikasına politik kontrol uygulama yetkisi tanır (Lake, 2006b: 175-176; McCormack, 2019: 63-65; Colgan ve Miller, 2018: 4).

1948 tarihli Marshall Planı¹³⁴ ABD-Türkiye arasında imzalanan ikinci asimetrik anlaşma oldu. Marshall Planı İkinci Dünya Savaşı sonrası Batı Avrupa devletlerinin savaş sırasında önemli ölçüde zayıflayan ekonomik güçlerini ABD yardımlarıyla tekrar toparlamak üzere ilan edildi. Türkiye bu plan ilen edildikten kısa bir süre sonra plana dâhil olmak için başvuruda bulundu. Ancak Ankara'nın bu isteği İkinci Dünya Savaşı'na dâhil olmadığı (Marshall yardımlarının İkinci Dünya Savaşına dâhil olan

¹³² Anlaşmanın içeriği hakkında bilgi için ayrıca bkz. (Güney, 2005: 342; Uslu, 2003: 13, 29; 2016: 75).

¹³³ Lake (1996: 7; 2006: 25; 2007: 51-54; 2009a: 2-10; 2009c: 331; 2012: 4; 2017: 359, 362) rızayı ön plana çıkarmakla birlikte zorlamanın daha çok anarşik dünyada ve imparatorluk özelliklerini taşıyan hiyerarşilerde olduğunu belirtmektedir. Örneğin; (liberal) hiyerarşik bir düzende yer alan bir devlet topraklarının ya da üslerinin başat güç tarafından kullanılmasına zorlamadan ziyade kendi rızası ile müsaade eder (Cooley ve Nexon, 2020: 37). Benzer argümanlar için ayrıca bkz. (Simon, 1982: 21; Goh, 2013: 6, 13, 28, 31, 202; 2019: 614; Ikenberry, 2001: 5, 22-44; 2011: 76; Clark, 2011: 6, 25, 28; Kang vd. 2018: 5; Ikenberry, 2008: 27; Ikenberry, Mastanduno ve Wolhforth, 2009: 1; Musgrave ve Nexon, 2018: 6; Ikenberry ve Nexon, 2019: 413; Lobell, 2012: 8; Cooley ve Nexon, 2020: 27; Clark, 1989: 27, 35; Towns, 2012: 179-180; Sharman, 2017: 137-138, 141; Macdonald ve Lake, 2008: 178; MacDonald, 2017: 128-138; Zarakol, 2014: 311-315).

¹³⁴ ABD'ye göre, Sovyet yayılması karşısında Avrupa maddi ve manevi olarak güçlendirilmeliydi. Washington'a göre Avrupa'nın, ekonomik olarak kendi ayakları üzerinde durabilmesi siyasal olarak da bağımsızlığını koruyabilmesini sağlayacaktı. Marshall Planı bu bağlamda bütünleşmiş bir Avrupa yaratarak Sovyet ilerlemesini durdurmak için uygulamaya konuldu (Kuniholm, 1980: 410-415). Lake (2013a: 100). ABD'nin, Truman ve Marshall ile hiyerarşiden kazandıklarını otoritesini tanıyan devletlere dağıtmasını hiyerarşisini güçlendirdiğini belirtmektedir. Benzer bir argümanı McDonald (2015: 366) şu şekilde sunmaktadır; hegemonik güç hiyerarşisine bağlı olan kitleleri ve liderleri güçlendirmek için onların rejim yapılarını korumak ya da dönüştürmek işlevini üstlenir. Bu amaca ulaşmak için hegemonik güç bu ülkelere askeri müdahalede bulunabilir ya da kendisine bağlı olan bu rejimlere dolaylı yardımlar sağlar. Marshall planının iki amacını bu bağlamda düşünmek gerekir.

ülkelere verilmesi kararlaştırılmıştı) ve bu nedenle doğrudan zarar görmediği gerekçesi ile geri çevrildi. Ankara bu talebinin Batı tarafında kabul görmemesi üzerine Marshall Planına dâhil olmak için diplomatik çabalarda bulundu. Ankara'nın bu çabası kısa süreli oldu. Türkiye-ABD arasında 4 Temmuz 1948'de Marshall Planı kapsamında ekonomik anlaşma imzalandı. Bu asimetrik anlaşma ile Türkiye kendisine verilecek olan ABD ekonomik yardımları (Balcı, 2017: 93; Güney, 2005: 342; Uslu, 2016: 75-76) karşılığında otonomisinin bir kısmını daha devretti. Patron ve ikincil devlet arasında imzalanan her yeni transfer anlaşması yeni egemenlik tavizlerine ve kazanımlara işaret eder (Cooley ve Spruyt, 2009; Lake, 2009a).

Türkiye'nin, söz konusu iki anlaşmaya dâhil edilmesi kolay olmadı. Bu dört nedenden kaynaklandı. Birincisi, İkinci Dünya Savaşının ertesinde Türkiye-ABD ilişkileri asgari düzeyde seyrediyordu. Türkiye her ne kadar 1945'te kurulması öngörülen BM'ye üye olmak için ABD'nin talebi doğrultusunda Almanya ve Japonya'ya savaş açtıysa (İngiltere'nin müttefikleri iken) da bu girişimi Washington ile ilişkilerini yakınlaştırmak aşamasında yeterli olmadı. İkincisi, bu dönemde Türkiye ve Ortadoğu henüz ABD'nin dikkatini çekmiş değildi. ABD'nin, Ortadoğu'yu İngiltere'nin etki alanında görüyor olması bunun önemli bir nedeniydi (Uslu, 2016: 66; Ülman, 1961). Üçüncüsü, ABD ve Batı Türkiye'nin, İkinci Dünya Savaşı sırasında takip ettiği (aktif) tarafsızlık politikasını savaş sonrası dönemde de sürdüreceğini düşünmekteydi (Türkmen, 2012: 55). Türkiye'nin, İkinci Dünya Savaşı sonrası kendisini Sovyet tehdidi karşısında yalnız bırakılmasının bir diğer nedeni bu düşünceden kaynaklandı. Ankara, Moskova'dan bekasına yönelen büyük tehdit karşısında ABD ve Batı yardımına birkaç kez başvurduysa da bu talebi geri çevrildi (Hale, 2003: 113; Sönmezoğlu, 2006: 34). Son olarak, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Türkiye-ABD arasında Sovyetlere yönelik tehdit ortaklığı söz konusu değildi. Savaş sonrası dönemde Ankara, Sovyetler bekasına yönelik yoğun tehdit aldığı sırada aynı tehdit ABD ve Batılı devletlere yönelmiş değildi. Ancak Ankara-Washington arasında tehdit ortaklığının oluşması uzun sürmedi. Washington, Sovyetlerin İkinci Dünya savaşı sonrası dönemde Boğazlar rejimine yönelik değişim taleplerini arttırmasını, savaş sona erdiği halde Moskova'nın askerlerini İran'dan çekmemiş olmasını, 1945'ten sonra etki alanını Ortadoğu ve Balkanlara yaymaya yönelik girişimlerini ve 1947'de Yunanistan'da ortaya çıkan iç krizi bölgesel çıkarlarına Sovyetlerden yönelen tehdit(ler) olarak algıladı (Ülman, 1961; 1968; Aydın,

2000: 108-109).¹³⁵ Sovyetler Birliği'nden, Washington'un bekasına yönelen bu tehdit kısa bir süre sonra Truman Doktrini ve Marshall Planını ilan edilmesi ve Türkiye'nin bu anlaşmalara dâhil edilmesi ile sonuçlandı.

Sovyetler Birliği'nin, 7 Ağustos 1946'da Türkiye'ye gönderdiği nota (aynı notayı Amerika'ya da yolladı) bu bağlamda öne çıkan ilk önemli gelişme oldu. Bu notanın özellikle dördüncü (Çanakkale ve İstanbul boğazlarından geçiş rejimini düzenleme yetkisi Türkiye ile Karadeniz devletlerine ait olmalıdır.) ve beşinci maddesi (Boğazlar Türkiye ve Sovyetler Birliği tarafından ortaklaşa savunulmalıdır) boğazlar meselesinde ABD-Türkiye arasında politika ortaklığı oluşturdu. Washington'a göre bu iki maddenin kabul edilmesi Sovyetlerin boğazlarda üs sahibi olmasına yol açacak ve böylece boğazlar Amerikan gemilerine kapatılacak, Batı hiyerarşisi Orta Doğu enerji kaynaklarına ulaşamayacak, Batı'nın Körfez-Süveyş kanalı ve Ortadoğu ile olan bağlantı yolları kesilecekti (Yergin, 1977: 234; Kuniholm, 1980: 359-361; Yel, 2009).¹³⁶ ABD'nin bu olası senaryonun gerçekleşmesini engellemek amacıyla 1946'dan itibaren Moskova'ya gönderdiği birkaç nota kısa süre sonra karşılık buldu. Sovyetler Birliği aynı yıl bu isteklerinden vazgeçtiğini belirten bir karşı notayı ABD ve Türkiye'ye gönderdi (Uslu, 2016: 69-70; Kuniholm, 1980: 368-373; Harris, 1972: 22).

Ancak Boğazlar meselesinden kısa bir süre sonra İran ve Yunanistan'da ortaya çıkan iki kriz Batı-Doğu blokları arasında Soğuk Savaş'ın başlamasına giden süreci başlattı. Sovyetler Birliği'nin İkinci Dünya Savaşı sona erdiği halde İran'daki askeri varlığını sürdürmeye devam etmesi (Ülman, 1961: 69; Çetinsaya, 2004: 208) karşısında İran konuyu BM Güvenlik Konseyi'ne taşıdı. Tahran, Moskova'nın, İran'daki askeri varlığını sonlandırması ve 1940'ların ikinci yarısından itibaren Sovyetlerin Azerbaycan'daki ayrılıkçı hareketlere verdiği desteği kesmesi gerektiğini belirtti. İran'ın BM Güvenlik Konseyi'ne sunduğu iki öneri ABD'nin BM'de Rusya üzerinde kurduğu baskı ile İran lehine çözüldü (Uslu, 2016: 70-71; Kuniholm, 1980: 383-384).

İran'ın, Türkiye'nin hemen yanı başındaki sınır komşusu olması ABD'yi söz konusu sorunu İran lehine çözmeye yönelten bir diğer dinamikti. İran'ın, Moskova'nın etki

¹³⁵ Konuya ilişkin daha fazla bilgiye ulaşmak için ayrıca bkz. (Yanık, 2012: 36-39; Fırat, 2002: 581; Armaoğlu, 1984: 431-435; Sönmezoğlu, 2006: 33-34).

¹³⁶ Ayrıca bkz. (Ertem, 2009: 385; Hale, 2003: 111-112; Harris, 1972: 21).

alanına dâhil edilmesi Ortadoğu’da¹³⁷ ABD’nin bölgesel çıkarlarını koruma aşamasında sahip olduğu konum nedeniyle önemli bir işlev üstlenme potansiyeline sahip olan Türkiye’ye de tehdit yaratacaktı (Ülman 1961, 69-72; Sönmezoğlu, 2006: 36).¹³⁸ Türkiye’nin coğrafi konumu Avrupa, Asya ve Afrika arasındaki kara, deniz ve hava denetiminin sağlanmasında hayati bir öneme sahipti (Erhan, 2002: 531). Dolayısıyla İran’ın SSCB’nin etki alanına dâhil edilmesi Türkiye’nin düşman bir devlet ile komşu olmasına neden olacaktı. Böylece Türkiye’nin bekasına yönelen Sovyet tehdidi daha fazla artacaktı. Bu olası senaryonun gerçekleşmesi durumunda ise Batı çıkarları açısından son derece önemli olan petrole ulaşma imkânını (özellikle İran petrolü) ve Ortadoğu’daki ticaret yollarının kaybedecekti (Ülman 1961, 69-72; Sönmezoğlu, 2006: 36). ABD bu senaryonun önüne geçmek için Sovyetlerin, Ortadoğu ve Balkanlara etkisini yarma girişimlerini durdurmayı amaçlayan “çevreleme politikasını” uygulamaya koydu (Kuniholm, 1980: 303-350, 350-355, 355). ABD çevreleme politikası doğrultusunda SSCB’ye coğrafi yakınlığı bulunan ve SSCB’nin yakın tehdidi altında bulunan İran, Türkiye ve Yunanistan’ı (kuzey kuşağı, northern tiers) desteklemeye karar verdi (Kuniholm, 1980, 1-3). Bu düşüncenin bir sonucu olarak dönemin ABD Başkanı Herry Truman 1947’de Türkiye ve Yunanistan’a da yardım yapılmasını ön gören Truman Doktrinini açıkladı (Erhan, 2002: 531).¹³⁹ Truman Doktrinini taslak metninde Türkiye’nin coğrafi olarak Ortadoğu petrollerine yakın

¹³⁷ Ortadoğu bölgesinin büyük güçler tarafından tarihsel düzlemde hiyerarşik düzenlere entegre edilme çabası üzerine yazılmış bir çalışma örneği için bkz. (Hinnebush, 2011: 213-246; Zimmermann, 2017).

¹³⁸ Sovyetlerin İran’daki girişimleri enerjide dış yardıma ihtiyaç duyan Türkiye’nin petrol ithalinin riske atılması demektir. Türkiye petrole ABD vasıtasıyla güvenle ve ucuza ulaşabilirdi. ABD, bu dönemde İran politikasını İran’dan ucuza petrol sağlamak ve petrol akışının tehlikeye girmesini engellenmek üzerine formüle etmişti. Amerika, İran’dan aldığı petrolü düzeninin tabi devletlerine ucuza ve güvenilir şekilde ulaştırıyordu. Bu durum Amerika’nın bir taraftan otoritesinin meşruluğunu diğer taraftan kendi otoritesine tabi olmanın ikincil devletlerin çıkar ve faydasına olduğu düşüncesini güçlendirmişti. Patronun hiyerarşiden kazandıklarından (özellikle petrol gibi ulaşılması zor özel varlıkları), düzeninin tabi devletlerine pay ayırması otoritesine duyulan güveni artırır (Lake, 2013b: 23-24).

¹³⁹ 1 Mart 1947’de İngiltere’nin, Yunanistan ve Türkiye’ye yaptığı yardımları keseceğini Washington’a bildirdi. İngiltere ABD’ye sunduğu raporda Yunanistan ve Türkiye’nin ekonomik göstergelerinin kötüye gittiğini, bu iki ülkenin ABD tarafından desteklenmemeleri durumunda Sovyet nüfuzunun etkisi altına girme ihtimalinin olduğunu belirtti. İngiltere’nin bu raporu Truman Doktrinini ilan edilmesini sağlayan önemli bir dinamikti (Uslu, 2016: 73; Erhan, 2002: 528; Kuniholm, 1980: 375, 378, 406, 408). Dönemin Amerikan Başkanı Truman 12 Mart 1947’de Amerikan kongresinde bilinen meşhur konuşmasını yaptı. ABD başkanı komünizm tehdidi altında olan Yunanistan, İran ve Türkiye’nin Doğu Avrupa ülkeleri gibi SSCB nüfuzuna girmelerini önlemek için bu ülkelerin ekonomik ve askeri yardımlarla desteklenmesi gerektiğini belirtti (Uslu, 2016: 74; Kühn, 1980: 412-414).

olduğu ve bu coğrafi yakınlığın petrolün Batı'ya güvenilir şekilde transfer edilmesinde önemli olduğu belirtilmekteydi (Güney, 2008: 471).

1946'da Yunanistan'da ortaya çıkan iç savaş Batı ve Doğu hiyerarşisi arasında 1947 Truman Doktrini ile Soğuk Savaş'ın resmen başlamasına yol açan bir diğer önemli gelişmeydi (Aydın, 1994: 97). Bir diğer ifadeyle Yunanistan, Moskova-Washington arasında Balkanlarda başlayan bölgesel rekabetin küresel düzeye evrilmesinde kritik bir rol oynadı. ABD, 1946 Yunanistan iç savaşı sırasında Sovyetlerin Yunanistan'daki komünist gruplara yaptığı dolaylı ve doğrudan desteği "kızıl tehlikenin yayılması" olarak yorumladı. Türkiye bu tehdide maruz kalma olasılığı yüksek olan ülkelerin başında geliyordu. Türkiye'nin sınır komşusu olan Yunanistan'ın Moskova nüfuzuna dâhil edilmesi Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki baskılarını arttırmasını kolaylaştıracaktı (Kuniholm, 1980: 353-355; 375).

Kısaca özetlemek gerekirse SSCB'nin 1940'ların ikinci yarısından itibaren Ortadoğu'ya girişi (özellikle İran'da) ABD'yi petrolün ve İsrail'in güvenliğini sağlamak ve bu bölgedeki ABD yanlısı rejimlerinin Sovyet yörüngesine girmesini engellemek üzere harekete geçirdi (Güney, 2005: 341; Altunışık, 2013: 158).¹⁴⁰ Böylece Ortadoğu'da iki süper güç arasında başlayan hiyerarşi kurma ve güçlendirme rekabeti (Lake, 2009b: 57) Türkiye'nin coğrafi konumunu Washington tarafından değerli kıldı. Türkiye bu nedenle sırasıyla 1947 ve 1948'de Truman Doktrini ve Marshall Planına dâhil edildi. Ankara Marshall ve Truman kapsamında ABD ile imzaladığı iki ayrı anlaşma ile ABD yardımı aldı. Ancak Ankara bu yardımları kendisine yönelik artan Sovyet tehditlerinden tam bir koruma sağlama aşamasında yeteli bulmadı. Ankara, Sovyet tehdidinden tam bir koruma sağlamanın yolunun NATO üyeliğinden geçtiğini belirtti. Ancak NATO üyeliğini başlangıçta Sovyet tehdidinden koruma sağlamak sonrasında ise kalkınma, demokrasi ve güvenlik sorunlarına tek çare olarak gören Yanık'ın (2012: 38, 45) deyimiyle "her derde deva" olarak gören Türkiye'nin bu örgütte kendisine de bir konum verilmesini sağlaması kolay olmadı. Türkiye'nin, NATO üyeliğine giden süreci ele almak çalışmanın bundan sonraki kısmının konusu olacaktır.

¹⁴⁰ Ayrıca bkz. (Hinnebush, 2011: 220; Yergin, 1977: 234; Bölme, 2012: 5).

Ortadoğu ve Balkanlardaki Sovyet girişimlerini bölgesel çıkarlarına yöneltilen önemli bir tehdit olarak değerlendiren ABD ve Batılı devletler bu ortak tehdidi dengelemek amacıyla 1949'da NATO'yu kurdular (Morrow, 1991: 928). Güvenlik ve ekonomik çıkarlarına yönelik ortak tehdit(ler) alan devletler bu tehdidi dengelemek (balance of threat) için askeri kapasitelerini bir araya getirip (asimetrik) güvenlik koalisyonları kurar (Lake, 1996: 6, 8; 2011: 23-25; Morrow 1991: 904-905, 928).¹⁴¹ Türkiye, Sovyetlerden bekasına yönelik artan tehditten daha fazla koruma sağlamak için NATO'nun kuruluş aşamasında bu örgüte üyelik başvurusunda bulundu. Ancak bu talebi geri çevrildi. Bekasına yönelik büyük ve yakın bir dış/iç tehdit alan bir devlet tehdidi oluşturanın değil tehdidi dengeleyebilecek ehil ve güce sahip olan büyük bir devletin öncülüğünde kurulan ittifakın peşine takılmayı (bandwagoning) tercih eder. Bu devlet ortak tehdide karşı oluşturulan ittifaka dâhil olduğunda kendisine yönelen iç veya dış tehditten önemli oranda koruma (tam bir koruma sağlamayabilir) sağlar (Lake, 2003: 318; 2009a: 11; Gvalla vd. 2013: 98-101; Synder, 1984: 463).

Türkiye'nin, NATO'ya üye olması 1950'de Kuzey ve Güney Kore arasında başlayan savaşta gösterdiği başarı ile 18 Şubat 1952'de mümkün oldu. Bu savaşın Türkiye'nin NATO üyeliğine bulunduğu etkiye değinmeden önce 1949'da yaşanan bir diğer gelişmeye değinmek gerekmektedir. 1949'da Sovyetler Birliği nükleer silahlara sahip olduğunu açıklaması Batı tarafında Türkiye'nin coğrafi konumunun değerini arttırdı. ABD'nin, SSCB'nin olası bir nükleer saldırısına anında cevap verebilmesi SSCB'ye coğrafi yakınlığı bulunan devletlerin üslerini kullanma zorunluluğuna yol açtı. Türkiye'nin SSCB ile paylaştığı uzun sınır SSCB'nin Batı ve ABD'ye yönelik olası bir nükleer saldırısına anında misillemede bulunma olanağı tanıyordu (Kuniholm, 1980: 421).¹⁴² ABD ve Batılı devletler bu nedenle Türkiye'den topraklarını kullanma talebinde bulundu. Ankara bu teklife Türkiye'nin NATO üyeliği gerçekleştiği takdirde olumlu yanıt vereceğini belirtti.¹⁴³ Ancak Türkiye'nin bu talebi karşılık bulmadı¹⁴⁴

¹⁴¹ Bu argümanın derlendiği diğer kaynaklar için ayrıca bkz. (Lake, 2003: 318; 2009a: 11; Gvalla vd. 2013: 98-101; Synder, 1984: 463; Rothstein, 1968: 24-25, 49-50; Thompson ve Rapkin, 1981: 617, 626; Lai ve Reiter, 2000: 204, 211; Walt, 1987: 273-281; 2009: 88-89).

¹⁴² (Yanık, 2012: 43; Bölme, 2012: 56-57; Güvenç, 2015: 103-105).

¹⁴³ Türkiye'nin, üslerinin kullanımını NATO üyeliği şartına bağlaması üç nedenden kaynaklandı. Türkiye'ye göre bir defa Sovyetlerin bu girişimleri ABD ve Batılı devletleri gibi kendisinin de güvenlik çıkarlarına yönelik tehdit oluşturmaktaydı. İkincisi, Türkiye Batı güvenlik hiyerarşisine dâhil edilmemesi durumunda Sovyetlerin yayılma çabalarını kendisine daha fazla yoğunlaştıracağını düşünmekteydi. Son

(Bölme, 2012: 55, 58; Balcı, 2017: 93). Ortak çıkarlara yönelen tehditleri elemine etmek üs ve coğrafi konum gibi kıymetli kaynaklara sahip olan devletlerin yardımını gerekli kılabilir. Bu devletler ortak tehdidi dengelemek aşamasında önemli faydalar sunma potansiyeline sahip oldukları için hegemon güç bu devletleri hiyerarşisine dâhil etmek konusunda istekli olur. Ancak bu devletler toprak ve üslerini dış kullanıma ekonomik, askeri ve güvenlik yardım sağlamak karşılığında açar (Lake, 2017: 369; Rothstein, 1968: 121; Cooley, 2017). Türkiye'nin NATO üyelik başvuruları neden veto edildi? Veto engeli nasıl aşıldı?

Türkiye'nin, NATO'ya bulunduğu ilk üyelik başvurusu ilk olarak “coğrafi sınır” gerekçesi ile reddedildi. ABD ve İngiltere NATO'nun sadece Kuzey Atlantik bölgesini kapsadığını belirtti (Bağcı, 2001: 11). Fakat bir Akdeniz ülkesi olan İtalya'nın 4 Nisan 1949'da NATO'ya dâhil edilmesi Türkiye tarafında asıl gerekçenin coğrafi sınır olmadığı tartışmasını başlattı (Hale, 2003: 117; Bağcı, 2001: 11). Ankara, NATO'nun Atlantik bölgesi ile sınırlandırılması ve Akdeniz'in güvenliğinin NATO'dan hariç tutulmasını ayrıca eleştirdi. Bu eleştirilerin sürdüğü bir ortamda Ankara Akdeniz bölgesinde Yunanistan, İtalya, Fransa ve İngiltere'den oluşan bir Akdeniz güvenlik ittifakının kurulması için çabada bulundu. Ancak Ankara'nın bu çabası da sonuçsuz kaldı. Ankara bunun üzerine Türkiye'nin, NATO dışında bırakılmasının ittifakın savunmasında önemli bir boşluğa yol açacağını belirtti ve üyelik için diplomatik çabalarını kaldığı yerden devam ettirdi.

11 Mayıs 1950'de Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) yönetimi döneminde NATO üyeliği için ikinci kez başvuruda bulunuldu. Ancak İngiltere, Türkiye'nin Akdeniz bölgesinde kurulacak olan bir diğer savunma örgütünde yer alması gerektiğini bildirdi ve Ankara'nın talebini geri çevirdi (Hale, 2003: 117-118). Ancak Ankara, Türkiye'ye verilecek olan Batı destekli Akdeniz ya da Ortadoğu ittifakı ile yetinme niyetinde

olarak, Türkiye kendisinin Batı'nın savunulmasında önemli bir rol oynayacağını vurguladı (Yeşilbursa, 2010: 95; Sönmezoğlu, 2004: 155). Konuya ilişkin daha fazla bilgi için ayrıca bkz. (Karaosmanoğlu ve Kibaroglu, 2002: 136; Erhan, 2002: 548; Yeşilbursa, 2010: 70, 74; Larrabee, 2010: III; Turan, 2012: 68; Güney, 2005: 341).

¹⁴⁴ ABD ve Batılı devletler Türkiye'ye tam koruma garantisi vermeksizin askeri ve ekonomik yardımlarda bulunmak karşılığında Türkiye'den üs ayrıcalıkları istedi (Balcı, 2017: 94).

değildi (Uslu, 2016: 76).¹⁴⁵ Ankara'nın ikinci üyelik başvurusunun reddedildiği sırada 1950'de Kuzey Kore ve Güney Kore arasında ortaya çıkan savaşa 4500 kişiden oluşan bir askeri birlik yollaması NATO'ya üye olmayı ne denli istediğinin en açık göstergesi oldu¹⁴⁶ (Mütercimler ve Öke, 2004: 104-105; Sever, 1997: 71).¹⁴⁷ Devletlerin kendi güvenlik çıkarlarını ilgilendirmeyen bir çatışmaya hegemonik gücün yanında aktif katılmaları ya da dolaylı yardımda bulunmaları sembolik sadakatin (başat gücün otoritesini meşru kabul etmek anlamında) göstergesi olmakla birlikte bu devletlerin dış politika otonomilerinden taviz verdiklerine işaret eder (Lake, 2009a: 98-99,139, 166-167, 172-173).¹⁴⁸ 1950 öncesi dönemde Kore Türkiye dış politikasının öncelikleri arasında yer almamaktaydı. Ancak Kore savaşı ortaya çıktığı erken dönemden itibaren Türkiye dış politikasının öncelikleri arasına yerleştirildi. Üstelik Türkiye BM Genel Kurulu'nun çağrısına en hızlı sürede yanıt veren ve en fazla sayıda askeri birlik gönderen BM üyesiydi.¹⁴⁹ Kısacası, Türkiye 1923'ten bu yana "kendi sınırları dışında herhangi bir askeri harekâta katılmama" üzerine temellendirdiği güvenlik politikasını Kore savaşına katılarak geride bıraktı (Bağcı, 2001: 130; Eşel, 2017: 410; Mütercimler ve Öke, 2004: 105).¹⁵⁰

Ankara askeri birlik gönderdikten iki hafta sonra bir kez daha NATO'ya üyelik başvurusunda bulundu. Fakat ABD, Türkiye'ye Akdeniz Pakti'nda yer alması gerektiğini belirtti (Mütercimler ve Öke, 2004: 85; Erhan, 2001: 548). Ankara üyelik başvurusunun bir kez daha geri çevrilmesi karşısında Kore'de bulunan askeri birlikleri

¹⁴⁵ Kore Savaşı aynı yıl BM Güvenlik Konseyine taşınmışsa da Sovyetler' in vetosuna takıldığı için konu BM Genel Kurulu'nda (BMGK) görüşülmeye başlanmıştır. BMGK Kore'ye gönderilmek üzere askeri birlik oluşturulması kararı aldı. Türkiye'nin, BMGK'nın Kore'ye yardım çağrısına en hızlı sürede olumlu yanıt veren BM üyelerinden biri olması ve Amerikan ve Güney Kore askeri birliklerinden sonra 4500 kişilik birlikle (Yeşilbursa, 2008: 70; Ökçün, 1974: 31; Öniş ve Yılmaz, 2015: 5) Kore savaşına en fazla sayıda asker yollayan üçüncü BM üyesi olması Amerikan düzenine dâhil olmayı ne denli istediğinin açık bir göstergesi olmuştur (Uslu, 2016: 76).

¹⁴⁶ Türkiye'nin olumlu yanıt vermesinin bir diğer önemli nedeni dönemin siyaset yapımcılarının güvenlik endişesinden kaynaklandı. Dönemin karar vericilerine göre, Türkiye'nin bu saldırı karşısında sessiz kalışı Sovyetlerin, Türkiye'ye saldırması durumunda Batı'nın da hareketsiz kalmasına yol açacaktı (Balcı, 2017: 106-107).

¹⁴⁷ Konuya ilişkin daha fazla bilgi için ayrıca bkz. (Erhan, 2001: 545; Güvenç, 2015: 105; Harris, 1972: 39-40; Hale, 2003: 118-119; Yanık, 2012: 40-41; Bulut, 2008: 37; Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, 2001: 652).

¹⁴⁸ Konuya ilişkin daha fazla bilgiye ulaşmak için ayrıca bkz. (Lake, 2009b: 347-349; 2012: 23).

¹⁴⁹ Türkiye, NATO'ya dâhil edilmesi durumunda İngiltere ve Batı'nın Ortadoğu'ya yönelik savunma projelerine destek vereceğini belirtmiştir. Türkiye'nin bu tutumu İngiltere'nin Türkiye'nin, NATO üyeliği konusunda vetosunu kaldırmasını sağlamıştır (Kürkçüoğlu, 1972: 44-45).

¹⁵⁰ Kore'ye asker yollandığı başlangıçta Türkiye kamuoyuna bildirilmemişti. Adnan Menderes Türkiye NATO üyesi olduktan sonra Kore'ye asker yollandığını kamuoyuna duyurmuştur.

geri çekme seçeneğini dahi gündeme getirdi. Türkiye'nin Kore'de gösterdiği askeri başarı bu durumun ABD-Türkiye arasında bir krize dönüşmesini engelledi. Batılı devletler Türkiye'nin NATO üyeliğine yönelik eleştirilerini sürdürmeye devam etse de ABD Türkiye'nin NATO'ya dâhil edilmesinin örgütün güney kanadını güçlendireceğini ve böylece Ortadoğu ve Balkanlardaki Sovyet girişimlerinin durdurulabileceğini belirtti¹⁵¹ (Sarınay, 1988: 85-98; Uslu, 2016: 76). ABD'nin de katkısıyla 8 Şubat 1952'de Türkiye ve Yunanistan NATO'nun yeni üyeleri olarak kabul edildi. Türkiye'ye genelde Batı hiyerarşisi özelde ise NATO içerisinde nasıl bir konum ve rol elde etti? Bu sorunun yanıtı aşağıdaki bölümde ele alınacaktır.

2.2. Türkiye'nin ABD Hiyerarşik Düznindeki Konumu

Devletlerin bölgesel ve uluslararası düzenleri oluşturan dört basamaklı hiyerarşik piramidin neresinde yer alacağını materyal kapasite (nüfus, ekonomik, askeri güç, yüzölçümü vb.) ve statüleri belirler. Üstün güce sahip olan devletler (muazzam güçleri bu devletleri sistemin en prestijlileri yapar) piramidin en üst basamağını ikincil/muktedi devletler grubunu oluşturan büyük, orta ve küçük/zayıf güçler ise sırasıyla bu piramidin son üç basamağını işgal eder (Organski, 1968: 364; Lake, 2009a: 7).¹⁵² Türkiye'nin 1950'lerdeki ekonomik, askeri kapasitesi ve GSMH'ye dair göstergeleri zayıf olmasına karşın 780 bin kilometre karelik yüzölçümü (İngiltere'nin yüzölçümünün üç katıdır) (Uslu, 2016: 29), dünya politikasındaki gelişmeleri ve iki süper güç arasındaki bölgesel rekabeti (komşularına ve sistemin küçük devletlerine kıyasla) etkileme kapasitesine sahip olan jeopolitik konumu ve bu dönemdeki 30 milyonluk nüfusu ABD hiyerarşisinin orta/bölgesel güçlerinden birisi olmasını sağladı (Aydın, 1994: 13).¹⁵³ Orta büyüklükteki bir devlet sistemi değiştirebilecek bir güce sahip olmamasına karşın yakın coğrafyasında/bölgesinde ve dünya politikasında ortaya çıkan gelişmeleri etkileme kapasitesine sahiptir (Nolte, 2010).¹⁵⁴

¹⁵¹ Türkiye, Kore Savaşında Batı'ya verdiği destek ile Amerikan hiyerarşisini "askeri sorumluluk almaya ve taahhütlerini yerine getirme bağlamında güvenilir bir müttefik olacağı" konusunda ikna ettiğini düşünmüştür (Harris, 1972: 44).

¹⁵² Ayrıca bkz. (Ikenberry, 2011: 37; Clark, 1989: 1-2; Donnelly, 2009: 51-52; Destardi, 2010: 915).

¹⁵³ Bu bağlamda sahip olduğu nüfusu, yüzölçümü ve jeo-stratejik konumu Türkiye'nin küçük bir devlet olduğuna yönelik tartışmaların önemini yitirmesini sağlamıştır (Aydın, 1994: 13)

¹⁵⁴ Bkz. (Lobell vd. 2015: 149; MacDonald, 2017: 134; Lake, 2009a: 62).

Türkiye'nin coğrafi konumu ve sahip olduğu güç aynı zamanda ABD merkezli Batı hiyerarşik düzeninde kendisine ne tür roller verileceğini de belirledi. Hiyerarşik devletlere materyal kapasitelerine ve/ya coğrafi konumlarına göre farklı rol ve sorumluluklar verir (Pouliot, 2017: 123; Donnely, 2017: 249).¹⁵⁵ ABD, Türkiye'yi coğrafi olarak hem Ortadoğu hem de Balkanlarda yer alan bir ülke olarak tanımlamaktaydı. Bu nedenle Türkiye ABD'nin iki bölgedeki stratejik çıkarlarını koruma aşamasında son derece önemli bir müttefik devlet olarak görülmekteydi. Bu stratejik önemi Türkiye'nin 1950'lerde Batı düzeni içerisinde ileri karakol, arabulucu, vekil-kolaylaştırıcı ve sözcü devlet gibi birçok farklı rol üstlenmesini sağladı (Yanık, 2012: 43-46; Yeşilbursa, 2010: 95).¹⁵⁶ Yanık (2012: 41-46), bu rollerin dönemin karar vericileri tarafından sıklıkla dillendirilerek üretildiğini belirtmektedir. Örneğin; dönemin Başbakanı Adnan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü 1950'lerde yaptıkları açıklamalarda Batı'nın, Ortadoğu'da Türkiye'ye uygun gördüğü rolleri yerine getirmeye hazır olduklarını belirtmişlerdir (Gönlübol, 1987: 232; Altunışık, 2013: 158-159; Onat, 1953: 60; Yeşilbursa, 2010: 79). Aşağıda değineceğimiz üzere 1950'lerde Türkiye'nin bu rolleri yerine getirmesi Üçüncü Dünya ülkeleri ile ilişkilerinde mesafeye yol açacaktır. Bu konuya değinmeden önce Türkiye'nin ABD merkezli Batı düzenine neden dâhil olmak istediği konusuna değinmek gerekmektedir.

2.3. Türkiye'nin ABD Hiyerarşik Düzenine Dâhil Olma Nedenleri

Çalışmanın bu kısmı “bir devlet (Türkiye) kendisine kıyasla materyal kapasite üstünlüğüne sahip olan büyük gücün (ABD) liderliğinde kurulan (Batı) hiyerarşik düzene neden dâhil olmak ister” sorusunu yanıtlamayı hedeflemektedir. Hiyerarşik yaklaşımını ele alan metinler bu sorunun yanıtına dair birçok teorik argüman sunmaktadır (Bkz. Lake, 2006b; 2009c).¹⁵⁷ Çalışmanın bu kısmı tüm argümanlardan ziyade Türkiye vakasını açıklayacak olanları ele alacaktır. Bu argümanlar aşağıda sırasıyla sistem (sıkı iki kutuplu, dış tehdit), devlet (materyal kapasite, materyal

¹⁵⁵ Ayrıca bkz. (Lake, 1996: 7; 2006b: 270; Cooley ve Nexon, 2020: 37; Barnett, 2017: 76; Zarakol, 2017, 10-11; Towns, 2012; Sjöberg, 2012; Simpson, 2011; 2017).

¹⁵⁶ Ayrıca bkz. (Atmaca, 2014: 25; Fırat, 2002: 581). Türkiye sahip olduğu tarıma elverişli topraklar nedeniyle söz konusu dönemde ayrıca bir nevi “Avrupa'nın manavı” olma işlevini de gördü (Erhan, 2002).

¹⁵⁷ Ayrıca bkz. (Lake, 2003; 2006a; 2006b; 2007; Morrow, 1991; 1993; Ikenberry, 2001; 2008; 2009; 2011).

olmayan nedenler), birey (lider, kamuoyu, basın, medya vb.) ve başat güç (coğrafi uzaklık ve tarihsel deneyim) kaynaklı nedenlere ayrılacaktır. Bu dört ana argümanın her biri için ayrı alt argümanlar oluşturulacaktır.

2.3.1.Sistemik Değişim

Her büyük savaş sonrası olduğu gibi İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası sistemde güç dengesi değişti. Uluslararası sistemde gücün yeni sahipleri bu savaşın iki galip devleti ABD ve SSCB oldu (Levy ve Thompson, 2010; 24). İki süper güç arasında bu savaştan kısa bir süre sonra Ortadoğu ve Balkanlar'da bölgesel rekabet başladı. Bu bölgesel rekabet zamanla hızlandı ve dünya kesin çizgilerle iki ideolojik kampa (Demokrasi-Batı ve Komünist-Batı bloku) ayrıldı. Sistemin diğer devletleri bu ideolojik ayrım karşısında kendilerini tarafsız kalmak, iki bloktan birisine dâhil olmak ya da iki düzene de meydan okumak şeklinde üç seçenek arasında bir tercihte bulunmak durumunda buldular

Her sistemik değişim yeni güç geçişlerine, bölgesel-uluslararası hiyerarşilerin kurulmasına, yeni belirsizlik ve tehditlere işaret eder (Ikenberry 2011; 75; Mesquita, 1979: 117).¹⁵⁸ Devletler bu değişimlere tarafsız kalmak, bir bloka dâhil olmak ya da yeni kurulan düzenlere meydan okumak şeklinde üç farklı yanıt verebilir (Lobell vd. 2015: 151-153; Ebert ve Jesse, 2018: 6-7). Örneğin; çok kutuplu yapının iki kutba evrilmesi sistemin ikincil devletleri açısından alternatif dış seçenek (hegemonik güç) sayısını azaltır, hegemonik güçler ve ikincil devletler arasındaki güç asimetrisini (ikinci tarafın aleyhine) açar ve yeni bölgesel-küresel rekabetlere yol açar. Güvenlik ikileminden, ideolojik farklılıktan ve statü kaygısı gibi çeşitli nedenlerden kaynaklanabilecek bu rekabet (Colgan ve Miller, 2018: 5) sistemin diğer devletlerini (özellikle büyük güçleri ve stratejik kaynaklara sahip olan devletleri) bu rekabette yer almaya zorunlu kılabilir (Aron, 1973; Lake, 2009a). Kısacası, uluslararası veya bölgesel sistemik değişimler devletlerin dış politika tercihlerini etkiler (Ikenberry vd. 2009: 4, 10).¹⁵⁹

¹⁵⁸ Bu argüman için ayrıca bkz. (Walt, 2009: 86-100; Kupchan, 2014: 219; Mcdonald, 2015: 560; Barnathann, 2012: 112-127).

¹⁵⁹ Sistemde nasıl bir değişim meydana geldiği, yeni güçlerin amaç, çıkar ve önceliklerinin ne olduğu (Ikenberry, 2011: 27; 2015:2; 2018b:17, 21) ve aralarında rekabet olup olmadığı, rekabet söz konusu ise

2.3.1.1.Sıkı İki Kutuplu Sistem

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde çok kutuplu yapının iki kutupluluğa evirildiği uluslararası ortam Türkiye’yi de yukarıda bahsettiğimiz üç tercih arasında bir seçimde bulunmak durumunda bıraktı. 1945’e dek tarafsızlık politikası sürdüren Türkiye bu sistemik değişim karşısında tercihini Batı kampından yana kullandı ve tarafsızlık politikasını geride bıraktı. Bu sistemik değişim Türkiye’nin tarafsızlık politikasını bırakmasına neden yol açtı? Bu soruyu hiyerarşi yaklaşımını dört teorik argümanı etrafında yanıtlamak mümkündür.

Birincisi, bu sistemik değişim Türkiye’nin ulusal ve bölgesel güvenlik kaygılarını arttırdı. SSCB, İkinci Dünya Savaşı’ndan kısa bir süre sonra Türkiye boğazlarına yönelik değişim ve toprak talebinde bulundu. Üstelik Moskova’nın, Ankara’nın bekasına yönelik oluşturduğu tehdit ulusal düzey ile sınırlı kalmadı. SSCB’nin Ortadoğu ve Balkanlara girişi Türkiye’de “düşman komşular ile çevrili olma” endişesine yol açtı. SSCB’nin özellikle Suriye, Mısır ve Bulgaristan ile geliştirdiği ilişkiler Türkiye’nin bu endişesini daha fazla arttırdı. Bu endişe Türkiye’yi yakın coğrafyasında oluşmaya başlayan yeni güç dengesini ve tehditleri (Sovyet, Mısır, Suriye) dikkate alan bir dış politika tercihine zorladı (Ayhan, 2010: 31).

Bir devletin tarafsızlık politikasını sürdürebilmesi için büyük güçlerden tehdit almıyor olması gerekir. Şayet bu devlet dış tehdit alıyorsa bu tehdidi dengeleyebilecek kaynağa, materyal kapasiteye ve savunma bütçesine sahip olmalıdır (Rothstein, 1968: 32, 247; Walt, 2009: 115). Eğer tehdit alan taraf bu imkânlara sahip değil ise bu devletin sistemik değişimler karşısında tarafsızlık politikası sürdürmesi olanaklı değildir (Rothstein, 1968: 17; Suzuki, 2017: 224; Handel, 1981: 185). Dış bir dengeleyici güç var ise bu devlet tehdidi oluşturanın değil bu gücün peşine takılmayı tercih eder (Walt, 1987: 5; 2005: 187-192; Lake, 2003: 318). Teorik önerme bağlamında ele alacak olursak Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde SSCB’den ulusal ve bölgesel çıkarlarına yönelen tehditleri dengeleyebilecek düzeyde bütçeye, kaynağa ve ekonomik

derecesinin ne olduğu, rekabetin tercihte bulunacak olan sistemin ikincil devletlerine etkisinin olup olmadığı (Lake, 2013a: 75) devletlerin hangi stratejiyi tercih edeceklerini belirler. Benzer argüman için ayrıca bkz. (Synder, 1984; Gowa, 1989: 1249; Layne, 1993: 5-51; Goh, 2013 34; Christensen ve Synder, 1990: 140).

güce sahip değildi (Sezer, 1972: 302-303). Bu nedenle Türkiye, SSCB tehdidini dengeleyebilecek güce sahip olan ABD yardımlarına başvurdu.

İkincisi, iki süper gücün Balkanlar ve Ortadoğu'daki güç dengesini değiştirmeye yönelik rekabeti (Gause, 1999: 20) Ankara'da bu iki bölgedeki güç dengesinin çıkarları aleyhine değişeceği endişesine yol açtı (Aydın, 1994: 57; 63, 77). Türkiye SSCB'nin 1940'ların ikinci yarısından itibaren bu bölgedeki etkisini arttırmaya yönelik başlattığı girişimlerini üç nedenden dolayı bu bölgedeki çıkarlarına yönelik tehdit olarak algıladı. Birincisi, Moskova, Ortadoğu'da bölgesel liderlik arayışında olan Mısır ile yakın ilişkiler kurma çabasıydı. Moskova-Kahire arasındaki olası bir yakınlaşma Mısır'ın bölgesel gücünü arttırmasına yol açabilirdi. Bu durum Ortadoğu'daki bölgesel güç dengesinin Türkiye aleyhine değişmesine yol açacaktı. İkincisi, ABD'ye hâlihazırda meydan okuyan Suriye ve Mısır'ın SSCB'nin etki alanına dâhil edilmesi Türkiye'nin güneyden düşman komşular ile çevrelenmesine yol açacaktı. Son olarak, SSCB'nin İran ve Irak'ı kontrolü altına alma çabasının başarıyla sonuçlanması bir taraftan düşman komşu sayısının artmasına yol açacak diğer taratan da petrole ucuza ve güvenilir şekilde ulaşma imkânını zorlaştıracaktı. Ankara bu üç olası senaryonun gerçekleşmesini önlemek aşamasında ABD yardımına başvurdu. Yakın bölgesindeki güç dengesinin çıkarları aleyhine değişeceğinden endişe duyan devletler kendilerini bu endişeden kurtarabilecek güç, ehil ve niyete sahip olan büyük gücün peşine takılmayı tercih eder¹⁶⁰ (Whitaker, 2010: 1116; Lobell ve Jesse, 2015: 141; Walt, 2009: 116).

Üçüncüsü, 1940'ların ortasından itibaren Balkanlar ve Ortadoğu'da başlayan bölgesel rekabet¹⁶¹ üs ve coğrafi konumunu Batı tarafında değerli kıldı¹⁶² (Vali, 1971: 381-382).

¹⁶⁰ Aynı endişe bu devleti hegemonik güce karşı meydan okumaya da yöneltebilir. Bkz. (Blaauw, 2014: 14, 16).

¹⁶¹ İki süper gücün bölgesel otoritelerini güçlü kılmaları bu bölgelerde iki süper için otoritesini meşru kabul eden devlet sayısına ve genelde bu bölgelere özelde ise otoritesini tanıyan devletlere istikrar ve barış getirmelerine bağlıdır. Bunu sağlamak ise rakip otoritenin gücünü sarsarak bölgede sözü geçen tek otorite olabilmekten geçer. Tek bir hegemonun otoritesi etrafında oluşan bölgesel düzenler daha barışçıl ve istikrarlı olur (Lake, 2009b: 40-43; Lake ve Morgan, 2010: 17-20; Goh, 2008: 354-377). Goh (2008: 354-377), 1945'ten itibaren Doğu Asya'nın göreceli istikrarını Amerika'nın burada kurduğu bölgesel hiyerarşiye bağlamaktadır. Amerika'nın Ortadoğu'da hiyerarşisini kurma çabası ilk olarak 1933 Standart Oil kampanyası ile Suudi Arabistan'da başlamış ve 1957 Eisenhower Doktrini ile artmıştır (Lake, 2013a: 101-102).

¹⁶² Türkiye, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarında denetim hakkına sahip olmaya devam etmeliydi. Sovyet gemileri boğazlardan serbest geçip Akdeniz'e inebilir ve NATO ülkelerine önemli bir tehdit yaratabilirdi. Ayrıca Balkanlardan Ortadoğu'ya ve Kafkasya'dan İran Körfezine geçen yollar da Türkiye'den

Washington İngiltere'nin Ortadoğu'dan çekilmesi sonrası (Eşel, 2011: 148) Sovyetlerin etki alanını Ortadoğu'ya genişletme çabasını (Ülman, 1961: 69; Çetinsaya, 2004: 208) bu bölgedeki stratejik/özel çıkarlarına (petrol, İsrail vb.) yönelik tehdit olarak yorumladı (Kuniholm, 1980: 374; Lake, 2013a: 109).¹⁶³ ABD SSCB tehdidini dengelemek için bir takım stratejiler uygulamaya koydu. 1946 tarihli ileri üs savunma stratejisi bu stratejilerden biri oldu. Bu strateji büyük düşmana coğrafi yakınlığı bulunan ülkelerin konumunu ve üslerini ABD tarafında son derece değerli kıldı (Lake, 2013a: 99). Sovyetlerin etki alanını genişletmeye çalıştığı Ortadoğu ve Balkanlardaki coğrafi konumu ve SSCB ile paylaştığı uzun sınır bu rekabette Türkiye'yi Batı tarafında yer almaya yöneltten bir diğer neden oldu (Atmaca, 2014: 25, 32). Aron (1973: 125-127), bu yeni dönüşümde Türkiye gibi orta büyüklükteki bir devletin jeo-stratejik konumunun arz ettiği önem nedeniyle tarafsızlık politikası sürdürmesinin zaten mümkün olmadığını belirtmektedir.

Devletlerin iki kutuplu sistemde tarafsızlık politikası sürdürme olanakları pek mümkün olmamakla (Suzuki, 2017: 224) birlikte iki süper güç arasındaki rekabete uzak ve ilgisiz olan devletlerin tarafsız kalmaları mümkündür (Walt, 2009: 115). Ancak bu rekabeti etkileyecek stratejik kaynaklara (üs, petrol, coğrafi konum vb.) sahip olan devletlerin tarafsızlık politikası sürdürmesi olanaksızdır. İki rakip güç bu devleti hiyerarşisine dâhil etmek için rekabete girer ve bu devlete imtiyaz tanıma istekleri artar (Walt, 2009: 98; Lake, 2006a; 2006b; 2013a; 2018). Bu devlet ise bu rekabeti daha fazla yardıma ulaşmanın fırsatına dönüştürür (Walt, 2009).

Son olarak, ABD-SSCB arasında 1940'ların sonuna doğru Balkanlar ve Ortadoğu'da¹⁶⁴ başlayan rekabet bu iki bölgeye yönelik Türkiye-ABD arasında çıkar ve politika ortaklığı oluştu. Petrole ucuza ve güvenilir şekilde ulaşmaya devam etme ve sempatik liderlerin yönetimlerinin güvenliğini sağlama isteği ABD ve Türkiye'yi 1950'lerde

geçmekteydi. İran'ın zengin petrol yataklarına giden Sovyetlerin ideal kara yolu da Türkiye'den geçiyor (Aydın, 1994: 56-57).

¹⁶³ Amerika, Sovyetlerin İran, Yunanistan ve Türkiye'ye yönelik girişimlerini Ortadoğu ve Balkanları tamamen otoritesi altına alma girişimi olarak yorumladı (Kuniholm, 1980: 350-355, 369).

¹⁶⁴ Ortadoğu'nun neden tabi sistem (subordinate system) olduğunu ele elen çalışma için ayrıca bkz. (Brecher, 1969: 117-139).

Ortadoğu’da SSCB karşısında işbirliğine yöneltti (Kösebalaban, 2014: 149-155).¹⁶⁵ Çıkar ve politika ortaklığına sahip olan devletlerin aynı hiyerarşide yer alma istekleri olmayanlara kıyasla daha fazladır (Walt, 2005: 110-111).¹⁶⁶ Bu sistemik değişimin Türkiye’nin bekasına yönelik beraberinde getirdiği Sovyet tehdidine ayrıca değinmek gerekmektedir. Aşağıda değineceğimiz üzere Türkiye’nin Amerikan hiyerarşine dâhil olmasında ilk ve en önemli neden Moskova’dan aldığı büyük tehditten kaynaklandı.

2.3.1.2.Sovyet Tehdidi

Türkiye’nin NATO’ya dâhil olma isteğinin ilk nedenini Sovyet tehdidi oluşturdu. İkinci Dünya Savaşı sonrası Rusya’nın Türkiye’den Boğazların statüsüne yönelik bulunduğu değişim ve toprak talebi Türkiye’nin güvenlik kaygılarını arttırdı (Karaosmanoğlu ve Kibaroglu, 2002: 136; Aydın, 1994: 62).¹⁶⁷ Ankara bekasına yönelen Sovyet tehdidini dengelemek için ABD yardımına başvurdu. Devletlerin dış politika öncelikleri güvenliklerini sağlamaktır. Bu nedenle devletler herhangi bir dış tehdit ile karşılaştıklarında bu tehdidi dengelemeye yönelir (Weber, 2000: 9). Devletler bu durumda dış tehdidi üç farklı strateji ile dengeleyebilir. Bu stratejilerden ilki dış tehdidi oluşturan tarafın peşine takılmak, ikincisi bu tehdidi iç dengeleme ile (iç kaynakları mobilize etmek) dengelemek, üçüncüsü ise bu tehdidi dış yardım almak üzerinden dengelemek şeklindedir. Devletler tehdidi yaratımı dengeleyebilecek dış seçeneğe sahip olmadıklarında tehdidi yaratının peşine takılmayı tercih eder (Walt, 1984: 30-31; 1987: 17; Waltz, 1979: 117-118, 121-126).

ABD, Türkiye’nin Sovyet tehdidi karşısında kendisinden bulunduğu yardım talebine Türkiye’yi Truman Doktrini ve Marshall Planına dâhil ederek karşılık verdi. Ancak Türkiye bu yardım karşılığında dış politika otonomisinin bir kısmını ABD’ye devretti. Devletler dış tehditten koruma sağlamak karşılığında dış politika otonomilerini transfer

¹⁶⁵ Benzer argümanlar için ayrıca bkz. (Şuhnaz ve Yılmaz, 2015: 5; Turan, 2012: 66; Davutoğlu, 2008: 71; Akkaya, 2012: 4; Aydın, 2000: 106; Fırat, 2002: 581; Bağcı, 1990: 71; Kürkçüoğlu, 1972: 79; Larrabee, 2010: 3; Çetinsaya, 2004: 208-209)

¹⁶⁶ Bkz. (Lake, 2017: 365-370; Flesmes ve Wehner, 2015:167; Kuniholm, 1980: 377).

¹⁶⁷ SSCB tehdidinin Türkiye’nin güvenlik algısında yol açtığı değişim için ayrıca bkz. (Larrabee, 2010: 48; Karaosmanoğlu, 2000: 202-204; Kuniholm, 1980: 258; Harris, 1972: 16; Deringil, 1989: 1-10; Ertem, 2009: 377). Sovyetler Birliği, 1945 tarihli notada ve 7 Haziran 1945’te dönemin Sovyetler Dışişleri Bakanı Molotov ve dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı Selim Sarper görüşmesinde Türkiye’den, Kars ve Ardahan’ın kendisine verilmesini, boğazların ortak savunulması ve boğazlardan Sovyetlere üs verilmesi gerektiğini belirtmiştir (Erhan, 2002: 523; Uslu, 2016: 67).

etmeyi neden kabul eder? Hiyerarşi yaklaşımının bu sorunun yanıtına dair teorik önermesi şu şekildedir: İç veya dış tehdide maruz kalan bir devletin kaynaklarını bu tehdidi dengelemek için seferber etmesi bütçesinden savunma harcamalarına daha fazla pay ayırmasını gerektirir. Bu harcama içte yeni tehditlerin (iç isyanlar, istenmeyen rejim ilan edilmek vb.) ortaya çıkmasına ve ya bu devletin diğer dış politika önceliklerinden vazgeçmesine yol açabilir¹⁶⁸ (Brooks ve Wohlforth, 2005: 76; 2008: 24-25; Haas, 2014: 716). Dış dengeleme ise bu devletin GSMH'den savunma harcamalarına ayırdığı oranı azaltır (Lake, 2003: 318). Bu nedenle materyal kapasitesi göreceli olarak zayıf olan devletler dış tehdidi dengeleyebilecek olan asimetrik bir ittifaka dâhil olmayı ve bu ittifakın sunacağı yardım karşılığında dış politikasından bir miktar otonomi devretmeyi daha rasyonel bulur (Weber, 2000: 9; David, 1991: 236).¹⁶⁹ Bir diğer ifadeyle bu devletler bekalarına yönelen dış tehdidi dengelemenin yol açacağı iç maliyet (rejime yönelebilecek tehdit vd.) yerine dış maliyete (iç veya dış politikadan otonomi devretmek) katlanmayı tercih eder. Dolayısıyla tehdit alan (zayıf) devlet ittifak ve güvenlik teorilerinden bir kısmının iddia ettiği gibi tehdidi yaratanın değil bu tehdidi dengeleyebilecek olan gücün peşine takılmayı tercih eder. Böylece bu devlet tehdit yaratan tarafa karşı¹⁷⁰ oluşturulan askeri dengeleme (military-balance) ya da tehdit dengesi (threat-balance)¹⁷¹ stratejisinin bir tarafı olur¹⁷² (Walt, 1987: 113).¹⁷³ Tehdit

¹⁶⁸ Barnett (1990: 531-532, 534) ve David (1991: 236), bir devletin güvenliğini sağlamak için gerekli olan iç kaynakları mobilize etmesinin önünde çeşitli iç sınırlar olduğunu belirtmektedir. Bu iç sınırlar yetersiz bütçe, sınırlı kaynaklar, iç isyanlar vb. şeklinde olabilmektedir. Bu nedenle liderler her zaman dış tehdidi dengelemek ve kaynaklara ulaşmak için toplumsal sınırları aşmak şeklinde iki savaş ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu sınırları aşamayan liderler kendilerini iç ve dış tehditten koruyabilecek, iç sınırları aşmalarına yardımcı olabilecek (örneğin; bütçe sınırını hafifletebilecek), hedefledikleri güvenlik seviyesine en az maliyetle ulaşmalarını sağlayabilecek (içteki maliyeti en aza indirecek olan) ve bu tehdidi dengeleyebilecek ehil ve kudrete sahip olan gücün peşine takılır (Lake, 1996: 12; 1999: 41).

¹⁶⁹ Bu argüman ayrıca şu metinlerden de elde edildi Bkz. (Lake, 2009a: 8, 11, 30, 142, 148-149; Barnett ve Levy, 1991: 369-370; Barnett, 1990: 529-530; Neuman, 2010: 105-106; Griffith, 1993: 5; Cunningham, 2016: 318; Thompson ve Rapkin, 1981: 615; Weber, 2000: 8).

¹⁷⁰ NATO, örneğinde olduğu gibi devletler tehdit yaratan tarafın gücünü dengelemek (balance of power) için değil tehdidi dengelemek (balance of threat) için ortak asimetrik ittifaklar kurarlar (Walt, 1987: 5).

¹⁷¹ Devletler ayrıca çıkarları (Schweller, 1998), riskleri (Taliaferro, 2004), etkileri (Walton ve Rawski, 2007) ve gücü (Levy and Thompson, 2005) de dengeler.

¹⁷² Gvallia vd. (2013: 99-111), Gürcistan'ın Rusya'dan aldığı tehdit karşısında ABD ve NATO ile dengeleme stratejisine yöneldiğini belirtmektedir. Bu durum zayıf devletlerin tehdit aldıkları ülkenin peşine takılmaktan ziyade onu dengeleyecek en iyi güç ile askeri dengelemeye yöneleceğini ortaya koyan somut bir örnektir. Benzer durum Kosova içinde geçerlidir. Kosova, Sırbistan tehdidinden koruma sağlamak için NATO, ABD ve BM'den destek arayışlarına yöneldi ve bu nedenle Batı ile hiyerarşik ilişkiler geliştirdi (Lake, 2003: 318). Walt (1984: 30-31), tehdit alan tarafın aldığı tehdidi elemine edebilecek güçte bir dış destek bulamaması durumunda ancak tehdit yaratan tarafın peşine takılacağını

alan taraf yardımına başvurduğu gücün liderliğindeki hiyerarşik düzenin tüm kurumlarına dâhil olabileceği gibi sadece güvenlik hiyerarşine de dâhil olabilir (Lake, 1996: 10-11; 2009a: 8-9, 142, 149; Hurd, 1999: 385).

Teorik argümandan hareketle, Türkiye kendisine yönelen büyük Sovyet tehdidini dengelemek için ABD yardımına başvurmayı üç nedenden dolayı tercih etti. Birincisi, Ankara Sovyet tehdidini kendi imkânları dâhilinde elemine edecek düzeyde bütçeye, askeri donanımına (teknolojik silahlar vb.) ve ekonomik kaynağa sahip değildi (Turan, 2012: 68; Güney, 2008: 472). Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sırasında önemli oranda döviz stoklamış (yaklaşık 262 milyon dolar) olmasına karşın bu kaynağı Sovyet tehdidini elemine etme aşamasında seferber etmeyi iki nedenden dolayı tercih etmedi. Birincisi, döviz stokunu Sovyet tehdidinden korunma sağlamak amacıyla tüketmesi içte hâlihazırda var olan siyasi ve ekonomik sorunları derinleştirecekti. İkincisi, içteki ekonomik sıkıntıları aşmak için İkinci Dünya Savaşı sonrası hazırladığı ve uygulamaya koymayı hedeflediği ekonomi politikalarının pratiğe dökülmesine engel olacaktı. Örneğin; Ankara'nın, 1946'da Sovyet tehditleri artması karşısında 500 bin kişilik askeri birliğini seferber etmesi bütçesinin yüzde 38'ni tüketti (Kuniholm, 1980: 357). İkincisi, bu denli büyük bir harcama dahi kendisine kıyasla bir hayli güçlü materyal kapasiteye sahip olan SSCB'yi dengelemenin gerisinde kalabilirdi. SSCB'nin zamanla ABD çıkarlarına da tehdit oluşturması Türkiye'yi Sovyet ortak tehdidi etrafında ABD ile işbirliğine yönelten bir diğer dinamik oldu. ABD, bekasına yönelen Sovyet tehdidini dengelemek için 1949'da NATO'nun kurulmasına öncülük etti (Walt, 1987: 5; Lake, 1996: 8). Yukarıda değindiğimiz üzere Türkiye NATO'ya üye olmak için bu örgütün kuruluş aşamasından itibaren yaklaşık üç yıl süreyle diplomatik çabalarda bulundu. Tehdit ortaklığı devletleri aynı hiyerarşi ve ittifak çatısı altında bir araya getirir. Ortak tehdit ittifak üyelerinin hak ve sorumluluklarına bağlı kalması ihtimalini arttırır (Thompson ve Rapkin, 1981: 615-635; Morrow, 1991; 1993).

belirtmektedir. İran'ın, Sovyet tehdidi karşısında bulamadığı dış yardım nedeniyle Sovyetlerin peşine takılması bu durumun önemli bir örneğidir.

¹⁷³ Bu argümanın derlediği diğer kaynaklar için bkz. (Lake, 1996: 10-11; 1999: 35; 2003: 318; 2009a: 8-9, 11, 142, 149, 150; 2009b: 39-40; Gvallia vd. 2013: 98-101; Synder, 1984: 463; Hinnebush, 2011: 224; Papayouanou, 1997: 114; Barnett ve Levy, 1991: 372-378; Miller, 2006: 3, 15, 19, 27, 31; Rothstein, 1968: 121; Morrow, 1993: 207-210; Wendt ve Friedheim, 1995: 706; Jerden, 2017: 494-496; Ikenberry, 2003: 8-9; Femes ve Lobell, 2015: 152; Liska, 1968: 26; Handel, 1981: 121).

Türkiye, Sovyet tehdidini neden bu denli yoğun hissetti? Bu dört nedenden kaynaklandı. Birincisi, SSCB-Türkiye arasındaki tarihsel deneyim SSCB'nin Türkiye liderleri zihninde “tarihsel düşman”¹⁷⁴ olarak kodlanmasına yol açtı (Aydın, 1994: 56). Rusya uzun yıllar boyunca (Rus Çarlığı döneminden) Karadeniz ve Türk Boğazları vasıtasıyla Akdeniz’e inmenin ve Doğu Anadolu topraklarını ele geçirmenin yollarını aradı. Rusya’nın Osmanlı İmparatorluğu ile belirli aralıklarla girdiği sıcak çatışmalar bu iki nedenden kaynaklandı (Uslu, 2016: 10; Türkmen, 2012: 55; Kuniholm, 1980: 6). İkincisi, Rusya ve Türkiye’nin coğrafi yakınlığı Türkiye’nin Sovyet tehdidini daha yoğun hissetmesine yol açtı. İki ülke Karadeniz’e kıyıdaş olmakla birlikte 610 km’lik gibi uzun bir sınırı paylaşıyordu (Hale, 2003: 109-111; Albayrak, 2004: 468). Üçüncüsü, SSCB-Türkiye arasındaki güç asimetrisi Sovyet lehineydi. Rusya İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde nükleer silahların da dâhil olduğu modern ve ileri düzeydeki teknolojik askeri teçhizatlara sahip iken (Ikenberry: 2010: 518) Türkiye’nin askeri kapasitesi bu denli güçlü değildi. Son olarak, SSCB’nin, Ankara’ya oluşturduğu tehdit ulusal düzeyle sınırlı kalmadı bölgesel düzeye kadar genişledi. SSCB’nin, 1940’ların ilk yarısından itibaren Ortadoğu ve Balkanlar’da nüfuz arttırma yönelik girişimleri Türkiye’nin bölgesel güvenlik kaygılarını arttırdı.

Bir devletin gücü arttıkça bu devletten alınan tehdidin oranı artar. Dahası nükleer silaha sahip olan büyük bir gücün bu güçten yoksun olan bir devletle çatışmaya girmesi durumunda galip gelmesi büyük olasılıktır (Jervis, 1978: 186-187).

Tehdidin yoğunluğu arttıkça tehdide maruz kalan devletin (hiyerarşik) dış yardım ve ittifak arayışı artar. Tehdit yaratan ülke sayısı birden fazla ise, tehdidi oluşturan taraf tehdit oluşturduğu devletin yakın coğrafyasında konumlanıyorsa, sınır komşusuysa, sahip olduğu materyal kapasitesi nedeniyle bölgesel ve ya uluslararası alanda büyük bir güç ise, yayılmacıysa, agresifse, saldırma ve toprak genişletme niyetindeyse, tarihsel bir düşmansa ve/ya kimyasal güce sahipse tehdidin büyük ve acil olduğu anlamına gelir. Bu faktörlerden hangisinin diğerine üstün geldiği konusunda henüz bir ayırım yapılmış olmamasına karşın tehdit yaratan tarafın bu özelliklerden birini, bir kaçını veya

¹⁷⁴ Lake, bu bağlamda Amerika’nın, Dominik Cumhuriyeti’ni hemen yanı başında bulunan ve tarihsel düşmanı olan Haiti’ye karşı koruduğu örneğini vermektedir (Lake, 2009a: 6). Tarihsel düşmanın bir devletin askeri ittifak ya da düzene dâhil olma konusunda nasıl bir etkiye bulunduğu konusuna değinen bir çalışma örneği için bkz. (Flemes ve Wehner, 2015: 166).

tamamını taşıması tehdidin büyük ve ciddi olduğuna işaret eder (Walt, 1987: 5-32; 1997: 158-159; 2009: 89).¹⁷⁵

2.3.2.Devlet Düzeyi

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde 23'ten itibaren sürdürdüğü tarafsızlık politikasını 1947 Truman Doktrini ile neden geride bıraktığını anlamak için bu dönemde sistem düzeyinin yanı sıra Türkiye iç siyasetinde (devlet düzeyinde) meydana gelen değişimlere de bakmak gerekmektedir. Sistemik değişimler devletlerin dış politika davranışlarında meydana gelen değişimleri açıklamak aşamasında önemli ancak tek başına yeterli olmayan bir kıstastır. Dış politika analizinde devlet düzeyindeki değişkenler de dikkate alınmalıdır (Barnett ve Levy, 1991: 395). Neo-realizm devletlerin dış politika davranışlarındaki değişim ve sürekliliği sistemin anarşik yapısı ile sınırlı tutmakta böylece devletlerin iç koşullarını ihmal etmektedir. Devletlerarasındaki iç politika farklılıklarını sistemik koşullara kıyasla görece önemsiz bulan Waltz (1979: 114-118), uluslararası sistemden yönelen baskıların devletlerin iç politika özelliklerine aldırmaaksızın benzer durumlara benzer tepkiler vermeleri sağladığını belirtmektedir (Rose, 1998: 149, 150). Hiyerarşi yaklaşımını ele alan metinler ise devletlerin dış politika davranışlarını açıklama aşamasında sistem düzeyinin yanı sıra devlet düzeyinin (dış politikayı etkileyen iç sınırlar, muhalif gruplar, kamuoyu, materyal kapasite vd.) de dikkate alınması gerektiğini belirtmektedir (David, 1991: 234; McCormack, 2019: 121-122).¹⁷⁶ Teorik önermeden hareketle çalışmanın bu kısmı 1945 sonrası dönemde Türkiye iç siyasetinde meydana gelen gelişmelerin Batı hiyerarşisine dâhil olma sürecini hangi düzeyde etkilediği konusunu ele alacaktır.

2.3.2.1.Materyal Kapasite

Türkiye'nin, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ekonomik göstergeleri ve askeri gücü ulusal-bölgesel güvenliğini sağlayacak ve ordusunu modernize edecek düzeyde

¹⁷⁵ Benzer argümanlar için ayrıca bkz. (Lake, 1992: 24-26; 2004: 179; 2007: 54; 2009a: 6, 95, 142-143, 177-185; 2009b: 39-40; 2011: 14; 2013b: 17; Flemes ve Lobell, 2015: 141; Rothstein, 1968: 50, 118, 121; Barnett ve Levy, 1991: 371; He, 2012: 173; Lai ve Reiter, 2000: 204, 213,223; Jesse vd. 2012: 18; Weber, 2000: 20).

¹⁷⁶ Bu argümanın elde edildiği diğer kaynaklar için bkz. (Brooks ve Wohlforth, 2005: 80; Scholvin, 2017: 11; Rose, 1998: 146, 148; Jesse vd. 2012: 19; Barnett, 1990: 529-562; Levy, 1988: 653-673; Lobell vd. 2015: 140-150; Wendt ve Friedheim, 1995: 703; Ebert ve Flemes, 2018: 13, 23, 32; Whitaker, 2010: 1109-1027; 1009; Cooley, Nexon ve Ward, 2019: 701).

değildi (Aydın, 2000: 109; Türkmen, 2010: 11). Bir başka ifadeyle Türkiye bu dönemde güçlü bir materyal kapasiteye, bütçeye, yerli savunma sanayine ve teknolojik silahlara sahip değildi (Uslu, 2003: 13-15; Kuniholm, 1980: 369). Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sürdüğü sırada elde ettiği deneyim bu bağlamda önemliydi. Bu savaşta Batılı devletler ve ABD modern silah ve ordulara sahip iken Türkiye bu savaşa dâhil olacak düzeyde modern askeri ekipmana sahip değildi (Bağcı, 2001: 7; Erhan, 2002: 533). Materyal kapasitesi kendi güvenliğini sağlayacak düzeyde olmayan devletlerin dış yardıma başvurması muhtemeldir. Bu devletler genellikle sistemin en güçlü devletlerinin yardımına başvurur. En güçlü devletlerin tercih edilmesi daha fazla yardıma ulaşma imkânı sunar.¹⁷⁷

Türkiye'nin İkinci Dünya savaşına dâhil olmadığı halde olası bir (Sovyet) saldırısı durumuna karşı ordusunu teyakkuzda tutması ABD yardımlarına duyulan ihtiyacı daha fazla arttırdı (Aydın, 2000: 110; Uslu, 2003: 15). Bu seferberlik hali nedeniyle yapılan yüklü miktardaki askeri harcama bütçeye ek bir maliyet yükledi (Kuniholm, 1980: 363). Kısacası, Türkiye'nin bekasına yönelik Sovyet tehdidi ordunun modernize edilmesini, güçlendirilmesini ve ulusal güvenliğin en kısa zamanda sağlanmasını elzem kıldı (Uslu, 2003: 15; 2016: 13). Ulusal güvenliğini diğer dış politika konularından daha mühim gören devletler (en küçük tehditlere dahi son derece duyarlı olacakları için) askeri ekipmana daha fazla ihtiyaç duyar (Jervis, 1978: 174).

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ekonomideki olumsuz gidişat Ankara'yı, ABD yardımlarına başvurmaya yönelten bir diğer etken oldu. İkinci Dünya Savaşı sırasında biriktirilen altın rezervi ekonomideki sorunları büyük ölçüde giderebilecek düzeyde olmasına karşın olası bir Sovyet saldırısına karşı bu stok elde tutuldu. Bu nedenle Ankara ekonomik sorunları çözmek aşamasında bir dizi yeni ekonomi politikalarını hayata geçirmeyi hedefledi. Ancak iç siyasette artan istikrarsızlık bu politikaların

¹⁷⁷ Materyal kapasitesi zayıf olan devletlerin yerli savunma sanayisi gelişmemiş olmakla birlikte bu devletlerin teknolojik silahlar gibi özel askeri varlıklara (specific military assets) kendi olanakları dâhilinde ulaşma imkânı yoktur. Bu nedenle bu devletlerin askeri kaynaklara ulaşmak, ordularını modernize etmek ve güvenlikte kullanmak için dış yardım almak karşılığında otonomilerini transfer etmeleri daha muhtemeldir. Bkz. (Lake, 1996: 14; 2009a: 56, 143; Morrow, 1991: 911; Walt, 1987: 5-6, 44-46; Cooley, 2017: 156; Hinnebush, 2011: 222; David, 1991: 241; Neuman, 2010: 130; Barnett ve Levy, 1991: 372; Liska, 1968: 14; Walt, 1987, 218, 219-242; 2009: 89; Jervis, 1978: 168; Neuman, 2010: 130). İttifak ve düzenlerin kurulmasında materyal kapasitenin önemine değinen diğer örnek kaynaklar için ayrıca bkz. (Kindleberger, 1986; Keohane, 1984).

pratiğe dökülmeden rafa kaldırılmasına neden oldu (Erhan, 2002: 532; Yeşilbursa, 2010: 95). Hayata geçirilemeyen bu yeni politikaların siyasi ve ekonomik istikrarsızlıkları daha fazla derinleştirmesi üzerine Ankara ABD ekonomik yardımlarına başvurdu (Turan, 2012: 66, 68). İç istikrarsızlıklara çözüm bulma isteği devletleri dış yardım almaya yönelten bir diğer nedendir (Liska, 1968: 28). Enerjide (petrol) dış yardıma duyulan ihtiyaç, tarıma verilen ağırlığın yerli sanayinin gelişmesini büyük ölçüde engellemesi ve Menderes döneminde ekonomik sıkıntılara çözüm bulmak amacıyla hayata geçirilen ekonomi temelli dış politika (ekonomik kalkınmayı hızlı ve sürekli kılacak olan dış yardım kaynaklarının çoğaltılması ve güvence altına alınması) dış finansmana duyulan ihtiyacı ayrıca arttırdı (Balcı, 2017: 102-103).¹⁷⁸

Hiyerarşik düzenler askeri ve ekonomik olmak üzere iki ayak üzerine kurulur. Bu düzenler devletlerin ekonomi politikalarını iç ve dış tehditlerden koruma, ekonomik yardım ve ticari partner kaynaklarını çoğaltma ve ekonomilerini uluslararası alana açma fırsatı tanır. Bu düzenlerin kurucu devletlerinin ikincil devletlere petrol, teknolojik tarım ve sanayi makineleri gibi çeşitli özel ekonomik kaynaklara ulaşma imkânı tanıması devletlerin bu düzenlere dâhil olma isteklerini arttırır (Gowa, 1989: 1246; Lake, 1996: 14; 2009a: 12, 56, 143, 151-153).¹⁷⁹ Aşağıda değineceğimiz üzere İkinci Dünya Savaşı sonrası Batı düzenin liberal değerler ve kurumlar (IMF ve Dünya Bankası) üzerine inşa edilmesi Türkiye'nin bu düzene katılım isteğini ayrıca arttırdı.¹⁸⁰ Ankara 1947'de IMF ve Dünya Bankasına üye olurken aynı yıl 1947 Truman Doktrinine bir yıl sonra da Marshall Planına dâhil oldu.

¹⁷⁸ Konuya ilişkin daha fazla bilgiye ulaşmak için ayrıca bkz. (Uslu, 2016: 12; Sander, 1982: 127-128; Kösebalaban, 2014: 156; Yeşilbursa, 2010: 95).

¹⁷⁹ Bkz. (Barnett ve Levy, 1991: 372; Clark, 1989: 38; Miller, 2006: 29-32; Griffith, 1993: 5; Cooley, 2003: 674-675; Hinnebush, 2011: 216, 224-225).

¹⁸⁰ Bu düzen bu bağlamda devletlere ticaret devletine dönüşme, ekonomilerini liberalleştirme ve dünya pazarına açma, özel ekonomik kaynaklara (petrol, teknolojik sanayi ürünleri vd.) ulaşma, kendi aralarında ticaret yapma ve ekonomik partner-yardım kaynaklarını çoğaltma şansı tanımaktaydı (Lake, 2009a: 32-45, 157; 2011: 24-25; 2012: 5, 12-14; Ikenberry, 2001: 1-10; 2003: 2011: 10-25; Cooley, 2003: 674; Dunne, 2003: 303-309; Kupchan, 2014: 223, 225-226; Finnemore ve Sikkink, 1998: 893; Musgrave, 2019: 453). Bu olanaklar İkinci Dünya Savaşı nedeniyle ekonomik güçleri önemli düzeyde gerileyen Batı Avrupa devletlerini cezbedi (Ikenberry, 2011: 10-25; Griffith, 1993: 5; Krasner, 2004: 1099). Liberal yapıdaki hiyerarşik düzenler ekonomide serbest piyasa kurallarının, liberal değerlerin, karşılıklı bağımlılığın, iş bölümünün ve ekonomik şeffaflığın yaygın olduğu bir ekonomik dünya düzeni yaratır (Ikenberry, 2011: 10-25; Cooley, 2003: 674).

2.3.2.2. Materyal Olmayan Nedenler

Devletlerin hiyerarşiye katılma istekleri maddi ihtiyaçlarının yanı sıra maddi olmayanlardan da kaynaklanabilir (Kupchan, 2014: 219-228).¹⁸¹ Liderlerin düşünce yapılarının örneğin; düzeni algılayış biçimlerinin benzer olması, ideoloji, çıkar, dış politika (Scholvin, 2017: 9) ve ya rejim ortaklığı (demokrasilerin bir araya gelmesi gibi), statü ve prestij arttırma isteği, kamuoyu¹⁸² ve ya çıkar gruplarının hiyerarşi taraftarı olmaları ve coğrafya hiyerarşinin maddi olmayan yönlerinden bazılarıdır (Walt, 1997: 157; Simon ve Gatzke, 1996: 617).¹⁸³

İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan ABD merkezli Batı düzeni devletlere maddi olanakların yanı sıra materyal olmayan imkânlar da sunmaktaydı. Her başat güç gibi ABD de liderliğindeki düzeni kendi değer, kurum, ideoloji, kültür, norm, kurum ve kurallarını kıstas alarak oluşturdu. Demokrasi, liberal değerler ve rıza üzerine kurulan bu düzen devletleri küresel üyeliğe, demokratikleşmeye ve ticaret devletine dönüşmeye davet etmekteydi¹⁸⁴ (Ikenberry, 2001; 2008: 23-28; 2009: 71; 2010: 512-513; 2011: 112; 2012: 5-25). Bu düzenin demokratik ve liberal olduğuna dair “Batı anlatısı” (Lake, 2018: 11) özellikle aralarında dil, tarih, kültür, politika (Sovyet tehdidi vb.) ve ideoloji ortaklığı olan devletleri cezbettiler (Lake, 2009a: 95; 2011: 24-25).¹⁸⁵ Günümüzde ideolojik neden ile bir ittifaka veya düzene dâhil olmak farklı ideolojilerin aynı hiyerarşi çatısı altında bir araya gelmeleri (örneğin; Doğu Avrupa ülkelerinin NATO’ya katılımı) nedeniyle önemini (görelî olarak) yitirmiş olsa da (Miller, 2006: 26) Truman Doktrini ile dünyanın demokrasi ve komünist olmak üzere iki bloğa bölündüğü ortamda ideoloji ittifak tercihlerinde belirleyici bir etkiye sahipti (Kupchan, 2014: 226). Değer ve ideoloji (örneğin; demokrasi ve liberalizm) ortaklığına sahip olan devletler birbirinden daha az tehdit algılar (Haas, 2014: 717). Bu nedenle bu devletlerin birbiriyle çatışma

¹⁸¹ Ayrıca bkz. (Nieman, 2016: 665; Finnemore ve Sikkink, 1998: 887).

¹⁸² Cooley ve Spruyt (2009: 3), ABD’nin, Irak’taki varlığını devam ettirme(me) konusunda Irak kamuoyunun ve halkın fikrinin önemli olduğunu belirtmektedir.

¹⁸³ Hiyerarşinin maddi olmayan yönüne dair olan bu argüman ayrıca şu kaynaklardan da elde edildi. Bkz. (Morrow 1991: 906; Flesher ve Lobell, 2015: 143; Lai ve Reiter: 2000: 204-205; Walt, 1997: 168-170; 2009: 89; Schweller 1994: 87; Kaufman, 1992: 423, 436, 438; Holsti vd. 1973: 265-268; Leeds, 1999: 979-980; Scholvin, 2017: 9; Lake, 2004: 175; 2006: 24-26; 2009 b: 178; 2011: 7-11; 2013b: 24-25).

¹⁸⁴ Bu değerlerin yok denecek kadar az olması ve otoritenin daha çok zorlama yöntemleriyle sürdürülmesi ise Sovyet düzeninin cazibesini azalttı (Lake, 2012: 5; Ikenberry, 2008: 23-28; 2009: 71; 2012: 5-25).

¹⁸⁵ Bkz. (Ikenberry, 2009: 80; 2010: 516; Lanoszka, 2013: 406)

ihtimali oldukça düşüktür.¹⁸⁶ Rejim ortaklığı bu bağlamda devletlerin hiyerarşiye katılım isteğini arttırır (Leeds vd. 2002: 246; Kupchan, 2014: 219-224; Acharya, 2012: 185, 188-189).

Türkiye kültür ve dil özellikleri bakımından ABD ve Batılı devletlerden ayrılmaktaydı. Ancak Osmanlı döneminde benimsenen Batılılaşma projesi (Batı'nın ekonomik, askeri, teknolojik, siyasi vb. kurumlarını ithal etmek) İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde de Türkiye dış politikasının önceliği olmaya devam etti (Erhan ve Embel, 2015: 151-152).¹⁸⁷ Örneğin; İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Ankara bir taraftan demokrasiye geçiş çabalarını sürdürürken diğer taraftan Türkiye'nin her zaman laik ve demokratik bir devlet olduğunu dile getirmeye devam etti (Uslu, 2016: 15).

Batılılaşma projesinin içeriği korunmakla birlikte esin kaynağı zamanla değişti. Örneğin; Osmanlı döneminde ve 1923-45 döneminde eğitim, ordu, vb. alanlarda gerçekleştirilen ıslahatlarda Batılılaşmanın referansları olan Avrupalı devletler İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde yerini ABD'ye bıraktı (Karpas, 2010: 403-405; Erhan ve Embel, 2015: 155). 1945 sonrası dönemdeki Türkiye yönetici kadrosu ABD'yi demokrasi, özgürlük ve uygarlığın sembolü olarak tanımlamaya başladı (Uslu, 2016: 980).

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Türkiye halen tek parti ile yönetilmekteydi (Kuniholm, 1980: 14). Bu dönemde her ne kadar demokrasinin ayrılmaz bir parçası olan çok partili sisteme geçiş Batılılaşma projesine dâhil edilmemiş olsa da içeride tek partinin tasfiye edilmesi gerektiğine yönelik tartışmalar yapılmaktaydı. Bu tartışmanın da etkisiyle Ankara İkinci Dünya Savaşının hemen ertesinde BM Anlaşmasını imzaladı. Ankara'nın BM'ye üye olması bu anlaşmanın demokratik ilkelerine uygun bir rejime geçmeyi kabul ettiği anlamına gelmekteydi (Karpas, 2010: 223, 229). İçerideki demokrasiye geçiş çabaları ABD'den "tek parti yönetiminin tasfiye edilmesi gerektiğine yönelik gelen teklifin" kabul edilmesiyle tamamlandı (Ikenberry, 2018b: 219). 1 Kasım

¹⁸⁶ Soğuk Savaş döneminde ABD ve Batılı devletlerin birbirileri ile çatışmamış olmaları hiyerarşinin bu maddi olmayan yönünden kaynaklandı (Lake, 2004: 175; 2006: 24-26; 2009a: 143; 2009b: 178; Liska, 1968: 90).

¹⁸⁷ Ayrıca bkz. (Aydın, 1994: 65, 80, 92; 2000: 109; Karaosmanoğlu, 2000: 209; Erhan, 2002: 552)

1945'te partili hayata geçileceğini açıklayan Ankara 1946'da siyasi tarihindeki ilk demokratik seçimi gerçekleştirdi (Karpas, 2020: 411; Balci, 2017: 102, 92).¹⁸⁸

Türkiye'nin, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde demokrasiyi kurumsallaştırmaya yönelik çabalarını neden arttırdığı konusu ilgili literatürde farklı bakış açılarıyla ele alınmaktadır. Çalışmanın bu kısmı söz konusu nedenler içerisinde üçü üzerinde duracaktır. Birincisi, İkinci Dünya Savaşı'nın mağlup devletlerinin tek parti yönetimleri olması Ankara'ya tek parti ile yönetilmenin getirebileceği dezavantajı gösterdi (Karpas, 2010). İkincisi, demokrasiye geçiş Ankara-Washington ile resmi temasların kurulmasını ve Türkiye'nin Batı kampına dâhil olmasını kolaylaştıracaktı. ABD, Batı hiyerarşisindeki liderlik rolünün sağladığı avantaj ile Türkiye'nin bu düzene dâhil edilmesi konusunda Batılı devlet ve kurumlarını etkileyebilirdi. Üçüncüsü, ABD düzeninin büyük ve stratejik müttefikleri demokrasi rejimi ile yönetilen Batılı devletlerdi (Karpas, 2010: 223, 229). Türkiye'nin bu devletlerin yer aldığı düzende bir konum elde etmesi Batılı kimliğini teyit edecek (Uslu, 2016: 65) uluslararası alandaki prestijini arttıracaktı (Aydın, 1994: 80). Dolayısıyla Türkiye'nin Batı düzenine dâhil olmasının son nedeni prestij ve statü kaynaklıydı (Erhan ve Embel, 2015: 154). Materyal kapasite üstünlüğüne sahip olan prestijli bir devletin hiyerarşisine dâhil devletlerin prestij ve statüsünü artırır (Schweller 1994; 87).¹⁸⁹

Türkiye'nin, iç siyasetten kaynaklanan nedenlerin yanı sıra ABD'nin de etkisiyle çok 46'da partili hayata geçerek demokrasiyi kurumsallaştırma bağlamında kaydettiği ilerleme “hiyerarşinin kendisine dâhil olan farklı kimlikleri dönüştüreceği/aynılaştıracığı” şeklindeki teorik önermeyi kısmen karşılamaktadır. Bu argümana göre hiyerarşi devletlere kendi üst norm, kurum, siyasi, ekonomik yapı vd. ihraç ederek onları sosyalleştirir (Ikenberry ve Kupchan, 1990: 283).¹⁹⁰ Dolayısıyla

¹⁸⁸ Türkiye'de çok partili hayata geçiş süreci için ayrıca bkz. (Erhan, 2001: 544; Akkaya, 2012: 2; Karaosmanoğlu, 2000: 209; Harris, 1965: 63-64). Çok partili hayata geçilmesi vatandaşların oy vermesini gerektirdiğinden bir diğer ifadeyle vatandaşa liderini seçme hakkı tanırken ordunun siyasetteki rolünü azaltmıştır (Karpas, 2010: 420).

¹⁸⁹ Bu argüman için ayrıca bkz. (Gilpin 1981: 29-32; Barnett ve Levy, 1991: 374; Ringmar, 1996).

¹⁹⁰ Sosyalleşen devletlerin hiyerarşinin büyük gücü, norm, kural ve kurumlarının tercih ve çıkarları doğrultusunda politika belirleme ihtimali artar. Hiyerarşinin sosyalleşme etkisine dair yukarıdaki argümanın elde edildiği diğer kaynaklar için ayrıca bkz. (Lake, 2012: 21; Suzuki, 2005; 2009; Nexon, 2007: 109, 112; Ikenberry, 2011: 3; Nieman, 2016: 667; Kupchan, 2014: 226, 228; Towns, 2014: 181-204; Cooley 2019: 594-595; Mcdonal 2015: 564, 572, 582; Kang vd. 2018: 23-24; Clark 2009: 34; Wendt ve Friedheim, 1995: 690; Finnemore and Sikkink 1998: 894; Allison ve Brecher, 1992: 81-82; Bartelson,

Türkiye'nin çok partili hayata geçişle birlikte demokratikleşme yolunda kaydettiği ilerleme ABD tarafından yönetilen demokratik uluslararası hiyerarşiye katılma isteğinden de kaynaklandı (Balcı, 2020: 12).¹⁹¹

2.3.3.Lider Düzeyi: İsmet İnönü ve Adnan Menderes

Türkiye'nin, 1947-64 döneminde ABD ile neden yakın bir müttefiklik ilişkisi geliştirdiği bu dönemde dış politikanın karar alma merkezinde yer alan siyasi aktörlerin etkisi ihmal edilerek açıklanamaz. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü (1938-50), Başbakan Adnan Menderes (1950-60), Menderes döneminin iki dışişleri Bakanı Fuat Köprülü (1950-56) ile Fatin Rüştü Zorlu (1957-60) ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın (1950-60) idi (Balcı, 2017: 103) düşünce dünyaları, Batı düzenini algılama ve yorumlama biçimleri 1950'lerde ABD-Türkiye ilişkilerindeki yakınlaşmayı sağlayan diğer önemli etkenler oldu.

Realizm ve neo-realizm liderlerin dış politika üzerindeki etkisini ihmal etmektedir (Waltz, 1979: 93-96). Ancak hiyerarşi yaklaşımı hiyerarşik bir düzene girme veya düzene meydan okuma kararının alınması aşamasında devleti kimin (liderin ideolojisi, değerleri, düşünce dünyası vb.) yönettiği üzerinde de durmaktadır (Colgan ve Lucas, 2016: 1-2, 4-5; Byrnes ve Pollack, 2001: 109, 114, 134, 141-142, 146).¹⁹²

İnönü, Türkiye'nin modernleşme projesinde Batı'nın ekonomik, siyasal ve kültürel değerlerinin referans alınması gerektiğinden yanaydı (Ayhan, 2010: 29). ABD hiyerarşik düzeninin ekonomik ve güvenlik kurumları ile bütünleşmeyi Türkiye'nin güvenlik ve ekonomik çıkarlarının lehine görüyordu. İnönü, İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin bekasına yönelik Sovyet tehdidi karşısında Türkiye'nin, NATO'ya üye olması gerektiği yönündeki düşüncenin yerleştirilmesi sürecini aktif şekilde yönetti (Balcı, 2017: 93; Erol ve Ozan, 2011: 29-30). Türkiye'nin 1945 BM, 1947 IMF ve

2009: 11-12). Lake (2013a: 76), sosyalleşme teorisinin belirttiği gibi demokratik hegemonun liderliğindeki hiyerarşinin her zaman demokratikleşmeyi sağlamayabileceğini Ortadoğu'da olduğu gibi otoriter rejimleri besleyeceğini ve hatta üreteceğini de belirtmektedir. Barack Obama döneminde ABD'nin demokrasi yayılcılığını ele alan örnek bir çalışma için bkz. (Teletar, 2012: 54-83).

¹⁹¹ Rebecca (2014: 148), Türkiye'nin kendisine yeni dâhil olanları daha alt pozisyonda damgalayan Batı düzenine dâhil olarak bu damgalamayı kabul ettiğini belirtmektedir. Türkiye düzene dâhil olunca seküler-Batı merkezli modernleşmeyi kabul etmiştir.

¹⁹² Bu argüman için ayrıca bkz. (Gvalla vd. 2013: 101-103; McCormack, 2019: 119-120; Rose, 1998: 147; Jesse, 2012: 73; Ikenberry, 2011: 74-75; Atfeld, 1984: 523-524; Kissinger, 1969: 261-265; Rose, 1998: 147).

Dünya Bakası üyelikleri, 1947 Truman Doktrini ve 1948 Marshall Planına dâhil olması, 1949 Avrupa Konseyi üyeliği ve yine aynı yıl NATO'ya ilk üyelik başvurusu İnönü'nün cumhurbaşkanı olduğu dönemde gerçekleştirildi (Uslu, 2016: 81). Hiyerarşik düzene dâhil olmayı ülkesinin ulusal, bölgesel ve/ya uluslararası çıkarlarının lehine olacağını düşünen liderin hiyerarşiyi desteklemesi olasıdır (Siverson ve Star, 1994: 149, 159; Walt, 1998/99: 3; 1997: 170).¹⁹³

Mayıs 1950 seçimleri ile iktidara gelen Adnan Menderes selefi İnönü ile benzer şekilde NATO üyeliğini dış politikanın öncelikli hedefi olarak görmekteydi¹⁹⁴ (Çetinsaya, 2004: 210; Erol ve Ozan, 2011: 29). Halefin düşünce dünyası, değer ve amaçları selefi ile aynı ya da benzer ise dış politikadaki statüko sürdürülür (Walt, 1997: 170; Siverson ve Star, 1994: 149, 159; Flesmes ve Wehner, 2015:169). Ancak halefin ideolojisi, değer, inanç ve düşünce dünyası selefinden ayrı ise dış tehdit ve ekonomik düzlemde liderin korumasına duyulan bağımlılık devam etse dahi geçmişte benimsenen politikalar büyük olasılıkla geride bırakılır (Walt, 1997: 162; Siverson ve Starr 1994: 147-149, 158; Flesmes ve Wehner, 2015: 169; Kissinger, 1969: 261-275). Kısaca özetlemek gerekirse, 1950-60 döneminde Menderes yönetimi Türkiye'den küçük bir ABD çıkarmanın çağdaşlaşmakla eş değer olduğu (Erhan, 2002: 552), Batı hiyerarşisinin Türkiye'nin demokratikleşme ve liberalleşme¹⁹⁵ sürecinin garantörü olduğu (Yanık, 2012: 38; Erol ve Ozan, 2011: 30) ve ABD'nin Türkiye'nin dostu olduğu şeklindeki bir dizi düşüncenin yerleştirilmesinde aktif bir rol oynadı (Bulut, 2008: 36).

Bu dönem dış politikasında etkili olan iki dışişleri bakanı Köprülü ve Zorlu Türkiye-ABD arasında hiyerarşik ilişkilerin geliştirilmesi ve sürdürülmesini mümkün kılan diğer iki aktördü. Örneğin; Köprülü TBMM'de yaptığı bir konuşma sırasında tarafsızlık politikasını eleştirdi. Köprülüye göre bu politikanın sürdürülmesi Türkiye'nin değil SSCB'nin faydasına olacaktı. Bu nedenle tarafsızlık politikası geride bırakılmalıydı. Türkiye, NATO merkezli Amerikan düzenine dâhil olmalıydı (Bağcı, 2004: 185).

¹⁹³ Benzer şekilde başat güç ile ideolojiyi, değer, inanç ortaklığına sahip olan liderlerin yönetimde olması dış politikanın patron devlet lehine işlenmesini sağlar. Bu argüman için bkz. (Lake, 2008: 285; 2009a: 5-6; 2011: 7-8, 20-22; Flesmes ve Wehner, 2015: 164,169; Levy, 1988: 660-661).

¹⁹⁴ Menderes ve İnönü'nün, NATO'yu algılama farklılıklarının olduğunu belirten çalışmalar söz konusudur. Örneğin; Erol ve Ozan (2011: 30), İnönü'nün NATO üyeliğini daha çok güvenlik sorunlarına çözüm bulmak için Menderes'in ise demokratikleşme ve çok partili hayatın sürmesi için desteklediğini belirtmektedir.

¹⁹⁵ Liberalleşmeden yana olan liderin liberal düzene dâhil olması beklenir (Sampanis, 2012 97-111).

1951’de TBMM yaptığı bir diğer konuşmada Köprülü Batı kararlarının da dikkate alındığı bir dış politikayı mümkün gördüğünü ve bu politikanın gereklerini yerine getirme sorumluluğunu üstelenmeye hükümet olarak hazır olduklarını belirtti (Uslu, 2016: 81).

Kısaca belirtmek gerekirse 1947-64 döneminde ABD merkezli Batı düzeni Türkiye’nin ekonomik sorunlarına çözüm aşamasında bir nevi iktisaden geri kalmış bir memleketi kalkındıracak en iyi sistem (Balcı, 2017: 103) ve Türkiye açısından bir kurtarıcı olarak sunuldu. Bu düşünce Türkiye sol kamuoyu (medya, basın vd.) ve siyaseti dışında ülkede kabul gördü (Güney, 2008: 472). Ancak Sovyetlerden yönelen tehdidin etkisi ile de solun dış politika üzerindeki etkisi sınırlı kaldı (Balcı, 2017: 104; Kösebalaban, 2014: 179).¹⁹⁶ İç sınırlardan (domestic-constraints) görece bağımsız olan liderler dış politika karar ve uygulamalarını kendi tercihleri doğrultusunda belirleme imkânına sahiptir (Putnam, 1988: 434; Levy, 1988: 660-661; Flemes ve Wehner, 2015: 164). 1950’de Kore Savaşı’na asker gönderilmesi kararının kamuoyu ve TBMM’nin bilgisi dışında Menderes ve ekibi tarafından 18 Temmuz 1950’de Yalova’da düzenlenen toplantıda alınmış olması bu bağlamda önemli bir gelişmeydi (Öymen, 2004: 547-548; Aydın, 1994: 108).¹⁹⁷

2.3.4.ABD Kaynaklı Nedenler

Devletlerin birbirine olan coğrafi uzaklığı-yakınlığı ittifak seçimlerini etkiler. Bir devlet coğrafi olarak hemen yanı başında bulunan büyük gücün liderliğindeki düzene-ittifaka dâhil olmaktansa uzak coğrafya da konumlanmakta olanı tercih eder (Holsti vd. 1973: 13).¹⁹⁸ Yakın coğrafyadaki güçten uzak coğrafyadakine kıyasla daha fazla tehdit algılanması (Hinnebush, 2011: 224) devletlerin çatışma ihtimalini yükseltir (Bussmann ve Oneal, 2007: 97). Tercihini uzak coğrafyadaki güçten yana kullanan devlet bu gücün savaş veya kriz anında yardımına zamanında yetişemeyeceği endişesine kapılsa da

¹⁹⁶ Ayrıca bkz. (Oran, 2002: 493-494; Aydın, 1994: 108; 2000: 112117; Dodd, 1969: 26-28; Eşel, 2011: 146-147).

¹⁹⁷ Bu kararın TBMM’ye danışılmaksızın alınması muhalefet tarafından 1924 Anayasanın 26. Maddesinin ihlali olarak yorumlandı (Hale, 2003: 122; Öymen, 2004: 547-548). İlgili maddeye göre, savaş ilan etme yetkisi TBMM’ye aitti. Menderes hükümeti de savaş açma yetkisinin TBMM’ye ait olduğunu kabul etmekle birlikte ilgili maddede hangi durumların savaş ilanı olacağını belirtmediğini bu nedenle bunun bir ihlal olmadığını belirtti (Erhan, 2002: 545).

¹⁹⁸ Bu argüman için ayrıca bkz. (Walt, 2005: 126-132; 2009: 97, 102-104, 107-108; Ikenberry, 2011: 131; Jervis, 1978: 185).

(Rothstein, 1968: 118) topraklarını bu devletin kullanımına açarak (üs, asker, askeri teçhizat ve tesis) bu endişesini yatıştırır (Lake, 2009a). Levy ve Thompson, (2005: 12; 2010: 20-21), söz konusu argümanı bir adım daha öteye götürerek bir devletin deniz aşırı ülkede konumlanan devletin (çünkü bu devletten daha az tehdit alınır) hiyerarşisini tercih edeceğini belirtmektedir.

ABD-Türkiye arasındaki coğrafi uzaklığın Türkiye'nin, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ABD yardımlarına başvurmasının arkasındaki bir neden olup olmadığına yönelik ilgili literatürde iki tartışma söz konusudur. Bu tartışmadan ilki ABD'nin coğrafi uzaklığının etkisi olduğuna yönelik iken (Örneğin; Bkz. Aydın, 1994: 10, 97) diğeri ise olmadığına dairdir (Bkz. Uslu; 2016: 14). Bu çalışma iki nedenden dolayı ilk tartışmadan hareket etmektedir. Birincisi, İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye bekasına hemen yanı başındaki sınır komşusundan yönelen tehdit karşısında kendisinden bir hayli uzak coğrafyada yer alan Washington yardımına başvurdu. Örneğin; SSCB'nin Türkiye'nin hemen yanı başındaki sınır komşusu olması Türkiye'nin bu tehdidi daha yoğun hissetmesine yol açtı. İkincisi, Ankara'nın ülke topraklarını 1952-64 döneminde Amerikan askeri üs, personel ve tesislerinin kullanıma açmış olmasının bir nedeni ekonomik ve askeri yardım ihtiyacının yanı sıra güvenlik kaygısından da kaynaklandı. Teorik önerme bir devletin topraklarını dış kullanıma açmasının yakın coğrafyasından aldığı tehditten koruma sağlama, ekonomik ve askeri yardım alma isteğinden ve uzak coğrafyadaki devletin yardıma gelememe olasılığına yönelik alınan tedbirden kaynaklanabileceğini belirtmektedir (Lake, 2009a; Cokey, 2017: 154-175).

Tarihsel deneyim devletlerin ittifak ve hiyerarşi tercihlerini etkileyen bir diğer faktördür (Flemes ve Wehner, 2015: 166; Leeds vd. 2002: 247; Kibbe, 2012: 60).¹⁹⁹ Bir devlet geçmişte tehdit aldığı, çatışma yaşadığı ve ya sömürüsüne uğradığı-sömürgesi olduğu bir gücün önderliğindeki hiyerarşiye katılmaktansa bu tür deneyimler yaşamadığı büyük gücün hiyerarşisini tercih eder (Walt, 2009: 104, 111; Leeds vd. 2002: 247). Başat gücün (örneğin; ABD) sömürge düzenine ve emperyalizme karşısında yer alması ise bu gücün hiyerarşisinin çekim gücünü ayrıca arttırır (Lake 2009a). Örneğin; Mısır'ın 1956-67 döneminde benimsediği ve kısa sürede bölge devletlerinin birçoğunu etkisi altına

¹⁹⁹ Örneğin; Kibbe (2012), Küba'nın ABD'ye neden meydan okuduğunu bu ülkenin ABD ile yaşadığı tarihsel deneyime de bağlamaktadır.

alan Pan-Arabizm²⁰⁰ politikasının özündeki Batı karşıtlığı kaynağını Batı'nın, Ortadoğu üzerindeki sömürgeci geçmişinden aldı (Hinnebush, 2011: 230-231; Sönmezoğlu, 2004: 157). Bu ülkelerden farklı olarak Türkiye, ABD ile sömürge deneyimi ve tarihsel bir çatışma yaşamadı.

Son olarak, ABD'nin sistemin en güçlü devleti olması Türkiye'yi ABD yardımlarına başvurmaya yönelten bir diğer dinamiktir. SSCB-ABD 1945 sonrası dönemde dünyanın iki süper gücü olmasına karşın ABD'nin askeri ve materyal kapasite göstergeleri ABD'ye kıyasla daha yüksekti (Posen, 2003). Bir devlet ihtiyaçlarına cevap verecek olan en güçlü devletin yardımına başvurur (Morrow, 1991). Bu konuya çalışmanın üçüncü ve dördüncü bölümünde daha detaylı değinilecektir.

2.4. Hiyerarşinin Doğası: Yardım Karşılığında Otonomi Devri

Ankara, Türkiye'nin henüz NATO üyeliği gerçekleşmediği bir dönemde, bu örgüt üyeliğinin Türkiye'nin diğer devletlerle eşit egemen olduğu gerçeğini değiştirmeyeceğini belirten bir açıklamada bulundu (Yanık, 2012: 44). Ancak aşağıda değineceğimiz üzere Ankara 1947-64 döneminde Washington ile katıldığı her yeni asimetrik anlaşmada dış politika otonomisinin bir kısmını aşamalı olarak devretti. Devletler arası ilişkiler bir ucunda anarşinin (sağ) diğer ucunda hiyerarşinin (sol) yer aldığı doğrusal çizgide sürer. Başat güç ve muktedi devlet arasındaki ilişkiler bu çizginin soluna yaklaştıkça muktedi devletin dış politika otonomisi azalır (Lake, 1996: 8). 1947-64 dönemi Türkiye dış politikasının bu doğrusal çizginin soluna en fazla yakınlaştığı dönem oldu. Çalışmanın bundan sonraki kısmı Türkiye dış politikasından bu dönemde ne kadar otonomi devredildiği konusuna değinecektir.

²⁰⁰ 1940'ların ortasından itibaren Suriye ve Mısır öncülüğünde başlayan ve zamanla Ortadoğu devletlerinden bir kısmını da etkisi altına alan Arap milliyetçiliği (Amerikan otoritesine dirence işaret etmektedir.) Sovyetlerin bölgeye girişini kolaylaştırmıştır (Sönmezoğlu, 2004: 157; Hinnebush, 2011: 230). Hinnebush (2011: 230-231), Mısır'ın 1956-67 arasında benimsediği, Pan-Arabizm politikası ile Ortadoğu'yu anarşik yapıdan kurtararak kendi hegemonyası ile hiyerarşik bir bölgesel düzen yaratmayı amaçladığını belirtmektedir. Fakat Mısır'ın bunu gerçekleştirecek düzeyde materyal kapasiteye sahip olmaması ve dahası 1967 Arap-İsrail savaşında yenilgisi nedeniyle ordusunun ve askeri kapasitesinin zayıflaması bunu mümkün kılmamıştır.

2.4.1.Batı Hiyerarşisinin Maliyeti: Dış Politikada Otonomi Sınırı (1947-64)

1947-64 döneminde Türkiye-ABD arasında (NATO kapsamı ve dışında) sayısı net olmayan birçok asimetrik ikili anlaşma imzalandı.²⁰¹ Söz konusu anlaşmalarda Ankara yardım almak karşılığında dış politikasından ABD'ye yeni egemenlikler devretti. Hiyerarşinin asimetrik sosyal sözleşmeleri dış ve ya iç politika egemenliğinin devredilmesi karşılığında ekonomik, askeri ve siyasi yardım almak şeklinde bir pazarlık sürecine dayanır (Lake, 2003: 304-305, 2007: 48, 51-54).²⁰² Her bir yeni asimetrik anlaşma yeni kazançlara ve dış (ve iç) politikadan verilecek olan yeni otonomi tavizlerine işaret eder (Cooley ve Spruyt, 2009). Bu anlamıyla hiyerarşinin ikincil devletlere getirdiği en önemli dış maliyet iç ve ya dış politika otonomisinin sınırlandırılmasıdır (Walsh, 2007: 163; Morrow, 2000: 65; Lake, 2011: 12-13; 2013a: 86; 2017: 371).

Başat güce ne kadar egemenlik devredileceği asimetrik anlaşmalarda belirlenir (Lake, 1996: 7). İkincil devlet (A) bu anlaşmalarda hegemonik güce (B) dış politikasının tümüne kontrol uygulama yetkisi verebileceği gibi 1-6 arasını devredip 7-10 arasını ise kendi otoritesi altında bırakabilir (Lake, 2006a: 25; 2009a: 38-39; 2009b: 338; 2017: 361-363, 367).²⁰³ Örneğin; A, güvenlik politikası üzerindeki egemenlik haklarının tümünü B'ye devredip diplomatik ilişkileri ve ekonomi politikası üzerinde kendi otonomisini devam ettirebilir. Şayet A, ticari-askeri partner ve ittifak/örgüt seçimlerini B'ye endekslemiş, B'nin para birimini-döviz kurunu benimsemiş ve topraklarını B'nin askeri kullanımına açmış ise (askeri personel, üs, tesis, teçhizat) B'ye otonomisinin önemli bir bölümünü devretmiştir. Ancak A, askeri ve ekonomik partnerlerini ve ittifak tercihlerini B'den bağımsız gerçekleştirebiliyor ise bu durumda A'nın dış politika otonomisi daha az sınırlandırılmıştır (Lake, 2007: 62-63; 2009a: 46-47, 154-162).²⁰⁴

²⁰¹ ABD-Türkiye arasında, 1945-60 arasında imzalanan askeri, teknik ve ekonomi anlaşmaların sayısı ve içeriği hakkında daha fazla bilgiye ulaşmak için bkz. (Erhan, 2002: 556; Ökçün ve Ökçün, 1974). Kaynaklar bu dönemde imzalanan anlaşma sayılarını farklı aktarmasına karşın on yıl içerisinde 60'a yakın sayıda anlaşmanın imzalandığı genel kabul görmektedir (Oran, 2009: 556).

²⁰² Bu argüman için ayrıca bkz. (Lake, 2006a: 25; 2009c: 36, 39; Kang, 2004: 1-12; Ikenberry, 2011: 110).

²⁰³ İkincil devletler dış politikalarından egemenlik devretmek karşılığında sağladıkları yardımlar ile bir taraftan ekonomilerini güçlendirir diğer taraftan ekonomilerine yönelen güvensizlik risklerini (kısmen ya da önemli oranda) azaltır (Lake, 2006a: 28; 2011: 5).

²⁰⁴ Bkz. (Lake, 2006b: 176, 277; 2009a: 2-10, 36, 38-39, 51).

Kısacası, A dış ve ya iç politika otonomisinin tümünü, birçoğunu, bir kısmını ve ya az bir kısmını B'ye devredebilir (Lake, 1996: 8; 2017: 361-363, 367). ABD merkezli Batı düzeni gibi liberal/gayri resmi imparatorluk hiyerarşilerinde tam bir egemenlik devrinden (imparatorluk hiyerarşilerinde söz konusudur) ziyade kısmi egemenlik devri söz konusudur (Lake, 1996: 9, 29; 2006: 25).²⁰⁵

Söz konusu teorik önermelerden hareketle, Ankara 1947-64 döneminde ABD ile imzaladığı anlaşmalar ile askeri ve ekonomik²⁰⁶ yardım almak karşılığında otonomisinden iki önemli taviz verdi.²⁰⁷ Bu tavizlerden ilki 1923'ten itibaren sürdürülmekte olan ihtiyatlı tarafsızlık politikasının terk edilmesi olurken (Bağcı, 2004: 171; Erol ve Ozan, 2011: 29; Uslu, 2003: 1) ikincisi, ülke topraklarının Amerikan ve NATO kullanımına açılması oldu. Toprakların ABD kullanımına açılması Türkiye'nin üsler üzerinde sahip olduğu egemenlik haklarını sınırladı. Şöyle ki 1964'e gelindiğinde Türkiye topraklarında kurulan ABD askeri tesis sayısı yüze ve ülkedeki Amerikan personel sayısı ise 24 bine ulaşırken yaklaşık 30 milyon metrekare toprak NATO ve Amerikan askeri kullanımına açıldı. Tarafsızlığın terk edilmesi bu dönemde Türkiye dış politikasında ABD etkisinin artmasına yol açtı. Bunun yanı sıra Türkiye'nin bu dönemdeki askeri-ticari partnerlerinin birçoğunu Batılı devletler oluşturmaktaydı Dış politikanın ekonomi, askeri, güvenlik ve bölgesel alanlarından ABD'ye devredilen egemenliklere kısaca değinmek gerekmektedir.

2009c: 38, 46; 2013a: 80; Scharman, 2017: 145). Örneğin; bir düzenin ekonomik örgütlerine üye olan devletler bu örgütlerin belirlediği gümrük tarifelerini ve vergi oranlarını dikkate almak zorundadır. Bu durum kısmi otonomi sınırlamasının bir diğer örneğidir. Benzer şekilde, muktedi devletlerin borçlanacakları ekonomik kurumlar, ithalat ve ihracat rakamları (lider ile yaptığı toplam ticaretinin Gayri Safi Yurt İçi Hasılasına (GSYİH) bölünmesi ile hesaplanır), dış yardım kaynakları ve ekonomik anlaşmaları düzende yer alan kurum ve devletler ile sınırlandırılabilir (Lake, 2006: 28; 2011: 5; Sharman, 2017: 146).

²⁰⁵ Bu argüman için ayrıca bkz. (Lake ve MacDonald, 2008: 282-284; Doyle, 1986: 40; Donnelly, 2009: 158). Tercihlerini politikaya çevirme aşamasında daha az yeteneğe sahip olan küçük devletlerin dış politika otonomisi daha fazla sınırlandırılabilir. Örneğin; ABD uluslararası alanın küçük devletleri olan Karaippler ve Latin Amerika ülkelerinin birçok politik alanına müdahale etti ancak tam bir politik kontrol uygulamadı (Lake, 2009b: 3, 38-39; 2011: 13-15; 2017: 359, 371; Sharman, 2017: 137; Lanoszka, 2013: 394; Ikenberry, 2009: 76-78).

²⁰⁶ Örneğin; ABD 1969'da Türkiye'ye vereceği yardımları devalüasyon şartına bağladı. Bu amaçla 1970'de yapılan devalüasyon ile 1 Amerikan doları 9 liradan 15 liraya yükseltildi. ABD devalüasyon şartının yerine getirilmesi üzerine Türkiye'ye 25 milyon dolarlık ekonomik yardımda bulundu (Erhan, 2001: 701).

²⁰⁷ Orta büyüklükteki devletler belirli düzeyde ekonomik ve askeri güce sahip olmalarına karşın büyük güçlere kıyasla dış yardıma daha fazla ihtiyaç duyar (Hale, 2003: VII; Robins, 2003: XIV-XV).

Türkiye dış politika otonomisinin bir kısmı ABD'ye ilk kez Truman Doktrini doğrultusunda 12 Temmuz 1947 Ankara-Washington ile imzalanan asimetrik anlaşma ile devredildi. Anlaşmanın dördüncü maddesine göre, hakları ABD yönetecek ve sağlanan yardımların mülkiyeti de ABD'ye ait olacaktı. Türkiye, kendisine verilecek olan 100 milyon dolarlık ABD askeri yardımını (69 milyon dolarlık kısmı verildi)²⁰⁸ ABD'nin belirlediği sınırlar dâhilinde kullanacaktı. Türkiye bu yardımı sadece topraklarına bir saldırı olması durumunda kullanabilecekti. Silahların kullanımına çizilen bu sınır 1947-64 döneminde Ankara-Washington arasında imzalanan diğer ikili asimetrik askeri anlaşmalarda da yer aldı (Hale, 2003: 116-117; Erhan, 2002: 534-535; Oran, 2002: 485).²⁰⁹

Marshall Doktrini kapsamında 4 Temmuz 1948'de Ankara-Washington arasında bir diğer asimetrik anlaşma daha imzalandı. Bu anlaşma gereği Türkiye kendisine verilecek olan ABD ekonomik yardımlarını tarımda kullanacaktı. Bu sınır Türkiye'nin, Avrupa'nın tarım, hammadde ve maden ihtiyacını karşılayacağı anlamına geliyordu (Hale, 2003: 116). Bir diğer ifadeyle bu anlaşma bir nevi Türkiye'nin "sanayi ülkesi" olması hedefine sınır getirmekteydi (Oran, 2002: 487; Çağrı ve Embel, 2015: 149). Washington 1950'ler boyunca Türkiye ekonomisinin işleyişine dair hazırladığı raporlarda da (Barker raporu gibi) Türkiye'ye sanayiden ziyade tarıma ağırlık vermesi gerektiği yönündeki önerilerini sürdürdü (Oran, 2002: 488). Türkiye'nin 1950'lerde sanayileşmeden ziyade tarım alanına ağırlık vermesi bu bağlamda önemliydi. Raporların yanı sıra yardımların kullanım alanlarına uygun şekilde yapıldığının denetlenmesi için 1950'lerde ABD denetçilerine izin verildi. Ancak denetleme izni kamuoyunun tepkisine neden oldu. Kamuoyu Truman Anlaşması ile Osmanlı'nın son dönemlerinde yabancılara verilen kapitülasyonlar arasında paralellik kurdu (Erhan, 2002: 541).

1947-64 döneminde Türkiye-ABD arasında ikili ekonomik anlaşmalar imzalanmaya devam edildi. Kısaca özetlemek gerekirse, bu anlaşmalarda Türkiye'ye yardım olarak verilmesi ön görülen ABD ekonomik yardımları Türkiye ekonomisinin

²⁰⁸ Türkiye'ye Truman Doktrini kapsamında verilen ABD yardımları hakkında daha fazla bilgi için bkz. (Erhan, 2001: 535).

²⁰⁹ Bu anlaşmada bu sınırlara uyulmadığı takdirde yardımların kesileceğine dair bir madde bulunmamaktaydı. Anlaşmada daha çok yardımların belirlenen alanlar dışında kullanılmayacağı konusu yer almakla birlikte BM Güvenlik Konseyi ya da BM Genel Kurulu'nun yardımların devamını gerekli görmediğine kanaat getirmesi durumunda kesileceği belirtilmekteydi (Ülman, 1961: 111-112).

liberalleştirilmesi, serbest piyasa kuralları ile uyumlaştırılması, özel teşebbüs ve yabancı yatırımların teşvik edilmesi şeklinde farklı şartlara bağlandı. Söz konusu şartlar yerine getirildiğinde Türkiye'ye ABD ekonomik yardımları yapılmaya devam edildi. Öte taraftan bu şartlara uyulmadığı durumlar da yardımların miktarı azaltıldı. Örneğin; Menderes yönetimi 1954'te ABD'den kredi talebinde bulundu. ABD bu yardımı 1958 yılına kadar tarımda sübvansiyonun azaltılması, yatırımların yavaşlatılması ve Türk lirasının devleş edilmesi şartına bağladı. 1958'e gelindiğinde bu şartlar henüz yerine getirilmiş değildi. Bu nedenle ABD 1958'de Türkiye'ye yaptığı yardım miktarında kesintiye gitti (Uslu, 2016: 82; Erhan, 2002: 700; Aydın, 1994: 58). Başat güç taleplerinin yerine getirilmesini sağlamak için ekonomik yardımları kesmek veya azaltmak şeklinde bir dizi yaptırımlara başvurulabilir (Lake, 2009a: 113-144; 2009b: 44; 2012: 10; Griffith, 1993: 7).

Türkiye 1947-64 döneminde ekonomi politikasının yanı sıra güvenlik politikasında da ABD'ye bir miktar otonomi devretti. Bu bağlamda söz konusu dönemde ABD-Türkiye arasında imzalanan anlaşmalardan biri 1951 tarihli Ortak Güvenlik Anlaşması oldu. Bu anlaşma ile Ankara, ABD'nin askeri girişimlerini desteklemek ve gerektiğinde bu girişimlere aktif yardımda bulunmayı kabul etti (Erhan, 2002: 555). Başat gücün yer aldığı herhangi bir çatışma ve krize doğrudan ya da dolaylı destekte bulunan devlet bir taraftan sembolik sadakati göstermiş diğer taraftan da otonomisinden taviz vermiş olur (Lake, 2009a: 139, 166-167, 172).

Ankara-Washington arasında 1950'lerde imzalanan diğer iki askeri anlaşmalar sırasıyla 25 Ağustos 1952 NATO Kuvvetler Sözleşmesi, 10 Mart 1954 Askeri Yardım Anlaşması, 23 Haziran 1954 Askeri Tesisler Anlaşması ve Türkiye'deki Amerikan Kuvvetlerinin Statüsüne dair anlaşma ve 24 Haziran 1954'te imzalanan Vergi Muafiyeti Anlaşması oldu. Bu anlaşmalar ile Türkiye güvenlik politikasındaki otonomisinden üç taviz verdi. Birincisi, bu anlaşmalar doğrultusunda 1950'lerde Türkiye toprakları Amerikan askeri üs, personel, tesis,²¹⁰ teçhizat, deniz, kara ve hava kullanımına açıldı.

²¹⁰ ABD ile bu dönemde imzalanan söz konusu askeri anlaşmalar doğrultusunda İzmir Çiğli'de 14 Ekim 1953'te ilk ABD üssü kuruldu. Aynı yıl Adana'da İncirlik üssünün kurulması çalışmalarına başlandı. İncirlik üssü, Çiğli'de kurulan üsse kıyasla ABD'nin SSCB ile mücadelesinde merkezi üs görevi gördü. İncirlik Üssü 1958'de Ürdün ve Lübnan'da meydana gelen olaylar sırasında ABD tarafından NATO amaçları dışında kullanıldı. 1957'den itibaren ise İncirlik üssü SSCB hakkında istihbarat toplamak amacıyla ABD'nin U-2 istihbarat uçaklarının uçuş merkezi oldu. Bu üslerin yanı sıra, Türkiye'nin birçok

Örneğin; Türkiye, 1959-62 döneminde Jüpiter füzelerine ev sahipliği yaptı. Bunun yanı sıra 1964'e gelindiğinde Türkiye topraklarına kurulan Amerikan askeri tesisinin sayısı 100'e, Amerikan personel sayısı 24 bine yaklaştı²¹¹ (Balcı, 2017: 110; Güvenç, 2015: 105-106).²¹² İkincisi, Ankara Amerikan personelinin yargılanmasının Türkiye mahkemelerinin yetkisi dışında bırakılmasını onayladı. Üçüncüsü, ABD'nin Türkiye'de kuracağı üs ve tesisler nedeniyle yapacağı harcamalardan vergi alınmaması kararlaştırıldı (Ökçün, 194: 521; Güney, 2005: 342; Güvenç, 2015: 105; Atmaca, 2014: 27). Kısacası, ABD her ne kadar bu anlaşmaların Türkiye'yi "NATO'nun askeri düzlemine uygun bir üye haline getirmek için yapıldığını belirttiyse de (Balcı, 2017, 103) bu anlaşmalar Türkiye'nin güvenlik politikaları üzerindeki yetkilerini sınırladı.

1950'lerde Türkiye'nin ticari partner seçimlerinin, ithalat-ihracat rakamlarının ve ekonomik yardım kaynaklarının ABD ve Batının büyük ekonomik güçlerine (Örneğin; Fransa, İngiltere, Almaya) yoğunlaştırılması dış politika otonomisini sınırlayan diğer girişimler oldu. Örneğin; 1950'lerin erken döneminde Türkiye'nin, ABD ile toplam dış ticaret (ithalat ve ihracat) oranı % 14,1 iken bu rakam 1950'lerin sonuna doğru % 44,1 e yükseldi. Bu oran 1954-60 döneminde Türkiye'nin toplam dış ticaretinin üçte birinden fazlasını ABD ile gerçekleştirdiği (ABD'nin, Türkiye ithalattaki yeri % 45 civarındaydı) anlamına geliyordu. Almanya bu dönemde Türkiye'nin toplam ticaretinde en büyük paya sahip olan ikinci ülkeydi (Oran, 2002: 494-495; Yeşilbursa, 2010: 88).

Türkiye'nin 1947-64 döneminde ABD ile geliştirdiği asimetrik ilişki Ortadoğu politikasındaki otonomisi de sınırladı.²¹³ Truman Doktrini ve Marshall Planı

ilinde Amerikan üs ve tesisi kuruldu ve bu iller ayrıca ABD askeri personelini ağırladı (Hale, 2003: 124). 1976'ya gelindiğinde Türkiye'de toplamda 61 adet ABD askeri tesisi bulunmaktaydı (Uslu, 2016: 221). Türkiye'deki en önemli Amerikan üs ve hava istasyonları ise İncirlik, Karamürsel, Ankara, İzmir ve Çiğli'de bulunmaktaydı. Daha fazla bilgi için bkz. (Uslu, 2016: 223).

²¹¹ Başat gücün askeri personelini ağırlayan ikincil devletin nüfusu konuşlandırdığı asker sayısına bölündüğünde güvenlik hiyerarşinin yoğunluğu ortaya çıkar (Lake, 2009a: 68-69). Bu dönemde Türkiye nüfusu yaklaşık olarak 30 milyondur. Dolayısıyla $30.000.000/24.000=1.250$.

²¹² 1954'te kabul edilen NATO Kitlevi Mukabele Stratejisi doğrultusunda ABD 1957'de Avrupalı devletlere topraklarına orta menzilli füzeler yerleştirme teklifinde bulundu. ABD'nin bu teklifine İtalya, İngiltere ve Türkiye olumlu cevap verdi (Gönlübol ve Ülman, 1996: 316; Turan ve Barlas, 2004: 163). Türkiye füzeleri iki nedenden dolayı topraklarında ağırladı. Birincisi, Türkiye modern silahlara sahip olmayı istiyordu. İkincisi, bu füzeler Türkiye'nin bekasına yönelik SSCB tehdidini caydırabilirdi.

²¹³ Türkiye'nin Ortadoğu politikasından ABD'ye otonomi devretmesinin üç temel nedenden kaynaklandığı söylenebilir. Birincisi, SSCB Türkiye'nin bekasına oluşturduğu tehdit ulusal düzeyde sınırlı kalmadı bölgesel düzeye de taşındı. SSCB'nin 1955'te Mısır ile yakın ilişki kurma çabasına yönelmesi ve 1957 Suriye ve 1958 Irak krizlerinde SSCB'nin rolünün olduğunun düşünülmesi Türkiye'de

kapsamında ABD-Türkiye arasında imzalanan iki anlaşma Türkiye'nin Ortadoğu politikasında ilk değişme yol açtı. Türkiye bu anlaşmaları imzalamadan önceki dönemde Ortadoğu'da ortaya çıkan Arap-İsrail anlaşmazlıklarında Arap devletlerini desteklemekteydi. Ancak Ankara, bu anlaşmalara dâhil olduktan sonra bu politikasını İsrail lehine değiştirdi. Örneğin; Türkiye, İsrail'i 1949'da kuruluşundan dokuz ay sonra tanıdı. Türkiye ayrıca ülkesinde bulunan Yahudi vatandaşların İsrail'e geri dönüşleri için gerekli olan izinleri de verdi (Erhan, 2002: 537).²¹⁴

Ankara, 1950'lerde İran politikasını bu ülkede Amerikan yanlısı yönetimler iktidarda kaldığı sürece İran ile ilişkilerini olumlu devam ettirmek üzerine formüle etti. Örneğin; Ankara 1953'te Musaddık'ın İran petrolünü millileştirmesi nedeniyle Tahran-Londra arasında ortaya çıkan petrol sorununda Batı tarafında yer aldı (Çetinsaya, 2004: 211; Turan, 2012: 69).²¹⁵ ABD, Musaddık'ın bu girişimini kendisine yönelik bir meydan okuma olarak değerlendirdi ve bu meydan okumaya CIA (American Central Intelligence) destekli askeri darbeye karşılık verdi (Lake, 2009a: 18-19, 58, 95; 2017: 361; Hinnebusch, 2011: 217).²¹⁶ Türkiye bu darbeyi eleştiren bir açıklamada bulunmazken darbe sonrası iktidara gelen Amerikan yanlısı Şah yönetimini tanıdı ve yeni yönetim ile ilişki kurdu (Balcı, 2017: 122; Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, 2002: 650; Türkmen, 2010).²¹⁷

düşman komşularla çevrilme endişesine yol açtı. Kızıl ordunun 1956 Macar ayaklanmasını bastırması ise Türkiye'nin bu endişesini daha fazla artırdı (Aydın, 1994: 102). İkincisi, Türkiye enerjide (petrolde) dış yardıma ihtiyaç duymaktaydı. SSCB'nin petrol zengini İran'a yönelik girişimleri Türkiye'nin İran politikasını ABD ile uyumlaştırmasına yol açtı. Türkiye'nin 1955'te Irak'ı Bağdat Paketi'ne dâhil etme aşamasında oynadığı aktif rol bu bağlamda düşünülebilir. Üçüncüsü, Amerikan askeri ve ekonomik yardımlarının devamını ve arttırılmasını sağlamaktı (Aydın, 1994: 103-104).

²¹⁴ Bu konu için ayrıca bkz. (Sönmezoğlu, 2004: 155-156; Aydın, 2000: 113; Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, 2001: 640-641; Bağcı, 2001: 9).

²¹⁵ Musaddık'ın dış politikada tarafsızlığı öncelediğini ilan etmesi Türkiye tarafından ucuza sağladığı petrol tedarikinin riske atılması olarak yorumlandı.

²¹⁶ Bu darbenin bir diğer amacının bu bölgeden ABD otoritesine yönelmesi muhtemel olan diğer dirençleri önlemeye yönelik olduğunu belirten görüşler söz konudur. Cezalandırma yöntemlerini de ele alan bu kaynaklar için bkz. (Lake, 2009a: 93, 113-121; 2013b: 5-6; Flathman, 1980: 29-30; Kang, 2004: 341; Walt, 1997: 164).

²¹⁷ Türkiye'nin, İran konusunda ABD ile ortak politika izlemesi petrolde dış yardıma duyduğu ihtiyaçtan ve "düşman komşularla çevrilme sendromundan" kaynaklandı. "Düşman komşularla sarılı olma sendromu" Türkiye'nin kuzeyinde Sovyetler, güneyinde Sovyet yanlısı Suriye ve Mısır ve batısında ise Sovyet otoritesine tabi olan Bulgaristan ile komşu olmasından kaynaklandı (Aydın, 2000: 113; Sander, 1982: 155-156; Yeşilbursa, 2010: 83, 85). Suriye'de 1957'de Sovyet yanlısı rejimin göreve getirilmesi Türkiye'nin bu sendromunu arttırdı. Bu nedenle Türkiye İran, Irak, Lübnan gibi Amerikan otoritesini tanıyan bölge ülkelerinin Sovyet nüfuzuna girmeleri engellemeye yönelik girişimlerde bulundu. Örneğin; İran'ın Sovyetlerin etkisi altına alınması Türkiye'nin güney sınırının tamamen düşman komşular ile

Türkiye, ABD'nin Sovyetleri Ortadoğu'da bölge ülkelerinin oluşturacağı ittifaklar üzerinden sarılmasını amaçlayan "çevreleme politikasında" da yer aldı. Türkiye bu stratejinin erken uygulamalarından biri olan 1951'de kurulması ön görülen Ortadoğu Savunma Örgütü'nü destekledi²¹⁸ (Hale, 2003: 127). Ortadoğu Savunma Örgütü her ne kadar Mısır'ın bu ittifaka katılmayı reddetmesi nedeniyle pratiğe geçirilememiş (Uslu, 2016: 91-92; Balcı, 2017: 117; Bağcı, 2004: 176) olsa da Ankara'nın bu projeyi desteklemesi SSCB ve Arap devletleri ile ilişkilerinde gerginliğe yol açtı ve Ortadoğu'daki imajını zedeledi (Uslu, 2016: 91).

Ortadoğu Savunma Örgütü projesinin Mısır'ın muhalefeti nedeniyle uygulanma imkânı bulmadan rafa kaldırılması üzerine ABD 1955'te Bağdat güvenlik kompleksini hayata geçirmeye karar verdi. Ortadoğu ülkelerinden Türkiye, İran ve Irak'ın dâhil olacağı bu bölgesel güvenlik kompleksi (Bağdat Paktı) ile ABD çevreleme politikasını tamamlamayı hedefledi (Uslu, 2006: 93). Tehdit ortaklığı ve benzer güvenlik sorunları bulunan devletler bir araya gelerek bölgesel güvenlik kompleksleri oluşturur. Bu kompleksler tek bir başat gücün liderliğinde olduğunda daha etkin işler (Buzan 1991: 190; Buzan ve Waver, 2003: 44; Lake, 2009b: 41-43; Lake ve Morgan, 2010: 17-24). Türkiye SSSCB, Mısır ve Suriye'den bekasına yönelen tehdit karşısında ABD'den gelen Bağdat Paktı önerisini geri çevirmedi. Sınır komşularından yakın ve acil tehditler alan ancak bu tehditleri kendi imkânları dâhilinde dengeleyebilecek kaynağa sahip olmayan devletlerin (bölgesel) askeri ittifaklara tehditlerden koruma sağlamak ve silah yardımı almak için katılması muhtemeldir (Hinnebush, 2011: 222).²¹⁹ Üstelik Ankara, ABD'nin talebi doğrultusunda bölge ülkelerinden bir kısmını bu pakta dâhil etmek için

çevrili olmasına yol açacaktı (Bağcı, 2004: 172-176). Bu senaryonun gerçekleşmesini önleyebilecek tek güç ABD olarak görülmekteydi. Bu nedenle Türkiye Ortadoğu'da ABD ile yakın politika izledi. Başat gücün yardımlarına duyulan ihtiyaç arttıkça yeni otonomi transferinin yapılması muhtemeldir (Lake, 2017: 372).

²¹⁸ Ortadoğu Savunma Örgütü, İngiltere'den Ekim 1951'da gelen teklif ile kurulmak istendi. Kurulması öngörülen örgütün merkezi karargâhı Kahire'de bulunacaktı. Örgütün temel amacı Mısır ve diğer Ortadoğu ülkelerini dış tehditlerden korumaktı. Ancak projenin temel amacı Süveyş kanalının Batılı devletlerin kontrolünde kalmasını sağlamak ve Mısır ile İngiltere arasındaki sorunları Batı çıkarları doğrultusunda çözmektir. Arap devletleri ise projeyi İngiltere'nin Arap topraklarını işgal etmeye devam etme isteğinin bir aracı olarak yorumladı. Mısır'ın projeye katılmayı reddetmesinin nedeni: 1936 tarihli Mısır-İngiltere Anlaşmasını iptal etmiş olmasından ve İngiltere'den tam bağımsızlık istemesinden kaynaklanmıştır (Uslu, 2016: 89-90).

²¹⁹ MacDonald ve Lake (2008: 173), Bağdat Paktı'nı ikincil devletlerin patron devletten bağımsız seçtikleri ittifak olarak değerlendirmektedir. Ancak bu tercihin devletlerin ikincil statülerini değiştirmediklerini yani otonomilerini pratikte arttırmadığını belirtmektedir.

diplomatik görüşmeler yürüttü.²²⁰ Bu ülkelerden İran, Irak ve Pakistan'ın olumlu yanıt vermesi üzerine 1955'te Bağdat Paktı kuruldu.²²¹ 4 Nisan 1955'te ABD düzeninin büyük güçlerinden biri olan İngiltere'nin de katılımıyla bu kompleksin kuruluş aşaması tamamlandı (Bağcı, 2004: 181; Ökçün, 1974: 34).

Bağdat Paktı Türkiye'nin bölgesel güvenliğine katkı yapmakla birlikte (SSCB tehdidini kısmen caydırdı) aynı zamanda beraberinde dört maliyet de getirdi. Birincisi, bu pakt Türkiye'nin Ortadoğu'daki bölgesel imajının sarsılmasına neden oldu. Mısır, Suriye ve Ortadoğu devletlerinden bir diğer kısmı bu paktın Arap, Arap olmayan, monarşi ve cumhuriyet rejimi ile yönetilen devletler arasındaki çatlaklıkları derinleştirmek²²² (bölgede kutuplaşmayı arttırmak anlamında) ve Arap devletlerini İsrail ile barış yapmaya zorlamak amacıyla kurulduğunu belirtti. Bu nedenle bu devletler bu paktı illegal buldular. Suriye ve Mısır ayrıca Türkiye'nin bu pakta katılarak bu amaca hizmet ettiği iddiasında bulundu (Hinnebush, 2011: 222; Uslu, 2016: 101, 103, 106). İkincisi, bu pakt Türkiye'nin güvelik endişesini arttırdı. Mısır bu pakt önerisini geri çevirdikten kısa bir süre sonra Arap milliyetçiliği temelinde Suudi Arabistan ve Suriye ile ayrı olarak iki anlaşma imzaladı ve karşı iki pakt kurdu (Uslu, 2016: 103). İki paktın kurucu devletlerinin Türkiye'nin bölgesel bekasına yönelik tehdit algıladığı Suriye ve Mısır olmasının yanı sıra bu paktın Kahire-Şam-Moskova ilişkilerini daha fazla yakınlaştırmayı (silah alımı) Ankara tarafından Sovyetlerin bölgeye girişini kolaylaştırmak şeklinde yorumlandı. Üçüncüsü, 14 Temmuz 1958'de Irak'ta Sovyet desteği ile gerçekleştirilen askeri darbe Bağdat Paktı'nın kısa soluklu olmasına yol açtı. 21 Ağustos 1959'da Bağdat Paktı'nın yerini CENTO aldı. Üstelik bu darbe sonrası yönetime gelen yeni iktidar ile Irak-SSCB ilişkilerinde başlayan yakınlaşma Türkiye'de yeni bir düşman komşu ile sınırdaş olmak şeklinde yorumlandı (Güvenç, 2015: 105; Hale, 2003: 128; Balcı, 2017: 120; Uslu, 2016: 103-106).

²²⁰ Türkiye Mısır, Ürdün ve Lübnan'ı pakta katılma konusunda özellikle bu devletlerin izlediği Arap milliyetçiliği politikası nedeniyle ikna edemedi. Mısır'da 1954'te iktidara gelen Cemal Abdul Nasır Mısır dış politikasını Batı'ya karşı mesafeli durmak ve Arap milliyetçiliği üzerine formüle etti. Bu politikayı benimseyen diğer bölge ülkeleri Batı-oluşumlu ittifaklara katılmayı reddetmekteydi. Bunun yanı sıra Mısır Türkiye'nin bu politikasını kendi bölgesel politikasına karşı bir rakip olarak tanımladı (Robins, 2003: 96-97; Bağcı, 2004: 182). Nasır ayrıca bu paktı İngiltere'nin bölgede kaybettiği hegemonyasını yeniden kazanmanın bir girişimi olarak değerlendirdi (Sönmezoglu, 2004: 157).

²²¹ Bu ülkeler ile imzalanan anlaşmalar için bkz. (Hale, 2003: 127; Altunışık, 2013: 159; Turan, 2012: 70; Yeşilbursa: 80; Uslu, 2016: 94-99).

²²² Bu devletlerin Batı karşıtlığının arkasındaki diğer iki neden Batılı devletlerin İsrail'in kurulmasına öncülük etmeleri ve Arap-İsrail meselelerinde İsrail'e destek vermeleriydi (Uslu, 2016: 101).

1956 Süveyş Krizi Bağdat Paktı'nın Türkiye'ye getirdiği son maliyeti ortaya koyan önemli bir gelişme oldu. 1956'da Mısır lideri Cemal Abdülnasır Akdeniz ve Kızıldeniz'i birbirine bağlayan Süveyş kanalını millileştireceğini açıkladı (Yeşilbursa, 2010: 83). Bu açıklama Batı tarafından bölgesel ve küresel çıkarlarını koruma aşamasında son derece önemli olan ticaret yollarından bir tanesinin tehlikeye atılması (meydan okuma) girişimi olarak yorumlandı (Acharya, 2012: 205). Nasır'ın bu girişimi aynı yıl Mısır-İsrail arasında savaşa yol açtı. Bu savaş sürdüğü sırada Fransa ve İngiltere Süveyş Kanalına asker konuşlandırdı²²³ (Yavuz, 2004: 240; Uslu, 2016: 108). Türkiye üç ülkenin Mısır'a açtığı savaşın hukuksuz olduğunu belirten bir açıklamada bulunduysa da Ortadoğu ülkelerinden bir kısmı Türkiye'yi "Batı'nın bölgedeki sözcüsü" olarak nitelendirdi. Bu olayın Türkiye'nin bölgesel imajını zedelemesi (Turan, 2012: 69; Yeşilbursa, 2010: 78) ise üç nedenden kaynaklandı. Birincisi, savaşın taraflarından biri olan İngiltere Bağdat Paktı üyesiydi, ikincisi Türkiye İngiltere'ye yönelik herhangi bir eleştiride bulunmadı, son olarak da Türkiye savaşın çıkış sorumlusu olarak Mısır'ı hedef gösteren bir açıklamada yaptı (Uslu, 2016: 108; Bağcı, 2004: 191; Turan, 2012: 69)

Dönemin Amerikan Başkanı Dwight David Eisenhower tarafından 1957'de ilan edilen Eisenhower Doktrini ile Türkiye 1957'de Suriye'de 1958'de ise Lübnan ve Ürdün'de meydana gelen olaylar karşısında ABD ile benzer politika izledi. ABD'nin bu doktrin ile Ortadoğu'da Sovyetlerin nüfuzunu arttırmasını engelleme niyeti taşıyan bölge ülkelerine askeri kuvvetlerin kullanılmasını da içeren her türlü yardımda bulunmayı ön görüyor olması²²⁴ (Eşel, 2011: 152) Türkiye'yi söz konusu olaylarda ABD ile ortak politika izlemeye teşvik eden bir diğer etken (diğer neden Sovyet tehdidiydi) oldu.

²²³ Lake (2012:6; 2013b: 16), Süveyş Savaşını ABD'nin, Mısır'ı disipline etme girişimi olarak değerlendirmektedir. ABD, Mısır'ın meydan okumasını önlemek için disipline etme yöntemlerinin bir uç türü olan savaş yöntemini İngiltere, Fransa ve İsrail aracılığıyla devreye koymuştur.

²²⁴ Eisenhower Doktrinine giden süreç şöyle işledi. Süveyş krizi nedeniyle İngiltere'nin bölgedeki etkisinin sarsılması ABD'nin Ortadoğu'da daha etkin bir rol oynaması zorunluluğuna yol açtı. Bunun yanı sıra Bağdat Paktı üyeleri ABD üzerinde bu pakta katılması için Süveyş krizi sonrası baskılarını arttırdı. Bu iki nedene SSCB'yi, çevreleme politikasından istenen sonucun alınamamasının eklenmesi dönemin ABD Başkanı Eisenhower'ı bu doktrini ilan etmeye yöneltti (Uslu, 2016: 108-109). Bu doktrin ile Suriye ve Sovyetler arasındaki askeri ve lojistik yakınlaşmayı önlemek, ABD ve Batı'nın Ortadoğu'daki çıkarlarını korumak ve Sovyetlerin yayılmacılığını önleyecek bir askeri güç dengesinin oluşturulması hedeflendi (Bağcı, 2004: 194). Dolayısıyla bu doktrin ABD'nin, Truman ve Marshall doktrinleri kapsamında Avrupalı devletlere verdiği askeri ve ekonomik yardımları Ortadoğu ülkelerine de genişlettiğine işaret etmekteydi. Buradaki amaç ABD'nin, Ortadoğu daha etkin bir politika izlemesinin

ABD ve Türkiye 1957 yılında Şam yönetiminin SSCB'den yaptığı silah sevkiyatını Ortadoğu'daki bölgesel çıkarlarına (ve sınır bekasına) yöneltilecek bir tehdit girişimi olarak değerlendirdi (Hale, 2003: 130-131; Bağcı, 2001, 90-96; Altunışık, 2013: 159). Türkiye bu gelişme üzerine Suriye sınırına askeri birlik konuşlandırdı. Şam yönetimi Ankara'nın bu girişimini Batılı devletlerin Baas yönetimini askeri bir operasyonla devirme hazırlıkları ile ilişkilendirdi. Bir diğer ifadeyle, Suriye yönetimi Batı'nın Baas yönetimini devirmek için askeri bir operasyon hazırlığında olduğunu Türkiye'nin de Suriye sınırına asker yığarak Batı'nın bu askeri harekât planına destek verdiği iddiasında bulundu (Bağcı, 2001: 91; Uslu, 2016: 110) Bu gelişmeler kısa bir süre sonra Türkiye ve Suriye'yi sıcak bir çatışmanın eşiğine kadar getirdi. 1958'de Suriye ve Mısır arasında Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kurulması ile Ankara ve Şam yönetimi bu iddialarından vazgeçti ve böylece bu kriz iki ülke arasında çatışmaya yol açmadan çözüldü (Turan, 2012: 71; Yeşilbursa, 2010: 90). Ancak Suriye meselesi karşısında Türkiye ve ABD'nin izlediği ortak politika Türkiye'nin Ortadoğu'daki imajının bir kez daha zedelenmesine yol açtı.

Suriye Krizinden bir yıl sonra Irak'ta gerçekleştirilen Sovyet destekli darbenin (Sovyet yanlısı rejim getirilmiş)²²⁵ Lübnan ve Ürdün'de yol açtığı güvenlik endişesi Türkiye üslerinin ilk kez alan dışı kullanıma açılmasına yol açtı. 1958 Irak darbesinden kısa bir süre sonra Ortadoğu'da Mısır ve Suriye'nin, Lübnan ve Ürdün'deki mevcut rejimleri devireceğine dair bir söylenti başladı. Bu söylenti Lübnan ve Ürdün yönetimlerinde her an Sovyet destekli bir askeri darbe ile karşılaşma endişesine yol açtı. Söz konusu endişe karşısında iki ülke ABD desteğine başvurdu (Uslu, 2016: 113). ABD, Ortadoğu'daki statükoyu korumak adına iki ülkenin yardım talebini kabul etti ve böylece Eisenhower

sağlanmasıydı. Hinnebusch (2011: 222), Eisenhower Doktrini ve Bağdat Paketi'nin, Batı hiyerarşisinin bölgedeki etkinliğini arttırmak ve üslerin bekasını korumak amacıyla uygulamaya koyulduklarını belirtmektedir. Benzer şekilde Hahn (2006: 38-39), Eisenhower doktrini ile ABD'nin Ortadoğu'daki otoritesini güçlendirmeyi, Ortadoğu'ya istikrar getirmeyi ve bu bölgedeki özel varlıklarını korumayı amaçladığını belirtmektedir. Söz konusu doktrin Ortadoğu ve Asya-Pasifik bölgelerinde yeni Sovyet karşıtı ittifakların kurulmasını öngörmekteydi. Doktrin hakkında daha fazla bilgi için ayrıca bkz. (Bağcı, 2004: 195; Turan, 2012: 70).

²²⁵ Irak'taki bu gelişme, Türkiye'de güney sınırında yeni bir komünizm tehdidinin belirmesi bir diğer ifadeyle yeni bir düşman komşuya sahip olmak şeklinde yorumlandı (Yeşilbursa, 2010: 89; Aydın, 2000: 113). Bu endişe, Ürdün ve Lübnan'a yardım ulaştırılması aşamasında Türkiye üslerinin NATO kullanımına açılmasının bir diğer nedeni oldu.

Doktrinini ilk kez uygulamaya koydu²²⁶ (Hahn, 2006: 38-45). Eisenhower Doktrininde Ortadoğu'da ABD'yle iyi ilişkiler geliştiren ülkelere yardımların ulaştırılması aşamasında Türkiye üslerinin kullanılması kararlaştırılmıştı. Türkiye bu doktrin doğrultusunda üslerini Lübnan ve Ürdün'e yardımların ulaştırılması için ABD kullanımına açtı. Böylece Türkiye üsleri ilk kez NATO amaçları dışında kullanılma açılmış oldu (Bağcı, 1990-83-85; Turan, 2012: 69). 5 Mart 1959'da ABD-Türkiye arasında imzalanan Güvenlik İşbirliği Anlaşması ile ABD, Türkiye'ye üslerini açması nedeniyle ekonomik yardımda bulundu. ABD ayrıca aynı anlaşmada Türkiye'ye silahlı güç kullanımı da dâhil olmak üzere çeşitli askeri yardımlarda bulunmayı da kabul etti (Uslu, 2016: 115). Anlaşmaya göre Türkiye herhangi bir saldırı durumunda ABD'den yardım talebinde bulunursa ABD Türkiye'nin güvenliğini sağlamak için silahlı kuvvet kullanımı da dâhil olmak üzere gerekli önemleri alacaktı.²²⁷ Üsler gibi stratejik kaynaklarını başat gücün kullanımına açan devletlere yardım yapılır (Bkz. Lake, 2013a).

Özetle, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Türkiye-ABD arasında Sovyet tehdidi etrafında kurulan asimetrik müttefiklik ilişkisi 1947-64 döneminde Türkiye dış politika otonomisini sınırladı. Dış politikadaki bu sınır aşağıda değineceğimiz üzere Türkiye'ye önemli faydalar sundu. Ancak bu sınır aynı zamanda Türkiye açısından altı önemli maliyeti de beraberinde getirdi. İkincil devletler başat güç ile katıldıkları sosyal özleşme pazarlıklarında en az maliyetle maksimum kazanca ulaşmayı hedefler (Lake, 1996: 10). Ancak hiyerarşide kazançlar maliyetleri de beraberinde getir(ebil)ir (Lake, 2011: 12-13). Prestij ve statü kaybı, uluslararası ya da bölgesel düzeyde etkin bir aktör olamamak ve egemenlik kaybı bu maliyetlerden öne çıkanlardır (Rothstein;1968: 47, 259; Handel, 1981: 148).

Birincisi, 1947-64 döneminde Ortadoğu'ya yönelik politikanın ABD taleplerinin de dikkate alınarak oluşturulması Türkiye'nin bu bölgedeki bağımsız hareket edebileceği manevra alanını sınırladı. Bir diğer ifadeyle söz konusu dönemde ABD ile geliştirilen

²²⁶ Şam yönetimi bu ülkelere yapılan yardımların arttırılmasını kendisine karşı yapılması planlanan askeri bir müdahalenin ön hazırlığı olarak yorumladı. Bu nedenle Suriye aynı yıl ülkesindeki ABD elçilik görevlerini sınır dışı etti (Bağcı, 2001, 90-96).

²²⁷ Dönemin muhalefet partisi CHP, ABD bu anlaşmayı Türkiye'nin içişlerine karışmak ve Türkiye'ye askeri müdahalede bulunma hakkını elde etmek amacıyla oluşturduğunu belirtti (Uslu, 2016: 115).

asimetrik ilişki Türkiye'nin kendi istek ve tercihlerinin daha fazla baskın olduğu bir bölgesel politika (Ortadoğu) oluşturma imkânını sınırladı. İkincisi, ABD ile bu dönemde geliştirilen hiyerarşik ilişki Türkiye'nin Ortadoğu bölgesinde etkin bir bölgesel güç olmasını sağlamaktan ziyade (bir nevi) Türkiye'yi ABD'nin Ortadoğu'daki etkin bölgesel gücü haline getirdi. Ankara 1950'lerde Ortadoğu'da etkin bir bölgesel aktör olmayı (büyük abi rolü) hedefledi ve bu aşamada ABD yardımlarının faydalı olabileceğini düşündü. Bir devletin hegemonik bir gücün bölgesel hiyerarşisini tanınması ya da ona meydan okuması bu devletin bölgesel liderlik rolü oynama isteğinden de kaynaklanabilir (Flemes ve Lobell, 2015: 143; Handel, 1981: 148). Üçüncüsü, 1950'lerde takip edilen ABD eksenli Ortadoğu politikası Türkiye'nin bölgesel imajını arttırmaktan ziyade zedeledi (Yeşilbursa, 2010: 95; Aydın, 2000: 113). Daha önce değindiğimiz üzere Ankara 1950'lerde Ortadoğu ülkeleri tarafından Batı'nın bu bölgedeki sözcüsü olarak anıldı. Dördüncüsü, ABD taleplerinin daha çok öne çıktığı Ortadoğu politikası Türkiye'ye özellikle Kıbrıs meselesinde önemli bir maliyet getirdi. 1965'te BM'de düzenlenen Kıbrıs özel oturumunda yapılan oylamada Türkiye'nin Kıbrıs politikasına Arap devletlerinden destek gelmedi (Kürkçüoğlu, 1972: 49-50).

Beşincisi, SSCB'nin nükleer gücünü dengelemek amacıyla Türkiye'ye 1959'da yerleştirilen Jüpiter füzeleri Türkiye'yi Sovyetlerin açık bir hedefi haline getirdi (Güvenç, 2015: 106). SSCB füzeler yerleştirildikten kısa bir süre sonra Türkiye'ye bu füzeleri bekasına yönelik tehdit olarak gördüğünü belirten bir nota yolladı (Bozkurt, 2017: 224; Sander, 1979: 92-93). Ancak Türkiye SSCB'den yönelen bu tehditlere karşın füzeleri güvenliğini sağlama aşamasında önemli görmeye devam etti ve Jüpiterlere ev sahipliği yapmaya devam etti (Bozkurt, 2017: 224-225). Adana İncirlik Üssünden yapılan U-2 Casus uçuşları nedeniyle Ankara, Moskova'nın benzer tehditleri ile karşılaşmaya devam etti. SSCB, 5 Mayıs 1960'da U-2 uçuşlarına izin veren devletlerin eş güdümlü füzelerle vurulacağı açıklamasında bulundu (Sander, 1979: 192-195; Turan ve Barlas, 2004: 165). Bir devletin topraklarını dış kullanıma açması bu devlete yönelen dış tehdit zorlamalarını azaltırken aynı zamanda bu devleti bir başka devletin açık bir hedefi haline getirebilir (McDonald ve Lake, 2008: 285; Lake, 2009a: 36; 2009b: 45; Handel, 1981: 129).

Son olarak, ABD-Türkiye arasında 1947-64 döneminde imzalanan ikili ekonomik anlaşmalar Türkiye'nin petrol ve döviz ihtiyacını arttı. Bu anlaşmalar ile Türkiye'ye verilen ABD ekonomik yardımlarının kullanım alanını karayolu yapımı ve tarım ile sınırlandırıldı. Anlaşmalar doğrultusunda bu yardımların daha çok karayolu yapımına ve tarıma harcanması araba, traktör, otobüs ve tarım makinelerinin yedek parçalarının ithalini zorunlu kıldı. Dışarıdan ithal edilen bu ekipmanlar bir taraftan petrol ve dövize duyulan ihtiyacı arttırırken diğer taraftan Türkiye sanayisinin gelişmesini engelledi. Dolayısıyla teorik argümanın belirttiğinin aksine liberal hiyerarşik düzende yer almak devletlere her zaman sanayi devletine dönüşme imkânı (Bkz. Ikenberry, 2001: 1-10; 2011: 10-25) sunmayabilir

1947-64 döneminde ABD-Türkiye arasında imzalanan askeri anlaşmaların Türkiye'ye verilen ABD yardımlarının kullanım alanına çizdiği sınır ise bir ekonomik değeri ise güvenlik olmak üzere iki maliyete yol açtı. Birincisi, bu anlaşmalarda ABD askeri yardımların kullanım alanı “ordunun modernizasyonu” ile sınırlandırılması döviz ihtiyacını arttırdı. Ancak ordunun modernleştirilmesi için verilen teknolojik askeri malzemelerin yedek parçalarının ithali zorunlu kılması ve bakım-onarımının ise ülke dışında yaptırılması bütçeden her yıl yaklaşık olarak 143 milyon doların savunma harcaması ayrılmasına neden oldu. Bu harcamanın İkinci Dünya Savaşı sırasında biriktirilen dolar rezervini kısa sürede eritmesi ise döviz açığına yol açtı. Döviz açığını kapatmaya yönelik ihtiyaç dış borçlarının artmasına neden oldu (Erhan, 2002: 534-536, 542). İkincisi, Truman Anlaşması kapsamında yardım olarak verilen ABD silahlarının kullanım alanının “ulusal güvenlik” meseleleri ile sınırlandırılması Türkiye'nin güvenlik çıkarlarının riske atılmasına sebep oldu. 1964 tarihli Kıbrıs meselesi bu maliyeti ortaya koyması nedeniyle önemliydi. 1964'te Türkiye ulusal güvenlik meselesini yakından ilgilendiren Kıbrıs'a müdahale etmek istediğinde ABD aynı yıl Truman kapsamında yardım olarak aldığı silahları kullanamayacağını belirtti. 1964 Johnson Mektubu vasıtasıyla yapılan bu uyarı ile Ankara silahta tek kaynağa bağlı olmanın nasıl bir güvenlik riskine yol açabileceğini tecrübe etti.

2.4.2. Otonomi Devrinin Karşılığı: ABD Askeri ve Ekonomik Yardımları

1947-64 döneminde Türkiye-ABD arasında sürdürülen asimetrik müttefiklik ilişkisi yukarıda değindiğimiz söz konusu maliyetlerin yanı sıra önemli faydaları da

beraberinde getirdi (Zimmermann, 2017: 2-3). Hiyerarşinin devletlere getirdiği maliyet ve kazanımların tümünü hesaplamak zor olsa da (Lake, 2009a: 132) daha az maliyetli bir güvenlik, kriz zamanında ekonomik ve siyasi destek, uluslararası veya bölgesel alanda saygın bir statü elde etmek, ticari partnerlerin çeşitlendirilmesi, GSMH'den savunma harcamalarına ayrılan oranın azaltılmasını, özel ekonomik ve askeri kaynaklara ulaşma imkânı vd. şeklinde birçok fayda sunar (Lake, 2007: 76; 2009a: 11, 138, 151-161).²²⁸

Kısaca özetlemek gerekirse, 1947-64 döneminde Türkiye-ABD ile imzaladığı ikili anlaşmalar çerçevesinde toplamda 1.862 milyon dolarlık Amerikan askeri malzeme, 1.394 milyon dolarlık ise ekonomik yardımı aldı (Aydın, 2000: 110). 1950-64 yılları arasında Türkiye'ye yapılan Amerikan yardımı GSMH'nin %17'sine karşılık gelirken (Eşel, 2017: 414) 1948-62 döneminde bu oran (bu miktarlar hakkında daha detaylı bilgi için tablo 4'e bkz.) Türkiye'nin askeri harcamalarının %34'üne karşılık gelmekteydi (Uslu, 2016: 211).²²⁹

Tablo 4: 1946-64 Döneminde Türkiye'ye Yapılan ABD Ekonomik Yardımları (Milyon dolar cinsinden)

Mali Yıl	1946-48	1949-52	1952-62	1962	1963-64
Ekonomik Yardım	44.5	225.1	1.107.8	195.9	340.1

Kaynak: (Uslu, 2016: 209; Harris, 1972: 155; Aydın, 2000: 110; Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları: 1949-1968, Ankara: Maliye Bakanlığı, Kasım 1968).

²²⁸ Bu argümanın elde edildiği diğer kaynaklar için ayrıca bkz. (Lake, 2013a: 82, 86; 2017: 364-365; Ikenberry, 2011: 10-25, 72; Scharman, 2012: 203; Nexon ve Wright, 2007: 257; Neumann, 2010: 127; Schweller 1994: 74; Sampanis, 2012 98; Nieman, 2016: 667; Cooley ve Nexon, 2020: 42; Walsh, 2007: 164; Long ve Leeds, 2006: 433-434, 436, 440; Barnett ve Levy, 1991: 372; Clark, 1989: 38; Miller, 2006: 29-32; Griffiths, 1993: 5).

²²⁹ Elde edilen kazanımlar konusunda farklı tespitler söz konusudur. Erhan bu rakamları şöyle aktarmaktadır; 1947-1951 döneminde Türkiye'ye Truman ve ikili anlaşmalar çerçevesinde 550 milyon dolara yakın bir askeri malzeme yardımı yapılmıştır. 1954-1962 döneminde ise yapılan ekonomik yardım miktarı 867 milyon dolar iken askeri yardım 1 milyar 550 milyon dolardır (Erhan, 2002: 553)

Tablo 5: 1948-62 döneminde Türkiye'nin Yaptığı Askeri Harcamalar, GSMH'si ve ABD'den Alınan Askeri Yardımlar (Milyar TL Cinsinden)

Yıllar	Toplam Askeri Harcama	ABD Askeri Yardımı	GSMH
1948	0.733	0.203	10.1
1949	0.712	0.156	9.3
1950	0.730	0.131	10.4
1951	0.817	0.165	12.3
1952	1.134	0.409	14.3
1953	1.318	0.491	16.8
1954	1.556	0.620	17.1
1955	1.542	0.465	21.1
1956	1.641	0.482	24.3
1957	2.090	0.824	30.5
1958	3.734	2.264	38.5
1959	3.281	1.128	47.7
1960	3.196	0.786	51.0
1961-62	7.857	2.169	114.4

Kaynak: (Uslu, 2016: 210; Erhan, 2002: 553; Oran, 2002: 79; Atmaca, 2014: 27).

Bu yardımların Türkiye'ye sunduğu faydaları kısaca özetlemek gerekirse, Türkiye'nin, GSMH'den savunma harcamalarına daha az oran ayırmasını (tablo 5'e bkz.), ordunun modernize edilmesini, üretimi yapılamayan silah ve diğer askeri teçhizatlarla (örneğin; taktik uçaklar, destroyer, denizaltı, tank, zırhlı personel taşıyıcı, füze, makinalı silah, havan topları, kamyon vb.) ulaşılmasını, SSCB tehdidinden korunmasını, ekonominin liberalleştirilmesini, ekonomik-diplomatik ilişkilerin, borç, yardım kaynaklarının ve

ticari partnerlerin çeşitlendirmesini sağladı (Zimmermann, 2017: 2-3; Yanık, 2012: 47; Uslu, 2016: 211-215). Bunun yanı sıra Türkiye Batı düzeninde yer alarak Batılı devletler arasında bir konum elde etti. Aynı düzende yer alan devletler birbirleriyle ticaret yapma, askeri ve diplomatik ilişkiler geliştirme olanağı eder. Bu faydaların yanı sıra hiyerarşide yer alan devletler dış yardım kaynaklarını çeşitlendirme ve uluslararası alanda saygın bir konum elde etme imkânı ulaşır (Lake, 2009a).

Türkiye, 1947-64 döneminde dış politika otonomisinin bir kısmını ABD'ye devretmesinin karşılığında ekonomik ve askeri yardım almanın yanı sıra sınır komşularından yönelmesi muhtemel olan tehditlerden de korundu. Lake'in (2009a: 12; 2009c: 41), ikili etki (dyadic/dual effect) olarak adlandırdığı duruma bu aşamada değinmek faydalı olacaktır. Bu argümana göre, bir devlet yer aldığı bölgede tek bir hegemonun otoritesini meşru olarak kabul ettiği zaman büyük güçlerden, potansiyel hegemonlardan ve komşularından (özellikle rakip hegemonun otoritesini tanıyanlar) kendisine yönelen tehditlerden hegemonun güvenlik yardımları sayesinde korunur. Üstelik hegemonik güç ekonomi ve/ya güvenlik hiyerarşisinde konum elde eden devletlerin kendi aralarındaki anlaşmazlıkların yanı sıra bu devletlerin komşularının birbirleriyle olan anlaşmazlıklarını da şiddete varmadan çözer (güvenlik ikilemleri azaltılır). Kısacası, hiyerarşide başat güç sadece kendi liderliğindeki düzende yer alan devletlerin değil aynı zamanda onların komşularını da olası güvenlik risklerinden korur (spill-over effect) (Lake, 2009b: 40-43, 52; 2017: 368; Lake ve Morgan, 2010: 17-20; Goh, 2008: 353-354; Cooley ve Nexon, 2020: 48).²³⁰

Teorik önermeden hareketle, Türkiye'nin 1947-64 döneminde ABD'nin de taleplerini dikkate alarak sürdürdüğü Ortadoğu politikası hiyerarşinin ikili etkisinin sunduğu faydayı da beraberinde getirdi. Örneğin; Türkiye 1950'lerde ABD oluşumlu bölgesel paktlarda (örneğin; Bağdat Paketi)²³¹ yer alarak bir taraftan Sovyet tehdidinden diğer taraftan da yakın coğrafyasındaki Mısır ve Suriye'den kaynaklanabilecek güvenlik risklerinden korundu (Kürkçüoğlu, 1972: 38-39). Bununla birlikte Türkiye'nin iyi

²³⁰ Tıpkı, 1945'te ABD'nin otoritesini tanıyan Batı Almanya'yı silahsızlandırarak komşularına tehdit yaratmasını önlemesi örneğinde olduğu gibi. ABD böylece bir taraftan Almanya'yı Sovyet tehdidinden diğer taraftan da Batı Avrupa devletlerini Almanya'nın olası işgalinden korudu (Lake, 2009b: 40-43; Lake ve Morgan, 2010: 17-20; Goh, 2008: 353-354).

²³¹ Bağdat ve Balkan Paktlarının Türkiye'ye getirdiği güvenlik kazanımlarının yok denecek kadar az olduğunu belirten görüşler de söz konusudur (Örneğin; bkz. Aydın, 2000: 112).

ilişkilerde olduğu İran ve Irak'ın Bağdat Paketi'ne dâhil edilmeleri bu ülkelerin SSCB'nin etki alanına girmesini önledi. Böylece "Türkiye'nin düşman komşularla çevrilme endişesi" (kısmen) yatıştı. Bir liderin öncülüğünde kurulan bölgesel güvenlik komplekslerine dâhil olan devletlerin güvenlik endişeleri (tam olmasa da) giderilir (Lake, 2009b: 35-38; Lake ve Morgan, 2010: 17-24).²³²

Sonuç olarak, Türkiye 1947-64 döneminde ABD ile geliştirdiği asimetrik ilişkiden ABD kadar olmamakla birlikte anarşik dünyaya (tarafsızlık politikası anlamında) kıyasla önemli faydalar sağladı. Türkiye'nin anarşik dünyaya kıyasla daha fazla kazandığı sonucuna şu nedenle varmak mümkündür: Şayet Türkiye görece zayıf olan materyal kapasitesine rağmen Sovyet tehdidini kendi başına dengelemeye yönelmiş olsaydı büyük bir olasılıkla bütçesinin büyük bir kısmını Sovyet tehdidine seferber etmek zorunda kalacaktı. Hatırlanacağı üzere 1946'da olası bir Sovyet saldırısına karşın ordunun teyakkuzda tutulması bütçeye önemli miktarda ek bir maliyet yükledi. Ancak çalışmanın bu bölümünde değindiğimiz üzere Türkiye'nin söz konusu dönemde ABD ve Batılı devletlerden sağlanan yardımlar SSCB tehdidini caydırmak aşamasında etkili oldu. Hiyerarşi sunduğu faydalar bakımından adil ve eşit değildir. Bir başka deyişle hiyerarşi kurucusuna (başat güç) ve büyük güçlere daha fazla imtiyaz tanır. Ancak hiyerarşinin adil ve eşit olmayan yönüne karşın devletleri cezbetmesinin nedeni devletleri doğa durumundan kurtarmasından ve anarşik dünyaya kıyasla ucuza güvenlik, ekonomik refah ve uluslararası alanda saygın bir statü sağlamasından kaynaklanır (Lake, 2009a: 15, 93; 2012: 7; 2013a: 86).²³³

2.5.ABD-Türkiye İlişkilerinde Kriz Dönemi (1964-75): Dış Politikada Otonomi Arayışı

Ankara-Washington arasında 1947 Truman Doktrini ile ilk kez kurulan ve Türkiye'nin 1952 NATO üyeliği ile resmi bir hal alan hiyerarşik ilişki 1950'lerin son çeyreğine kadar sorunsuz ilerledi. 1950'lerin sonuna doğru Adnan Menderes'in Sovyetler

²³² Lake (2009a: 118, 126), ABD'nin Soğuk Savaş döneminde (ve sonrasında) Ortadoğu'ya dolaylı ve doğrudan gerçekleştirdiği askeri müdahalelerin temel amacının otoritesine karşı ortaya çıkan ya da çıkması kuvvetle muhtemel olan meydan okumaları önlemekten ziyade otoritesini tanıyan devletleri Sovyet tehdidi, iç ve dış tehditlerden korumak olduğunu belirtmektedir.

²³³ Bu argüman için ayrıca bkz. (Lake, 1996: 14, 58-59; 2006: 28; 2009a: 12, 56, 122-130, 143; 2011: 5, 2017: 367; 2018: 7-8; Cooley ve Nexon, 2020: 26; Clark, 1989: 18, 27; Wendt ve Friedheim, 1995: 698; Renshon, 2017: 1, 3-5; Schroeder, 2007: 73-74; Krasner, 1976: 223).

Birliği'ne yönelik gerçekleştirmek istediği ekonomik açılım bu dengede küçük çaplı bir sarsıntıya yol açtı. 27 Mayıs 1960'ta gerçekleştirilen askeri darbe ile yönetimi devralan askeri kadro 1960-61 döneminde ABD'ye angaje bir dış politika izledi (Yetkin, 1995). 1961'de iktidara gelen İnönü liderliğindeki koalisyon hükümeti 1964'e kadar dış politikadaki statükoyu sürdürdü.

Ancak 1964'e gelindiğinde İnönü hükümetinin Kıbrıs'a aldığı müdahale kararı ve bu kararın aynı yıl dönemin Amerikan Başkanı Lyndon Johnson tarafından İnönü'ye gönderilen mektup ile nlenmeye çalışılması ABD-Türkiye ilişkilerinde krize yol açtı. Bizzat İnönü tarafından ABD başkanına yazılan cevabi mektup ile Ankara, ABD ve NATO'nun Türkiye'nin güvenlik çıkarlarını ne kadar koruduğu konusunu tartışmaya açtı. Bu tartışmanın yanı sıra Ankara 1964'ten itibaren dış politikada otonomisini arttırmaya yönelik olan bir dizi girişimlere yöneldi. Bu girişimlerden ne çıkanlar şunlar oldu: Türkiye 1965'te MLF'ye katılmadı, 1967-74 döneminde ABD'nin haşhaşın ekimine yönelik talebini geri çevirdi, 1965-75 döneminde U-2 uçuşlarını durdurdu, 1974'te ABD'ye rağmen Kıbrıs'a iki askeri operasyon gerçekleştirdi ve 1975'te adaya müdahalesi nedeniyle uygulanan Amerikan askeri ambargosuna karşılık olarak s ve tesislerini ABD kullanımına kapattı. 1950'lerde dış politika otonomisinin (nemli) bir kısmını Washington'a devretmesinin karşılığında önemli faydalar sağlayan Ankara 1964-75 döneminde otonomisini neden arttırmak istedi? Bu sorunun yanıtı ortaya koymak çalışmanın bundan sonraki üç bölümünün konusudur.

BÖLÜM III: TÜRKİYE’NİN DIŞ POLİTİKA OTONOMİSİNİ ARTIRMASINI MÜMKÜN KILAN SİSTEMİK DEĞİŞİMLER (1964-75)

Sistemik değişimlerin devletlerin dış politika davranışlarını, diğer devletler ile ilişkilerini ve ittifak politikalarını etkilediği argümanından hareketle (H1) 1960’ların ilk çeyreğinden itibaren uluslararası alanda meydana gelen iki sistemik değişim 1964-75 döneminde Türkiye dış politikasının ve Türkiye-ABD ilişkilerinin seyrini etkiledi. Bu sistemik değişimden ilki 1960’ların ilk çeyreğinde başlayan ve 1970’lerde ivme kazanan detant dönemi iken (H3b) ikincisi detant döneminin hem bir nedeni hem de bir sonucu olarak 1970’lerde siyasi ve ekonomik gücü artan ülkelerin (Üçüncü Dünya, Sovyetler Birliği, Almanya ve AET) uluslararası alandaki göreceli yükselişi oldu (H1c). Söz konusu iki sistemik değişim aşağıda değineceğimiz üzere özellikle Ankara’nın dış politika otonomisini arttırmasına imkân tanımayan 1950’lerdeki sistemik sınırı büyük ölçüde (H1a) ortadan kaldıracak ve Ankara sistemik sınırların baskısını daha az hissettiği bir ortamda dış politikası üzerindeki manevra alanlarını genişletmeye yönelecektir. Bu doğrultuda bu bölümde çalışmanın teorik kısmında “sistem düzeyinde meydana gelen değişimler muktedi devletlerin başat güç ile ilişkilerini ve dış politikalarını nasıl etkiler” sorusunun yanıtına dair oluşturduğumuz H1a, H1b ve H1c hipotezleri üç kısım üzerinden sırasıyla Türkiye vakasına uyarlayacaktır.

Bu hipotezlerden H1a 1950’lerde Türkiye’nin, ABD’ye yönelik herhangi bir meydan okuma girişimine neden yönelmediğine açıklama sunarken H1b ve H1c hipotezleri ise Ankara’nın 1960’lar ve 1970’ler ortamında dış politika otonomisini genişletmeye neden yöneldiğini anlaşılır kılmaya yöneliktir. H1c hipotezi ayrıca söz konusu dönemde Ankara’nın meydan okumasını neden otonomisini arttırmak ile sınırlandırdığına (örneğin; Batı hiyerarşisinden neden ayrılmadığı, Sovyet düzenine neden dâhil olmadığı ya da askeri dengelemeye yönelmediği) da açıklama getirecektir.

Tablo 6: Muktedi Devletlerin Otonomi Arttırmasına Olanak Tanıyan ve Tanımayan Sistem Kaynaklı Üç Hipotez

Sistem Kaynaklı nedenler (H1)	H1a: Sıkı iki kutuplu sistemde bloklar arası rekabet, (nükleer) silahlanma yarışı ve düşmanlık muktedi devletleri meydan okumadan alıkoyar.
	H1b: Sıkı kutuplu sistemin gevşemesi ikincil devletlere otonomi arttırma fırsatı tanır.
	H1c: Uluslararası sistemde yeni güçlerin yükselişi itaatkâr muktedi devleti meydan okuyan tarafa yerleştirebilir.

3.1. Sıkı İki Kutuplu Sistem

Ankara, Soğuk Savaşın ilk çeyreğinde Sovyetler Birliği'ni otonomisini arttırmak bağlamında bir fırsata neden dönüştürmedi? Bir diğer ifade ile güç ve karar merkezinin iki süper gücün tekelinde olduğu iki kutuplu sistem (Bercher ve Patric, 1988: 32-33). muktedi devletlere düzenden çıkış (Lake, 2009a; 123; 2017: 372; Gowa, 1989: 1253)²³⁴, hegemonik güce meydan okuma ve otonomi arttırma imkânı sunmasına (Hinnebush, 2006: 461; 2011: 217) karşın Ankara 1950'lerde Sovyetleri neden ABD ile ilişkilerinde bir pazarlık avantajına çevirmedi?

Bu sorunun yanıtına ulaşmak için öncelikle Soğuk Savaş döneminin ilk on beş yılında sistemin iki süper gücü ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki rekabetin genelde Ankara-Washington ilişkilerini özelde ise Türkiye dış politikasına ne tür etki(ler)de bulunduğu konusuna değinmek gerekmektedir (H1a). Büyük güçler ve ikincil devletleri (hiyerarşik/asimetrik) ilişkilere ney(lir)in motive ettiği sistemin üstün güçleri arasındaki rekabet anlaşılır kılınmadan açıklanamaz (McCormack, 2012: 31). Teorik önermeden hareketle, 1940'ların ilk yarısındaki iki kutuplu sistemin Moskova-Washington arasında

²³⁴ Ayrıca bkz. (Thompson vd. 1979: 263, 272; Walt, 1997: 163; Deutch ve Singer, 1962: 394; Rosecrance, 1966: 314; Barnett, 2011: 98). Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği, ABD düzeninde yer alan devletler ile ideolojik farka sahip olmasına ve ilişkilerinde ABD'ye kıyasla daha fazla hiyerarşik davranmasına karşın Sovyetlerin varlığı ABD'nin sömürü riski altında olan ikincil devletler için çıkış seçeneği sunmaktaydı. Bu durum ABD'yi Soğuk Savaş döneminde otoriteyi suiistimal etmekten uzak tutan önemli bir dinamikti (Triska, 1986; Lake, 2006b: 250-252). ABD'nin 1990 sonrası dönemde eylemlerinde daha az sınırlı davranmasının önemli bir nedeni Sovyet Bloğunun son bulmasından kaynaklandı. Örneğin; Washington, alternatif bir blokun olmadığı SS sonrası dönemde Latin Amerika ülkelerinin iç ve dış politikasına daha fazla kontrol uygulamaya başladı (Lake, 2006b: 253).

yol açtığı rekabet (Lake, 2001: 129) Ankara'ya otonomi arttırma imkânı sunmayan üç sistemik sınırı beraberinde getirdi (H1a). Bu üç sınır aynı zamanda Türkiye-ABD ilişkilerindeki hiyerarşiyi 1950'lerde dengede tuttu.

Birincisi, Washington-Moskova arasında 1940'ların son çeyreğinde başlayan ve 1950'lerin ortasında artan bölgesel ve küresel rekabet (Barnett, 2011: 98-99) ve bu rekabetin bir gereği olarak iki süper gücün uygulamaya koyduğu pozitif ve negatif dengeleme stratejisi (He, 2012: 190) çevre yarışını beraberinde getirdi (Lake, 2017: 372). İki süper güç arasındaki bu rekabet ABD tarafında Türkiye'nin jeopolitik konumunun değerini bir hayli arttırdı (H1a). Rakip patronlar birbirinden (yoğun) tehdit aldıklarında kendi güçlerini arttırmak rakip gücü ise zayıflatmak için pozitif ve negatif dengeleme stratejisi izler. Askeri (örneğin; silahlanma yarışı ve askeri ittifak kurmak) ve askeri-olmayan (diplomatik yollar, ekonomik yardımlar) yöntemleri kapsayan pozitif dengeleme stratejisi gereği rakip patronlar müttefiklerine ve "düşmanının düşmanı olan devletlere" stratejik değeri yüksek olan ekonomik ve teknolojik kaynak yardımında bulunur.²³⁵ Bu stratejideki temel amaç ikincil devletleri düzende tutmak rakip bloğa geçmelerini önlemektir (He, 2012: 154, 157-158, 166-168, 190).

ABD, SSCB'nin 1940'ların ilk yarısından itibaren etki alanını Ortadoğu ve Balkanlara genişletmeye yönelik çabasını ve 1950'lerde artan nükleer silah gücünü bölgesel ve küresel çıkarlarına yönelik bir tehdit olarak algıladı. ABD, SSCB'nin bu girişimlerini önlemek, SSCB hegemonyasını zayıflatmak ve gücünü dengelemek için pozitif ve negatif dengeleme stratejilerini 1940'ların ilk yarısından itibaren üç aşamada uygulamaya koydu. ABD'nin bu amaçla birinci aşamada uygulamaya koyduğu iki strateji çevreleme (containment) ve ileri üs savunma stratejisi (forward base-defense strategy) oldu. İki strateji coğrafi açıdan Sovyetlerin hemen yanı başında bulunan Türkiye'nin konumunu ABD ve Batı tarafında son derece değerli kıldı (Sarı Ertem, 2011: 55) (H1a). Bu coğrafi konum avantajı Türkiye'nin 1947'de Truman Doktrini, 1948'de ise Marshall Planına dâhil edilmesi ile sonuçlandı.

²³⁵ Patron devletlerin müttefiklerine ve müttefik olmayan devletlere durumlarda silah transferinde bulunacağı konusu üzerine yazılmış bir çalışma örneği için bkz. (Yarhi-Milo vd. 2016: 90-139).

ABD'nin pozitif dengeleme stratejisinin ikinci aşamasını düşman (adversary game, ittifak kurulmasına karşı ittifak kurulması ile karşılık verilir)²³⁶ ve ittifak oyunu (ally game, iki patronun otoritesi altındaki devletleri düzende tutmak için izledikleri strateji)²³⁷ oluşturdu. ABD, hasım olarak tanımladığı SSCB'nin gücünü ve bu devletten yönelebilecek olası güvenlik risklerini dengelemek üzere 1949'da Batılı devletler ile NATO'yu kurdu. ABD'nin, düşman oyununu başlatmasına kayıtsız kalmayan SSCB Doğu Bloku ülkeleri ile birlikte NATO'ya karşılık 1955'te Varşova Paktı'nı kurdu (He, 2012: 190; Tellal, 2002: 510; Keskin, 2002: 510). Düşman oyunu rakip bloğu alt etmek için ittifak kurulmasını gerektirir ve ittifak kurulması karşı bir ittifakın kurulmasını tetikler (Synder, 1984; Ito, 2013). Varşova Paktı'nın kurulmasıyla birlikte Soğuk Savaş'ın kazandığı ivme karşısında Washington, NATO içerisinde ittifak oyununu başlattı. ABD'nin bu oyunu başarıyla sürdürmesi hasım olarak tanımladığı SSCB'ye coğrafi açıdan yakın olan devletlerin yardımını sağlamasına bağlıydı. Bu amaçla ABD, aralarında Türkiye'nin de yer aldığı Sovyetlere coğrafi yakınlığı bulunan NATO müttefiklerine yardımda bulunmak konusunda 1950'lerde son derece istekli davrandı. Düşmanı alt etmek için başlatılan düşman oyunundan galip çıkmak rakip patronların ittifak oyununu başarıyla sürdürmesine bağlıdır. Bir diğer ifadeyle, rakip patronların düşman oyununu başarıyla sürdürmesi onları ittifak oyununa muhtaç kılar. İttifak oyunun başarısını belirleyecek olan şey ise iki rakip patronun liderliğini üstlendikleri ittifak içerisinde stratejik kaynaklara (üs vb.) sahip olan ikincil devletlerin ihtiyaçlarını olabildiğince karşılamalarına bağlıdır. Bu nedenle (sıkı) iki kutuplu sistemde başat güçlerin sorumluluklarından kaçması ihtimali oldukça düşüktür (Synder, 1984: 470-484; Ito, 2013: 1-10). Kısacası, bu argüman (sıkı) iki kutuplu sistemde başat güçlerin müttefiklerinden bir kısmına diğerlerine kıyasla imtiyaz tanımak konusunda neden daha istekli olacaklarını açıklamaktadır (Gowa, 1989: 1253).

NATO üyeleri arasında Sovyetlere coğrafi açıdan en yakın ülkelerden biri olması, Türkiye'nin ABD'nin ittifak oyununda son derece önemli bir pozisyon elde etmesini sağladı. Türkiye bu avantajlı konumunu 1950'lerde ABD ile arasındaki sosyal

²³⁶ Washington-Moskova arasında Soğuk Savaşın ilk on beş yılında ittifak ve düşman oyununun nasıl sürdüğü, nereye evirildiği ve nasıl sonuçlandığı konusu hakkında daha fazla bilgiye ulaşmak için bkz. (Ito, 2013).

²³⁷ Düşman ve ittifak oyunu hakkında daha fazla bilgiye ulaşmak için bkz. (Synder, 1984: 462-484; Ito, 2013).

sözleşmeleri kendi lehine çevirmenin bir fırsatına dönüştürdü ve bu dönemde önemli miktarda ABD yardımı aldı. Örneğin; 1957’de ABD yönetiminin SSCB’yi Ortadoğu’da dengelemek amacıyla uygulamaya koyduğu Eisenhower Doktrini Türkiye üslerine duyulan ihtiyacı arttırdı. Bu doktrin kapsamında ABD 1958’de Lübnan’a yardım ulaştırmak amacıyla Türkiye üslerini kullanma talebinde bulundu. Ankara üslerini Amerikan kullanımına açmasının karşılığında bu doktrinden yardım sağladı. Benzer şekilde, 1959’da ABD SSCB’nin nükleer gücünü dengelemek amacıyla Türkiye’ye Jüpiter füzeleri yerleştirdi. Bu füzeler Türkiye’ye yönelen Sovyet tehdidini caydırmak aşamasında (kısmen) etkili oldu.

ABD’nin pozitif dengeleme stratejisinin son aşamasında uygulamaya koyduğu iki strateji mahcup etme (competitive shaming) ve fazla fiyat verme (outbidding) oldu (Colgan ve Miller, 2018: 1-30). Washington’un, NATO’yu kurduktan kısa bir süre sonra uygulamaya koyduğu bu iki strateji Ankara’nın 1950’lerde Washington karşısındaki pazarlık gücünü arttıran diğer gelişme oldu (H3a). Sıkı iki kutuplu sistemde iki rakip blok arasında artan husumet tarafların güvenlik ihtiyacını ve buna bağlı olarak silahlanma yarışını arttırması (Bkz. Jervis, 1978: 175) karşısında iki süper güç kendi güç ve prestijlerini arttırmayı rakip gücün ise güvenlik ve prestijini zafiyete uğratmayı hedefleyen eylem ve söylem pratikleri benimser. Bu amaçla iki süper güç mahcup etme ve fazla fiyat verme oyunlarına eş zamanlı başvurur. İlk strateji rakip patronların “birbirilerinin prestij ve otoritelerini sarsacak eylem ve söylemler geliştirilmesini” ikinci strateji ise “rakip hiyerarşinin ikincil devletlerine daha iyi olanaklar sunmak üzerinden onları cezbetmeyi” kapsar. Bu stratejiler iki rakip patron devleti stratejik kaynaklara (üs, jeopolitik konum vb.) sahip olan müttefiklerinin yardımına bağımlı kılar. Bu nedenle patron devletler özellikle değerli kaynaklara sahip olan devletlere nükleer silahlarında dâhil olduğu çeşitli yardımlarda bulunur (Colgan ve Miller, 2018: 1-30). İkincil devletler (özellikle kıymetli kaynaklara sahip olanlar ve bölgesel güçler) bu durumda iki süper güçten birini diğerine oynayarak sosyal pazarlığı kendi lehine çevirir (He, 2012: 191; Hinnebusch, 2011: 216).

Moskova’nın 4 Ekim 1957’de Sputnik I füzesini uzaya fırlatması üzerine (yaklaşık bir ay sonrada Sputnik II füzesini fırlattı) Washington nükleer silah üstünlüğünü korumak ve arttırmak Moskova’nın nükleer gücünü ise dengelemek amacıyla aynı yıl “NATO

Karşılıklı Mukabele Stratejisini” benimsedi (Aksu Ereker, 2019: 2). Bu strateji doğrultusunda Eisenhower yönetimi Avrupa topraklarına Sovyet mevzilerini vurabilecek güce sahip olan orta menzilli füzeleri SSCB’ye coğrafi yakınlığı bulunan müttefik topraklara yerleştirme kararı aldı. ABD’nin bu kararına NATO ülkelerinden İngiltere, İtalya ve Türkiye’nin olumlu yanıt vermesini takip eden süreçte sırasıyla 60 tane Thor füzesi İngiltere’ye, 30 tane Jüpiter füzesi İtalya’ya ve 15 adet Jüpiter füzesi de Türkiye’ye yerleştirildi (Türkmen, 2012: 90). Rakip patronlar birbirlerinin gücünü zayıflatmak için “düşmanın düşmanı olan müttefiklerine ve müttefiki olmayan devletlere” silah transferinde bulunur (He, 2012: 167-168). Silah transferi satış, hibe ya da borç şeklinde olabilir (Yarhi-Milo vd. 2016: 97).

Kısaca özetlemek gerekirse, Türkiye iki süper güç arasında 1940’ların ortasında başlayan rekabetin beraberinde getirdiği çevre yarışından (çevre için rekabet etmek tüm otorite ilişkilerinde vardır)²³⁸ (McCormack, 2012: 31; Hinnebush, 2011: 216) ve bu yarışın bir gereği olarak uygulamaya konulan dengeleme stratejilerinden (pozitif dengeleme vd.) 1974-64 döneminde önemli faydalar (nükleer (Jüpiter) silahın da dâhil olduğu çeşitli askeri malzemeler, ekonomik yardım vd.) sağladı. Soğuk Savaşın ilk on beş yılında ABD ve SSCB sürdürdüğü çevre yarışında çevre/ikincil ülkeleri birbirlerinin meşruiyetini sarsmak aşamasında bir araç olarak kullandı (McCormack, 2012: 31). Bu amaçla iki blok lideri düzenlerinde yer alan ikincil devletlerin diğer bloka geçmesine engel olmak için onlara daha fazla yardımda bulundu (Walt, 1997: 164). Böylece sıkı iki kutuplu sistemde çatışma ihtimalinin yüksekliği ittifakların (küçük) partnerlerine verdiği değeri arttırdı ve (küçük) devletlerin blok patronları karşısındaki pazarlık avantajını arttırdı (Handel, 1981: 180, 188). Ankara’ya yapılan bu yardımlar çevre rekabeti önemini koruduğu sürece devam etti.

Dolayısıyla Türkiye’nin, ABD’nin yardımlarda bir hayli cömert davrandığı ve Sovyet tehdidinden NATO yardımı ile olabildiğince koruma sağladığı bir ortamda ABD’ye meydan okuması rasyonel değildi. Hiyerarşiye çıkarları yerleşenler bu düzene bağlı kalır ve destekler (Lake, 2011b: 24). Ankara’nın 1954’te Moskova’dan gelen yakınlaşma çabalarına karşın Moskova’yı alternatif bir askeri ve ekonomik kaynak

²³⁸ Konuya ilişkin daha fazla bilgiye ulaşmak için bkz. (Aktarılan, Bueno de Mesquita vd. 2003; Aktaran, Lake, 2006c: 27).

olarak değerlendirmeye yönelmemiş olmasını (diğer iki neden tarihsel güvensizlik ve Amerika'nın dış politikasına çizdiği sınırdı) ve Sovyetlerin bu hamlesini kendisini Batı'dan uzaklaştırma taktiği olarak yorumlamasını bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Ankara'nın, SSCB'nin bu talebine olumlu karşılık vermesi muhtemelen ABD yardımlarının azaltılması ile sonuçlanacaktı. Bu olasılık böylece Ankara'yı Moskova'nın bu politika değişikliği karşısında daha temkinli davranmaya yöneltti (Aydın, 1994: 100, 102; Tellal, 2002: 512-515). Türkiye'nin bu sırada komşuları ile ilişkilerini gözden geçirmek ile değil NATO içerisindeki konumunu pekiştirmek ve stratejik konumunu ekonomik yardıma dönüştürmek ile meşgul olduğunu belirten görüşleri (Bkz. Tellal, 2002: 513)bu aşamada hatırlatmak faydalı olacaktır.

1950'lerde hemen yanı başında bulunan sınır komşusu büyük güç Sovyetlerden bekasına yönelik algılamaya devam ettiği tehdit Ankara'yı 1950-64 döneminde ABD ile işbirliğinde tutan ikinci önemli sistemik etki oldu (H1a). Bu tehdit Ankara'nın, ABD ve NATO'nun güvenlik korumasına duyduğu ihtiyacı arttırdı (Türkmen, 2012: 55; Kuniholm, 1980: 6). Yakın coğrafyasında konumlanan saldırgan ve kendisinden toprak talebi olan büyük güçten tehdit alan ancak kıt kaynaklarını bu tehditten koruma sağlamak için seferber etmenin beraberinde getireceği iç maliyetlere (örneğin; diğer politik önceliklerinden vazgeçmek) katlanmayı tercih etmeyen devlet dış yardım almak karşılığında otonomisinin bir kısmını transfer eder (dış maliyeti) (Walt, 1987: 5-32; 1997: 158-159). Bu bağlamda, Türkiye 610 km gibi uzun bir sınırı paylaştığı Sovyetlerden kendisine yönelen yakın tehdidi bertaraf etme aşamasında İkinci Dünya Savaşı sırasında stokladığı döviz (yaklaşık 262 milyon dolar) kullanmayı özellikle şu nedenden (diğer iki neden için bölüm 1'e bkz.) dolayı tercih etmedi: Bu harcama dahi asimetrik olarak kendisinden çok daha güçlü olan bir tehdit karşısında yeterli olmayabilirdi. Muktedi devletler ve süper güçler arasındaki güç asimetrisi iki kutuplu sistemde ikinci tarafın lehinedir. Bu nedenle (küçük) bir devletin rakip blok patronundan aldığı tehdidi tek başına elemine etmesi oldukça güçtür (Waltz, 1979: 167-170; He, 2012).

Özetle, büyük Sovyet tehdidini kendi imkânları dâhilinde elemine edebilecek düzeyde askeri ve ekonomik kaynağa sahip olmama Türkiye'yi, ABD ve NATO'nun güvenlik yardımına başvurmaya yöneltti. ABD ve NATO'dan sağlanan bu yardım 1953'e

gelindiğinde Moskova'nın Türkiye'nin bekasına oluşturduğu tehditten vazgeçmesini (Tellal, 2002: 512-513) ve Moskova'nın Ankara'ya karşı ılımlı bir politika izlemesini sağlamak (Uslu, 2003: 75)²³⁹ şeklinde iki önemli faydayı beraberinde getirdi. Balcı'nın (2017: 109) ifadesiyle "O güne kadar izlediği saldırgan politikanın Türkiye'nin NATO üyeliği ile bir fiyaskoya düştüğünü fark eden Sovyetler Birliği, 30 Mayıs 1953'te Türkiye'ye bir nota göndererek Kars ve Ardahan'a ilişkin iddialarından ve boğazların ortak savunmasına yönelik bulunduğu talepten vazgeçtiğini belirtti." Güvenlik ittifakları müttefiklerini dış tehditlerden (tam olmasa da) önemli oranda korur (Lake, 2009a: 11). Ancak biraz evvel değindiğimiz üzere Ankara, Sovyetlerin bu politika değişikliğini kendisini Batı'dan uzaklaştırma taktiği olarak yorumladı ve bu nedenle 1950'lerde Moskova'ya karşı ihtiyatlı politika izlemeyi sürdürdü (Gürün, 1991).

Soğuk Savaşın ilk çeyreğinde ABD'nin, SSCB'den bölgesel, küresel çıkarlarına ve hegemonyasına yönelik algılamaya devam ettiği tehdit bu dönem Ankara'yı ABD taleplerinin de dikkate alındığı dış politikayı sürdürmeye yönelten sistem kaynaklı üçüncü neden oldu (H1a). Bu tehdit algısı ABD'yi genelde Doğu Bloku ülkelerine özelde ise SSCB'ye karşı temkinli ve sınırları daha net olan bir politika sürdürmeye yöneltti (H1a). Üstelik ABD, müttefiklerinden de bu politikayı takip etmeleri talebinde bulundu. ABD, Soğuk Savaşın ilk çeyreğinde Batı düzeninde yer alan devletlerin (örneğin; Batı Avrupa ve Kuzeydoğu Asya devletleri) rakip blok ile ilişki kurmasını yasakladı ve bu devletlerin ekonomi ve güvenlik politikalarına daha fazla politik kontrol uyguladı (Lake, 2001: 129-130; 2003: 304; 2006a: 25).²⁴⁰ Başat güçler etki alanlarında/hiyerarşilerinde yer alan devletlerin üçüncü taraflarla (güvenlik) ilişkileri geliştirmelerine müsaade etmeyebilir (Lake, 2001: 132; Handel, 1981: 171). Özellikle başat güçlerin özel varlıklara sahip olan devletlere olan bağımlılığı arttıkça politik kontrol uygulama (Lake, 2018: 7) ve onlara yardımda bulunma isteği artar (Ito, 2013: 3-8). Ankara'nın 1950'ler boyunca Moskova ile ekonomik ve askeri ilişkisini asgari düzeyde tutmuş olmasının (Tellal, 2002: 512-514) arkasındaki bir diğer nedeni bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Dolayısıyla ortak düşmanın blok-içi dayanışmayı arttırdığı (Thompson ve Rapkin, 1981: 617, 626) bir ortamda Amerikan

²³⁹ Ayrıca bkz. (Sezer, 1972: 416, 432, 442-443, 464; Aydın, 1994: 102, 117).

²⁴⁰ Ayrıca bkz. (Lake, 2006c: 37-38; 2007: 48; 2008: 285; 2009b: 45-46; 2011: 13; 2013b: 13; 2017: 319-320).

yardımlarından olabildiğince fayda sağlayan Ankara'nın, dış politika konularında ABD'ye muhalefet etmesi makul bir tercih olmayacaktı.

Sonuç olarak, yukarıda belirttiğimiz üç sistemik etki 1947-64 döneminde Türkiye dış politikasında ABD etkisini arttıran önemli dinamikler oldu. Ancak iki süper gücün iki blok arasındaki tansiyonu düşürme niyetini ilk kez 1962 Küba Olayı (çalışmanın dördüncü kısmında değineceğimiz üzere ABD, bu olayda Ankara'nın kendisine tanıdığı otoriteyi aşacaktır) ile açık etmesi Türkiye'nin 1950'lerde Washington karşısında elde ettiği pazarlık gücünü 1964-75 döneminde azaltacak olan sistemik gelişmeleri beraberinde getirecektir. Bu gelişmelerin etkisiyle Ankara 1964-75 döneminde otonomi arttırma çabasına yönelecektir (H1b). Detant döneminin genelde Türkiye-ABD ilişkilerine özelde ise Türkiye dış politikasına ne tür etkilerde bulunduğu aşağıdaki bölümde etraflıca ele alınacaktır.

3.2.Detant Dönemi

1962 Küba Olayı²⁴¹ ile Doğu ve Batı Bloku arasında artan nükleer silahlanma yarışının kontrol altına alınamaması durumunda dünyanın üçüncü kez topyekûn bir savaşla karşılaşabileceğini (nükleer) tecrübe eden ABD ve SSCB 1960'ların ilk çeyreğinden itibaren bu silahların kullanımını ve yayılmasını kontrol altına almak üzere “zirve diplomasisi” başlattı (Colgan ve Miller, 2018: 1-2, 29-30).²⁴² Bu gelişme uluslararası sistemde üç önemli değişime yol açtı. Birincisi, zirve diplomasisinin zamanla güçlenmesi uluslararası sistemi 1970'lerin başında ortaya çıkacak yumuşama dönemine hazırladı. İkincisi, bu gelişmenin hem bir nedeni hem de sonucu olarak her iki blok içerisinde çözümler (meydan okumalar) meydana geldi. Son olarak, Batı bloku içerisinde ve dışından yükselen siyasi ve ekonomik güçler (Örneğin; Üçüncü Dünya ülkelerinin sayısının hızla artmaya başlaması ve bu devletlerin uluslararası platformlarda elde ettiği siyasi güç) sistemin ikincil güçleri açısından bir denge gücü oluşturdu (Kürkçüoğlu, 1980: 326).²⁴³ Teorik önermeye göre sistemik değişimler asimetrik ilişkiden önemli kazanımlar sağlayan ve bu nedenle güçlü müttefiklik ilişkisi

²⁴¹ Küba Bunalımı “Dehşet Dengesinin” yani nükleer silah savaş çıkması durumunda her iki bloğun nasıl bir yıkım ve tahribatla karşılaşabileceğini tecrübe ettiği ilk olay oldu (Armaoğlu, 2004: 637).

²⁴² Ayrıca bkz. (Deutch ve Singer, 1962: 404-406; Rosecrance, 1966: 321).

²⁴³ Ayrıca bkz. (Aydın, 1994: 63, 90, 106; 2000: 120; Uslu, 2003: 22; Hale, 2003: 151; Eşel, 2017: 411; Bölme, 2012: 63; Adamson, 2001: 296).

geliştiren devletlerin politika ve davranışlarında dahi değişime yol açacağı (Lake, 2012: 11; Hinnebusch, 2011: 216). Bu teorik argümandan hareketle, detant döneminin beraberinde getirdiği bu üç sistemik değişim 1950’lerde zirve yapan Ankara-Washington arasındaki hiyerarşik dengeyi beş bakımdan sarstı ve Türkiye’nin 1950’lerde dış politika otonomisini arttırmasına olanak tanımayan sistemik engeli (H1a) ortadan kaldırdı (H1b).

Birincisi, iki süper gücün 1960’lar ve 1970’lerde uzlaşmaya varması bu dönemde Ankara’nın, 1950’lerde coğrafi konumu nedeniyle Washington karşısında elde ettiği pazarlık avantajını azalttı (H1b). ABD ve SSCB’nin 1960’ların ilk yarısından itibaren diplomatik müzakere masasında belirli aralıklarla bir araya gelmesi²⁴⁴ iki blok arasındaki tehdit algısının (örneğin; nükleer silahlanma yarışının yarattığı tehdit) (Rosecrance, 1966: 316-318, 321) ve rekabetin azaldığına işaret etmekteydi (Ito, 2013: XV). Bir diğer ifadeyle, bu uzlaşma iki süper gücün 1950’lerde takip ettiği pozitif dengeleme stratejini (kısmen) geride bırakarak negatif dengeleme stratejisi benimsemeye başladıklarının açık bir ilanıydı. Rakip güçler birbirinden az tehdit aldıklarında negatif dengeleme stratejisi benimser. Bu strateji ile düşmanın silahlanması askeri araçlardan ziyade diplomatik araçlar ve kurumlar yoluyla kontrol altına alınmaya ve dengelenmeye çalışılır. Rakip güçler bu strateji ile birbirlerini tahrik edecek eylem ve niyetlerden uzak durur (He, 2012: 157, 167, 191). ABD’nin benimsediği bu yeni strateji 1950’lerde çıkarlarını koruma aşamasında son derece değerli olan ittifak, düşman oyunu (Ito, 2013: 3) mahcup etme ve fiyat arttırma stratejilerini (Colgan ve Miller, 2018: 1-30) değer kaybına uğrattı.

Bu stratejilerin (görece) önemini yitirmesi Türkiye’nin üs, coğrafi konum ve topraklarını 1950’lerde olduğu gibi artık Washington karşısındaki pazarlık gücünü arttırmak aşamasında bir araç olarak kullanamayabileceğine işaret etmekteydi. Stratejik kaynakların anlam ve önemi sistemik değişimlere göre azalabilir ya da artabilir (Bkz.

²⁴⁴ Bu girişimlerden öne çıkanlar şunlar oldu: 1968’de ABD, Rusya ve İngiltere arasında imzalanan ve 50 devletin katıldığı “Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması” (Non-Proliferation Treaty, NPT), 1971 Deniz Yatağı Anlaşması (deniz ve okyanus altlarında nükleer silahların yapım ve depolanmasının yasaklanması), 1972 Biyolojik ve Toksik silahların üretim ve depolanmasının yasaklanması, 1974 Eşik Anlaşması (yer altı nükleer silah denemelerinin yasaklanması ve bu amaçla görüşmelerin sürdürülmesi), 1972 SALT I Anlaşması (Stratejik Silahların Sınırlandırılması Görüşmeleri, The Strategic Arms Limitation Talks) savunma ve saldırgan füzelerin sınırlandırılması ve 1979 tarihli SALT II Anlaşması (uzun menzilli füzelerin sınırlandırılmasına yönelikti) (Armaoğlu, 2004: 638-639, 641, 646-647).

Lake, 2009a; 2013a). Örneğin; sıkı kutuplu sistemde bir hayli kıymetli olan kaynaklar detant döneminde değer kaybe(debili)r (Ito, 2013). Sistemik değişimler bu bağlamda devletlerin pazarlık gücünü artıracak ya da azaltacak etkilerde bulunur (Handel, 1981: 171).

Kamuoyunun da etkisiyle Türkiye’de 1960’lar ve 1970’lerde belirli aralıklar ile stratejik kaynaklarının ABD tarafında değer kaybettiği tartışması gündeme taşındı. Bu tartışma ilk olarak detant döneminin başlangıcı olarak kabul edilen²⁴⁵ Küba Krizi ile yapıldı²⁴⁶ (Aksu Ereker, 2019: 2). Bu olay sırasında ABD-SSCB arasında yapılan gizli pazarlığın açığa çıkması bu tartışmayı harekete geçiren ilk önemli faktör oldu (Türkmen, 2012: 93-95). İki süper gücün kriz yönetimini 1950’lerden farklı olarak diplomatik kanallar ile ele aldığını ortaya koyan Küba Olayı (Armaoğlu, 2004: 623) sonrası Türkiye’ye yapılan Amerikan yardımlarının miktarının 1950’lere kıyasla görece azaltılması bu tartışmayı besleyen bir diğer önemli gelişme oldu. Detant döneminde başat güç sıkı kutuplu sisteme kıyasla rakibinden görece daha az tehdit algıladığı için iki kutuplu sistemde son derece önem atfettiği ittifak, düşman, fiyat arttırma ve mahcup etme stratejilerini görece daha az önemli bulabilir. Bu stratejilerin detant döneminde uğradığı değer kaybı ikincil devletlerin stratejik kaynaklarına duyulan ihtiyacı azaltır. Bu nedenle sıkı kutuplu sistemin aksine gevşek yapılı sistemde hegemonik gücün tedarikçilik (ittifak oyununu sürdürme isteği) isteği azalır (Colgan ve Miller, 2018: 1-32; Ito, 2013). Özetle, iki büyük gücün uzlaşmaya varması (küçük) ikincil devletlerin endişesini arttırır (Handel, 1981: 179). Özellikle düşman ile yapılan işbirliğinin ittifak partnerlerinin sorumluluklarından kaçma isteğini arttıracığına dair düşünce bu endişeyi tetikler (Synder, 1984: 471, 486-487).

1967’den sonra Türkiye’ye yapılan Amerikan yardımlarının önce azaltılması sonra da askeri malzemeden ekonomik desteğe ve hibeden kredili satışa çevrilmiş olması bu bağlamda ayrıca önemliydi. Amerikan yardımlarının azalması Türkiye’nin NATO’nun

²⁴⁵ Detant döneminin başlangıcını 1954’e kadar götüren çalışmalar söz konudur. Bu tarihte Sovyetlerin Batı Blokuna ve Türkiye’ye yarattığı tehditten vazgeçtiğini açıklaması iki blok ilişkilerinin yumuşamasına dair ilk girişim olarak kabul edilmektedir. Ancak Soğuk Savaş bu dönemde hızla sürdüğü için bu dönemde detant mümkün olamadı. Örneğin; Batı Almanya Doğu Almanya ile ilişki kuran ülkeler ile ilişkisini kesiyordu (Oran, 2002: 657).

²⁴⁶ Bu pazarlık sonrası ABD-SSCB arasında ilk kez doğrudan iletişim kurulmasını sağlayan “Kırmızı Telefon” olarak isimlendirilen hat kurulmuş olması nedeniyle bu olayı detantın başlangıcı olarak aktaran çalışmalar söz konusudur (Türkmen, 2012: 94).

yeni stratejisinin gerektirdiği pahalı ve modern silahlara ulaşmasını zorlaştırdı (Güvenç, 2015: 106). Ankara azalan ABD ekonomik ve askeri yardımlarını telafi etmek için aşağıda değineceğimiz alternatif kaynak arayışına yöneldi. Sovyetler Birliği, AET ve Üçüncü Dünya ülkeleri Türkiye'nin bu amaçla yöneldiği ülkeler oldu. Stratejik kaynaklarının başat güç nezdinde değer kaybına uğradığını kuvvetle düşünen ikincil devletler azalan yardımları telafi etmek adına alternatif kaynak arayışına yönelir (Ito, 2013: 3; Synder, 1984: 471; Colgan ve Miller, 2018: 9; Goh, 2013: 34).

1969'da ABD Başkanı Richard Milhous Nixon tarafından ilan edilen Guam doktrini²⁴⁷ Ankara'nın bu düşüncesini (üslerinin Batı-ABD tarafında değer kaybettiğine dair) besleyen bir diğer önemli gelişme oldu. ABD bu doktrin ile müttefik topraklarda bulundurduğu askeri kapasitesini (üs, askeri personel, askeri teçhizat vb.) azaltma kararı aldığını açıkladı. Doktrinde ayrıca müttefiklerin dış tehdit ile karşılaştıklarında ABD yardımlarından sınırlı yararlanacakları (bu ülkelerin kendi savunmalarını kendileri üstleneceği anlamına geliyordu) da belirtildi (Türkmen, 2012: 162).²⁴⁸ Bu açıklamayı aralarında Türkiye'nin de olduğu ABD askeri üs ve personeline ev sahipliği yapan ülkeler değerlerinin Batı ve ABD tarafında azalması ve ABD'nin yumuşama döneminin etkisi ile sorumluluklarından kaçma isteğine girmesi şeklinde (güvenlik ve askeri tedarikçilik isteğinin azalması) yorumladılar (Ito, 2013: 10-11). Başat güçlerin stratejik kaynaklara sahip olan devletlere yardım etmek konusunda rakibi tarafından yoğun güvenlik riskleri algıladığı dönemde daha istekli olacağı (Zimmermann, 207: 6-7) argümanından hareketle ABD'nin Soğuk Savaşın ilk on yılında mahcup etme, fiyat arttırma, ittifak ve düşman oyununu birlikte oynaması onu "komünizmi durdurmak aşamasında stratejik kaynaklara sahip olan müttefiklerinin yardımına bağımlı kıldı. ABD söz konusu nedenle 1950'lerde bu kaynaklara sahip olan devletlerin askeri ve ekonomik ihtiyaçlarını olabildiğince tedarik etmeye çalıştı. ABD'nin bu dönemde tedarikçilik rolünü istekle dürdürmesi ise üs sahibi müttefiklerinin Batı düzenine olan bağlılığını arttırdı. Bu nedenle bu devletler ABD'nin sorumluluklarından kaçacağını

²⁴⁷ Dönemin Amerikan Başkanı Richard Nixon'ın 25 Temmuz 1969'da Guam'da gazetecilerle röportaj yaptığı sırada ortaya çıkan Guam ya da Nixon doktrininin içeriği kısaca şunları kapsıyordu: Amerika, Latin Amerika, Asya ve Afrika gibi bölge ülkelerinin yanı sıra iç sorunları söz konusu olan ülkelere askeri müdahalede bulunmak yerine dolaylı yardımda bulunacak (Türkmen, 2012: 162; Keskin, 2002: 527).

²⁴⁸ Guam Doktrini için ayrıca bkz. (Keskin, 2002: 527; Yarhi-Milo, 2016: 109).

düşünmedi (Colgan ve Miller, 2018: 1-32; Ito, 2013: 8-9; Walt, 2009: 97). Bu bağlamda Guam Doktrini ile yapılan bu iki açıklama başat güçlerin müttefiklerine yardım etme isteğini belirleyen iki kıstasın ortak tehdit ve ortak düşmandan alınan tehdidin miktarına bağlı olduğunu belirten teorik önermeyi doğrulamaktadır. Bu argümana göre ortak tehdit söz konusu olduğunda güvenlik çıkarları da ortak olur ve bu ortaklık başat güçlerin müttefiklerine yardımda bulunma isteklerini arttırır (Yarhi-Milo, 2016: 101, 136). 1969 sonrası dönemde Türkiye'ye yapılan ABD yardımlarının görece azaltılmasını bu teorik önerme doğrultusunda değerlendirmek mümkündür.

Detant döneminin Türkiye'ye yönelik ikinci etkisi güvenlik ikilemini arttırmak şeklinde oldu (H1b). Sistemik değişimler güvenlik ikilemine (security dilemma, başat gücün avı olmak (entrapment) ve müttefiklerin sorumluluklarından kaçacağı endişesi (abondment) ve devletler arası tehdit algılamalarında farklılıklara yol açar (Barnathann, 2006: 271-75; 2012: 116-117).²⁴⁹ Güvenlik ikilemi özellikle detant döneminde artar (Synder, 1984: 471, 486-487). Ankara her ne kadar bloklar arası ilişkilerin normalleşmeye başlamasından memnun olduğunu ifade etse de ABD'nin, Batı blokunun Doğu Bloku ile ilişkilerini normalleştirmek amacıyla uygulamaya koyduğu yeni açılımlardan endişe duydu. Ankara bu güvenlik ikilemini ilk olarak Küba Krizi sırasında hissetti. Ankara'ya göre, Küba Krizi'nin Batı ve Doğu blokları arasında olası bir savaşa yol açması durumunda Sovyetler Birliği, ilk olarak Türkiye'deki NATO ve ABD nükleer üs ve tesislerini bombalayacaktı. Söz konusu senaryonun gerçekleşmesi durumunda ABD'nin, Türkiye'nin yardımına gelmeme olasılığı söz konusu olabilirdi (güvenlik ikileminin başat gücün sorumluluklarından kaçmasına yönelik boyutu). Benzer şekilde ABD Türkiye'deki nükleer silahları kullanarak Türkiye'yi iradesi dışında gerçekleştirebilecek olan bu savaşın bir tarafı yapabiliirdi (güvenlik ikileminin ikinci boyutu; başat gücün avı olmak) (Sezer, 1972: 369, 377, 401, 414-415; Uslu, 2016: 199-200). Küba Krizi'nin yol

²⁴⁹ Tek kutuplu sistemde aynı ittifakta yer alan ikincil devletlerin güvenlik ikilemleri artar. Tek kutuplu sistemde ikincil devletler ve başat güçler arasında tehdit tanımlaması ayrılıkları başlar. İkincil devletlerin güvenlik ikilemi başat gücün avı olmak (Örneğin, Fransa Arap ülkeleri ile olan yakın ilişkileri nedeniyle 1991 Körfez Savaşında ABD'nin avı olma endişesine kapıldı) ve başat gücün sorumluluklarından kaçması şeklindedir. İlk güvenlik ikileminde başat güç ikincil devletleri istenmeyen bir siyasi, ekonomik ve ya askeri krize çekmeye çalışabilir (Örneğin; 1991 Körfez Savaşı ve teröre karşı savaş politikası ABD'nin bu bağlamda test edildiği iki gelişme oldu). Başat gücün kendilerinin algılamakta oldukları yakın ve acil tehditlere karşı ilgisiz kalacağını düşünen ikincil devletler bu durumda dengeleme siyasetine yönelebilir. Örneğin; tasma kayması bu bağlamda başvuru olan ilk stratejiler arasında yer alır. Bu stratejideki temel amaç başat güce olan bağımlılığı dengelemek, düzenden çıkmaksızın otonomi arttırmaktır (Barnathann, 2006: 2012; Layne, 2003: 9).

açtığı güvenlik ikilemi Ankara’da, Türkiye toprakları üzerinde bulunmakta olan NATO ve ABD menşeli nükleer silahlar üzerinde otonomisini arttırması gerektiği yönünde bir düşünce oluşturdu. Kamuoyunun da etkisiyle, Ankara “Türkiye toprakları üzerinde bulunan nükleer silahlar üzerindeki kontrolü ya tam olarak eline almalı ya da tüm nükleer silahlar sökmeli” açıklamasında bulundu (Cumhuriyet, 8 Şubat 1975).

NATO’nun 1967’de benimsediği Esnek Mukabele (Flexible Response) stratejisi Türkiye’nin güvenlik ikilemini arttıran bir diğer gelişme oldu (H1b). Uluslararası sistemde güvenlik ortamının değişmesinin bir sonucu olarak (bu durumda aktörlerin ve ittifakların da güvenlik ihtiyacı değişir)²⁵⁰ 1961’de dönemin Amerikan Başkanı John F. Kennedy’in 1967’de NATO’nun yeni stratejisi olarak kabul edilen bu stratejiden (Turan ve Barlas, 2004: 163; Aksu Ereker, 2019: 1, 3) Ankara iki nedenden dolayı endişe duydu.

Birincisi, bu stratejiye göre olası bir Sovyet saldırısına kitlesel değil esnek bir mukabele ile karşılık verilecekti (Harris, 1972: 149; Erhan, 2002: 570; Harris, 1972: 149). Yani bu değişim Türkiye üslerine duyulan ihtiyacın azaldığına işaret ediyordu. 22 Kasım 1957 tarihli NATO Kitlesel Karşılık (Massive Retaliation) stratejisi²⁵¹ (Aksu Ereker, 2019: 2; Güvenç, 2015: 102) Sovyetler Birliği’nin Avrupa’ya konvansiyonel silahlarla saldırması durumunda NATO’nun bu saldırıya nükleer silahlar ile karşılık vermesini ön görmekteydi (Güvenç, 2015: 103, 106).²⁵² Bu nedenle bu strateji SSCB’ye coğrafi yakınlığı bulunması nedeniyle Türkiye topraklarını değerli kıldı. Türkiye bu sayede 1950’lerin sonunda ABD ve NATO’dan nükleer silahların da dahil olduğu (Jüpiter füzeleri) askeri ekipman yardımı aldı. Ancak yeni strateji ile kitlesel karşılık stratejisinin geride bırakılması Türkiye’nin coğrafi konumunun ve üslerinin değerini azalttı (Atmaca, 2014: 26, 28; Tellal, 2002: 519). Kısacası, NATO’nun yeni stratejisi

²⁵⁰ İttifaklar da diğer uluslararası aktörler gibi güvenlik ortamının ortaya çıkardığı ihtiyaçları karşılayabilmek için güvenlik anlayışlarını günceller ve uygun stratejiler geliştirir. Dolayısıyla NATO da sistemik değişimlerin yol açtığı yeni güvenlik ihtiyaçlarını karşılamak üzere stratejilerini belirli aralıklar ile değiştirdi (Aksu Ereker, 2019: 1).

²⁵¹ Kitlesel Karşılık Stratejisi, 1957 Ekim’inde Sputnik füzesini fırlatması sonrası benimsendi. ABD Sovyetler Birliğinin nükleer kapasite açısından kendi üstünlüğünü yakalamasına engel olmak için bu stratejiyi hayata geçirdi (Aksu Ereker, 2019: 2).

²⁵² Esnek Mukabele Stratejisi için ayrıca bkz. (Erhan, 2002: 570; Aksu Ereker, 2019: 2; Türkmen, 2012: 85).

Türkiye'nin kitlesel karşılık stratejisi nedeniyle 1950'lerde ABD-NATO karşısında elde ettiği pazarlık gücünü azalttı.

Esnek Mukabele Stratejisinin NATO'nun merkezi ve kanat ülkelerinin savunması arasında yaptığı ayırım Türkiye'nin güvenlik kaygısını (tuzağa düşürülmek/avı olmak-müttefiklerin sorumluluklarından kaçması) arttıran ikinci etken oldu. Bu strateji gereği merkeze herhangi bir saldırı ulaşmadan önce kanat ülkeleri merkezi koruyacaktı. Ancak bu korumadan kanat ülkeleri faydalanamıyordu. Bu durumda NATO'nun güney kanadında yer alan Türkiye herhangi bir Sovyet saldırısını kendisi karşılamak durumundaydı. Bu nedenle Ankara, yeni stratejinin ABD'ye tam bir koruma sağlarken aynı korumayı kendisine sunmadığını belirtti (Uslu, 2009: 478; 2016: 198).

Washington'un 1968'de Avrupa'daki askerlerinin sayısını azaltması ve aynı yıl Moskova ile karşılıklı kuvvet indirimine dair yaptığı Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması (Non Proliferation Treaty, NPT) Ankara'nın detant döneminde güvenlik endişesini arttıran diğer iki gelişme oldu (H1b). Bu gelişmeler Ankara'da, SSCB'nin, Avrupa'daki askerlerini Türkiye sınırlarına transfer edeceği şeklinde bir endişe oluşturdu (Harris, 1972: 150-151). Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'in (1975: 412-413) bu iki gelişme karşısında yaptığı şu açıklama bu bağlamda önemliydi: "Yumuşama dönemi Batı'nın Sovyet tehdidini 1950'lerdeki gibi hissetmemesi sonucunu doğurmuştu. Batı bloku içerisinde Sovyet tehdidine karşı ortaya çıkan algı değişimi NATO'nun dayanışmasını gevşetebilir ve komünizm yayılabilirdi." Yumuşama sürecini hızlandırmaya yönelik ABD-SSCB öncülüğünde gerçekleştirilen diğer yeni açılımlar Türkiye'nin güvenlik kaygılarını daha fazla arttırdı (Aydın, 1994: 116).

Kısacası, Türkiye'nin 1967 sonrası dönemde Sovyetler, Doğu Bloku ve Üçüncü Dünya ülkeleri ile ilişki kurmaya yönelmesinin bir diğer nedenini detant döneminin Ankara'da oluşturduğu söz konusu güvenlik ikilemi bağlamında değerlendirmek mümkündür. İki blok liderinin uzlaşya varması ikincil devletlerin güvenlik ikilemlerini (terk edilme ve tuzağa düşürülme) arttırır (Synder, 1984: 471, 486-487). İkincil devletler detant döneminde artan güvenlik ikilemlerinden feragat etmek (örneğin; başat gücün sorumluluklarından kaçmasının getireceği maliyetten ya da başat gücün avı olmaktan kurtulma çabası) adına başat güçlere olan bağımlılıklarını azaltma girişimlerine (otonomi

arttırmak anlamında) yönelebilir. Bu devletler bu amaçla aralarında düşman blok ülkelerin de yer alabileceği ülkeleri alternatif kaynak olarak değerlendirebilir (Mesquita, 1979: 117; Barnathann, 2012: 117-127).²⁵³

1967’de meydana gelen bir diğer gelişme Ankara’ya otonomi arttırma imkânı tanıyan bir diğer etken oldu (H1b). NATO’nun askeri ve politik olmak üzere iki yönlü bir işleve sahip olduğu ifadesine ilk kez yer veren “İttifakın Gelecekteki Görevlerine İlişkin Rapor”la 1967’de Harmel Raporu²⁵⁴ kabul edildi (Aksu Ereker, 2019: 3). Bu raporda iki blok arasındaki tansiyonun düşürülmesinin Washington ve Moskova arasındaki nükleer silah rekabetinin yavaşlatılmasına (nükleer silahların yayılmasını kontrol altına almak) bağlı olduğu belirtildi. Bu amaçla rapor doğrultusunda ABD ilk olarak dünyanın farklı yerlerinde yer alan üslerini kapatma ve asker sayısını azaltma kararı aldı. İkinci olarak, bu rapor ile ABD bloklar arası ilişkilere 1950’lerde çizdiği sınırı kaldırdığını resmen ilan etti (Kühn, 2015: 127-128, 132-133; Bozo, 1998: 343-348). Bu ilan raporda belirtilen şu ifadeler ile yapıldı: NATO üyeleri egemen devlet olmaları nedeniyle politika tercihlerini kolektif karar alma sürecine tabi kılmak zorunda değildir. Her bir NATO üyesi ittifakın temel prensiplerine bağlı kalarak kendi kararını verebilir. NATO üyeleri Sovyetler Birliği ve Doğu bloku ülkeleri ile ilişki kurabilir (Aydın, 1994: 107; 2000: 116).²⁵⁵ Dolayısıyla bu rapor Türkiye’nin 1950’lerde otonomi arttırma imkânını sınırlayan bir diğer sistemik sınıra son verdi (H1b). Rakip güçler arasında rekabet ve çatışma ihtimali arttıkça ikincil devletlerin iç ve dış politikalarına daha fazla kontrol uygulanır.²⁵⁶ Bu kontrolün oranı başat güçlerin uzlaşmaya varması ile azaltılabilir (Lake,

²⁵³ Ayrıca bkz. (Walt, 2009: 97-99; Ito, 2013: 10-11, 12). Örneğin; blok liderlerinin uzlaşmaya varması başat güçlerden özellikle nükleer yardım alan devletlerin meydan okumasına yol açabilir. 1968’de ABD-Sovyetler Birliği arasında imzalanan NPT ikincil devletler tarafından nükleer silaha sahip olma otonomilerinin sınırlandırılmasına yönelik bir girişim olarak algılandı. Bu anlaşma, 1967 sonrası dönemde NPT anlaşmasına, SSCB ve ABD’ye yönelik meydan okumaların ortaya çıkmasına yol açtı (Colgan ve Miller, 2018: 29-30, 31-32).

²⁵⁴ Harmel Raporu dönemin Belçika Dışişleri Bakanı Pierre Harmel tarafından hazırlandı. Bu rapor hazırlandıktan kısa bir süre sonra NATO Bakanlar Konseyince kabul edildi. Rapora ilişkin daha fazla bilgiye ulaşmak için bkz. (Armaoğlu, 2004: 649-650; Kühn, 2015: 127-133; Bozo, 1998: 343-356). Bu rapor sonrası örneğin; Federal Almaya, Sovyetler Birliği ile 12 Ağustos 1970’te Moskova Anlaşmasını aynı yılın Aralık ayında ise Polonya ile Varşova Anlaşmasını imzaladı (Armaoğlu, 2004: 651).

²⁵⁵ Bu ifadenin derlendiği diğer kaynaklar için bkz. (Armaoğlu, 2004: 649-650; Ahmad, 1996: 409; Harris, 1972: 158).

²⁵⁶ Başat gücün çizdiği otonomi sınırlarını aşmanın getireceği cezai yaptırımlar devletleri otonomi arayışından alıkoyan önemli bir etkidir (Whitaker, 2010: 1118).

2009a: 86; 2013b: 11; Handel, 1981: 188).²⁵⁷ Harmel Raporu açıklandıktan kısa bir süre sonra Türkiye, 1945 sonrası dönemde ekonomik ilişkilerini sonlandırdığı 1953'ten itibaren ise asgari düzeyde tuttuğu (ancak 1950'ler boyunca ekonomik ya da askeri yardım almadığı) (Tellal, 2002: 517-518) Sovyetler Birliği ile ilişkilerini çeşitlendirmeye yöneldi. SSCB'den sağlanan ekonomik yardım ve borçlar Ankara'nın detant döneminde ABD karşısındaki ekonomik özerkliğini arttırdı (H1b). Üçüncü Dünya ve Doğu Bloku ülkeleri Ankara'nın bu rapor sonrası ilişkilerini çeşitlendirmek amacıyla yöneldiği diğer ülkeler oldu (H1b).

Detant döneminin nihai aşaması olan 1975 Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) Türkiye'ye bu dönemde dış politikasındaki manevra alanını genişletme olanağı tanıyan bir diğer önemli gelişmeydi (H1b). AGİK, Avrupa'da bir güvenlik ve işbirliği sisteminin kurulması ve karşılıklı-dengeli kuvvet indirimini sağlamak amacıyla toplandı. Bu konferansın sonunda Helsinki Son Senedi kabul edildi (Armaoğlu, 2004: 648, 653). Bu belge ile Doğu-Batı blokları statükoyu korumak adına birbirilerine karşı güvensizlik oluşturabilecek olan eylemlerden uzak duracaklarını ve bloklar arası insani, kültürel vb. ilişkilerin geliştirilmesi için girişimlerde bulunacaklarını deklare etti (Armaoğlu, 2004: 653; Oran, 2002: 657; Aksu Ereker, 2019: 3). Kısacası, Harmel raporu ile bloklar arası ilişkilerin önünden kaldırılan ekonomik engeller Helsinki Belgesi ile kültürel ve siyasi alana da taşındı. Böylece iki blok ülkeleri karşılıklı siyasi, ekonomik ve kültürel ilişki kurma imkânı elde etti. Türkiye de bu belgenin sunduğu olanaklar dâhilinde Batı dışı ülkelerle ilişkilerini çeşitlendirdi (H1b).

Detant döneminde meydana gelen bu gelişmelerin etkisi ile Türkiye'nin, 1950'lere kıyasla SSCB'den daha az tehdit algılaması (Uslu, 2009: 483) otonomi arttırmasını mümkün kılan dördüncü gelişme oldu (H1b). Çalışmanın ikinci bölümünde değindiğimiz üzere Soğuk Savaş'ın ilk çeyreğinde SSCB'den bekasına yönelen tehdit Türkiye'nin NATO ve ABD yardımına duyduğu ihtiyacı arttırdı. Dış yardıma duyulan ihtiyaç ve otonomi arasında ters bir korelasyon vardır. Şöyle ki, bir devletin bir ittifakın desteğine duyduğu ihtiyaç arttıkça otonomisi azalırken bu ihtiyaç azaldıkça otonomisi artar (Altfeld, 1984: 526-527). Moskova, 1953'te iktidar değişimin de etkisiyle Türkiye

²⁵⁷ Benzer bir argüman için ayrıca bkz. (Lake, 2003: 304; 2006a: 25; 2007: 48; 2008: 285; 2009b: 45-46; 2011: 13; 2013b: 13).

toprak ve boğazlarına yönelik bulunduğu talepten vazgeçtiğini açıkladı. Ancak Ankara, Doğu-Batı bloku arasında rekabetin tüm hızıyla devam ettiği bir ortamda Moskova ile ilişkilerini geliştirmeye yönelmedi. 1967'ye gelindiğinde ise Dönemin Amerikan Başkanı Richard Nixon ve Dışişleri Bakanı Henry Kissenger'ın girişimi iki blok ilişkilerinde başlayan yumuşamanın (Tellal, 2002: 772) 1960'lar ve 1970'lerde kaydettiği ilerleme Ankara'nın, Moskova'dan bekasına yönelik algıladığı tehdidi azalttı. Ankara böylece Moskova'ya yönelik dış politikasını yeni sistemik koşula (detant) uyarladı (H1b). Tehdit algılamaları devletlerin dış politikalarını çevresel koşullara (örneğin; sistemik değişimler) uygun olarak oluşturmalarına neden olur (He, 2012: 169).²⁵⁸

Detant döneminin erken aşamasında Türkiye-SSCB ilişkilerinde yakınlaşma isteği ilk olarak Moskova'dan geldi. 1965'te Moskova, Türkiye'nin NATO üyeliğinin SSCB ile ilişki kurmasına bir engel oluşturmadığı açıklamasında bulundu (Aydın, 1994: 117). Bu açıklamanın etkisi ile 1965'ten itibaren Ankara-Moskova arasında karşılıklı ziyaretler başladı. Bu ziyaretler kısa sürede ekonomik işbirliği anlaşmalarının imzalanması ile sonuçlandı. 25 Mart 1967'de Ankara-Washington arasında imzalanan Ekonomik-Teknik İşbirliği Anlaşması ile Türkiye sanayi tesislerinin yapımı için gerekli olan ancak Batı'nın çeşitli nedenler vermeyi reddettiği borç ve krediyi Moskova'dan sağlamış oldu. Ankara-Moskova arasındaki bu ekonomik yakınlaşma SSCB'nin, Türkiye ticaretindeki payını arttırdı. Örneğin; Moskova'nın 1964'te Türkiye'nin toplam ticaretindeki payı %7 iken bu oran 1967'ye gelindiğinde % 13'e yükseldi. 1968 ve 1969'da Ankara-Moskova arasında ekonomik anlaşmalar imzalanmaya devam edildi. Ankara'nın, bu anlaşmalar vasıtasıyla Moskova'dan aldığı yardımlar 1969'da Türkiye'yi, Sovyetler Birliği'nden en fazla yardım alan ülkeler arasına yerleştirdi. 1972'de Ankara-Moskova arasında "İyi Komşuluk İlkeleri Bildirisi" imzalandı. Bu anlaşma ile böylece SSCB-Türkiye arasında ekonomik ilişkiler siyasi bir zemine de kavuşturuldu (Balcı, 2017: 150-151; Gürün, 1991; Hale, 2003: 156).²⁵⁹ 1978'e gelindiğinde Moskova-Ankara arasında artan ekonomik yakınlaşmanın etkisiyle de dönemin Başbakanı Bülent Ecevit SSCB'yi

²⁵⁸ Örneğin; SS dönemi son bulunca Çin, Sovyetlerden tehdit almadığı bir ortamda Moskova'ya yönelik dış politikasını revize etti (He, 2012: 175).

²⁵⁹ Ankara-Moskova arasında imzalanan anlaşmalar için ayrıca bkz. (Aydın, 1994: 118; 2000: 123; Kuniholm, 1983: 427; Oran, 2002: 664;).

Türkiye için bir tehdit olarak görmediğini belirten bir açıklamada bulundu (Armaoğlu, 2004: 812).

Ankara'nın, Moskova'yla detant döneminde geliştirdiği ilişki ekonomik kaygıların yanı sıra Kıbrıs konusunda uluslararası platformlarda Batı tarafından yalnız bırakılmasının da bir sonucu olarak da gelişti. Ankara'ya göre Moskova ile kurulan ekonomik yakınlaşma bir taraftan ABD ve Batılı devletler üzerinde Kıbrıs konusunda baskı kuracak diğer taraftan SSCB'yi Kıbrıs Rumlarını destekleyen politikasından vazgeçirecekti. Böylece Türkiye BM'de Kıbrıs politikasına destek sağlayabilecek ve Kıbrıs'a müdahale etmesini engelleyen sistemik sınır ortadan kalkacaktı (Sovyet tehdidine son vermesi anlamında)²⁶⁰ (Ülman ve Dekmejian, 1969: 779). 1960'ların ilk çeyreğinden itibaren Moskova'ya gerçekleştirilen resmi ziyaretlerin (Örneğin; Dönemin Başbakanı Bülent Ecevit'in 1973 sonrası Moskova ziyaretlerini sıklaştırması) önemli bir nedeni bu istekten kaynaklandı (Öniş ve Yılmaz, 2015: 5). Ankara'nın bu çabası kısa bir süre sonra karşılık buldu. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'in 1967'de Moskova'ya gerçekleştirdiği ziyaret ortak bir bildirinin yayınlanması ile sonuçlandı. Bu bildiride Moskova'nın Rum tarafını destekleyen politikasından vazgeçtiği, 1959 tarihli Londra-Zürih Anlaşmalarını dikkate alan bir Kıbrıs politikası takip edeceği belirtiliyordu (Oran, 2002: 676; Balcı, 2017: 152; Armaoğlu, 2004: 798). Kıbrıs'a dair benzer bir sonuç 1974'te de alındı. Dönemin Başkanı Ecevit'in 1973'te Moskova'ya kısa aralıklar ile gerçekleştirdiği ziyaretler Moskova'nın, 1974'te "Kıbrıs'ın bağımsızlığının korunması kaydıyla Türkiye'nin adaya müdahale etmesine karşı olmadığını" belirten açıklamasıyla sonuçlandı (Aydın, 1994: 124; 2000: 129).²⁶¹ 1964'te ekonomik olanaksızlığın yanı sıra Kıbrıs'taki Sovyet tehdidi nedeniyle adaya müdahale kararını rafa kaldıran Ankara (Uslu, 2003: 172) Sovyetlerin bu politika değişikliği karşısında adaya müdahale kararını tekrar masaya yatırdı. 1974'e gelindiğinde ise Ankara adaya müdahale edebilecek düzeyde askeri kapasiteye ulaştıktan (H3c) ve Sovyetlerin de onayını aldıktan sonra adaya müdahale etti (H1b).

Sonuç olarak, Kissinger'ın öncülüğünde ABD'nin 1960'ların ilk yarısından itibaren Rusya'ya (ve Çin'i) dengelemek amacıyla uygulamaya koyduğu negatif dengeleme

²⁶⁰ Sovyetler, Türkiye'nin adaya müdahale etmesi durumunda Kıbrıs'ın NATO üssü olacağını düşünmüş bu nedenle Türkiye'nin 1964'te adaya müdahale isteğine karşı çıkmıştır (Armaoğlu, 2004: 827-828).

²⁶¹ Bkz. (Adamson, 2001: 296; Hale, 2003: 163;).

stratejisi (Bkz. He, 2012: 154, 166-67) Ankara-Washington²⁶² arasındaki işbirliği alanını 1950'lere kıyasla daralttı. Örneğin; ABD'nin Sovyetlere yönelik tehdit algısının 1960'lar ve 1970'lerde azalması ABD'nin, Türkiye topraklarına duyduğu ihtiyacı azalttı. Bu azalmaya bağlı olarak Washington, detant döneminde Ankara'ya yardım etmek konusunda görece isteksiz davrandı. Başat güçlerin müttefiklerine silah transferinde bulunmasının önemli bir nedeni bu devletleri ortak düşmanla mücadele etmek aşamasında güçlü kılmaktır. Yani bu durumda bu transfer yardım eden büyük gücün güvenliğini arttırmaya yönelik yapılan bir eylemdir. Dolayısıyla tehdit ortak olduğu durumda başat güçler müttefiklerine pahalı silah malzemelerini dahi transfer eder (Yarhi-Milo vd. 2016: 92, 95, 100). Ancak tehdit ortaklığının sona ermesi başat gücü güvenlik sağlayıcısı rolünde daha isteksiz yapabilir (Barnathann, 2006: 282).

3.3. Ekonomik ve Siyasi Güçlerin Yükselişi

1960'ların ilk yarısı iki sistemik değişime daha tanıklık etti. Birincisi, detantın etkisiyle iki blok içerisinde merkez kaç eğilimler/mezdan okumalar ortaya çıktı, ikincisi ekonomik ve siyasi gücü görece artan devletler (örneğin; AET, Üçüncü Dünya) uluslararası politikanın genel seyrini etkileyecek olan girişimlerde bulundular. İki sistemik gelişme bir taraftan Türkiye'nin ABD ile olan ilişkilerinin genel seyrini 50'lerden farklı olarak etkilerken (Oran, 2002: 658; Uslu, 2003: 22) diğer taraftan Türkiye dış politikasının otonomisini (kısmen) sınırlayan bir diğer sistemik engeli (H1a) daha ortadan kaldırdı (H1c).

Teorik önerme, iki kutuplu ortamda ittifak üyelerini birebirine bağlayanın sistemin ikili yapısı olduğunu belirtmektedir. Devletleri işbirliğine zorlayan bu ikili yapı (sistemsel zorunluluklar, örneğin; ortak düşman) sistemik değişimler meydana geldiğinde (örneğin; iki kutuplu sistemin tek kutupluluğa geçişi) ortadan kalkar ya da azalır (Walt, 2009: 94, 102). Örneğin; iki kutuplu sistemin çözülmesi ile (örneğin; çok kutupluluğa evrilmesi) sisteme yeni aktörler dâhil olur. Bu yeni güçler devletlerin etkileşim alanlarını çoğaltır, devletlere yeni pazarlık şansları ya da düzenden çıkış imkânı sunar

²⁶² Örneğin; 1970'lerde ABD'nin tehdit algısı önemli ölçüde değişti. Çin ve Rusya arasında artan gerilim Washington'u Sovyet tehdidini çevreleme aşamasında Çin'i fırsata dönüştürme olanağı tanıdı (Yarhi-Milo vd. 2006: 104).

(Cooley ve Nexon, 2020: 63; Deutch ve Singer, 1962: 392-394).²⁶³ Teorik argümandan hareketle, 1960'larda yükselen yeni güçler Türkiye-ABD arasında 1950'lerde kurulan işbirliğinin alanını daralttı ve Ankara açısından yeni pazarlık fırsatları oluşturdu. Bu değişim Ankara'ya dış politika otonomisini genişletmesi bağlamında üç olanak tanıdı.

Birincisi, AET, Üçüncü Dünya ülkeleri, Almanya'dan oluşan yeni ekonomik ve siyasi güçler özellikle Ankara'nın güvenlik çıkarlarının (Kıbrıs) ABD-NATO tarafından korunmadığını düşündüğü ve ekonomik ihtiyaçlarının sistemik gelişmelerden ve ABD iç siyasetinden ve kaynaklanan nedenlerle yeterli düzeyde karşılanmadığı bir dönemde yükseldi. Ankara ABD'nin 1968 Vietnam Savaşı, 1973 Bretton Woods sistemi ve 1973 Petrol şoku nedeniyle güç kaybettiği sırada yükselen bu güçleri ekonomik ve siyasi (Kıbrıs) özerkliğini arttırmak aşamasında bir fırsat olarak değerlendirmeye yöneldi (H1c).

Bu aşamada iki teorik önermeye değinmek konunun daha anlaşılır kılınmasını sağlayacaktır. Birinci teorik önerme, güç dönüşümlerinin/sistemik değişimlerin mevcut sisteme karşı memnuniyetsizlik oluşturabileceğini belirtmektedir. Sistemik değişimler özellikle mevcut sistemin kendi çıkarlarını korumadığını düşünen devletlere bir dengeleme imkânı (örneğin; sisteme karşı meydan okuma) sunar (Cooley ve Nexon, 2020: 64). İkinci teorik önerme, hegemonik güçlerin materyal kapasitelerinde meydana gelebilecek azalma ve gerilemelerin önemli sonuçlara yol açacağını belirtmektedir. (Layne, 2012: 10). Güç gerilemesinin ortaya çıkarabileceği en önemli sonuç muhaliflere yer açılması ve bu muhaliflerin başat güçlere karşı rakip olma ihtimalleridir (Sampanis 2012: 99; Ayrıca bkz. Layne, 2012: 1-11).²⁶⁴ Yükselen güçlerin uluslararası sistemde kendilerini alternatif/rakip güçler olarak konumlandırmaları ise ikincil devletlere daha iyi koşullarda pazarlık fırsatına ulaşma imkânı sunar (Lake, 1993: 466; 2011: 13-14).²⁶⁵ İkincil devletler tek bir hegemonun otoritesini tanımalarına karşın (Lake, 2017: 372) bu

²⁶³ Bu argümanın derlendiği diğer kaynaklar için ayrıca bkz. (Rosecrance, 1966: 317, 321, 324; Synder, 1984: 415; Gowa, 1989: 1250). İki kutuplu yapının çok kutupluluğa geçmesi başat güçler ve ikincil devletler arasındaki güç asimetrisini azaltır ve tehdit algılamalarında farklılıklara yol açar. Böylece mevcut hiyerarşiler istikrarsızlaşır. Bu istikrarsız ortamda ikincil devletlerin tarafı oldukları anlaşma ve ittifaklardan çıkma ihtimalleri yüksektir (Synder, 1984; Gowa, 1989: 1249). Kısacası bu değişimin büyük meydan okumalara yol açması muhtemeldir (Wohlforth, 2009: 30, 37, 39-41).

²⁶⁴ Örneğin; 2008 krizi ABD düzeninin ekonomik başatlığına duyulan güveni zedelediği ortam Çin'in liderlik iddiasını arttırması için fırsat tanıdı (Ikenberry, 2018b: 18).

²⁶⁵ Bu argüman ayrıca şu kaynaklardan da derlendi. Bkz. (2012: 18; Lake, 2017: 372; Ikenberry, 2009: 77-78).

devletler sosyal sözleşmelerde kazançlarını maksimuma çıkarmayı maliyetleri ise en aza indirmeyi ister (Lake, 1996: 10). Bir başka deyişle devletlerin en iyi olanaklara en az koşulla ulaşma istekleri (Cooley ve Nexon, 2020: 26, 62-64) onları yükselen güçleri (potansiyel patronları) sosyal pazarlık sözleşmelerini çıkarları lehine çevirmek aşamasında (otonomisini arttırma bağlamında) bir fırsata dönüştürmeye yöneltebilir (Lake, 2017: 372).

İki teorik argümandan hareketle, 60'larda gücü görece artan bu yeni güçler Türkiye'nin 50'lerden farklı olarak ABD'yi dengeleme aşamasında tek bir dış opsiyona sahip olmadığı anlamına geliyordu. Daha kapsamlı bir ifadeyle belirtmek gerekirse, 1950'lerde ABD'yi dengelemek aşamasında Türkiye'nin yönelebileceği tek alternatif güç SSCB idi. Ancak yukarıda değindiğimiz üzere Ankara bekasına yönelik tehdit aldığı SSCB ile ilişkilerini söz konusu dönemde oldukça sınırlı tuttu (H1a). Detant döneminin bir sonucu olarak 50'lere kıyasla SSCB'den algılanan tehdidin azalması ve SSCB'nin 1960'larda ABD güç kaybettiği sırada gücünü görece olarak arttırması Ankara-Moskova ilişkilerindeki yakınlaşmayı mümkün kıldı (H1b). Ancak kamuoyunun 60'lar ve 70'lerde Kıbrıs'a müdahale edilmesi yönünde Ankara üzerinde kurduğu baskı (H3b) ve ABD'den çeşitli nedenler ile (devlet ve sistem düzeyi) yeterli miktarda sağlanamayan ekonomik yardım-borçların ekonomik göstergeye yaptığı olumsuz etki ve Kıbrıs'a yönelik ABD ve Batı'dan sağlanamayan siyasi destek (H2c) Türkiye'yi SSCB dışındaki alternatif güçlerle de ilişkilerini çeşitlendirmeye yöneltti (H1c).

Bölgesel ve uluslararası sistemlerin yapısı hiyerarşinin kime ne kadar kazandıracağını belirler. Potansiyel patronların sayısı arttıkça ikincil devletlerin pazarlık avantajı artar. Örneğin; patron adayları ortaya çıktığında üslerin kıymeti artar (Cooley ve Nexon, 2020: 130). Bu nedenle ikincil devletler yeni yükselen güçleri ve başat gücü sosyal sözleşme pazarlıklarını kendi lehine çevirmek amacıyla birbirine karşı oynar (Lake, 2006c: 28). Sistemde ikincil devlet sayısının çok başat güç sayısının az olması ise hiyerarşide başat güçlere avantaj elde etme fırsatı sunar. Başat güçler bu devletleri

birbirine karşı oynayarak sosyal sözleşmeleri kendi lehine çevirme fırsatı elde eder (Lake, 2009b: 341; 2013a: 88; 2017: 372).²⁶⁶

Türkiye'nin, detant döneminin verdiği imkân dâhilinde azalan ABD-Batı ekonomik yardımlarını ve Batı'nın sanayi tesislerinin yapımı için vermeyi ret ettiği kredileri telafi etme aşamasında yöneldiği ilk ülke SSCB oldu (Oran, 2002: 676). SSCB'nin, Türkiye ile ilişkilere devlet ve sistem düzeyinden kaynaklanan nedenler ile yeşil ışık yakmasının (H1b) yanı sıra sistemin diğer süper gücü olması ve üstelik bu gücünü ABD görelisi olarak güç kaybettiği sırada pekiştiriyor olması²⁶⁷ (Clark, 1989: 174) Türkiye'yi SSCB ile ilişki kurmaya yönelten diğer iki önemli nedendi (H1c). Devletler ekonomik, askeri, siyasi ve güvenlik ihtiyaçlarının karşılanması aşamasında tercihlerini sistemin en güçlü devletlerinden yana kullanır (Morrow, 1991: 907; Miller, 2006: 3, 15, 19, 27). SSCB, ABD 1968 Vietnam Savaşı, 1973 Bretton Woods sisteminin zayıflaması, 1973 ve 1979 tarihli OPEC şokları nedeniyle güç kaybettiği sırada gücünü arttıracak olan girişimlere yöneldi. Moskova, 1967'den itibaren Ortadoğu'da önemli sayıda üs elde etmeye başladı, Suriye'deki limanlardan yararlandı, uçak gemileri yaparak Akdeniz'e açıldı ve böylece Akdeniz ve Ortadoğu'daki etkisini arttırdı. SSCB'nin iki bölgede elde ettiği bu etki Mısır, Irak ve Güney Yemen'i Moskova'ya yakınlaştırdı. Moskova'nın, 1979'da Afganistan'ı işgal etmesi Ortadoğu'daki gücünü daha fazla arttırırken (Yarhi-Milo vd. 2016: 125; Erhan, 2002: 659; Fırat, 2002: 739; Uslu, 2016: 315) Washington'un ise bu bölgedeki gücünü sarstı. Devletlerin güç kazanması ve ikincil devletlere alternatif kaynaklar sunması mevcut sistemleri sarsar (Cooley ve Nexon, 2020: 140-148).

Türkiye, SSCB'nin görelisi olarak artan gücünü ABD'den sağlayamadığı ekonomik yardım, borç ve kredileri telafi etmenin bir avantajına dönüştürdü. SSCB'den ABD'ye kıyasla sağlanan düşük faizli ve geri ödeme süreci daha uzun vadeli olan kredi ve borçlar Ankara'nın, Washington karşısındaki ekonomik özerkliğini arttırdı (Oran, 2002: 676). Alternatif güçler ikincil devletlere dâhil oldukları düzene kıyasla daha iyi koşullarda pazarlık fırsatları sunabilir (Lake, 2017: 372). Rakiplerin ikincil devletleri

²⁶⁶ Bu argümanın elde edildiği diğer kaynaklar için ayrıca bkz. (Synder, 1984: 472; Whitaker, 2010: 1118).

²⁶⁷ Sovyetlerin Afganistan işgalinin Türkiye'nin, bu dönemde NATO üyeliğini devam ettirme kararını almasında önemli bir etkide bulunduğunu belirten görüşler söz konudur. Bu işgal, Türkiye'ye Sovyet sınırında bulunan ve tarafsızlığı seçen zayıf bir devlete neler olabileceğini göstermiştir (Hale, 2003: 170).

cezbetmek için sundukları bu pazarlık avantajı karşı otoriteyi zayıflatırken²⁶⁸ (Aktaran, Lake, 2006c: 27; Aktarılan, Bueno de Mesquita vd. 2003) ikincil devletlerin başat güçler karşısındaki konumunu güçlendirir. Örneğin; ikincil devletler bu güçlerden sağladıkları ekonomik, askeri, siyasi ve ya güvenlik yardımı sayesinde başat gücün taleplerini geri çevirebilir (örneğin; günümüzde ABD düzeninde yer alan devletlerden bir kısmı Çin ve Rusya'dan sağladıkları krediler sayesinde Batı'nın taleplerini geri çevirebilmektedir.) (Cooley ve Nexon, 2020: 57, 113).

Ankara, 1965-1978 döneminde Moskova ile geliştirdiği ekonomik ilişkiden biri ekonomik diğeri ise siyasi olmak üzere iki fayda sağladı. Ekonomik düzlemde Ankara, Haziran 1975'te Moskova ile imzaladığı anlaşma ile SSCB'den sanayi tesislerinin yapımı için 700 milyon dolarlık borç aldı. 1977'de Ankara-Moskova arasında bir başka anlaşma daha imzalandı. Bu anlaşma ile SSCB, Türkiye'ye gelecek on yıl içerisinde 1,3 milyar dolarlık ve 1978-79 arası dönemde ise 12 milyar dolarlık ekonomik yardımda bulunmayı kabul etti. Bu anlaşmalar çerçevesinde 1975-79 döneminde Türkiye yaklaşık olarak 650 milyon dolarlık SSCB ekonomik yardımı aldı. 1978'e gelindiğinde ise Türkiye, Moskova'nın en fazla dış yardım yaptığı ülkelerden biri oldu (Balcı, 2017: 161, 179; Kuniholm, 1983: 427).

Ankara'nın Sovyetler Birliği ile söz konusu dönemde geliştirdiği ekonomik ilişki siyasi düzeleme de taşıdı. Moskova-Ankara arasında yapılan karşılıklı ülke ziyaretleri sonrası Sovyetler Birliği 1965'te Kıbrıs'ta Rumları destekleyen politikasından²⁶⁹ vazgeçtiğini açıkladı.²⁷⁰ 1974'e gelindiğinde ise SSCB adadaki statükonun korunması şartıyla Türkiye'nin Kıbrıs müdahalesine karşı olmadığını açıkladı. SSCB'nin, Kıbrıs'a yönelik gittiği bu politika değişikliği böylece 60'larda Ankara'nın adaya müdahale etmesini

²⁶⁸ Konuya ilişkin daha fazla bilgiye ulaşmak için bkz. (Cooley ve Nexon, 2020: 140-148).

²⁶⁹ Bilindiği üzere Sovyetler Birliği'nin 1964'teki Kıbrıs politikası Rum tarafına her türlü yardımı sağlamak (1 Ekim 1964'te Kıbrıs Rum tarafı ile imzaladığı askeri yardım anlaşması ile bu karar alındı), bu yardımları özellikle herhangi bir olası dış işgal karşısında arttırmak, Kıbrıs'ın NATO ve Batı'nın kontrolüne geçmesini engellemek, Kıbrıs nedeniyle NATO'nun güneydoğu kanadında Yunanistan ve Türkiye arasında ortaya çıkabilecek anlaşmazlıktan yararlanıp iki ülke ile ilişkilerini geliştirmek şeklindeydi. Moskova bu politika doğrultusunda, Türkiye 1964'te adaya askeri uçuş gerçekleştirdiği sırada Ankara'yı tehditkar sözler ile uyarmıştı (Rubinstein, 1982: 30; Fırat, 2002: 729-731).

²⁷⁰ Dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı Cemal Feridun Erkin'in Moskova ziyareti sonrası ortak bir bildiri yayınlandı. 1964'te Türkiye'nin, olası Kıbrıs müdahalesi karşısında sessiz kalmayacağını belirten Moskova (Oran, 2002: 676; Rubinstein, 1983: 32) bu bildiride enosis'e karşı olduğunu, adada iki toplumun varlığını kabul ettiğini ve Makarios'a verdiği desteği kestiğini belirtiyordu (Fırat, 2002: 731; Rubinstein, 1982: 30; Tellal, 2002: 776).

engelleyen bir diğer sistemik sınıra daha (Sovyet tehdidi anlamında) son vermiş oldu. Ankara, SSCB'den tehdit almadığı bir ortamda 1974'te Kıbrıs'a müdahale etti (H1c).

Ankara'nın, Washington karşısında ekonomik ve siyasi otonomisini arttırmak için yöneldiği diğer ülkeler 1960'ların ortasından itibaren siyasi ve ekonomik gücü görece artan AET ülkeleri oldu (Erhan ve Embel, 2015: 160). Bir düzende yer alan devletlerin diğer ülkelerin ihtiyaçlarına cevap verebilecek düzeyde gücünün artması blok-içi dayanışmayı azaltır. Bu güçlerin yükselişi düzen liderliğini alabilecekleri, rakip bir blok (competing bloc) oluşturabilecekleri ve ya düzen içerisindeki diğer devletlere alternatif kaynak sunabilecekleri anlamına gelir²⁷¹ (Lake, 2009a: 34; Ikenberry, 2010: 513). Bir diğer ifadeyle, düzenden çıkmak gibi bir niyeti olmayan devletler bu güçleri düzenden çıkmanın bir tehdidi olarak başat güce karşı kullanabilir ve böylece sosyal sözleşmeyi kendi lehine revize edebilir (Cooley ve Nexon, 2020: 3, 9-11, 17, 66, 70, 112).²⁷²

ABD düzeninin Batılı devletleri 1950'lerin ilk yarısında Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğunu (AKÇT) kurdu. Ekonomik kaygıların etkisiyle AKÇT'nin adı 1957 Roma Anlaşması ile Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) şeklinde değiştirildi (Cicioğlu ve Taş Yetim, 2017). AET'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra ekonomik düzlemde kaydettiği ilerleme Ankara'nın da dikkatini çekti. Bu nedenle Türkiye, AET'nin ekonomik ilerleyişini ABD karşısında denge gücü ve alternatif ekonomik kaynak olarak değerlendirmeye yöneldi (Oran 2002: 678). Ankara'nın bu çabası 1963 ve 1964'te Ankara-AET arasında Ankara Anlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlandı. Bu anlaşma ile AET ülkelerinin Türkiye'nin toplam ticaretindeki (ihracat ve ithalattaki) ağırlığı arttı (Oran, 2002: 663; Robins, 2003: 102; Kösebalaban, 2014: 196). 1963'te AET ülkelerinin Türkiye'nin toplam ticaretindeki payı yüzde 29 iken bu oran 1972'ye gelindiğinde yüzde 42'ye yükseldi (Uslu, 2009: 479). Böylece Türkiye, ABD'nin toplam ticaretindeki payını dengeledi. Yeni güçler ikincil devletlere alternatif ekonomik kaynağın yanı sıra ticari partnerlerini çeşitlendirme imkânı da sunar (Cooley ve Nexon,

²⁷¹ Bir düzene tek bir başat güç liderlik yaptığında o düzen daha istikrarlı olur. Konuya ilişkin daha fazla bilgiye ulaşmak için bkz. (Wohlforth, 2009; Lake, 1996: 30; 2009b: 40-43, 52, 56; 2011: 13-14; 2012: 18; 2013: 17; 2017: 368; Ikenberry, 2009: 77-78; 2010: 509-510; Kang, 2004: 345; Lake ve Morgan, 2010: 17-20).

²⁷² Sistemde yeni güç geçişlerine çözüm I. ve II. Dünya savaşlarında olduğu gibi barışçıl olmaktan ziyade savaşlar ile olmuştur (Cooley ve Nexon, 2020: 3). Ancak II. Dünya Savaşı sonrasında Almanya, Japonya ve İngiltere örneklerinde olduğu gibi yükselen yeni güçler Batı hiyerarşisine savaş olmaksızın entegre edilmiştir (Lake, 2012: 25-27).

2020: 285). Bir devletin başat güçten bağımsız ticaret yaptığı partner sayısı arttıkça dış politika otonomisi artar (Lake, 2009a).

Almanya ekonomide önemli ilerleme kaydetmesi nedeniyle Ankara'nın AET ülkeleri içerisinde alternatif ekonomik kaynak sağladığı ülkelerin başında yer aldı (H1c). 1960'ların başında Almanya işsizlik sorunu büyük ölçüde tasfiye edip yüksek düzeyde ekonomik büyüme gösterdi ve yurt dışından işçiler almaya başladı. Almanya'nın işçi alımına Türkiye vatandaşları da ilgi gösterdi. 1960'ların ilk yarısından itibaren Türkiye'den çok sayıda vatandaş Almanya'ya çalışmak üzere gitmeye başladı. Almanya'da sayıları hızla artan Türk işçiler Türkiye'ye döviz aktardı. Bu dövizler Türkiye ekonomisi açısından önemli dış kaynak oldu. Örneğin; bu dövizler Ankara'nın 1973'te dış ticaret açığının %54'ünü kapattı. Ancak 1973'te ortaya çıkan Petrol Şoku (petrol üreticisi Ortadoğu ülkeleri Arap-İsrail Savaşında İsrail'e destek veren Batılı devletlere petrol ambargosu uyguladı) sanayide Ortadoğu petrolüne bağımlı olan Almanya'nın ekonomik gücünü sarstı. Bu olay Türk işçilerden elde edilen döviz gelirinin miktarının görece azalmasına neden oldu (Oran, 2002: 659-663).

Ankara'yı AET ile ilişkilere yönelten bir diğer dinamik AET ülkelerinin 1960'ların ortasından itibaren görece artan siyasi gücü de oldu (Cicioğlu ve Taş Yetim, 2017: 171-180). Başlangıçta ekonomik kaygılardan dolayı AET ile yakın ilişki kurma çabasına yönelen Ankara'nın bu kaygısı özellikle Yunanistan'ın 1959'daki AET üyelik başvurusu, 1960'larda Yunanistan ile Kıbrıs konusunda yaşanan kriz ve Kıbrıs'ın ABD ile ilişkilerde de bir krize dönüşmesi sebebiyle yerini siyasal olanlara bıraktı (Balcı, 2017: 148).

Ancak Yunanistan'ın bu dönemde AET ülkeleri ile geliştirdiği ilişki Atina'nın Kıbrıs konusunda ABD ve Türkiye karşısındaki konumunu güçlendirdi. Bu nedenle Ankara'nın AET ülkelerinden Kıbrıs konusundaki destek arayışı sonuçsuz kaldı. Daha kapsamlı bir ifadeyle belirtmek gerekirse, Atina'nın 1960'lar ve 1970'lerde AET'den sağladığı ekonomik yardımlar ABD karşısındaki ekonomik özerkliğini görece arttırdı. ABD yardımlarına daha az bağımlı olmak böylece Kıbrıs konusunda Yunanistan'ı ABD'den daha bağımlı adımlar atmaya yöneltti. Yunanistan'ın 15 Temmuz 1974'te Kıbrıs'ta gerçekleştirdiği askeri darbeyi bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Teorik önerme, başat gücün yardımlarına bağımlı olan bir devletin başat güce muhalefet

etmeyi tercih etmeyeceğini belirtmektedir (Niemann, 2016: 665). Ancak devletlerin alternatif ekonomik kaynaklara sahip olmaları devletlerin başat güce meydan okuma ihtimalini arttırır. Örneğin; materyal kapasitesinde ilerleme kaydeden (dış yardım ya da kendi imkânlarıyla) bir devlet başat gücün onaylamadığı bir tarafla çatışmaya girmek konusunda daha istekli olabilir (Jesse vd. 2012: 19; Jesse, 2012: 73; Donnelly, 2009: 56).

AET ve ABD'den Kıbrıs konusunda sağlanamayan siyasi destek ve detant döneminde azalmaya devam ABD ekonomik yardımlarını telafi etmek isteği Türkiye'yi Üçüncü Dünya ülkeleri ile ilişki kurma çabasına yöneltti (H1c). ABD görece olarak güç kaybettiği sırada yükselen Üçüncü Dünya ülkeleri ABD düzenin ekonomik ve siyasi (BM'deki belirleyici gücü) hegemonyasına meydan okumaya yöneldi²⁷³(H3c). Yükselen güçlerin bölgesel hegemonyalarını arttırmak (Aktarılan, Mearshimer, 2001; Aktaran, Layne, 2012: 4) ve mevcut sistemleri zayıflatmak amacıyla olacakları (Bkz. Cooley ve Nexon, 2020: 140-148) argümanından hareketle Üçüncü Dünya'nın ABD düzenine meydan okuması hiçbir sempati duymadığı Doğu Blokunu güçlendirirken Batı Blokunu ise zayıflattı (Oran, 2002: 659-660). Bu ülkeler mevcut sistemden memnun değildi bu nedenle ABD ve Batı karşısına rakip olarak ortaya çıktı. Mevcut sistemden memnun olmayan güçler (büyük) rakiplere dönüşür (Wolhforth 2009: 28).²⁷⁴ Üçüncü Dünya ülkeleri Batı blokunun kapitalist, Doğu blokunun ise komünist ekonomik sistemine dâhil olmayı sömürgecilğe tekrar boyun eğmek şeklinde yorumlamaktaydı (Armaoğlu, 2004: 630). Bu nedenle bu ülkeler yeni bir ekonomik dünya düzeni oluşturulması gerektiği inancından hareketle 1973 OPEC krizi ile ABD ve gelişmiş ülkelerin/Batı'nın yazdığı uluslararası ticaret kurallarını yeniden yazmaya yöneldi

²⁷³ Üçüncü Dünya ülkeleri yeni bir devletler gruplaşmasını oluşturmaya başladıklarının ilk işaretini 1955 Nisan ayında Endonezya'nın Bandung şehrinde yapılan "Bandung Konferansı" ile verdi. Bu konferansın toplanmasına Hollanda'nın sömürgeci olan ve 1949 'da bağımsızlığını kazanan Endonezya öncülük etti. Bu konferansın amacı bağımsızlığını yeni kazanmış olan devletlerin büyük güçler karşısındaki varlığını korumak için dayanışmaya girmesini sağlamaktır. Ancak bu toplantıya katılan devletlerin siyasi bakımdan sahip oldukları farklı yapılar nedeniyle Batı ve Doğu blokları karşısında yer alabilecek bir yapıyı oluşturmalarını engellemiştir. Buna rağmen bu konferans yeni bir hareketin başladığını ortaya koymuştur. Bu toplantı böylece uluslararası alanda "Bağılantısızlık" hareketinin ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır. (Armaoğlu, 2004: 624-625).

²⁷⁴ Yeni güçler mevcut ittifaklara dâhil olmak, olmamak (Deutch ve Singer, 1962: 395, 403) ve potansiyel patron adayı olmak şeklinde üç tercih arasında seçim yapar (Layne, 1993: 9). Yükselen güçlerin tercihini belirleyecek olan şey ise dış politika önceliklerinin, amaç ve niyetlerinin ne olduğudur. Karar kıldıkları tercih ise otonomi arttırmak isteyen tabi devletlerin akıbetini belirleme aşamasında önemlidir (Ikenberry, 2011: 27; 2015:2; 2018b:17, 21; Ebert ve Flesmes, 2018: 38).

(Aydın, 1994: 106; 2000: 116).²⁷⁵ Mevcut düzenlerden memnun olmayan güçler bu düzenlerin mimarisine ya da alt yapısına meydan okuyabilir, kendi değerlerini, kural ve normlarını temel alan alternatif bir düzen kurma çabasına yönelebirlirler (Cooley ve Nexon, 2020: 57).

Üçüncü Dünya ülkeleri Batılı düzenin ekonomik sisteminin yanı sıra siyasal düzenini de eşitsiz olarak görmekteydi. Bu nedenle bu ülkeler 1955'te Bandung Konferansında bir araya gelerek "Bağılantısızlık Hareketi" adı altında Batı'ya alternatif bir siyasal hareket oluşturdu. Bu hareket 1960'larda siyasi gücünü BM gibi uluslararası platformlarda arttırdı (Oran, 2002: 660). Bu hareketin siyasi gücünün artması ise Batı hiyerarşisinin BM içerisindeki siyasi eşsizliğini sarstı (Aydın, 1994: 106).²⁷⁶ Bağılantısızların siyasi etkisi özellikle BM Genel Kurulu'nda hissedildi. Bu ülkeler BM Genel Kurulu'ndan büyük güçlerin politikalarını ve bloklar arasındaki dengeyi etkileyebilecek olan kararlar çıkarılmasını sağladılar (Armaoğlu, 2004: 630). Bu bağlamda, Üçüncü Dünya'nın yükselişi uluslararası alandaki güç dengesini Batı düzeni aleyhine (geçici süreliğine olsa da) etkiledi.

Bağılantısızlık Hareketinin, Batı hiyerarşisine antipati duymasının ve bu düzene karşı meydan okumasının önemli bir nedeni bu hareketi oluşturan devletlerden birçoğunun (Örneğin; Mısır, Hindistan) Batılı devletler ile geçmişte edindiği sömürgecilik deneyiminden kaynaklanmaktaydı. Çalışmanın ikinci kısmında değindiğimiz üzere tarihsel deneyim devletlerin dış politika oluşum sürecini ve ittifak tercihlerini etkiler. Üçüncü Dünya'nın Batı ile arasındaki sömürge deneyimi böylece bu ülkelerin "iki bloktan birine dâhil olmayı" yeni bir sömürgeciliğe boyun eğmek olarak değerlendirmelerine yol açtı. Bu nedenle bu ülkeler hiçbir bloka bağlı olamayan bağımsız-tarafsız bir dış politika benimsedi (Armaoğlu, 2004: 630).

²⁷⁵ Ayrıca bkz. (Lake, 2012; 2013b: 19-20; Clark, 1989: 38-39).

²⁷⁶ Wohlforth (2009: 30, 37, 39-41), yükselen yeni güçlerin statüko yanlısı veya revizyonist mi olacaklarını materyal kapasiteleri ve sistemdeki güç dağılımının belirleyeceğini belirtmektedir. Yükselen yeni güçler ve hegemon arasındaki güç dağılımındaki asimetri fark hegemonun lehine (hegemon hala sistemdeki en güçlü devlet ise) ise prestij amaçlı meydan okuma olasılığı oldukça düşüktür. Güç dağılımının hegemonun aleyhine olduğu iki ve çok kutuplu sistem gibi belirsiz hiyerarşilerde (başat güçler ve ikincil devletler arası güç asimetrisinin yüksek olmadığı) ise statü ve prestij amaçlı meydan okuma ve çatışmaların ortaya çıkma olasılığı yüksektir. Fakat istikrarlı hiyerarşilerde (hegemon ve ikincil devletler arası güç asimetrisinin en yüksek olduğu tek kutuplu sistem) prestij amaçlı meydan okuma ihtimali düşüktür. Deutch ve Singer (1962: 394), alternatif patron ve partnerlerin olmadığı sistemlerin (tek kutuplu) daha istikrarsız olduğunu belirtmektedir.

Bu hareket 1955 Bandung Konferansından sonra Yugoslavya Başbakanı Mareşal Tito ve Mısır Başkanı Nehru'nun öncülüğünde belirli aralıklar ile toplandı. Bu toplantılardan biri olan 1961 Belgrad Konferansında ortak bir bildiri yayınlayan bu ülkeler sömürgeciliğe karşı olduklarını ve sömürge altında olan devletlerin bağımsızlık hareketlerini destekleyeceklerini deklare etti. Bildirinin devamında bu ülkeler tam bir silahsızlanma sağlanması için nükleer silahların yasaklanması gerektiği ve uluslararası alanda yaşanan gelişmelerden duydukları endişeye de yer verdiler. Bağlantısızlar 1960'lar (1964 Kahire Konferansı) ve 1970'lerde (1970 Zambiya Konferansı) gerçekleştirdikleri diğer toplantılarda bu isteklerini yineledi ve Batı düzenine yönelik eleştirisini sürdürdü (Armaoğlu, 2004: 625-627; Singham ve Hune, 1986: 23; Oran, 2002: 659-660).

Bu hareketin uluslararası platformlarda elde ettiği siyasi güç Türkiye'nin de dikkatini çekti. Ancak Türkiye ve Bağlantısızlar arasında Bandung Konferansında yaşanan deneyim (Türkiye, Bağlantısızlık hareketini eleştirmişti)²⁷⁷ ve Türkiye'nin Batı düzeni içerisindeki konumu bu hareketi oluşturan ülkelerin Türkiye'ye yönelik politikalarını şekillendirme aşamasını etkiledi. Bu etki özellikle bu ülkelerin Türkiye'nin Kıbrıs politikasına yönelik tutumlarında hissedildi. İlk olarak bu hareketin liderleri 1964'te Kıbrıs Rumları ve Türkleri arasında çatışmalar başladığı sırada Kahire'de bir araya geldiler. Bu toplantı sonunda yayınlanan ortak bildiride Bağlantısızlar hiçbir devletin Kıbrıs'ın geleceğini belirleme hakkına sahip olmadığı (Kösebalaban, 2014: 195), Kıbrıs'a self-determinasyon hakkının tanınması ve devletlerin birbirilerinin içişlerine karışmaması gerektiği ifadesine yer verdi (Armaoğlu, 2004: 626). Bildirinin yanı sıra bu konferansta Kıbrıs'a dair yapılan oylama sırasında Türkiye'ye gelen destek Cezayir ile sınırlı kaldı. Bu oylama ile Batı düzeni ile kurduğu ilişkinin Müslüman, Arap, Asya ve Afrika ülkeleri ile ilişkilerinde ne tür maliyetlere yol açabileceğini tecrübe eden Ankara bu ülkelerden Kıbrıs konusunda siyasi destek arayışına yöneldi. Johnson mektubu ve 1964 Kahire oylamasının etkisiyle dönemin Başbakanı İsmet İnönü Ocak 1965'te bu ülkelerden bir kısmına (Mısır, Suudi Arabistan, Ürdün, Irak ve Suriye) heyetler

²⁷⁷ Türkiye, 1955 Bandung konferansına katılmayı istememesine karşın, ABD'nin isteği doğrultusunda bu konferansa katıldı. Toplantı sırasında Ankara'nın Bağlantısızlara Doğu Blokuna mesafeli olması konusunda verdiği mesaj ve tarafsızlık politikasını eleştiren ifadeleri 1965'te BM'de gerçekleştirilen Kıbrıs oylamasında önemli bir maliyete yol açtı (Aydın, 1994: 104).

gönderdi. Bu heyetlerin görevi Ankara'nın Kıbrıs politikasını bu ülkelere anlatmak olarak belirlenmişti (Kösebalaban, 2014: 195-196).

1965'te BM'de yapılan Kıbrıs oturumu Türkiye'yi Üçüncü Dünya ülkelerinden Kıbrıs'a destek arayışına yönelten en önemli gelişme oldu. Bu oturum sırasında Üçüncü Dünya ülkelerinden Türkiye'nin Kıbrıs politikasına gelen destek ABD, Pakistan, Libya, Afganistan, Arnavutluk ve İran ile sınırlı kaldı. 14 Arap ülkesi ise oyunu Türkiye'nin Kıbrıs politikası aleyhine kullandı. Kıbrıs Rum tarafının politikasını destekleyen bu ülkeler aynı zamanda Türkiye'nin politikasına eleştiride bulundular (Fırat, 2002: 731-732; Armaoğlu, 2004: 846).²⁷⁸ ABD düzeninde yer almanın avantajların yanı sıra önemli maliyetleri de beraberinde getirebileceğini açıkça ortaya koyan bu oylama Türkiye'nin Bağlantısızlara yönelik politikasında revizyon ihtiyacını üç bakımdan hissettirdi (H1c). Hiyerarşide yer almak devletlere faydanın yanı sıra maliyetler de getirebilir (Lake, 1996: 10; 2011: 12-13; 2013: 74-90; 2017: 371).²⁷⁹

Birincisi, 65 oylamasında Suriye, Mısır ve Lübnan Türkiye'nin Kıbrıs politikasına çekimser kalmalarına karşın Kıbrıs'a yönelik siyasi desteğin Müslüman dünyadan geleceği düşüncesi yerleşti. Bu düşünce Ankara'nın Müslüman dünya ve Bağlantısızlarla yönelik politikasını revize etmesinde itici bir güç oldu. Bu oylamanın ertesinde yapılan TBMM özel oturumu bu bağlamda önemliydi. Bu oturum Türkiye dış politikasının prensip ve uygulamalarının gözden geçirilmesi amacıyla yapıldı ve oturum sırasında üzerinde en fazla durulan konu Türkiye'nin, Ortadoğu'ya yönelik politikasında değişime gidilmesi gerektiğine dair oldu (Yavuz ve Khan, 1992: 75). Özel oturumun yanı sıra 1965'te iktidara gelen Adalet Partisi hükümet programında Arap-İsrail meselelerinde Arap tarafına destek verileceği ifadesine yer verildi (Armaoğlu, 2004: 846).

Türkiye dış politikasında 1964-75 döneminde Üçüncü Dünya'ya yönelik yapılan diğer yeni düzenlemelerden öne çıkanlar şunlar oldu: 1967 Arap-İsrail savaşı sırasında ABD'nin, İsrail'e yardım götürmek amacıyla Türkiye üslerini kullanma talebi geri çevrildi (Armaoğlu, 2004: 847). Ankara, aynı yıl bu savaşa dair görüşmeler yapmak için toplanan BM'de yapılan oylamada oyunu ilk kez ABD'den farklı olarak İsrail'den

²⁷⁸ Ayrıca bkz. (Bölükbaşı, 1998: 419; Yavuz ve Khan, 1992: 75).

²⁷⁹ Hiyerarşinin yol açabileceği maliyetler için ayrıca bkz. (Rothstein, 1968: 47, 259; Handel, 1981: 148).

değil Arap devletlerinden yana kullandı²⁸⁰ (Turan, 2012: 72; Aydın, 1994: 119).²⁸¹ Türkiye'nin kullandığı bu oy Arap Dünyasında sempatiyle karşılandı (Kösebalaban, 2014: 205). Türkiye 1969 Mescidi Aksa'da çıkan yangın sonrası aynı yıl 22-25 Eylülde Fas'ın başkenti Rabat'ta yapılan İslam Konferansı zirvesine katıldı (Uslu, 2009: 483). Bu gelişme Türkiye dış politikasında 50'lerden farklı olarak Üçüncü Dünya ülkelerine yönelik nasıl bir değişime gidildiğini ortaya koyması bakımından önemliydi. Bir başka ifadeyle, Türkiye'nin bu konferansa katılması bu ülkeler ile münasebetlerini Arap-İsrail meselelerinin yanı sıra konferanslar üzerinden de sürdürmek isteğinde olduğunu ortaya koymaktaydı (Armaoğlu, 2004: 847-848). Bu önemli gelişmeyi sırasıyla Ankara'nın 1973 Arap-İsrail Savaşı sırasında Araplara verdiği destek, bu savaş sırasında ABD'nin (İsrail'e yardım götürmek için) üs kullanma talebini geri çevirirken Araplara yardım götürmek amacıyla üslerini SSCB kullanımına açması (Kösebalaban, 2014: 219), 1975 BM Genel Kurulunda Siyonizm'in ırkçılık olduğu şeklindeki karara olumlu oy kullanması, 1975'te Filistin Kurtuluş Örgütü'nü (FKÖ) Filistin'in yasal temsilcisi olarak tanınması ve FKÖ'nün Ankara'da büro açmasına izin vermesi takip etti (Balcı, 2017: 176; Kösebalaban, 2014: 220). Türkiye'nin 1964-75 döneminde genelde Üçüncü Dünya-Ortadoğu ülkelerine özelde ise İsrail'e yönelik gittiği politika değişikliği iki önemli fayda getirdi. Türkiye 1973 OPEC ambargosundan muaf tutuldu (Balcı, 2017: 176; Kösebalaban, 2014: 220) ve bu ülkelerden kredi ve ekonomik yardım alma imkânı elde etti (H1c). Söz konusu iki fayda Ankara'nın, bu dönemde ABD karşısındaki ekonomik özerkliğini görece olarak arttırdı.

1965 oylamasının hiyerarşiye dair Ankara üzerindeki ikinci öğretici etkisi başat güç ile çıkarlar çatıştığında devletlerin siyasi destek bakımından uluslararası platformlarda nasıl yalnız bırakılabileceğine dair oldu. Son olarak, 65 oylaması güç ve karar verme merkezinin artık sistemin iki süper gücünün elinde olmadığını bu karar merkezinde Üçüncü Dünya'nın (BM) etkisinin ne denli arttığını ortaya koydu (Bölükbaşı, 1998: 419). Yeni bölgesel ve ya küresel güçlerin yükselmesi sadece materyal kapasitenin dağılımını etkilemez aynı zamanda karar verme mekanizmasında da değişime yol açar.

²⁸⁰ Başat güçler ve ikincil devletler arasında uluslararası platformlarda kullanılan oylar arasındaki farkın açılması muktedi devletlerin dış politikada otonomi arayışında olduğunu gösterir (Lake, 2009a).

²⁸¹ Türkiye oyunu İsrail'in 1967 savaşında işgal ettiği Arap topraklarını bu devletlere geri vermesinden yana kullandı. Oylama hakkında bilgi için ayrıca bkz. (Yavuz ve Khan, 1992: 76; Uslu, 2009: 483).

Örneğin; iki kutuplu sistemde yükselen güçler güç dengesinin yanı sıra karar alma mekanizmasının da artık iki süper gücün tekelinde olmadığına işaret eder (James ve Brecher ve 1988: 32-33, 38; Deutch ve Singer 1962: 396).²⁸²

Kıbrıs'a siyasi desteğin yanı sıra, alternatif borç ve ekonomik kaynak bulmaya yönelik ihtiyaç Türkiye'yi 60'lar ve 70'lerde Üçüncü Dünya ile ilişki kurma olanağı aramaya yönelten bir diğer nedendi (H1c). Üçüncü Dünya ülkeleri Batı'ya yönelik meydan okumasını siyasi alan (Bağılantısızlık Hareketi) ile sınırlı tutmadı. Bu ülkeler 1964'te Grup 77 (G 77) adı altında ekonomik bir grup kurarak Washington Konsensüsüne/kapitalist ekonomik dünya düzenine meydan okudu. 77'ler Grubu'nu oluşturan ülkelerden birçoğunun Ortadoğu'nun petrol zengini ülkeleri olması G77'nin Batı'ya meydan okumasını olanaklı kılan önemli bir etkendi. Teorik önerme, kendi ihtiyaç ve gelişimlerini sağlayacak düzeyde özel/kıymetli ekonomik kaynaklara sahip olan devletlerin hegemonik güce ya da düzene meydan okumalarının bu kaynaklara sahip olmayanlara kıyasla daha olanaklı olduğunu belirtmektedir. Üstelik sahip oldukları özel kaynaklar bu devletlerin meydan okumalarının önemli sonuçlara yol açmasına neden olabilir (Hinnebush, 2011: 230, 231-233; Whitaker, 2012). Bu önermeden hareketle G 77'nin detant döneminde Bretton Woods sistemine yönelik gerçekleştirdiği ekonomik meydan okuma (başarısızlıkla sonuçlanmasına karşın) ABD'nin dünya ekonomisindeki başat konumunu geçici süreliğine de olsa sarstı. ABD'nin görece güç kaybı ise ABD ve Batılı devletler arasında 50'lerde imzalanmış olan sosyal sözleşmelerin revize edilmesine yol açtı (Lake, 2013b: 19-20; Clark, 1989: 20, 38-39). G 77 grubunu oluşturan devletlerden bir kısmının petrol üreticisi devletler olması bu grubun ABD'ye yönelik gerçekleştirdiği meydan okumanın etkili bir sonuca yol açmasını sağlayan önemli bir dinamikti. Petrol zengini bu ülkeler 1973'te ABD ve Batılı devletlere petrol ambargosu uyguladı. Bu yaptırım petrol ihracatının yüzde 70'ni Ortadoğu'dan sağlayan Batılı devletleri ve ABD'yi ekonomik açıdan zorladı (Hinnebush, 2011: 233). Batılı devletlerden bir kısmı ambargo sonrası dönemde bu ülkeler ile ekonomik ilişki kurmanın olanağını aramaya yöneldi.

²⁸² Konuya ilişkin daha fazla bilgi için ayrıca bkz. (Walt, 1997: 162-163; 1998/99: 5; Hinnebush, 2011: 240; Rosecrance, 1966: 317-320).

1973 Petrol Şoku ekonomik bağlamda Türkiye'yi Batılı devletlere kıyasla daha az etkilemekle birlikte (çünkü Türkiye bu ambargodan muaf tutuldu) Ankara'yı iki nedenden dolayı petrol üreticisi ülkeler ile ekonomik ilişkilerini çeşitlendirme çabasına yöneltti (H1c). Birincisi, 1973 petrol ambargosu ham petrol fiyatını arttırdı. Bu artış Türkiye'yi petrolü kredili alma seçeneğine zorladı. Şöyle ki bu şok Türkiye'nin 1972'de 300 milyon dolar olan ham petrol faturasını yaklaşık olarak ikiye katladı. Türkiye bu faturayı karşılayacak düzeyde maddi kaynağa ve dövizde sahip değildi. Döviz ve maddi kaynak yetersizliği karşısında Türkiye 1973'ten sonra petrolü Arap ülkelerinden kredi ile almaya başladı. 1977'de artan enflasyon rakamları Türkiye'yi kredi ile petrol almaya daha fazla zorladı (Armaoğlu, 2004: 849-850). İkincisi, G 77 ülkeleri yeni marketler kurdu. Bu marketlerin sunduğu yeni ticari fırsatlar (Gause III, 1999: 20) Türkiye'yi bu ülkeler ile ekonomik ilişkilerini çeşitlendirme arayışına yöneltti (Aydın, 1994: 119). Üçüncüsü, G 77'nin petrol zengini olan ülkeleri 1973 Petrol Şokundan kısa bir süre sonra uluslararası bankalar aracılığıyla faiz oranı Batı'ya kıyasla daha düşük ve geri ödemesi de daha uzun vadeli olan kredi ve borç alma olanağını sundu. Türkiye bu ülkelerin sağladığı kredi ve borçlara başvurdu. 1973 Petrol Şokunun Ankara'ya yaptığı üç etki Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik politikasında bir dizi değişikliklere yol açtı. 1973'ten sonra bu ülkelerin Türkiye'nin toplam ticaretindeki payının artmaya başlaması, Türkiye'nin 1975'te Cidde'de toplanan İslam Konferansı Örgütüne (İKÖ) katılması (Balcı, 2017: 175) ve 1978 Camp-David Anlaşması'na Arap devletleriyle benzer bir tepki vermesi (bu anlaşmayı tanımadığını açıkladı) bu değişikliklerden öne çıkanlardı (Armaoğlu, 2004: 850).

Detant döneminin etkisiyle 1960'lar ve 1970'lerde döneminde Doğu ve Batı blokları içerisinde blok patronlarına yönelik ortaya çıkan meydan okumalar bu dönem Türkiye-dış politikasının seyrini etkileyen bir diğer sistemik gelişme oldu (H1c). Bu sistemik değişim genelde Türkiye-ABD ilişkilerini özelde ise Türkiye dış politikasını iki bakımdan etkiledi. Birincisi, Batı içerisinde ABD ve NATO'ya karşı yönelen meydan okumalar ABD'nin ekonomideki başat rolünü görece olarak sarstı. Batı blokunun önemli bir gücü olan Fransa'nın, 1967'de NATO'nun askeri kanadından ayrılarak ve ABD hazinesinden büyük miktarda altın satın alarak ABD'ye ve kapitalist düzene yönelik gerçekleştirdiği meydan okuma bir taraftan Bretton Woods sistemini zayıflatırken diğer taraftan da bu düzen içerisinde yeni meydan okumalara yol açtı (Clark, 1989: 173-174;

Brooks ve Wohlforth, 2005: 75; Aydın, 1994: 106). ABD ekonomik gücünün görece zayıflamasının etkisiyle 1967'den sonra Türkiye'ye yaptığı yardım miktarını 50'lere kıyasla azalttı. Türkiye azalan ABD yardımlarını telafi etmek için Bretton Woods sistemi zayıfladığı sırada Batı Bloku içerisinde yükselen yeni ekonomik güçler (Almanya, Japonya ve AET) ile ekonomik ilişkilerini çeşitlendirdi. Ankara'nın bu ülkeler ile geliştirdiği ekonomi temelli ilişki ABD karşısındaki ekonomik özerkliğini görece arttırdı. Bir düzeni güçlü kılan bu düzen liderinin sahip olduğu materyal kapasite üstünlüğü (Goh, 2013: 9) ve bu düzende yer alan büyük güçlerin sayısı ve bu düzeni oluşturan kurum, kural ve normlarının geniş kitleler tarafından benimsenmesidir (Clark, 2011: 8-10; Cooley ve Nexon, 2020: 49; Lake, 2018: 9). Blok içerisinde yükselen meydan okumalar ise düzeni güçlü kılan bu üç özelliği sarsar/zayıflatır ve başat gücün hedeflerini gerçekleştirmesini zorlaştırır (Lake, 2018: 10). Teorik önermeden hareketle Soğuk Savaşın erken döneminde ABD düzenini güçlü kılan iki etkenden ilki üstün materyal kapasitesi diğeri ise bu düzende yer alan Almanya, Fransa ve Japonya gibi büyük güçlerdi (Cooley ve Nexon, 2020: 49; Ikenberry, 2008: 24-26). Dolayısıyla bu güçlerin 1960'lar ve 1970'lerde ABD'ye yönelik gerçekleştirdiği ekonomik meydan okuma ABD düzenini içeriden zayıflatı ve bu durum Türkiye-ABD ilişkilerinin genel seyrini etkiledi.

Detant döneminde blok içi meydan okumaların Türkiye dış politikasına yaptığı ikinci etki ise Doğu Blokundan geldi. Detant döneminin erken safhasında Doğu bloku içerisinde Romanya, Yugoslavya, Polonya ve Macaristan'ın öncülüğünde Moskova'ya yönelen meydan okumalar²⁸³ uluslararası alanda görece bir özgürlük atmosferi oluşturdu. Bu atmosfer Türkiye'yi iki açıdan etkiledi. Birincisi, bu meydan okumalar karşısında o güne dek pozitif dengeleme stratejisini ön plana çıkaran ABD ve SSCB negatif dengeleme stratejisi izlemeye yöneldi. Bu strateji doğrultusunda iki blok patronu birbirinin gücünü askeri yöntemlerden ziyade yumuşak dengeleme yöntemleri üzerinden zayıflatmaya çalıştı. İki süper güç karşı bloğun devletlerini bloklarından yabancılaştırmak için yardım etmek üzerinden cezbetmeye çalıştı. Örneğin; ABD

²⁸³ Wohlforth (2009: 30, 37, 39-41), güç dağılımının başat gücün aleyhine olduğu iki ve çok kutuplu sistem gibi belirsiz hiyerarşilerde (başat güçler ve ikincil devletler arası güç asimetrisinin yüksek olmadığı sistemler) statü ve prestij amaçlı meydan okuma ve çatışma olasılığının yüksek olduğunu belirtmektedir.

Moskova'ya meydan okuyan Polonya, Macaristan ve Yugoslavya'yı finanse etti (Oran, 2002: 658). Benzer şekilde, Türkiye SSCB'nin bu ortamda Batı'ya kıyasla geri ödemesi daha uzun ve faizi daha düşük sunduğu ekonomik borç ve kredilere başvurdu. Rakip blok patronları birbirinin hegemonyasını zayıflatmak için karşı blokun müttefiklerini yardım yapmak üzerinden cezbetmeye çalışır. Böylece rakip blok patronu karşı blok patronunun gücünü zayıflatmak üzerinden kendi hegemonyasına güç katar (He, 2012; 167-168, 171). İkincisi, iki blok içerisinde yükselen meydan okumalar devletlerin blok patronları ile her daim ortak politikalar izlemeyebileceğini ortaya koydu (Brooks ve Wohlforth, 2005: 75).

Kısaca özetlemek gerekirse, ABD'nin görece güç kaybettiği ve Ankara-Washington arasında bir dizi krizler yaşandığı sırada yükselen bu güçler Türkiye açısından bir denge gücü oluşturdu (H3c). Ancak Türkiye detant döneminde yükselen bu güçleri ABD merkezli Batı düzeninden bir çıkış seçeneği olarak görmedi. Bu durum ABD'nin söz konusu dönemde görece olarak güç kaybetmesine karşın halen sistemin en güçlü devleti olarak kalmaya devam etmesinden kaynaklandı. Örneğin; 1960'ta dünya genelindeki Gayri Safi Yurt Dışı Hasılanın (GSYİH) %26'sını karşılayan ABD, 1980'e gelindiğinde bu oranın %22'lik kısmını hala tek başına üretmekteydi (Pape, 2005: 18). Bir sistemde her ne kadar birden fazla büyük güç bulunsun da bu sistemde (çok kutuplu) yine tek bir devlet diğerlerine kıyasla üstün güce sahip olur (Pape, 2005: 11). Bununla birlikte iki kutuplu sistemde ikincil devletler ve başat güçler arasındaki asimetrik fark oldukça yüksek olduğu için yükselen meydan okumalar sistemi değiştirecek düzeyde olmaz (Bkz. Wohlforth, 2009). Bu nedenle alternatif güçler yükselse dahi bu güçler mevcut düzen(ler)in ekolojisini (yapısını) kökten değiştirmedikleri sürece muktedi devletler blok değişikliğine yönelmez (Cooley ve Nexon, 2020: 73).

Benzer şekilde 1960'lar ve 1970'lerdeki görece güç kaybı ABD'nin uluslararası hiyerarşideki siyasi, para, yardım ve askeri üstünlüğünü de kaybetmesiyle sonuçlanmadı. Örneğin; dolar 1973 Bretton Woods sisteminin zayıflaması ve aynı yıl ortaya çıkan petrol şoku nedeniyle görece bir değer kaybına uğradı ancak uluslararası ticarete en fazla kullanılan para birimi olarak kalmaya devam etti. Benzer şekilde SSCB detant döneminde ABD'nin dış yardım tekeli sarsmaya yöneldiyse de bu dönemde ABD en fazla dış yardım yapan ülkeydi. Bunun yanı sıra ABD bu dönemde

NATO hiyerarşisi içerisindeki “eşitler arasında birinci olma” konumunu korumaya devam etti. Hegemon devletin gücünün gerilemesi güvenlik ve ekonomi hiyerarşisindeki başat pozisyonunu kaybettiği anlamına gelmez. Hegemon güç ortak tehditleri ve rakip ya da potansiyel patron adaylarını hala dengeleyebilecek bir güçtedir. Bu nedenle bu gücün liderliğindeki düzende bulunan devletler başat gücü güvenlik hamisi olarak görmeye devam ederler, düzenden çıkmak yerine rakip ya da yükselen güçleri başat güce olan bağımlılıklarını dengeleme aşamasında bir fırsat olarak değerlendirmeyi tercih ederler (Ikenberry, 2011: 7, 139).

Batı-dışı ülkelerden sağlanan ekonomik girdinin mali sorunları çözmenin gerisinde kalması ayrıca önemliydi. Bu gelişme Ankara’yı IMF ve Batı’nın yardımlarına tekrar başvurmaya yöneltti (Bkz. Balcı, 2017). Örneğin; 1979’a gelindiğinde Ankara’nın dış borcu 19 milyar dolar iken enflasyon yüzde 70’in üzerine çıktı. Demirel liderliğindeki İkinci Milli Cephe koalisyon hükümetinin 1979’da ABD ile Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (SEİA) imzalaması ekonomideki bu olumsuz gidişatı durdurma isteğinin bir sonucu olarak gelişti. Bu anlaşma ile ABD gelecek beş yıl içerisinde Türkiye’ye iki buçuk milyar dolarlık yardımda bulunmayı kabul etti (Kösebalaban, 2014: 218).²⁸⁴

Dolayısıyla söz konusu dönemde yükselen yeni güçler ve ABD arasındaki güç asimetrisinde ABD’nin avantajlı tarafta yer alıyor olması Türkiye’nin 1964-75 döneminde ABD’ye yönelik meydan okumasını dış politika otonomisini genişletmek ile sınırlı tutmasını sağlayan bir diğer faktördü (H1c). Bu nedenle Türkiye bu dönemde yükselen yeni güçleri ABD’nin siyasi, ekonomik ve askeri ekipmanlarına duyduğu ihtiyacı dengelemek ve ABD ile arasındaki mevcut ikili anlaşmaları (örneğin; 1969 OSİA) kendi yetkilerini arttırmak aşamasında bir denge gücü olarak gördü. Materyal kapasitesi görece zayıf olan devletlerin alternatif ekonomik, askeri ve ya siyasi güçler ile ilişki kurma isteği bu devletlerin daha fazla gelişme, yardım kaynaklarını çeşitlendirme ve ya mevcut sosyal sözleşmeleri revize etme isteklerinden (daha iyi bir sözleşme isteği) kaynaklanabilir. Bu devletlerin genellikle başat güç ile ilişkilerini sonlandırmak ya da düzenden çıkmak şeklinde niyetleri yoktur. Bu devletler yükselen

²⁸⁴ Bu anlaşmada Ankara söz konusu yardımı almak için yirmi altı adet üssünü ABD kullanımına açmayı kabul etti (Kösebalaban, 2014: 218).

alternatif güçlerin söz konusu isteklerine cevap verebileceğini düşünebilirler ya da bu isteklerini başat güce kabul ettirmek için yeni güçleri düzenden bir çıkış tehdidi olarak kullanabilirler. Bununla birlikte yükselen yeni güçler muktedi devletlerde bir güvenlik ikilemi oluşturabilir. Örneğin bu devletler ihtiyaçlarının başat güç tarafından sağlanıp sağlanmayacağı konusunda bir ikileme girebilir. Potansiyel tedarikçiler bu aşamada gelecekteki değişimler için önlem olarak görülür (Cooley ve Nexon, 2020: 70).

Sonuç olarak, Türkiye'nin detant döneminde Batı-dışı ülkelerle geliştirdiği ilişkiler Kıbrıs'a siyasi destek ve alternatif ekonomik yardım sağlamanın ötesine geçmedi. Örneğin; 1977'de Türkiye'nin SSCB'den silah satın alacağı konusu gündeme taşınsa da (Tellal, 2002: 780) Ankara böyle bir girişimde bulunmadı (Uslu, 2009: 484). Türkiye'nin SSCB ile ilişkilerini ekonomi ve Kıbrıs'a siyasi destek ile sınırlı tutmasının bir diğer nedeni ise bu dönemde SSCB'ye yönelik tehdit algısı 50'lere kıyasla azalmış olmasına karşın, halen SSCB'den tehdit algılamaya devam etmekteydi. Başat gücün görece olarak güç kaybetmesi muktedi devletlerin meydan okumalarına yol açsa da her muktedi devlet bu durumda meydan okumayı tercih etmeyebilir. Örneğin; büyük bir güçten bekasına yönelik tehdit alan bir devlet hegemon görece olarak güç kaybetse de meydan okumaz (Balcı, 2020: 1, 9-12). Benzer şekilde, Türkiye detant döneminde Batı-dışı oluşumlu askeri ve ekonomik bir örgütte de yer almadı. Türkiye'nin Batı-dışı devletler ile ilişkileri daha çok ekonomi temelli oldu (Turan, 2012: 72). Kısacası, Türkiye detant döneminin sunduğu sistemik olanaklar dâhilinde (H1b/h1c) Batı bloğundaki yükümlülüklerinden vazgeçmeden SSCB, Doğu bloğu ülkeleri, gelişmekte olan ülkeler ve İslam dünyası ile ilişkilerini çeşitlendirdi (Eşel, 2017: 413; Adamson, 2001: 296). Bir başka ifadeyle Ankara, 1964-75 döneminde sürdürdüğü çok yönlü dış politika ile (Batı ile ilişkilerini sonlandırmadan) Batı düzenine bağlı kalarak alternatif güvenlik ve refah kaynaklarını çeşitlendirmeyi hedefledi (Yavuz ve Khan, 1992: 75).

BÖLÜM IV: TÜRKİYE’NİN OTONOMİ ARAYIŞININ ABD PRATİKLERİNDEN KAYNAKLANAN NEDENLERİ (1964-1975)

1964-75 döneminde Türkiye-ABD ilişkilerinin bir dizi krizlere neden tanıklık ettiğini açıklamak için bu dönemde ABD’nin Türkiye’ye yönelik olan politika ve eylem pratiklerine de bakmak gerekmektedir (H2). 1962’de Küba Olayı ile başlayan ve kabaca on beş yıllık bir döneme yayılan bu süre zarfında ABD devlet ve sistem düzeyinden kaynaklanan nedenler ile 50’lere kıyasla Türkiye’nin güvenlik çıkarlarını daha az dikkate alan kimi zaman da riske atan üç pratikte bulundu. Bu eylemlerden ilki otoritenin suiistimal edilmesi (H2a) ikincisi, Ankara’nın ABD tarafından güvenlik çıkarları aleyhine bir dizi politik tercihlere zorlanması (H2b), üçüncüsü ise 50’lere kıyasla Türkiye’ye yapılan ABD yardımlarının bu dönemde görece olarak azaltılması oldu (H2c). ABD’nin söz konusu üç eyleme hangi olaylarda, ne zaman ve neden yöneldiğini çalışmanın bu bölümü üç kısım üzerinden ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu amaçla bu bölümde çalışmanın teorik kısmında patron devlet kaynaklı nedenlere dair oluşturulan H2a (otoritenin suiistimal edilmesi), H2b (başat gücün muktedi devleti çıkarları aleyhine politik tercihlere zorlaması) ve H2c (başat gücün tedarikçi isteğinin ve yeteneğinin zayıflaması) alt hipotezleri sırasıyla Türkiye vakasına uyarlanacaktır.

Tablo 7: Muktedi Devletleri Otonomi Arayışına Yöneltilme Potansiyeli Yüksek Olan Başat Güç Kaynaklı Üç Hipotez

Başat Güç kaynaklı nedenler (H2)	H2a: Hegemonik güç otoritesinin amacı ve sınırlarını aşarsa otoritesine karşı meydan okumalar yükselebilir.
	H2b: Hegemonik güç tarafından ekonomik, askeri ve siyasi çıkarları aleyhine politik tercihlere zorlanan devletlerin meydan okuma ihtimali yüksektir.
	H2c: Başat gücün muktedi devletlerin temel ihtiyaçlarını (ekonomik, askeri vb.) karşılama isteği azalır ve yeteneği zayıflar ise otoritesine karşı meydan okumaların ortaya çıkma ihtimali yüksektir.

4.1. Otoritenin Suiistimal Edilmesi

1964 Johnson mektubu Türkiye-ABD ilişkilerinde ilk önemli krize yol açtı. Ankara bu mektuptan kısa bir süre sonra dış politika otonomisini arttıracak olan bir dizi politikaları

hayata geçirmeye başladı. Bu mektup Türkiye-ABD arasında 1950'lerde oldukça sorunsuz ilerleyen hiyerarşik ilişkiyi sarsacak düzeyde bir krize neden dönüştü? Bu soru kadar önemli olmakla birlikte, bu mektup neden Türkiye dış politikasında değişim ihtiyacını hissettirdi?

Bu soruların yanıtlarını ortaya koymak için öncelikle ABD'nin, 1960'ların ilk çeyreğinden itibaren Türkiye'nin güvenlik çıkarlarını koruması karşılığında kendisine tanıdığı yetkiyi suiistimal ettiği üç gelişmeye (H2a) değinmek gerekmektedir. Bu olaylar sırasıyla 1962 Küba olayı, 1960'larda Türkiye üs ve tesislerinin amaç dışı kullanılması ve Türkiye'de bulunan Amerikan askeri personelinin 1952 SOFA Anlaşmasına (Status of Forces Agreement, Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi) aykırı gerçekleştirdiği eylemlerdir (H2a). Söz konusu üç gelişme Johnson Mektubunun ikili ilişkilerde derin bir krize yol açmasında önemli rol oynadı. Aşağıda değineceğimiz üzere bu olaylar Türkiye kamuoyunda anti-Amerikan duyguları oluşmasına, ülkedeki ABD askeri varlığının tartışmaya açılmasına ve ABD'ye duyulan güvenin sarsılmasına yol açacaktır (H2a). Bu açıklamadan hareketle, çalışmanın bu kısmı şu soruların yanıtlarını ortaya koymayı hedeflemektedir. ABD, Türkiye'nin kendisine güvenlik çıkarlarını koruması karşılığında tanıdığı otoriteyi bu olaylarda nasıl ve neden aştı? Otorite aşımının ve ya suiistimalinin göstergesi nedir bir başka deyişle otoritenin aşıldığını veya suiistimal edildiğini nasıl anlarız? Otoritenin aşılması ya da suiistimal edilmesi muktedi devlet ve başat güç arasındaki hiyerarşik ilişkinin seyrini nasıl etkiler? Otoritenin meşru sınırlarını aşan başat güç muktedi devlet ile ilişkilerini güven temelli sürdürmek için ne yapmalıdır?

4.1.1. 1962 Küba Krizi: Jüpiterlerin Sökülmesi

1962 Küba Olayı²⁸⁵ Türkiye-ABD ilişkilerindeki ilk krizi temsil etmektedir (Köse balaban, 2014: 188). Ancak Ankara'nın, Moskova-Washington arasında bu olay

²⁸⁵ Küba Krizi, 1962'de Amerikan U-2 uçaklarının Küba üzerinde yaptığı uçuş sırasında 70 adet Sovyet yapımı SAM (yerden havaya atılan) füzelerini keşfetmesi sonrası Küba'yı denizden ablukaya alması ile başlamıştır (Türkmen, 2012: 93). Bu gelişmeden kısa bir süre sonra iki süper güç nükleer savaşın eşiğine gelmiştir. Dönemin Sovyet lideri Nikita Kruşçev 27 Ekim 1962'de Amerikan Başkanı John F. Kennedy'e gönderdiği mektupta Türkiye'deki Amerikan füzelerinin kaldırılması karşılığında Küba'daki Sovyet füzelerini kaldıracağını belirtmiştir. Bu mektup öncesi Küba'daki Sovyet menşeli füzelerin kaldırılmasının Türkiye'dekilerin sökülmesi şartına bağlanmasına dair pazarlık süreci bir yıldan fazla bir süre devam etmiştir. Türkiye ise söz konusu süreç hakkında haberdar edilmemiştir. Böylece Türkiye

sırasında kendi güvenlik çıkarları aleyhine yapılan gizli pazarlıktan başlangıçta haberdar olmaması bu olayının vuku bulduğu sırada Washington ile ilişkilerinde bir krize dönüşmesini engelledi. Ankara'nın bu olaydan kısa bir süre sonra bu pazarlıktan haberdar olması ise Washington ile ilişkilerinde 1964-75 döneminde ortaya çıkan diğer anlaşmazlıkların krize dönüşmesine belirgin bir etkide bulundu (Türkmen, 2012: 95; Kösebalaban, 2014: 188).²⁸⁶ Örneğin; 1964 tarihli Kıbrıs Meselesi sırasında ABD'ye karşı oluşan şüphenin daha yoğun hissedilmesi bu olayın Ankara'da bıraktığı izdüşümünden de kaynaklandı (Uslu, 2016: 166; Erhan, 2002: 684; Sander, 1979: 224).

ABD, 1962 Küba Olayı sırasında Türkiye'nin kendisine 1950'lerde tanımış olduğu hangi yetkiyi nasıl ve neden aştı? Bu sorunun iki yanıtı bulunmaktadır. Birincisi, ABD 1962'de SSCB ile yaptığı bu pazarlıktan Türkiye'yi haberdar etmemekle birlikte bu pazarlıkta Türkiye'nin güvenliğini riske atacaktı olan bir karara imza attı. ABD ve SSCB arasında yapılan gizli pazarlık sonucunda²⁸⁷ Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin²⁸⁸ sökülmesine karar verildi (Robins, 2009: 124; Güvenç, 2015: 106; Sağlamer, 1963).²⁸⁹ Bu karar ABD'nin, 1947-64 döneminde Türkiye ile imzalamış olduğu anlaşmalara iki bakımdan aykırı davrandığı anlamına gelmekteydi (H2a). Birincisi, 15 adet Jüpiter füzesi 1959'da Türkiye-ABD arasında yapılan anlaşmayla Türkiye'nin güvenliğine

Krusçev'in mektubu ile kendi iradesi ve isteği dışında Moskova-Washington arasında füzeler nedeniyle ortaya çıkan krizin bir tarafı olmuştur (Uslu, 2016: 125, 134-144). Krizin ortaya nasıl çıktığı, Amerika ve Sovyetler Birliği arasında nükleer bir savaş riskine nasıl dönüştüğü, nasıl çözüldüğü ve Türk-Amerikan ilişkilerini nasıl etkilediği konusunu ele alan ayrıntılı iki çalışma örneği için bkz. (Sander, 1979: 209-225; Uslu, 2016: 125-167).

²⁸⁶ Kösebalaban (2014: 188), Küba Olayını ABD-Türkiye ilişkilerindeki ilk kriz olarak ele alırken döneme ilişkin yazılmış diğer akademik metinlerden bir kısmı bu krizi Türk-Amerikan ilişkilerinde 1964-75 döneminde ortaya çıkan diğer krizleri besleyen bir olay olarak ele almaktadır. Örneğin; Bkz. (Balci, 2017; Uslu, 2003; 2016; Türkmen, 2012; Armaoğlu, 2004).

²⁸⁷ 27 Ekim 1962'de Amerikan U-2 uçağının Küba üzerinde yaptığı uçuş sırasında vurulması ve uçak pilotu Rudolf Anderson'un ölmesi Küba Olayının iki süper güç arasında nükleer savaşa dönüşme olasılığını arttırmıştır. Bu durumda ABD'nin Küba'ya misillemede bulunması Sovyetlerin de Türkiye'deki füzeleri imha etmesine ve buna bağlı olarak NATO ülkelerinin de bu krize dâhil olmasına yol açacaktı. Böylece Doğu ve Batı bloku arasında bu olay nedeniyle ortaya çıkan çatışma üçüncü dünya savaşına dönüşecekti (Uslu, 2016: 145).

²⁸⁸ Sovyetler Birliği'nin sırasıyla 4 Ekim 1957'de Sputnik I uydusunu bu tarihten yaklaşık olarak bir ay sonrada ikinci uyduyu uzaya fırlatması Moskova'nın artık orta ve uzun menzilli füzelere sahip olduğunu açığa ortaya koymuştur. Bu gelişme ABD tarafından topraklarına yönelik açık bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu nedenle Eisenhower yönetimi Avrupa topraklarına Sovyet mevzilerini vurabilecek güce sahip olan orta menzilli füzeler yerleştirme kararı almıştır. Bu karara NATO ülkelerinden sadece İngiltere, İtalya ve Türkiye olumlu yanıt vermiş ve bu doğrultuda sırasıyla 60 tane Thor füzesi İngiltere'ye, 30 adet Jüpiter füzesi İtalya'ya ve 15 adet Jüpiter füzesi de Türkiye'ye yerleştirilmiştir (Türkmen, 2012: 90).

²⁸⁹ Bu anlaşma doğrultusunda Türkiye'deki Jüpiter füzeleri 24 Nisan 1963'te tamamen sökülüştür (Altunışık, 2013: 159; Armaoğlu, 1994: 609-610; Uslu, 2016: 164).

katkı yapmak amacıyla yerleştirildi (Bernstein, 1980: 99, 101-102; Harris, 1972: 92).²⁹⁰ Bir devlet toprağını dış kullanıma (ki bu durumda bu devlet güvenlik politikasından otonomi devretmiş olur) ekonomik, askeri ve güvenlik ihtiyaçlarının karşılanması karşılığında açar (Lake 2009b: 339-340; Morrow, 1991: 914). Bu aşamada ev sahibi devlet sosyal sözleşmelere bağlı kalınmasını bir diğer ifadeyle başat güce tanıdığı otoritenin amacı ve sınırlarına uygun kullanılmasını (Lake, 2006a: 28; 2006b: 266-267) ve kısa dönemli kazançlar uğruna (otoritenin) suiistimal edilmemesini bekler (Lake, 2006a: 24, 27; Walsh, 2007: 152). Ancak otoritenin politik bir mücadele olması (Lake, 2009a: 21), anlaşma, ittifak ve hiyerarşilerin küçük ve büyük devletler arasında kurulması (ki bu durum büyüğün küçüğü sömürme ihtimalini arttırmaktadır) (Gowa, 1989: 1251), düzenin kurucusuna daha fazla imtiyaz tanınması (Dunne, 2003: 307)²⁹¹ ve patron devletin kural koyacak kadar güce sahip olmasının aynı zamanda kuralları ve otoriteyi kendi çıkarları lehine kullanabileceği/istismar edebileceği anlamına da gelmektedir (Lake, 2006c: 12; 2012: 5). Bu bağlamda, Washington'un, 1962'de Moskova ile yaptığı gizli pazarlık başat gücün çıkarları söz konusu olduğunda muktedi devletin güvenliğininin feda edebileceğini ortaya koydu. Muktedi devletlerin başat güçlerin çıkarları pahasına sömürülme ihtimali tüm otorite ilişkilerinde vardır (Olson, 1971: 3). Bu nedenle Ankara bu pazarlıktan haberdar olduktan sonra Washington'a ne kadar güvenilebileceği konusunu tartışmaya açtı (Robins, 2009: 124; Uslu, 2003: 10; Aydın, 1994: 115). Düşman ile yapılan işbirliği ittifakın kurucu liderine duyulan güveni azaltır ve ikincil devletleri alternatif partner arayışına yöneltebilir (Synder, 1984: 471).

1962 Küba olayında ABD'nin aldığı kararın 1947-64 döneminde Ankara-Washington arasında imzalanan ikili anlaşmalara aykırı olmasının ikinci nedeni bu anlaşmalarda tarafların güvenlikle ilgili meselelerde birbirilerine danışmak ile yükümlü olduklarının belirtilmiş olmasıydı. Dolayısıyla Washington'un bu pazarlıktan Ankara'yı haberdar etmemiş olması bu anlaşmaları ihlal ettiği anlamına geliyordu (H2a). Hiyerarşi sosyal sözleşmelere taraf olan devletlere birbirine danışma sorumluluğu yükler. Karşılıklı

²⁹⁰ Anlaşmada füzelerin ev sahibinin Türkiye mülkiyet sahibinin ise Amerika olduğu, füzeleri denetleme hakkına Amerika'nın sahip olduğu, silahların her iki devletin onayıyla ve NATO Avrupa kuvvetleri komutanının emriyle kullanılabileceği ve füze tesislerinde Türk-Amerikan askerlerinin birlikte görevlendirileceği de ayrıca belirtilmiştir.

²⁹¹ Clark (1989: 29-30), sistemleri hegemonik güçlerin kendi devletlerinin isimleriyle adlandırmasının dahi sistemin kimin çıkarlarına daha fazla hizmet ettiğini ortaya koyduğunu belirtmektedir.

danışma ittifak içi bağı güçlendirir ve güveni artırır (Lake, 1996: 18; Holsti ve vd. 1973: 16; Liska, 1968: 74). ABD'yi bu pazarlığı Türkiye (ve NATO ülkelerinden) saklı tutmaya yönelten nedenin ne olduğuna bu aşamada değinmek gerekmektedir. ABD NATO üyelerinin ve Türkiye'nin böylesi bir karara itiraz edebileceklerini tahmin etmekteydi²⁹² (Uslu, 2016: 138). ABD, 1959'dan itibaren Jüpiter füzelerinin sökülmesi konusunda Türkiye'yi ikna etmek için diplomatik çabalarda bulundu ancak ABD'nin bu çabası şu nedenle sonuçsuz kaldı²⁹³ (Bernstein, 1980: 101-102; Türkmen, 2012: 91). Ankara füzelerin Sovyetlerden yönelebilecek saldırı karşısında caydırıcı olduğunu, Türk silahlı kuvvetlerinin askeri kapasitesini güçlendirdiğini, uluslararası alandaki prestijini arttırdığını ve NATO içerisindeki konumunu güçlendirdiğini düşünmekteydi bu nedenle kendisine daha iyi bir alternatif sunulmadıkça füzelerin sökülmesi yönündeki herhangi bir ABD talebini kabul etmeyeceğini (ordunun da baskısı söz konusuydu) belirtti (Türkiye'nin katılmama stratejisi izlediğini göstermektedir).²⁹⁴ ABD bu nedenle bu talebini bir süreliğine rafa kaldırdı (Uslu, 2000: 140; 2016: 129).²⁹⁵ Ancak Türkiye'deki Jüpiter füzelerine bir tepki olarak SSCB'nin Küba'ya yerleştiği füzeler kısa bir süre sonra ABD ve SSCB'yi kısa bir süre sonra nükleer bir savaşın eşiğine getirdi. ABD bu krizin bir savaşa dönüşmesini engellemek için SSCB ile 1962'de Türkiye topraklarındaki Jüpiter füzelerini sökmek konusunda anlaştı. Tek taraflı pazarlık ise o güne dek güvenliğini büyük ölçüde ABD'ye bağlayan Ankara'yı "ulusal güvenliği ile ilgili meselelerde inisiyatifi önce kendi eline alma sonraki aşamada müttefiklerine danışma" stratejisini benimsemeye yöneltti (Erhan, 2002: 685).

Washington, Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin sökülme işlemi sürdüğü sırada "Jüpiterleri sökerek Türkiye'yi, SSCB'nin açık bir hedefi olmaktan kurtardığını" (Sander, 1979: 223; Uslu, 2003: 157) ve füzelerin modasının geçmiş olduğunu (ateşleme sisteminin

²⁹² Amerika, Sovyetler Birliği ile pazarlık masasına oturmadan önce Türkiye'ye füzelerin sökülmesi konusunda baskı yapılması seçeneğini düşünmüş ancak Türkiye'nin füzelerin varlığının devam etmesi yönündeki isteği bu seçeneğin uygulanmasını engellemiştir (Erhan, 2002: 683).

²⁹³ ABD bu ikna turlarında politik baskıya başvurmamış. ABD'nin, Soğuk Savaş çıkarlarını koruma aşamasında Türkiye'nin sahip olduğu stratejik konum ABD'nin baskı seçeneğine başvurmamasını engelleyen önemli bir faktördü (Uslu, 2016: 158).

²⁹⁴ Katılmama stratejisi izleyen bir diğer taraf Sovyet menşeli füzelere ev sahipliği yapan Küba olmuştur. Küba füzelerin sökülmesine dair Moskova'dan gelen talebi geri çevirmiş olmasına karşın füzeler Küba'dan sökülmemiştir. Küba bu durumu güvenlik çıkarlarının Sovyetler tarafından riske atılması olarak yorumlamıştır. Dönemin Küba lideri Fidel Castro Sovyetlerin Küba'yı olası bir Amerikan saldırısı karşısında savunmasız bıraktığını belirtmiştir (Kibbe, 2012: 51, 59).

²⁹⁵ Ayrıca bkz. (Bernstein, 1980: 100, 107-108; Güvenç, 2015: 106; Aydın, 1994: 115).

devreye girmesi uzun saatler süren, sıvı yakıtlı, hedefi vurma özelliği düşük vb.)²⁹⁶ belirten açıklamalarda bulundu (Uslu, 2016: 127; Bernstein, 1980: 99; Kösebalaban, 2014: 190). Ancak bu açıklama Ankara’da ABD’ye karşı güvensizlik oluşmasını engelleyemedi. 1970’te İsmet İnönü’nün mecliste yaptığı konuşma bu bağlamda önemliydi. “Amerikalılar bizlere Jüpiterlerin demode oldukları için çekileceğini söylediler. Onların yerine Polaris denizaltıları ikame edilecekti. Ancak daha sonra öğrendik ki, Sovyetlerle pazarlık yapmışlar. Bu olay gösterdi ki, Türk yöneticileri bugün Amerikalıların Türkiye’yi istenmeyen krizlere sokmasına izin vermemeli ve dikkatli davranmalıdır” (Erhan, 2002: 684).

ABD, Jüpiterlerin sökölme işlemi tamamlandıktan sonra Türkiye’yi NATO’nun kitlesel karşılıktan esnek karşılığa dönüşmekte olan yapısına uygun hale getirmek için (Türkiye’nin konvansiyonel gücünü arttırmak anlamında) F-100 ve F-104 savaş uçaklarının verilmesi sürecini hızlandırdı (Erhan, 2002: 684). Ancak Washington’un bu çabası dahi Küba Olayı nedeniyle kendisine karşı Ankara’da oluşan güvensizliği sonlandıramadı. Üstelik denizaltından atılabilen Polarislerin Türkiye’ye getirilmemesi (Kösebalaban, 2014: 190; Bozkurt, 2017: 232) Ankara’nın bu güvensizliğini derinleştirdi. Başat güç (özellikle liberal olanı) ikincil devleti sömürmeyeceğine dair güvenlik garantileri verirse (örneğin; başat güç kendi politik tercihlerinden vazgeçerse ve kendi eylem özgürlüğünü daha fazla sınırlar ise) güven tazeler (Lake, 2006c: 330; 2009a: 21). Ancak otoritenin suiistimal edildiği durumlarda otorite ilişkilerini önceki statükoya çevirmek mümkün değildir. İkincil devletler otoritenin/başat gücün önceki sosyal sözleşmeye bağlı kalacağı konusuna şüpheyile yaklaşır. Bu nedenle muktedi devletler eski sözleşmeyi tekrar kabul etmek yerine bu sözleşmenin revize edilmesini talep ederler (Lake, 1996: 17; 2006c: 30).

Sonuç olarak, Küba olayı Soğuk Savaş’ın ilk on yılında stratejik dış politika açılımlarının bir kısmını dahi ABD taleplerini de dikkate alarak oluşturan ve ABD-NATO menşei füzeleleri topraklarında kabul ederek (Uslu, 2016: 166-167) güvenlik politikasından otonomisinin bir kısmını Washington’a devreden Ankara’da ABD’nin güvenilir bir müttefik olup olmadığı konusunu tartışmaya açtı (Aydın, 1994: 116;

²⁹⁶ ABD füzelelerin ateşleme sistemlerinin yavaş, hareket ve isabet yeteneklerinin zayıf olduğunu ve kalın gövdelerinden dolayı kolay hedef alınabildiklerini bu nedenle yeterince caydırıcı olmadıklarını belirtmiştir (Kösebalaban, 2014: 190).

Kösebalaban, 2014: 190). Başat gücün sosyal sözleşmelerde kendisine tanınan yetkilerin sınırlarını aşması otoritesinin meşruluğunu zayıflatır (Lake, 2006c: 29; 2009a: 32; Kang vd. 2018: 17). Otoritenin meşru olarak görülmediği durumların ise nihayetinde iç politikada yaşanan meşruiyet krizleri gibi dirence yol açması kuvvetle muhtemeldir (Finnemore, 2009: 68). Sömürülmenin yol açtığı güvenlik ikilemi (patron devlet tarafından her an tekrar sömürüye uğrama endişesi, terk edilme vd.) dirence yol açan önemli bir nedendir (Jervis, 1978: 172). Dolayısıyla başat gücün sömürüsüne uğrayan devletler bu durumda rızalarını geri çekebilir (Bernard, 1962: 164-165; Lake, 2006c: 30). Bu direnç sömürülen tarafın başat güç tarafından otoritenin çıkarları aleyhine kullanmayacağından emin oluncaya kadar sürer (Lake, 2006a: 27).

İnönü'nün yukarıda aktardığımız konuşması bir taraftan ABD'ye karşı oluşan güvensizliği diğer taraftan da NATO'ya üye olmanın her zaman güvenlik getirmeyeceğini ortaya koymaktaydı. Bir diğer ifadeyle NATO'ya üye olmak ve bu üyelik dolayısıyla nükleer silah yardımı almak düşmana karşı tek başına koruma sağlamayabilir, düşmanın saldırısını tetikleyebilir ve hatta onu nükleer bir savaşın tarafı yapabilir (Uslu, 2016: 162, 166; Bozkurt, 2017: 223). İkincil devletin topraklarını dış kullanıma açması bir taraftan ona yönelik dış tehdit zorlamalarını azaltırken (Morrow, 1991: 905) diğer taraftan da onu bir başka büyük gücün açık hedefi haline getirebilir. Örneğin; başat gücün bu üsleri yoğun tehdit aldığı devletlere operasyon gerçekleştirmek amacıyla kullanması ev sahibi ülkeyi hedefteki devletlerin açık tehditlerine maruz bırakabilir ve iradesi dışında bir savaşa çekilmesine yol açabilir (McDonald ve Lake, 2008: 285; Lake, 2009a: 68; 2009c: 45). Benzer şekilde, düşman olarak tanımlanan bir devlet rakip blok liderinin müttefikine yaptığı silah transferini bekasına yönelik bir tehdit olarak algılayabilir. Düşman devlet bu transferi kendisini hedef alan bir girişim olarak değerlendirebilir (Yarhi-Milo vd. 2016: 96). Kısacası bir ittifaka üye olmak devletlerin güvenliklerini arttırabileceği gibi aynı zamanda azaltabilir (Morrow, 1991: 912; Altfeld, 1984: 525, 529).

Teorik önermeden hareketle, Türkiye 1959-62 döneminde NATO füzelerine ev sahipliği yapması nedeniyle SSCB'nin nükleer savaş olasılığına dahi varan açık tehditlerine maruz kaldı (Tellal, 2002: 514; Güvenç, 2015: 106). Ülke topraklarındaki Jüpiter füzeleri bu tehdidin yanı sıra Küba Krizi'nin çıkış sebebi olmadığı halde Türkiye'yi bu

krizin doğrudan bir tarafı haline getirdi (Aydın, 1994: 116). 1962’de Washington-Moskova arasında ortaya çıkan gelişme bu güvenlik risklerini ortaya koymasından önemliydi. 27 Ekim 1962’de ABD U-2 uçağının Küba üzerinde yaptığı uçuş sırasında SSCB’nin eşgüdümlü füzeleri tarafından vuruldu ve olay sırasında uçak pilotu Rudolf Anderson öldü. Bu olay iki süper gücü nükleer bir savaşın eşiğine getirdi. ABD U-2 uçağının düşürülmesi karşısında Küba’ya misillemede bulunsaydı SSCB bu durumda Türkiye’deki Jüpiter füzelerini imha edecekti. Bu senaryonun gerçekleşmesi durumunda ise NATO ülkeleri bu krize dâhil olacak (Uslu, 2016: 145) ve Türkiye bir taraftan NATO üyesi olması diğer taraftan da Jüpiter füzelerine ev sahipliği yapıyor olması sebebiyle iradesi dışında ortaya çıkan bu savaşa aktif katılım göstermek durumunda kalacaktı. Dolayısıyla Türkiye Jüpiter füzelerine ev sahipliği yapmakla güvenliğini arttırmış olmasının yanı sıra aynı zamanda önemli güvenlik risklerini de üstlendi (Aydın, 1994: 116; Harris, 1972: 94).

ABD’nin, uluslararası alana iki kutuplu sistemin hâkim olduğu bir dönemde Türkiye’nin güvenlik çıkarlarını riske atan bu eylemi hiyerarşi yaklaşımının şu ilgili teorik önermesine karşı bir antitez oluşturmaktadır. İki kutuplu sistem başat güçleri otorite aşımından uzak tutan doğal bir sınırlamadır. İki süper güç daha fazla taraftar toplamak ya da müttefiklerini birbirilerine kaptırmamak adına güvenilir müttefikler olduklarını göstermeye çalışır ve bu nedenle otoritenin meşru sınırlarına bağlı kalır (Lake, 1996: 13; 2006a: 27; 2006b: 250; 2009a: 14; 32-33, 120-123; Ikenberry, 2011: 127). ABD doğal sınırlamaya (rakibi SSCB’nin varlığına) rağmen Türkiye’nin kendisine güvenlik çıkarlarını koruması karşılığında tanıdığı otoriteyi neden aştı?

Bu sorunun yanıtını şu teorik önerme doğrultusunda ortaya koymak mümkündür. Hiyerarşik düzenlerin kurucu güçleri kolektif çıkarlardan ziyade kendi çıkarlarını daha fazla dikkate alır (Lake, 1996: 14; Clark, 1989: 29). Washington, 1957’de Moskova’nın Sputnik füzelerini uzaya fırlatmasını nükleer silahlanmada Sovyetlerin gerisinde kalmak şeklinde yorumladı. Bunun üzerine nükleer silahlanmayı prestij arttırmanın ayrılmaz bir parçası olarak gören Washington Moskova ile kitlesel silahlanma rekabetine girdi (Uslu, 2016: 126; Hale, 2003: 151) ve bu rekabetin bir gereği olarak Türkiye’ye Jüpiter füzelerini yerleştirme kararı aldı. Rakip patronların birbirilerinin nükleer güç

üstünlüklerini ve meşruiyetlerini zayıflatma arzusu müttefiklerine nükleer silah yardımıyla bulunma isteklerini artırır (Colgan ve Miller, 2018: 1, 11, 17).

Ankara, ABD'nin bu kararına iki nedenden dolayı olumlu yanıt verdi. Türkiye, ABD-NATO füzelerine ev sahipliği yapmakla bir taraftan nükleer güce sahip olacak diğer taraftan da bu füzeler Moskova'dan bekasına yönelen tehdidi azaltırken prestijini ise arttıracaktı. Türkiye ve ABD arasında füzelere yüklenen ortak anlam (prestij arttırmak ve Sovyet tehdidini caydırmak aşamasında etkili olacağı) iki ülke arasında Jüpiterlere dair ortak politika oluşmasını sağladı. Ortak politikalar hiyerarşiyi güçlendirir ve meydan okumaları önler (Colgan ve Miller, 2018: 10-11; Lake, 2013a: 84). ABD-Türkiye arasındaki bu politika ortaklığı Küba Krizi'nin erken dönemine kadar devam ettirildi. Örneğin; Türkiye, Dönemin Amerikan Başkanı John F. Kennedy'in 22 Ekim 1962'de Küba'daki füzelerinin hedefinin ABD olduğu gerekçesiyle Küba'ya uyguladığı abluka kararını destekledi. Türkiye ABD'nin, Moskova'yı Karaipplerden uzaklaştırma davasında haklı olduğunu düşünmekteydi. Türkiye'nin, NATO üyesi olması bu kararı desteklemesinin arkasındaki bir diğer nedendi (Uslu, 2016: 156-157; Türkmen, 2012: 95; Bozkurt, 2017: 227).

Ancak Türkiye-ABD arasındaki füze politika ortaklığı uzun sürmedi. Küba Olayının nükleer savaş riskine yol açtığı 1962'de Washington, Küba'daki füzelerin kaldırılması karşılığında Türkiye'deki füzelerin kaldırılması hususunda SSCB ile anlaştı (Kösebalaban, 2014: 190). Yukarıda değindiğimiz üzere ABD bu pazarlık öncesi Ankara'yı Jüpiter füzelerinin kaldırılması konusunda diplomatik yöntemler ile ikna etmeye çalıştı. Ancak Ankara füzeleri güvenliğinin ayrılmaz bir parçası olarak görmekteydi bu nedenle Washington'un bu talebini geri çevirdi (katılmama stratejisi). ABD ise söz konusu diplomatik çabalarının sonuçsuz kalması üzerine Sovyetler Birliği ile sonuçları büyük yıkımlara neden olabilecek bir nükleer savaşın eşiğine gelmemek ve SSCB'yi Karaipplerden çıkarmak için Moskova ile pazarlık masasında bir araya geldi (Uslu, 2016: 160; Güvenç, 2015: 106). Aynı ittifakta yer alan devletler her zaman ortak çıkarlara-politikalara sahip olmasa (Synder, 1984: 467) da tarafların birbiriyle çatışan çıkarlarından vazgeçmesi blok-içi dayanışmayı güçlendirir (Morrow; 1993: 207-208). Ancak büyük güçler kendi çıkarları söz konusu olduğunda genellikle küçük partnerlerinin çıkarlarını feda etmeyi tercih eder (Handel, 1981: 180).

Pazarlık söylentileri ortaya çıktığında dahi Ankara, ABD'nin NATO'nun yapısını ve gücünü tehlikeye atacak bir taviz verdiğine ihtimal vermediğini belirten açıklamalarda bulundu (Uslu, 2016: 158-160). Ancak Türkiye topraklarındaki füzelerin düşmanı memnun etmek için yapılan bir pazarlık sonucu söküldüğünden haberdar olduktan sonra (Uslu, 2003: 157; 2016: 138; Bozkurt, 2017: 229) güvenlik çıkarlarını ilgilendiren meseleleri ABD'ye endekslemenin problemli bir dış politika tercihi olduğu fikrini benimsedi (Hale, 2003: 136; Erhan, 2002: 684; Uslu, 2003: 157). İki rakip blok liderinin uzlaşya varması muktedi devletlerin pazarlık şanslarını ve kazançlarını azaltır. Rakip patronlar arasındaki rekabet muktedi devletlerin nükleer silah yardımı almalarını dahi sağlar. Ancak rekabetin hız kesmesi yardımların azalmasına ve güvensizliklere yol açar. Bu durumda muktedi devletlerin başat güçlere meydan okumaları kuvvetle muhtemeldir (Miller ve Colgan, 2018: 10, 23-25). Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde değineceğimiz üzere kamuoyu, basın ve Ankara bu pazarlığın Türkiye'nin Batılı devletler ve NATO tarafında jeostratejik konumu nedeniyle sahip olduğu pazarlık gücünü azalttığını belirtecektir (Uslu, 2016: 164-165). Bu tartışma kamuoyunda "ABD'nin, Türkiye'yi çıkarları pazarlık konusu yapılan bir uydu devlet durumuna düşürdüğü" şeklindeki bir diğer tartışmayı da harekete geçirecektir (Aydın, 1994: 116).

4.1.2. ABD Askeri Personelinin NATO İkili Anlaşmalarını Suiistimal Etmesi

1960'ların ilk çeyreğine gelindiğinde Türkiye'de bulunan Amerikan askeri personelinin 1952 tarihli SOFA²⁹⁷ Anlaşması'nın özellikle askeri personel ile ilgili olan kısımlarını suiistimal etmeye başlaması Ankara-Washington ilişkilerinde bir başka soruna yol açtı (H1a). Amerikan personelinin bu anlaşmaya yönelik gerçekleştirdikleri aykırı eylemlerin (görev sırasında işledikleri suçlar ve SOFA'ya aykırı gerçekleştirdikleri diğer eylemler) kamuoyunda yoğun bir eleştiriye tabi tutulması Ankara'yı bu anlaşma üzerindeki otonomisini genişletecek olan girişimlere yöneltti (H2a).

Türkiye'de bulunan Amerikan askeri personeli 1960'larda SOFA ile kendisine verilen hak ve ayrıcalıkların sınır ve amacını aşan üç eylemde bulundu (Uslu, 2016: 190-193, 226). Birincisi, Amerikan personeli SOFA Anlaşması doğrultusunda 24 Haziran 1954'te Ankara-Washington arasında Türkiye'deki Amerikan personelinin vergi muafiyetine

²⁹⁷ SOFA, Türkiye NATO'ya dâhil olmadan önce 19 Haziran 1951'de NATO üye ülkeleri arasında imzalanmıştı.

dair imzalanan anlaşmayla aykırı olan davranışlar sergiledi (H2a). Bu anlaşma ile ortak savunma için ABD'nin yapacağı masraflardan vergi alınmaması ve Amerikan askeri personelinin Türkiye'ye getirdikleri kişisel eşyalarının vergiden muaf tutulması kararlaştırılmıştı. Yani bu anlaşma ile Türkiye'deki Amerikan sivil ve askeri personeli gümrük vergisinden muaf tutulmuş oluyordu. Aynı anlaşmada bu muafiyetin suiistimal edilmemesi için Ankara ve Washington'un ortak önlemler alması gerektiği de hükme bağlanmıştı (Erhan, 2002: 558).

Amerikan askeri personeli bu anlaşma doğrultusunda Türkiye'de kendilerine ait PX (Post of Exchanges) ismindeki mağazalar ve Washington ile haberleşmelerini sağlayan Ordu Posta Bürosu (Army Post Office, APO) kurdu. Ancak Amerikan personeli PX mağazalarından gümrüksüz aldıkları malları ve ABD'den getirdikleri diğer ürünleri (içki, sigara, giyim vd.) Türkiye'de fahiş fiyatlarla kar güderek satmaya başladı. ABD askeri personelinin yaptığı bu satış eylemi 1954 anlaşmasına aykırı olması nedeniyle illegaldi (H2a). Amerikan askerlerinin bu yollarla Türkiye piyasalarına soktukları malların miktarının kısa sürede artması birçok büyük şehirde “Amerikan Pazarı” adı altında kaçakçı mağazaların açılmasına neden oldu. Bu durumun Türkiye ekonomisinin gidişatını olumsuz etkilemesi üzerine Türkiye kolluk kuvvetleri Amerikan askerlerinin söz konusu illegal eylemlerini önlemeye yönelik operasyonlar gerçekleştirdi. Bu operasyonların eylemlerin yasal olmadığını açığa çıkarması üzerine kamuoyunda SOFA'nın ihlal edildiği tartışması başladı (Erhan, 2002: 692; Uslu, 2016: 193; Harris, 1972: 56-61; Türkmen, 2012: 81).

Kamuoyunun 1960'larda SOFA anlaşmasına yönelik ikinci eleştirisi ise Türkiye'deki Amerikan askeri personelinin yargılanmasına dair Türk makamlarının yetkilerine getirilen sınırlar ile ilgiliydi (Erhan, 2002: 693; Türkmen, 2012: 81). Amerikan askeri personelinin yargılanma sürecine dair Ankara-Washington arasında SOFA doğrultusunda imzalanan anlaşmanın yedinci maddesi “Resmi görev icra edildiği sırada askeri personel suç işlerse suçun vuku bulduğu ülkenin hükümeti, suçun adli prosedür sürecini suçu işleyen askeri personelin devletine bırakacağı” belirtmekteydi. Yani bu madde gereğince bir Amerikan personeli resmi görev sırasında suç işlediği takdirde Türkiye mahkemeleri suçluyu yargılama hakkına sahip olamayacaktı. Bu madde ABD-Türkiye ilişkilerinde ikinci bir soruna daha yol açtı. Bu sorun kaynağını ilgili maddenin

“Amerikan askeri personelinin suçu işlediği sırada resmi görevini icra edip etmediğine yönelik” tanımlama muğlaklığından ve bu tanımlamayı hangi tarafın yapacağına dair net bir ifade içermiyor olmasından aldı. 1956’da Türkiye makamları bu belirsizliğin giderilmesi için suçlunun görev sırasında olup olmadığı tanımlamasını ilgili Amerikan makamlarına bıraktı (Türkmen, 2012: 81; Uslu, 2016: 190; Erhan, 2002: 557). Ancak 1959 yılı bu sorunun tam olarak giderilmediğini ve bu anlaşmanın suiistimal edildiğini (H2a) ortaya koyan önemli bir gelişmeye tanıklık etti.

Kasım 1959’da Türkiye’de görevli olan ABD’li Yarbay Allen I. Morrison’un özel arabasıyla yaptığı kaza sonucu 1 Türk askerin ölümüne ve 11 askerin yaralanmasına sebep oldu. Washington yarbayın bu kazayı görev sırasında yaptığını Türkiye tarafına kabul ettirdi. Böylece suçlunun yargılanması Amerikan makamlarına bırakıldı. Yarbay ABD yargı makamlarınca yapılan yargılama sonucunda görevden uzaklaştırıldı ve 1200 dolarlık para cezasına çarptırıldı. Ancak kamuoyu bu yargılamanın adil olmadığını belirtti (Harris, 1972: 59, 61; Erhan, 2002: 559). Yarbaya verilen cezayı yetersiz bulan kamuoyu Amerikan personelinin SOFA anlaşması ile kendisine tanınan ayrıcalıkların çok ötesine gittiğini (H2a) ve Türkiye mahkemelerinin yargılama haklarının ABD tarafından elinden alındığı tartışmasını başlattı. Örneğin; sol kamuoyunun siyasetteki karşılığı olan TİP’in genel dönem başkanı mecliste yaptığı bir konuşma sırasında ABD’nin suç işleyen personeli görevde bulunduğu bahanesiyle Türkiye makamlarının elinden aldığını belirten bir açıklama yaptı (Uslu, 2016: 191; Türkmen, 2012: 81). Bu tartışma kısa bir süre sonra yerini Amerikan karşıtı gösterilere bıraktı.

Türkiye’deki ABD askeri personeli SOFA’ya yönelik üçüncü aykırı eylemini bu anlaşma doğrultusunda 1954’te Ankara-Washington arasında imzalanan Askeri Kolaylıklar anlaşmasını suiistimal ederek gerçekleştirdi. Bu anlaşmada Türkiye askeri ve Türkiye’deki ABD askeri personelinin eşit haklara sahip olduğu belirtilmekteydi. Ancak ABD askeri personeli kendileri ile birlikte Türkiye’deki ABD askeri tesislerinde çalışan Türkiye askeri personeline kendileri ile aynı haklardan yararlanma imkânı tanımamaktaydı (H2a). Kamuoyu ve dönemin muhalefet partileri bu durumdan haberdar olduktan kısa bir süre sonra ABD askerlerinin Türkiye askerlerinin yemekhane, spor salonu vb. birimlerden kendileri ile eşit şekilde yaralanmasına müsaade etmediğini belirtti (Erhan, 2002: 693).

Küba Krizi ve Johnson Mektubu'nun kamuoyunda ülkedeki ABD askeri varlığını tartışmaya açtığı dönemde ülkedeki ABD askeri personelinin SOFA'ya yönelik gerçekleştirdiği bu üç aykırı eylem bu tartışmayı daha fazla derinleştirdi (Erhan, 2002: 692). Bu tartışma ABD'yi bu eleştiriyi hafifletecek önlemler almaya yöneltti. Örneğin; Washington'un girişimiyle 1968'de sayıları 24 bini aşan Türkiye'deki ABD personel sayısı (Balcı, 2017: 144; Erhan, 2002: 698) 1970'ye gelindiğinde 16 bine düşürüldü (Harris, 1972: 167; Erhan, 2002: 693). Bunun yanı sıra ABD, PX mağazalarını Türkiye'nin daha sakin yerlerine taşıdı (Uslu, 2016: 197). Ancak ABD'nin bu girişimleri (Erhan, 2002: 693) kamuoyu tarafından yeterli bulunmadı. Kamuoyu ABD'nin bu girişimlerini “görüntüyü azaltmak” olarak değerlendirdi.

Kamuoyunun ülkedeki ABD varlığına yönelik artan yoğun eleştirisi dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'i Türkiye'nin SOFA Anlaşması üzerindeki yetkilerini arttıracak olan üç önemli girişime yöneltti. İlk olarak, Demirel Hükümeti ABD askerinin Türkiye'de gerçekleştirdiği karaborsa eylemlerinin önüne geçmeyi hedefledi ve bu amaçla 1967'de Washington ile anlaşma imzaladı (Uslu, 2016: 197). Bu anlaşma ile ABD askeri personelinin gümrük işlemlerine tabi tutulması kararlaştırıldı (Cumhuriyet, 7 Mayıs 1967: 1, 7). Demirel'in ikinci önemli girişimi ise 1966'da ABD'ye SOFA'nın revize edilmesi yönünde ilettiği talep ve bu talebin 1968'de karşılık bulması oldu. 24 Eylül 1968'de ABD-Türkiye arasında Resmi Vazife Sırasında İşlenen Suçlarla ilgili imzalanan anlaşma ile Türkiye'de herhangi bir suç işleyen ABD askeri personelinin suçu görevi sırasında işleyip işlemediğine karar verme yetkisi Türkiye'nin ilgili makamlarına bırakıldı (Kösebalaban 2014: 2000). Ancak bu makamlar ABD personelinin yargılama hakkına ABD'nin kendi personelinin suçu görev sırasında işlediği iddiasından vazgeçmesi durumunda sahip olacaktı. ABD'nin suçun görev sırasında işlediği yönündeki ısrarını sürdürmesi durumunda ise ABD ve Türkiye makamları iki ay içerisinde siyasal teatillerde bulunacaktı. Bu görüşmelerden sonuç alınamaması durumunda ise sanık ABD mahkemelerince yargılanacaktı (Erhan, 2002: 694; Türkmen, 2012: 125).

Bu durumda ABD personelinin Türkiye makamlarınca yargılanıp yargılanmayacağını ABD'nin itiraz edip etmeyeceği belirleyecekti. Kısacası bu anlaşmayla ABD askeri personelinin yargılanması hususunda Türkiye makamlarına getirilen sınır kısmen

gevşetildi ve ABD askerinin Türkiye’de sahip olduğu yetkiler ve ayrıcalıklar Ankara’nın egemenlik haklarına (kısmen) uygun hale getirilerek sınırlandırıldı (Türkmen, 2012: 125; Armaoğlu, 2004: 823). Ankara’nın SOFA üzerindeki egemenlik haklarını daha fazla genişletmesi ise aşağıda değineceğimiz üzere 1969 Ortak Savunma ve İşbirliği Anlaşması (OSİA) ile olacaktır. Ancak bu anlaşmayı Türkiye 1975 Amerikan askeri ambargosuna bir tepki olarak iptal edecek ve bu nedenle OSİA yerini ilk önce 1976 sonrasında ise 1980 tarihli iki ayrı Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması’na (SEİA) bırakacaktır. 1980 SEİA’sı ile Türkiye üs ve tesisler üzerindeki egemenlik yetkilerini büyük ölçüde genişletecektir (Armaoğlu, 2004: 824).

4.1.3. Üslerin Amaç Dışı Kullanılması

Ankara’yı 1960’larda SOFA Anlaşması ve 1952-64 döneminde Washington ile imzaladığı diğer ikili askeri anlaşmalar üzerindeki yetkilerini arttırmaya yönelten bir diğer neden NATO ve ABD kullanımına açtığı üs ve tesislerin ABD tarafından bu yıllarda söz konusu anlaşmalara aykırı şekilde kullanılmasından kaynaklandı (H1a). Çalışmanın ikinci bölümünde değindiğimiz üzere 1952-64 döneminde Ankara-Washington arasında birçok askeri anlaşma imzalandı. Türkiye bu anlaşmalar ile topraklarının büyük bir kısmını ABD ve NATO kullanımına açtı. Ankara söz konusu dönemde üslerini ABD kullanımına açmasının karşılığında önemli miktarda ABD askeri ve ekonomik yardımı aldı (Cooley ve Spyrtut, 2009: 108). Örneğin; Türkiye 1953-61 Eisenhower yönetimi döneminde (üslerini ABD kullanımına açmasının karşılığında) yılda yaklaşık olarak 200 milyon dolarlık ABD yardımı aldı (Türkmen, 2012: 251).²⁹⁸ Bu yardımlar karşılığında Ankara’nın güvenlik politikasından ABD’ye devrettiği otonomi meselesi 1950’lerin sonuna dek önemli bir muhalefet ile karşılaşmadı. Topraklarını dış devlet(ler)in kullanımına açan devletler güvenlik politikalarından otonomi devretmiş olur. Ancak bu devire yönelik içeriden muhalefet yükselebilir. Bu

²⁹⁸ Sosyal pazarlık anlaşmalarında hak ve sorumluklar belirlenir. Örneğin; üs anlaşmaları vasıtasıyla yabancı bir devletin üsleri kullanma hakkı elde etmesi karşılığında ev sahibi devlet ekonomik fayda sağlayabilir (Nexon ve Wright, 2007: 259).

muhalefetin ise demokrasilerde başat güce yönelik bir meydan okumaya yol açması muhtemeldir (Cooley, 2017; Cooley ve Nexon, 2013: 1035-1050).²⁹⁹

Türkiye'ye 1950'lerde yapılan ABD yardımlarının ve bu yardım miktarının artırılmasının önemli bir nedeni üslerin kullanımına kamuoyundan yönelebilecek olası tepkilerin önüne geçmektir (Eşel, 2017: 414). Ancak kamuoyu bu yardımlar devam ettiği sırada üs ve tesislerin ABD tarafından kullanılmasına eleştiride bulundu. 1958'de İncirlik Üssünün Washington tarafından Lübnan'a yardım ulaştırmak amacıyla kullanılmasına müsaade edilmesi karşısında kamuoyu üslerin kullanımının NATO üye devletlerine yardım götürmek ile sınırlı olduğunu belirtti. Benzer şekilde Washington'un Lübnan'a askeri yardım ulaştırmak amacıyla 1600 kişiden oluşan askeri birliğini Ankara'ya danışmadan İncirlik üssüne nakletmesi ve Ankara'yı bu sevkiyatı gerçekleştirdikten sonra bilgilendirmesi de kamuoyunun ve muhalefet partilerinin eleştirisine ayrıca yol açtı (H1a). Örneğin; sol kamuoyu üslerin kontrolünün tamamen ABD'ye geçtiğini ve üsler üzerinde Washington'a bu denli yetki verilmesinin ABD'yi üsleri Ankara'ya danışmaksızın kullanma konusunda daha cesaretli kıldığını belirtti (Harris, 1972: 66-67).³⁰⁰

Dolayısıyla Washington'a üsler konusunda kamuoyundan yönelen muhalefetin asıl nedeni ABD'nin üs ve tesisleri ilgili anlaşmalara aykırı kullanmasıydı (H2a). SOFA Anlaşması doğrultusunda 1954'te Ankara-Washington arasında Askeri Tesisler Anlaşması imzalandı. Bu anlaşma ile Ankara ABD hava, kara ve deniz kuvvetlerinin Türkiye topraklarını kullanmasına müsaade etti (Erhan, 2002: 555; Atmaca, 2014: 27). Bu anlaşmada ayrıca NATO-ABD (üs ve tesislerinin nereye kurulacağı konusu netleştirilmemiş olmasına karşın) ABD askeri uçaklarının Türkiye üslerini kullanmadan ve üslere malzeme, teçhizat, ikmal ve akaryakıt maddeleri yerleştirmeden önce Türkiye'yi haberdar etmesi gerektiği hükme başlanmıştı (Erhan, 2002: 558). Üs anlaşmalarında ev sahibi ülkenin kullanıma açacağı alan miktarı, toprak ve üslerin kullanım amacı (örneğin; üslerin kullanım amacı karşılıklı savunma amaçlı olabileceği

²⁹⁹ Bu argüman ayrıca şu kaynaklardan da derlendi. Bkz. (Lake, 2009a: 70, 99; 2009b: 42, 44-45; MacDonald ve Lake, 2008: 178; Cooley ve Nexon, 2020: 24; Cooley ve Spyrtut, 2009: 17, 101; Cooley, 2017).

³⁰⁰ Konuya ilişkin daha fazla bilgi için bkz. (Uslu, 2016: 186-187; Gönübol ve Ülman, 1996: 494-495; Türkmen, 2012: 89).

gibi büyük güç üsleri üçüncü bir ülkeye operasyon gerçekleştirmek amacıyla kullanabilir), konuşlandırılacak olan yabancı askeri personel, teçhizat sayısı veya niteliği (nükleer, füze vb.) belirlenir. Yine bu anlaşmalarda taraflar güvenlikle ilgili meselelerde (örneğin; başat güç üsleri kullanmadan önce ev sahibi ülkeye danışmayı kabul eder) birbirine danışmayı kabul eder. Şayet başat güç asimetrik sosyal sözleşmelerde belirlenen söz konusu sınırlara uymaz ise anlaşmalar revize edilir (Lake, 1996: 18; 2009a: 68; 2009b: 42-43; Cooley, 2017: 158, 163-165)

1960'ların ilk yarısı bilimsel bilgi toplamak amacıyla izin verilen U-2 uçuşlarının Washington tarafından Sovyetler Birliği'nin askeri faaliyetleri hakkında bilgi toplamak amacıyla yapıldığını açık eden gelişmelere tanıklık etti (Uslu, 2009: 475-476; 2016: 184).³⁰¹ Türkiye 25 Ağustos 1952'de SOFA'ya taraf olarak üslerini NATO kullanımına 1954'te Washington ile imzaladığı Askeri Tesisler Anlaşması ile de ABD kullanımına açtı (Bölme, 2012: 59). Bu iki anlaşmada ve ayrıca NATO Anlaşmasında üslerin kullanım alanı ve amacı ayrı olarak belirlendi. NATO Anlaşmasının üçüncü maddesinde üslerin kullanımı “düşman bloktan saldırı gelmesi halinde savunma amaçlı” (Uslu, 2016: 188) ve “bilimsel bilgi toplamak” ile sınırlandırılırken (Uslu, 2009: 475) 1954 Anlaşmasında ise ABD'nin üsleri kullanmadan önce Ankara'yı haberdar etmesi gerektiği belirtilmekteydi (Erhan, 2002: 558).

Türkiye bu anlaşmaların ilgili maddesi doğrultusunda 1956 yılından itibaren Adana'daki İncirlik Üssünün bilimsel bilgi toplamak amacıyla ABD U-2 uçakları tarafından kullanılmasına izin verdi. Ancak Türkiye uçuşların kapsamı (ne amaçla yapıldığı) hakkında bilgilendirilmiyordu. Ankara'nın uçuşların kapsamı hakkında bilgi sahibi olmasını ise Mayıs 1960'ta Sovyetler Birliği tarafından casus uçuşu yaptığı gerekçesi ile düşürülen ABD U-2 uçağı sağladı (Tellal, 2002: 516; Keskin 2002: 536). Washington uçak düşürüldükten kısa bir süre sonra bu uçuşun istihbarat amaçlı yapıldığını belirten bir açıklamada bulunduysa da uçak pilotu Garry Powers'ın Sovyetler Birliği tarafından sağ olarak ele geçirildiğini öğrenmesi üzerine uçuşun

³⁰¹ 1950'lerde Amerika-Türkiye arasında imzalanan çeşitli anlaşmalar ile Ankara'nın üs ve tesislerin Sovyet topraklarını gözlemlemek ve gerektiğinde vurmak amacıyla kullanılmasına müsaade ettiğini belirten görüşler de bulunmaktadır (Örneğin; bkz. Türkmen, 2012: 251). Bir diğer görüşe göre ise Amerika, bu dönemde Türkiye'deki NATO üsleri üzerindeki yetkilerini arttırma talebinde bulunduğu Türkiye bunun karşılığında kendisine yapılan yardımların arttırılmasını istemiştir. Bkz. (Cooley, 2017: 159).

istihbarat amaçlı yapıldığını kabul etti. Üslerin kullanımına ilişkin Ankara-Washington arasında imzalanan anlaşmalarda U-2 uçaklarına casus amaçlı uçuş izni verildiğini belirten bir hükme yer verilmemiş olmasına karşın Washington'un İncirlik üssünü bu amaçla kullanması kamuoyunda üslerin ABD kullanımına sınırlandırılması gerektiği yönündeki tartışmaya yol açtı (H1a). Üstelik Ankara bu olay nedeniyle Sovyetler Birliği'nin açık tehditlerine de maruz kaldı. Sovyetler Birliği uçak düşürüldükten kısa bir süre sonra Türkiye'yi uçuşlara izin vermemesi konusunda tehditkâr bir üslupla uyardı. Ancak Ankara böyle bir uçuşa izin vermediğini belirtti (Harris 1972: 57; Gönlübol ve Ülman, 1995: 325, 327-328).³⁰²

SSCB, bu yöndeki tehdidini 1965'te Türkiye'nin bilgisi ve izni dışında İncirlik üssünden kalkan ABD keşif uçağının Karadeniz hava sahasında düşürülmesi sonrası bir kez daha yeniledi. Olayın ardından SSCB basını ve hükümeti Türkiye'yi üslerin kullanımına izin verdiği gerekçesi ile eleştirdi (Sönmezoğlu, 1995: 52; Türkmen, 2012: 89). Muktedi devletlerin ülkesinde dış devletlerin askeri varlığını kabul etmesi bir taraftan bekasına yönelen dış tehdit zorlamalarını azaltırken diğer taraftan onu başka bir devletin açık hedefi haline getirebilir. Örneğin; üslerin patron devletin yoğun tehdit aldığı devletlere operasyon gerçekleştirmek amacıyla kullanılması bu devleti hedefteki devletin tehdidine maruz bırakabilir (Lake, 2009b: 45). Üslerin bilgisi dışında amaç dışı kullanılması nedeniyle bir taraftan Sovyet tehdidine diğer taraftan muhalefet partileri ve kamuoyunun eleştirisine uğrayan Ankara böylece üslere ilişkin anlaşmaları revize etmeye yöneldi (H1a) (Harris, 1972: 165-166; Güvenç, 2015: 107).

Demirel Hükümeti bu amaçla üç önemli girişimde bulundu. İlk olarak 28 Aralık'ta Demirel Hükümetinin aldığı karar doğrultusunda U-2 uçuşları 1965-75 döneminde durduruldu (Uslu, 206: 185, 187; Güvenç, 2015: 107; Türkmen, 2012: 89). 3 Temmuz 1969'da ise ABD-Türkiye arasında OSİA imzalandı (Türkmen, 2012: 125). İçeriği hakkında kamuoyunun ancak 7 Ocak 1970'te dönemin Başkanı Demirel'in düzenlediği bir basın toplantısı ile bilgi sahibi olduğu ve 16-17 Mart 1975'te tam metni Hürriyet gazetesi tarafından yayınlanan OSİA Anlaşması (Erhan, 2002: 697) ile Ankara Washington'un, ülkedeki askeri varlığını altı açıdan sınırlayarak kendi yetkilerini arttırdı. Birincisi, ABD Türkiye'nin rızasını almadan herhangi bir üçüncü ülkeye

³⁰² Bkz. (Türkmen, 2012: 89; Uslu, 2016: 186).

yönelik operasyon düzenleyemeyecekti. Yani üsler sadece NATO çerçevesinde alınan önlemler kapsamında kullanılacak alan-dışı operasyonlara kullanımı yasaklanacaktı. İkincisi, Türkiye üslerin kullanımını ulusal güvenlik gerekçesi ile sınırlandırabilecekti. Üçüncüsü, Türkiye ABD askeri personelini denetleme hakkına sahip olacaktı. Dördüncüsü, üslerin mülkiyeti Türkiye'ye ait olacaktı. Beşincisi, tesislerde yapılacak olan her türlü faaliyet hakkında Ankara bilgilendirilecekti. Son olarak, ABD askeri ve sivil personel sayısı belirlenen sınırları aşmayacaktı (Bölme, 2012: 52, 59, 64; Balcı, 2017: 145).³⁰³ Bu anlaşma Ankara'nın toprakları üzerindeki otonomisini arttırmasının yanı sıra o güne dek ikili anlaşma ve ilişkiler üzerinden ilerleyen Türkiye-ABD ilişkilerini NATO eksenine yakınlıştırdı. Bununla birlikte bu anlaşma "ABD üsleri" yerine "ortak savunma tesisleri" kavramını getirerek Türkiye açısından "eşit egemenlik" ilkesini güçlendirdi (Türkmen, 2012: 125-126).

Türkiye'nin üsler üzerindeki otonomisini arttırmaya yönelik attığı üçüncü adım ABD'nin üs kullanma taleplerini geri çevirmek oldu. Ankara 1967 ve 1973 tarihli Arap İsrail Savaşlarında ABD'nin İsrail'e yardım götürmek amacıyla bulunduğu üs kullanma talebini "üslerin NATO-amaçları dışında kullanılamayacağı" gerekçesi ile geri çevirdi (Kuniholm, 1983: 476; Atmaca, 2014: 26). Üslerin ABD kullanımına açılmayacağı açıklamasını Dönemin Dışışleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil (1965-71) 1965'te Arap-İsrail savaşı sürdüğü sırada mecliste yaptığı bir konuşma sırasında belirtti (Uslu, 2016: 188). 1969'da Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel de üslerin Lübnan'a yardım götürmek amacıyla ABD tarafından kullanılmasına müsaade edilmeyeceğini belirtti (Türkmen, 2012: 233; Cumhuriyet, 20.10.1969: 1, 7).³⁰⁴

Washington Ankara'nın üsler üzerindeki yetkilerini arttırma girişimleri karşısında Ankara üzerinde politik baskı kurmadı aksine bu talebine 1969 OSİA'sında olduğu gibi olumlu karşılık verdi. Washington'un bu tepkisi nasıl açıklanabilir? Bir diğer ifadeyle, büyük güç muktedi devletlerin otonomi arttırma talebine hangi durumda itirazda bulunmaz? Hiyerarşı yaklaşımının bu sorunun yanıtına dair teorik önermesi şu

³⁰³ Anlaşmanın içeriği hakkında bilgi için ayrıca bkz. (Uslu, 2009: 471; Güvenç, 2015: 107; Erhan, 2002: 690, 697-698; Türkmen, 2012: 125; Armaoğlu, 2004: 823).).

³⁰⁴ 1979'da Tahran'daki Amerikan konsolosluk binasından Amerikan vatandaşlarının nakli için üslerin Washington tarafından kullanılmasına izin veren Ankara 1980'de Amerikan'ın, İran'a yönelik aldığı yaptırım kararlarına katılmadı (Uslu, 2016: 89).

şekildedir; Hiyerarşide ikincil devletler pazarlık gücü bakımından başat güçlere kıyasla asimetrik hakka sahip olmalarına (Hinnebush, 2011: 215) karşın üsler gibi ikame edilemeyecek değerdeki kıymetli varlıklara (örneğin; petrol ve üs) sahip olan devletlerin sosyal sözleşme pazarlıklarını kendi lehine çevirme fırsatı bu kaynaklara sahip olmayanlara kıyasla daha fazladır (Cooley ve Spyrt, 2009: 9, 11, 17, 104, 108-109).³⁰⁵ Başat gücün çıkarlarını korumak aşamasında son derece önemli olan kıymetli varlıklara sahip olan devletlerin meydan okuması (2003 Irak Savaşı sırasında petrol üreten ülkelerin Washington'a meydan okumasında olduğu gibi) başat güce önemli maliyetler yükler (Lake, 2013a: 84; 2018:7-8).³⁰⁶ Bu bağlamda meydan okumak otorite ilişkilerinde kendi başına başat güçlerin karşılaşacağı en önemli maliyetlerden biri olmakla birlikte meydan okuyan tarafın özel varlıklara sahip olması bu maliyeti daha fazla arttırır (Lake, 2018: 7). Bu nedenle başa güçler kıymetli kaynaklara sahip olan devletlere daha iyi pazarlık sözleşmesi sunar (Lake, 2017: 372).

Ankara'nın üsler üzerinde otonomi arttırma talebinin Washington tarafında kabul görmesi üslerin ABD'nin Soğuk Savaş çıkarları koruma bağlamında sahip olduğu kritik önemden kaynaklandı.³⁰⁷ Ankara'nın 1964-75 döneminde üslerin kullanımını ABD'ye sınırlaması, 1967/73 Arap İsrail Savaşı ve 1969 Lübnan olayları sırasında üslerin Washington tarafından kullanımına müsaade etmemesi ve 1975-78 döneminde ise üsleri ABD kullanımına kapatması ABD'ye önemli maliyetler yükledi. Washington'un Ankara'nın üsler üzerinde otonomi arttırma talebine politik baskı ile karşılık vermesi ise büyük bir olasılıkla üslerin kullanımına kapatılmasına yol açacaktı. Üslerinin ABD çıkarlarını koruma aşamasında ikame edilemeyecek değerde olduğunun farkında olan Ankara böylece bu kıymetli kaynağını (ve aynı zamanda jeostratejik konumunu da) politik kararlarda (otonomi arttırma talebi anlamında) Washington üzerinde baskı kurmanın aracına dönüştürdü (Bölme, 2012: 54; Uslu, 2003: 5). Aşağıdaki ilgili kısımda değineceğimiz üzere Ankara'nın üsleri 1975-78 döneminde ABD kullanımına

³⁰⁵ Bu argüman için ayrıca bkz. (Cooley, 2017: 157-158; Lake, 2011a: 10; 2013a: 88; 2017: 369;).

³⁰⁶ Ayrıca bkz. (Hinnebush, 2011: 231-233; Cooley, 2017: 157). Örneğin; 1973 Arap-İsrail Savaşı sırasında OPEC ülkelerinin, ABD'ye geri adım attırmasını petrol sağladı. Petrol üreticisi Arap ülkeleri bu kıymetli varlığı Washington'a karşı bir koz olarak kullandı (Hinnebush, 2011: 234).

³⁰⁷ Türkiye'nin üsler üzerindeki otonomisini arttırmasının diğer nedeninin Johnson mektubundan kaynaklandığını belirten görüşler de söz konusudur. Bu mektupta Amerika'nın, Türkiye'yi Sovyet tehdidi karşısında yalnız bırakacağını ifade etmesi Türkiye'yi Sovyetlere karşı daha fazla temkinli davranmaya yöneltmiştir. Ankara Sovyetlerin hedefi olmamak adına üslerin kullanımını Washington'a sınırlamıştır (Uslu, 2016: 189).

kapatması söz konusu dönemde Washington'a önemli maliyetler yükleyecek ve bu maliyet 1978'de ABD ambargosunun kaldırılmasını sağlayacaktır.

Sonuç olarak, ABD'nin Türkiye topraklarının kullanım alanları konusunda kendisine tanınan yetkileri aşması Ankara'yı, ABD'ye karşı dengeleme siyaseti izlemeye yöneltti (H2a). Aşağıda değineceğimiz üzere 1964 Johnson Mektubu, 1967 haşhaş ekimi meselesi ve 1975 ABD askeri ambargosu ile Ankara üzerinde kurulan ABD politik baskıları (H2b) Ankara'nın dengeleme siyasetinin sınırlarını daha fazla genişletmesine yol açacaktır.

4.2. ABD Politik Baskıları

1964-75 döneminde ABD-Türkiye arasında ortaya çıkan üç anlaşmazlık konusu 1950'lerde Ankara-Washington ilişkilerinde makul bir dengede tutulan hiyerarşik dengeyi önemli ölçüde sarstı. 1964'te Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale girişimini önlemek amacıyla ABD tarafından Ankara'ya gönderilen Johnson Mektubu, 1974'te Ankara'nın Kıbrıs'a müdahale etmesi ve bu müdahale nedeniyle 1975'te uygulanan Amerikan askeri ambargosu ve 1967-74 dönemindeki haşhaş ekimi meselesi ikili ilişkilerde krize dönüşen üç gelişme oldu. ABD'nin bu olaylar sırasında Ankara üzerinde politik baskı kurması söz konusu üç olayın krize dönüşmesinin arkasındaki en önemli nedendi (H2b). Bu bağlamda çalışmanın bu kısmında şu iki sorunun yanıtı aranacaktır: Başat güçler muktedi devletler üzerinde neden baskı kurar? Politik baskılar hiyerarşik ilişkilerin seyrini nasıl etkiler. Bu üç sorunun yanıtı aşağıdaki kısımlarda sırasıyla 1964 Kıbrıs Meselesi, 1967-74 haşhaş ekimi meselesi ve 1974 Kıbrıs meselesi-1975 ABD askeri ambargosu örneklemeleri ile ortaya koyulacaktır.

4.2.1.1964 Kıbrıs Meselesi ve Johnson Mektubu

1950'lerde Türkiye-ABD ilişkilerinde kurulan güçlü müttefiklik ilişkisi 1964'e kadar sürdürüldü. Ancak Washington'un, Ankara'nın, 1964'te Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunmaya yönelik girişimini³⁰⁸ aynı yıl sert ve tehditkâr üslupla yazılmış (Johnson)

³⁰⁸ 1960'ta Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan etmesi sonrası adada Türkler ve Rumlar arasında çatışmalar başladı. Bu çatışmaların dozu 1963 Kanlı Noel'inden sonra arması üzerine dönemin Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ABD Başkanı Johnson'a ABD'nin bu olayları durdurmasını talep eden bir mektup yolladı. Ancak ABD Başkanı Kıbrıs'ın garantör devletler olan İngiltere, Türkiye ve Yunanistan arasında yapılacak olan çözüm odaklı diplomatik müzakereler ile bu çatışmaların durdurulması

mektupla önlemeye çalışması bu müttefiklik ilişkisinin sürdürülebilirliğini test etti. Johnson Mektubu'nu aldığı güne dek en az selefi Adnan Menderes kadar ABD'ye angaje bir dış politika sürdüren İnönü NATO ve ABD'nin Türkiye'nin güvenlik çıkarlarını ne kadar koruduğu konusunu tartışmaya açtı (H1b). Bu tartışmanın dış politikada otonomi arttırma sürecine evrilmesi ise Washington'un, bu mektupta kullandığı şu ifadeler ile Ankara'yı çıkarları aleyhine Kıbrıs politikası tercihinde bulunmaya zorlamasından kaynaklandı (H1b). Mektupta Türkiye'nin, adaya müdahale etmesi durumunda uğrayabileceği Sovyet saldırısı karşısında NATO imkânlarından faydalanamayacağı, Truman kapsamında yardım olarak aldığı ABD silahlarını kullanamayacağı ve NATO üyesi olması nedeniyle Yunanistan ile savaşamayacağı belirtilmekteydi (Bölükbaşı, 1993: 518-521).³⁰⁹

Bu ifade şu anlama geliyordu: Şayet Türkiye, ABD'nin taleplerini dikkate alan bir Kıbrıs politikası sürdürmez ise yani Washington'un, kendisine tehdit yaratmadığını düşündüğü Yunanistan ile çatışmaya girerse meydan okumuş sayılacak bu nedenle de yardımların kesilmesi ile disipline edilecekti. Üstelik mektuba göre Türkiye'nin Kıbrıs'a olası bir müdahalesi çift yönlü bir meydan okuma olarak kabul edilecekti. Bir diğer ifadeyle, ABD'ye göre Türkiye adaya müdahalesi etmesi durumunda bir taraftan NATO ve Truman Anlaşmasını ihlal etmiş olacak diğer taraftan da düzenin kurallarına da karşı gelmiş olacaktı (sosyal anlaşmalara ve hegemonik güce eş zamanlı bir meydan okuma gerçekleştirmek anlamında). Johnson mektubu tam da bu olası senaryonun önüne geçmek için yani Türkiye'nin çifte meydan okumasını politik baskılar üzerinden önlemek amacıyla yazıldı.

Hiyerarşide başat gücün isteklerini geri çeviren, düzenin kurallarını ihlal eden (ya da ettiği varsayılan), ve başat gücün onaylamadığı bir tarafla çatışmaya giren ikincil devlet

tavsiyesinde bulundu. ABD başkanı bu çabaları destekleyeceğini de ayrıca belirtti (Armaoğlu, 1991: 263-265). ABD'den beklenen desteğin gelmemesi üzerine Türkiye adaya müdahale etme seçeneğini masaya yatırdı. Garanti Anlaşmasının 4. maddesine göre, "Bu anlaşmanın hükümlerine uygun davranılmaması durumunda, Yunanistan, Türkiye ve İngiltere bu hükümlere uyulmasını sağlayacak olan ortak girişimlerde bulunacaklardı. Aynı anlaşmada ayrıca ortak hareket etmek mümkün olmadığı takdirde garanti veren üç devletten her birinin sadece bu anlaşma ile oluşturulan düzeni yeniden kurmak amacıyla harekete geçmek hakkını saklı tuttuğuna yönelik bir ifade de bulunmaktaydı. Bu son hüküm Ankara'nın 1974 Kıbrıs Harekâtı'na hukuksal bir temel oluşturdu (Fırat, 2002: 612; Bölükbaşı, 1998: 415).

³⁰⁹ Mektubun tam metnine ulaşmak için bkz. (Bölükbaşı, 1993: 505-525). Ayrıca bkz. Türkmen, 2012: 101; Aydın, 1994: 114; 2000: 121; Uslu, 2003: 11; 2016:179, 292; Bölükbaşı, 1998: 418; Güney, 2008: 473; Hale, 2003: 154).

meydan okumuş sayılır (Bkz. Lake, 2006c; 2007; 2009a; 2009b; Nieman, 2016: 667). Bu meydan okuma karşısında başat güç zorlama yöntemlerine başvurur. Güçlü devletlerin muktedi devletlerin itaat etmesini sağlamak için başvurdukları bir yöntem olarak tanımlanan zorlama (Hurd, 1999: 383-385)³¹⁰ ile dirençler engellemeye (Lake, 1999: 43), meydan okuyan tarafın başat gücün çıkarları ile uyumlu/ortak politika takip etmesi ve otoritenin sürdürülmesi hedeflenir (Lake, 1993: 469; 1999: 64; 2006c: 6).³¹¹ Patron devlet muktedi bir devletin itaatini sağlamak (örneğin; modernleşmesi ve ya demokratikleşmesini sağlamak) ya da bu devletin istenmeyen bir savaşa-çatışmaya girmesine engel olmak için bu devleti disipline edeceği konusunda tehditte bulunabilir ya da bu tehdidi pratiğe dökebilir. Ambargo, yardımları kesmek vd. bu aşamada en fazla başvuru zorlama yöntemleridir (Lake, 1993; 469; 1996: 19, 20; 2009a: 113-144).³¹² Zorlama yöntemlerine başvurmak (ki bu durum hiyerarşinin oranını arttırır) ya da politik baskı uygulamak meydan okuyan tarafa geri adım atılabileceği gibi meydan okumayı daha fazla besleyebilir³¹³ (Lake, 1999: 65; 2018: 10). Kısacası, devletlerarasındaki güç asimetrisi zorlama ve empozeyi geçerli seçenekler arasına yerleştirmekle birlikte (Krasner, 2001: 19) aynı zamanda zorlamaya dayalı olan ilişkileri otorite ilişkileri kapsamından dışlamaktadır. Otorite ilişkilerinde esas olan hiyerarşinin meşruiyet içermesidir. Meşruiyet ise başat gücün emirlerine ikincil devletin rıza göstermesi ile sağlanır. Zorlama bu bağlamda meşruiyeti zayıflatan ve devletlerin düzene katılım isteğini azaltan bir yöntemdir (Ikenberry ve Kupchan, 1990: 289; Lake, 1999: 69; 2003: 304, 311).³¹⁴

³¹⁰ Bu tanım için ayrıca bkz. (Lake, 1996: 19; 2006c: 5; 2017: 360-368; Destradi, 2010: 911).

³¹¹ Bu anlamıyla zorlama hiyerarşide ikincil devletlerin iyiliği adına başvuru bir yöntem olarak sunulmaktadır. Politik tercihlerin değiştirilmesini sağlamak için başvuru bu yöntem ikincil devletin faydasıdır (Barnett, 2017: 84). Ayrıca bkz. (Cooley ve Nexon, 2020: 52-54; Flathman, 1980: 29-30; Towns, 2014: 181, 184; 194; Sjöberg, 2017: 103; Kang, 2004: 341; Walt, 1997: 164; Hinnebusch, 2011: 216, 235-239; Hurd, 1999: 383-385; Lake, 1996: 19-20; 2017: 360-368; Finnemore, 2009: 59). Zorlamanın hiyerarşik yapılanmış olan imparatorluk sistemlerine özgü olduğunu belirten çalışma örnekleri için ayrıca bkz. (Griffiths, 2017: 145-152; Lake, 1996; 1999; 2009a).

³¹² Disipline etme yöntemleri konusunda daha fazla bilgiye ulaşmak için ayrıca bkz. (Lake, 2009b: 44; 2009c: 38; 2012: 10; Barder, 2015: 8; Doyle, 1986: 40; Towns, 2014: 181; Destradi, 2010: 918).

³¹³ Bu argüna için ayrıca bkz. (Crasnic, 2017: 62, 68, 72; Destradi, 2010: 912; Doyle, 1980: 40). Örneğin; İngiltere'nin Yedi Yıl Savaşları sonrası Kuzey Amerika'da bulunan kolonilerine sosyal sözleşmelere aykırı şekilde ağır vergiler dayatması kolonilerin meydan okumasına yol açtı (Lake, 2006c: 30).

³¹⁴ Bu argüman için ayrıca bkz. (Ikenberry, 2011: 99, 107; Nieman, 2016: 667; Barnett, 2017: 71-72; Pouliot, 2017: 129; Donnely, 2017: 263). İmparatorluk sistemlerinin aksine modern hiyerarşilerde ilişkiler zorlamadan ziyade rıza üzerine kurulsun ve sürdürülsün (ki rıza olmadan politik otorite olmaz) de zorlama hiyerarşinin ayrılmaz bir parçasıdır (Lake, 1993: 469; 1996: 7, 19; 2006b: 239; 2006c: 1, 4, 17;

ABD'nin, yardımları kesme tehdidi (disipline etme tehdidi) ile Kıbrıs konusunda Ankara üzerinde kurduğu politik baskı Türkiye'de üç şekilde karşılık buldu. Birincisi, bu baskı Ankara'yı adaya müdahale seçeneğinden (geçici süreliğine) vazgeçirdi. Ankara'nın adaya askeri operasyon gerçekleştirebilecek düzeyde askeri ekipmanlara sahip olmaması ve güvenlik politikasını büyük ölçüde NATO'ya endekslemesi nedeniyle alternatif ittifak seçeneğine ve güvenlik politikasına sahip olmaması (Uslu, 2016: 180; Bölükbaşı, 1993: 521) ABD baskıları karşısında Kıbrıs'a müdahale seçeneğini rafa kaldırmasının iki önemli nedeniydi.³¹⁵ Bir devlet alternatif güvenlik ittifakına sahip değilse başat gücün güvenlik yardımına daha fazla ihtiyaç duyar. Bu nedenle bu devlet alternatif destek arayışına yönelmez, bulunduğu ittifaktan ayrılmaz ve başat gücün otoritesinin gerekli ve meşru olduğunu kabul eder (Lake, 2009c: 46). Benzer şekilde, bir devletin harekete geçirebileceği alternatif kaynağı yok ise yardım almak karşılığında başat gücün taleplerine uymayı kabul eder (Neuman, 2010: 105-106). Alternatif ittifak ve askeri yardım seçeneğinin olmadığı durumlar ise ittifak üyelerini sorumluluklarından kaçmak konusunda daha istekli kılabilir. Öte taraftan bu seçeneklerin var olması devletleri fırsatçı hareketlere yönelmekten alıkoyar (Lake, 1996: 13).

Johnson mektubu Ankara'yı Kıbrıs'a müdahale seçeneğinden vazgeçirmekle birlikte NATO'nun güvenilirliği konusunu tartışmaya açtı. Başbakanı İnönü'nün, ABD Başkanı Johnson'a yazdığı cevabi mektup bu tartışmayı başlatması bakımından önemliydi. İnönü bu mektupta, NATO üyelerinin saldırıya uğrayan tarafa yardım etme etmekte yükümlü olduğunu hatırlatan ifadeler kullandı (Erhan, 2002: 688). Bu ifadeler olası bir Sovyet saldırısı karşısında Ankara NATO tarafından yalnız bırakılmasının NATO Anlaşmasının beşinci maddesine aykırı olduğuna dikkat çekmeye yönelikti (Türkmen, 2012: 102; Armaoğlu, 2004: 791). NATO sözleşmesinin üçüncü ve beşinci maddesi

2007: 52; 2013: 111; 2017: 359, 362; Griffiths, 2017: 146; Goh, 2013: 6; Clapton ve Hameiri, 2011: 70; MacDonald ve Lake, 2008: 177; Simon, 1982: 21; Barder, 2015: 106; Goh, 2013: 6, 13, 31; 2019: 614; Ikenberry, 2001: 22-44; 2008: 27; Clark, 2011: 6, 25, 28; Kang vd. 2018: 5; Ikenberry, Mastanduno ve Wolhforth, 2009: 1; Musgrave ve Nexon, 2018: 6; Ikenberry ve Nexon, 2019: 413; Lobell, 2012: 81).

³¹⁵ Türkiye'nin, NATO üyeliği ABD'nin, Türkiye'ye Kıbrıs konusunda uyguladığı politik baskıyı askeri müdahaleye taşımasını önledi (Uslu, 2016: 206). Askeri müdahale ile yönetimi devirmek ve içişlerine karışmak disipline etmenin aşırı yöntemleridir (Lake, 2009a: 113-114; 2009b: 44; 2012: 10). Griffiths (1993: 7), başat güçlerin cezalandırma yöntemlerinde kendilerini düşman ve rakip blokların varlığını, askeri ve ekonomik gücünü ve diğer devletlerle olan ilişkilerini hesaba katarak sınırlandıracağını belirtmektedir. Bu bağlamda SSCB'nin varlığı ABD'yi Kıbrıs konusunda Ankara üzerinde daha ileri düzeyde politik baskıda bulunmaktan alı koyan bir başka dinamikti.

ittifaka dâhil olan devletlerden biri ya da bir kaçının saldırıya uğraması durumunda taraflara yardımda bulunma ve ortak hareket etme sorumluluğu yüklemektedir (Lake, 1996: 23-24). Hiyerarşi kurum ve devletlerin hak ve sorumluluklarını belirler (Hurrell, 2006: 10; Pouliot, 2017: 129). Bu bağlamda hiyerarşide askeri ittifak anlaşması çerçevesinde oluşturulan ortak güvenlik koalisyonları taraflarından birinin saldırıya ya da tehdide maruz kalması durumunda tüm taraflara ortak hareket etme sorumluluğu yükler (Lake, 1996: 18; 2009a: 34).³¹⁶

Dolayısıyla karşılıklı yardım, ortak savunma ve herhangi bir üye devletini dış tehditlerden koruma esası üzerine kurulan NATO'nun (He, 2012: 186; Lake, 1996: 24) Türkiye'yi SSCB tehdidi karşısında yalnız bırakması NATO'nun sorumluklarına ne kadar bağlı olduğu konusunu tartışmaya açtı (Kürkçüoğlu, 1972: 138; Güvenç, 2015: 107). İnönü'nün yazdığı cevabi mektupta NATO sözleşmesinin tekrar gözden geçirilmesi yönünde bulunduğu talep bu bağlamda önemliydi. İnönü bu talebini şu cümle ile ifade etmekteydi: “Eğer diğer üyeler Sovyet müdahalesine uğrayan NATO üyesinin haklı olup olmadığı, müdahaleyi kendi hareketi ile tahrik edip etmediği konusunu tartışmaya açmaya kalkışır ve tartışmanın sonucuna göre yardım yükümlülükleri olup olmadığına karar verirlerse, NATO ittifakının temel direkleri sarsılmış ve anlamı kalmamış olur” (Erhan, 2002: 689; Uslu, 2016: 181; Aydın, 1994: 114; Türkmen, 2012: 102). İkincil devlet dâhil olduğu askeri ittifakın güvenliğini sağlayıp sağlamadığı konusuna şüphe ile yaklaşırsa (özellikle bu şüphe kamuoyunda da yerleşirse) asimetrik sosyal sözleşmelerin revize edilmesini ve ya gözden geçirilmesini isteyebilir (Walt, 1997: 160, 162).

Özetle, Ankara Johnson mektubu ile ABD ve Batı'nın güvenlik garantilerine her zaman bağlı kalmayabileceğini (Erol ve Ozan, 2011: 30; Aydın, 1994: 114), NATO'nun, Türkiye'ye tam bir koruma sağlamayabileceğini (Uslu, 2003: 88; Kürkçüoğlu, 1972: 138) ve kendi çıkarlarını yakından ilgilendiren güvenlik meseleleri karşısında Batı hiyerarşisi tarafından nasıl yalnız bırakılabileceğini tecrübe etti (Atmaca, 2014: 30; Ahmad, 1996: 237). Ankara'nın mektuptan kısa bir süre sonra Kıbrıs konusunda alternatif siyasi destek arayışlarına yönelmesi, ABD ile dış politika konularında fikir

³¹⁶ Ayrıca bkz. (Leeds vd. 2002: 238, 241; Morrow, 1991: 907; 2000: 63; Altfeld, 1984: 526; Donnelly, 2009: 155; Yarhi-Milo vd. 2016: 94; Levy ve Thompson, 2010: 29).

ayrılıkları yaşamaya başlaması ve 1974'te Kıbrıs'a müdahale etmesi bu mektup ile edinilen söz konusu deneyimin yansımalarıydı. Bir devlet dâhil olduğu ittifaktan destek alırsa bu durumda otonomisini transfer eder. Devletlerin otonomi transferi karşılığında sağladıkları destek onları tehditlerden korur, savunma harcamalarına daha az oran ayırmalarını ve refahlarını arttırmalarını sağlar (Altfeld, 1984: 528; Schweller, 1994: 81, 88). Ancak askeri ittifak bir devletin güvenliğini sağlamaz ise bu durumda bu devlet otonomisini transfer etmek konusunda isteksiz olur (Morrow, 1991: 916).³¹⁷

Johnson mektubu üçüncü olarak dış politikada değişim ihtiyacını ortaya çıkardı (H1b). Aslında bu değişim ihtiyacını bu mektubu henüz almadığı bir dönemde başbakan İsmet İnönü 1964'te Times'a verdiği röportajda bir röportajda açıkladı. Kıbrıs'ta iki toplum arasında yaşanan şiddetli çarpışmalar karşısında İnönü "Yeni bir dünya düzeni kurulur ve Türkiye'de bu düzende yerini alır" (Milliyet, 1964) açıklamasında bulundu. İnönü'nün bu ifadesiyle aynı zamanda Türkiye'nin Batı düzenindeki konumunu da ilk kez tartışmaya açılmış oluyordu. Politik baskılar başat gücün otoritesinin meşruluğunu sarsar ve devletlerin düzene katılım isteğini azaltır (Ikenberry, 2011: 107; Cooley ve Nexon, 2020: 52). Politik tercihlere zorlamak ya da zorlama ile ilişki kurmanın ve sürdürmenin maliyeti hiyerarşi ile birlikte artar. Hiyerarşinin oranı arttıkça ki bu zorlamaya dayalı ilişki olduğuna işaret eder ikincil devletin kendi politikaları üzerindeki kontrolü en aza iner. Bu nedenle muktedi devletin özgürlük kısıtlamasına direnç göstermesi beklenir (Lake, 1996: 20).

Johnson mektubu ile Kıbrıs konusunda Ankara üzerinde kurulan politik baskının dış politikada ortaya çıkardığı değişim isteğine Adalet Partisi'nin 3 Kasım 1965 tarihli hükümet programında da yer verildi. Bu programda "Bir ittifaka ve bir ideolojiye bağlı olmak, başka bir ittifaka veya bir ideolojiye mensup olan veya bugün ekseriyeti teşkil eden tarafsız memleketlerle münasebetlerin geliştirilmesine mani değildir" ifadesine yer verildi. Bu ifade ile Ankara bir taraftan Türkiye'nin ABD düzenin bir parçası olduğunu kabul ediyor diğer taraftan da bu düzende yer almanın SSCB ve Batı-dışı ülkeler ile ilişki geliştirmeye engel olmadığını belirtiyordu. Bir diğer ifadeyle Ankara bu ifade ile Batı-dışı ülkeler ile ilişki geliştirmek istediğini açıklıyordu (Balcı, 2017:

³¹⁷ Benzer şekilde hegemonik gücün otoritesini meşru olarak kabul eden devletlerin üçüncü taraflarla olan anlaşmazlıkları savaşa varmadan çözmesi beklenir (Butt, 2013: 576).

132). Her meydan okumaya cezai yaptırımlar ile karşılık verilmese (Lake, 2006b: 241) de politik baskılar ikincil devletleri gelecekte herhangi bir davranışının başat gücün gazabına uğrayabileceği endişesine sevke eder. Bu endişeyi yatıştırma isteği ise muktedi devletleri alternatif destekçi arayışına yöneltebilir (Lake, 2017: 360). Potansiyel başat güç adayları tam da bu aşamada politik baskılara maruz kalan devletlere baskılardan kaçış imkânı sunar (Cooley ve Nexon, 2020: 112). Johnson Mektubunun 1966'da Hürriyet gazetesi tarafından deşifre edilmesi ile birlikte kamuoyu da dış politikanın revize edilmesi gerektiği yönündeki tartışmaya dâhil oldu (Kösebalaban, 2014: 192-193; Aydın, 1994: 113). Mektup kamuoyundaki asıl etkisini özellikle NATO'dan çıkma taraftarı olan görüşleri tetikleyerek gösterdi (Türkmen, 2012: 104).

Johnson mektubunun dış politikada ortaya çıkardığı revizyon ihtiyacı sadece liderlerin söylemleri, hükümet programları ve kamuoyunda kendisine yer bulan bir tartışma olmak ile sınırlı kalmadı. Ankara 1964 sonrası dönemde dış politika otonomisini genişletecek olan girişimlere yöneldi. Bu girişimlerden öne çıkanlar şunlar oldu: Ankara 1965'te NATO Çok Taraflı (Nükleer) Deniz Gücü (Multilateral Force, MLF)³¹⁸ tatbikatına katılmayacağı açıklamasında bulundu, mektuptan kısa bir süre sonra SSCB ve Üçüncü Dünya ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmenin olanağını aradı, ABD'nin üs ve 1967'deki haşhaşın yasaklamasına yönelik taleplerini geri çevirdi (Türkmen, 2012: 105; Armaoğlu, 2004: 821-822).

Özetle belirtmek gerekirse, Johnson mektubu Türkiye iç siyasetini ve dış politikasını önemli ölçüde etkiledi. İç politikada ABD karşıtlığını arttırdı, NATO ve ABD'ye 1950'lerde kamuoyunda duyulan güveni önemli ölçüde zedeledi ve NATO'dan çıkma yanlısı olan görüşleri besledi. Dış politika bağlamında, Ankara yukarıda değindiğimiz üzere bir dizi değişikliklere gitti. Bu değişiklikler ile Batı Türkiye dış politikasının ağırlık merkezi olmaktan çıkarıldı. Johnson mektubu bu bağlamda Türkiye'nin, Soğuk

³¹⁸ MLF dönemin Amerikan Başkanı John Kenndy tarafından Mayıs 1961'de Batı Avrupa'nın savunmasını daha etkili hale getirmek için, NATO komutanlığının emrine Polaris tipi beş adet deniz altı verilmesini öngören savunma projesiydi. Yani NATO içerisinde çok taraflı deniz gücü kurulması amaçlandı. MLF'nin bir diğer amacı, Fransa'nın nükleer deniz gücüne sahip olmasını engellemektir. Çünkü De Gaulle yönetimindeki Fransa NATO'dan bağımsız nükleer güce sahip olmak istiyordu ve bu amaçla çabalarını arttırmıştı. Fransa'nın MLF'ye dâhil edilmesi bu ülkenin ABD ve NATO'ya meydan okumasını önleyecekti (Erhan, 2002: 690-692). Türkiye'nin MLF'den çekilmesi kararına Amerika'ya karşı doğrudan bir meydan okuma stratejisi olarak bakılmaması gerektiğini belirten Uslu (2016: 184), bu stratejinin benimsenmesinde Sovyetler Birliği'nin de etkili olduğunu belirtmektedir. Türkiye'nin, MLF'ye dâhil olması Sovyetler Birliği'nin tepkisine ve yeni bir tehdidine yol açabilirdi (Erhan, 2002: 692).

Savaşın ilk on beş yılında ABD taleplerini dikkate aldığı son dış politika kararı oldu (Uslu, 2016: 306).

Johnson mektubunun dış politikada revizyon ihtiyacını hissettirmesi bu mektubun hiyerarşide yer almanın devletlere faydanın yanı sıra önemli maliyetler de yükleyebileceğini açıkça ortaya koymasından da kaynaklandı. Bu mektup hiyerarşinin dezavantajlı olan bu yönünü dört açıdan göstermekteydi. Birincisi, bu mektup muktedi devletin başat güce sadece kendisini yönetme hakkı değil aynı zamanda kendisine kimin tehdit yarattığını (mağdur olan tarafın kim olduğunu) belirleme hakkını da tanıdığını (Wendt ve Friedheim, 1995: 700; Lake, 1996: 14) ortaya koymaktaydı. ABD'ye göre SSCB dışındaki bir diğer devlet Türkiye'nin düşmanı olamazdı. Bu durumda Yunanistan da Türkiye'nin düşmanı değildi (Uslu, 2016: 179-180). Bu nedenle Türkiye Truman Anlaşması kapsamında aldığı silahları ABD'nin düşman saymadığı Yunanistan ile çatışmak için kullanamazdı. Truman Anlaşmasının dördüncü maddesine göre Türkiye ABD'den aldığı silahları ABD'nin tehdit olarak saydığı durumlarda kullanmak durumundaydı. Başat güç müttefikleriyle ortak güvenlik çıkarlarına sahipse bu devletlere silah transferinde bulunur. Ancak ortak tehdit söz konusu değilse bir diğer ifadeyle bir müttefik devletin anlaşmazlık yaşadığı devlet başat gücün de müttefiki ise bu durumda başat güç silah transferinde bulunmak ve bu çatışmaya dâhil olmak istemez (Yarhi-Milo vd. 2016: 92, 97-98).

İkincisi, sosyal sözleşmelerde başat güçler muktedi devletleri sadece yönetme hakkı değil aynı zamanda bu devletleri itaatsizlik durumunda itaate zorlama ve disipline eme hakkını da elde eder³¹⁹ (Flathman, 1980: 29-30, 35; Lake, 2006b: 250). Türkiye-ABD arasında 1947'de imzalanan Truman Anlaşması'nın dördüncü maddesi gereği ABD bu maddeye uyulmadığı takdirde Türkiye'ye yaptığı yardımları kesebilirdi.

Üçüncüsü, ittifak kurmak ve bu ittifaka dâhil olmak tarafların çatışan çıkarlarından vazgeçmesini gerekli kılsa da (Morrow, 1993: 207-210) hiyerarşi kazandırdıkları bakımından adil ve eşit değildir bir başka ifadeyle hiyerarşi büyük devletlerin çıkarlarını

³¹⁹ Konuya ilişkin daha fazla bilgiye ulaşmak için ayrıca bkz. (Lake, 2006c: 5; 2017: 361, 366; Walsh, 2007: 161). Clapton ve Hameiri (2011: 69), hiyerarşiyi bu anlamıyla birinin diğerini domine etmesi olarak değil muktedi devletlerin materyal kapasite üstünlüğüne sahip olan devletlere kendi rızaları ile itaatlerini sağlamak için itaate zorlama hakkını devretmek olarak tanımlamaktadır.

daha fazla gözetir (Lake, 2009a: 151-152; Clark, 1989: 18).³²⁰ Örneğin; büyük güç kendi çıkarlarını yakından ilgilendirmeyen ancak müttefikinin çıkarları açısından oldukça önemli olan bir meselede müttefikine yardım etmek konusunda isteksiz davranabilir (Altfeld, 1984: 538). Bu isteksizlik sistem kaynaklı olabilir. İki kutuplu sistemde başat güçler çıkarlarını koruma aşamasında hayati öneme sahip olan kıymetli kaynakları riske atmamak adına çatışma ve ya kriz yaşayan müttefiklerine yardım etmeyi genellikle tercih etmez (Christensen ve Synder, 1990: 141).

ABD Kıbrıs Meselesine Yunanistan ya da Türkiye tarafında dâhil olmasının iki ülke ile ilişkilerini bozacağını ve bu durumda Soğuk Savaş çıkarlarını koruma aşamasında kritik öneme sahip olan Türkiye ve Yunanistan'da bulunan askeri üs ve tesislerinin güvenliğinin tehlikeye gireceğini düşünmekteydi (Uslu, 2003: 181). Kıbrıs'ın tarafları Yunanistan ve Türkiye'nin jeopolitik konumları nedeniyle NATO'nun güney kanadını (Akdeniz ve Ortadoğu güvenliği açısından) güçlendiren iki stratejik müttefik olması ABD'yi Kıbrıs meselesinde tarafsız bir politika sürdürmeye yönelten bir diğer etken oldu. Washington'a göre, Yunanistan ve Türkiye'nin olası bir çatışma hali NATO'nun güneydoğu kanadını zayıflatacak ve NATO'nun Sovyetler Birliği'ne ilişkin güvenlik sorumluluklarını zarara uğratacaktı (Uslu, 2003: 181). Dolayısıyla Johnson mektubu NATO, ABD ve Türkiye çıkarlarının her zaman uyuşmayabileceğini, NATO'nun Türkiye'nin güvenlik çıkarlarını her koşulda değil ancak ortak çıkarlar zarar gördüğünde koruyacağını ortaya koymaktaydı. Çıkarlar çatıştığında ise NATO'nun Türkiye'nin yardımına gelemeyebilirdi (Erol ve Ozan, 2011: 30; Eşel, 2017: 412). Bir ittifakın üyeleri arasında politika ve çıkar ortaklığı söz konusu ise bu ittifakın bir devlet ile çatışma ya da kriz yaşamakta olan üye devletinin yardımına gelmesi muhtemeldir. Ancak bu ittifak üyelerinden birinin üçüncü tarafla olan anlaşmazlığı konusunda diğer üyeler çıkar ayrılığına düşerse bu olasılık azalır (Morrow, 2000: 69-70). Ancak bir düzenin istikrarını sağlayan şey sadece (ortak) çıkarlar değildir düzenin adil ve meşru olması da gereklidir (Ikenberry, 2011: 109). Dolayısıyla Türkiye mektup vasıtasıyla kendi güvenliğini son derecede ilgilendiren bir mesele karşısında dahi NATO ve ABD çıkarlarına aykırı eylemlerde bulunma hakkına sahip olmadığını, NATO'nun üye devletlerine adil ve eşit davranamayabileceğini de tecrübe etti.

³²⁰ Bu argüman için ayrıca bkz. (Lake, 2017: 367; 2018: 7-8; Wendt ve Friedheim, 1995: 698; Schroeder, 2007: 73-74; Morrow, 1991: 914, 916).

Johnson mektubunun Ankara üzerindeki son öğretici etkisi ise kuralları koyan başat gücün kendi stratejik çıkarları söz konusu olduğunda kurallara (ve anlaşmalara) bağlı kalmayan taraf olabileceğine” (Cooley ve Spruyt; 2009: 4-5; Clark, 1989: 42) dair oldu. NATO sözleşmesinin beşinci maddesi “ taraflardan birinin saldırıya uğraması durumunda diğer taraflara yardım etme ve ortak hareket etme sorumluluğu” yüklemektedir. Ancak ABD Johnson mektubunda Türkiye’nin, NATO imkânlarından faydalanamayacağını belirtmekteydi. Bu ifade Washington’un kendi güvenlik çıkarları söz konusu olduğunda NATO ilke ve prensiplerine (özellikle beşinci maddesine) uymayabileceğini açıkça ortaya koymaktaydı. Bir devlet hegemonik güce ya da bir kuruma dış politika otonomisini devrederken aynı zamanda kendisini partnerlerinin fırsatçı hareketlerine de açmış olur. Bu devletlerin sorumluluklarından kaçmaları bir diğer ifadeyle sosyal sözleşmelere bağlı kalmamaları bu fırsatçı hareketlerden biridir (Lake, 1996: 8; 1999: 8, 10; Weber, 2000: 8, 17).

ABD’nin iki nedenden dolayı Kıbrıs’a müdahale etmemesi konusunda Türkiye üzerinde baskı kurduğunu söylenebilir. Birincisi, Washington-Ankara arasındaki tehdit algılaması ve çıkar farklılığı ABD ve Türkiye’nin Kıbrıs’a dair ortak politika oluşturmalarına olanak tanımamaktaydı. Ortak politika ve tehdit algılamaları hiyerarşik ilişkileri güçlendirirken farklı politikalar ise zayıflatır (Lake, 2006c: 22; 2011: 1, 24-25).³²¹ Öte taraftan aynı ittifakta yer alan müttefikler her zaman çıkar, tehdit ve politika ortaklığına sahip olmayabilir (Lake, 2006c: 21; Synder, 1984: 467; Morrow, 1991: 906). Başat güç ve ikincil devlet arasında çıkar ortaklığı söz konusu olduğunda hiyerarşinin maliyeti iki taraf açısından azalır. Bu durumda ikincil devlet başat gücün kendi istekleri doğrultusunda hareket edeceği konusunda güven sahibidir bu nedenle bu devlet dış politika egemenliğini başat güce devreder. Politika tercihlerinin farklı olduğu ya da birbirinden ayrılmaya başladığı durumlar ise hiyerarşinin maliyetini iki taraf açısından arttırır. Muktedi devletin bu durumda fırsatçılığa (sorumluluklarından kaçmak, emre itaatsizlik vb.) yöneleceğini kuvvetle düşünen başat güç bu devletin politika alanları üzerindeki kontrolünü arttırmaya yani hiyerarşinin oranını ve buna bağlı olarak politik baskılarını arttırmaya yönelir. Bu durumda muktedi devlet başat gücün işbirliğini sömüreceğini ve avantajları kendi lehine çevireceğini düşünür (Lake, 2018: 8) ve bu

³²¹ Bu argüman ayrıca şu kaynaklardan da elde edildi. Bkz. (Walt, 2009: 117-118; Leeds vd. 2002: 239; Barnathann, 2012: 121; Morrow, 1991: 929; Weber, 2000: 8).

nedenle başat gücün uygulamaya koymasını istediği politikaya itiraz eder (Lake, 2017: 370). Tam da bu aşamada başat güç bu devletin politika tercihini kontrol etmek (Lake, 207: 370) ve işbirliğini dikkate alan (ya da barışçıl) bir dış politika benimsemesini sağlamak için baskıda bulunur (McDonald, 2015: 560).

ABD ve Türkiye'nin Kıbrıs'a dair politika, çıkar ve tehdit ortaklığı söz konusu değildi. Washington, Atina'yı tehdit olarak görmemektedir. Ortak tehdit ortak çıkarları oluşturan önemli bir dinamiktir (Weber, 2000: 8). Bununla birlikte Kıbrıs Meselesinin tarafları olan Türkiye ve Yunanistan ABD'nin stratejik müttefikleriydi. Bu nedenle ABD Kıbrıs konusunda tarafsızlık politikası sürdürmeyi tercih etti (Türkmen, 2012: 106). Ortak tehdit söz konusu olduğunda patron devlet otoritesi altındaki devletin üçüncü tarafla yaşadığı krize dâhil olur. Ancak ikincil devletin kriz yaşadığı taraf patron devletin müttefikleri ise bu durumda patron devlet yardım etmek konusunda isteksiz davranır (Yarhi-Milo vd. 2016: 97-98). Washington'un tarafsızlık politikası, Kıbrıs sorununu NATO çıkarlarına zarar vermeyecek şekilde BM gibi uluslararası platformlardan ziyade Ankara-Atina arasında yapılacak olan diplomatik görüşmeler ile çözülmesini öngörmektedir (Aydın, 1994: 112). Washington'un bu politikası ayrıca Türkiye'ye verilecek olan belli tavizler karşılığında Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleştirilmesini hedeflemektedir. Örneğin; ABD'nin bu politika doğrultusunda 1964'te sunduğu Acheson Planı, Kıbrıs'tan Türkiye'ye bir miktar toprak verilmesi ve üs kiralınması önerilerini kapsamaktaydı. Ancak Türkiye bu plan dâhilinde kendisine sunulan söz konusu iki öneriyi geri çevirdi. ABD enosis kararını 1964-74 döneminde rafa kaldırmış olmasına karşın bunu her zaman nihai çözüm olarak korudu (Uslu, 2009; 461; 2016: 291-292; Türkmen, 2012: 102-104, 106). Hegemonik güç ve muktedi devlet arasında politik tercihlerde (önemli sayıda ve oranda) farklılık söz konusu ise (Bugün ABD ve Ortadoğu ülkeleri arasındaki politik farklarda olduğu gibi) muktedi devletin hegemonun devletin talep ettiği politikayı reddetme olasılığı yüksektir (Lake, 2017: 370).

Türkiye ise ABD'den farklı olarak enosis'e karşıydı. Türkiye 1959 Zürih ve Londra Anlaşmalarının adada kurduğu mevcut statükonun devamından yanaydı. Ankara'ya göre adadaki statükonun korunması ise ABD ve NATO'nun yardımını gerekli kılmaktaydı (Armaoğlu, 2004: 791; Aydın, 1994: 112; Atmaca, 2014: 28). ABD, Kıbrıs

konusunda Yunanistan üzerinde baskı kurup Atina'yı "enosis" politikasından vazgeçirebilirdi (Armaoğlu, 2004: 787).³²² Ancak ABD Yunanistan'a baskı kurmayı düşünmemektedir. Hiyerarşide çıkar ve politikaların uyumlaştırılamaması durumunda (Clark, 1989: 28) muktedi devlet kendisine empoze edilen politikayı red eder (Lake, 2018: 8). Bir başka ifade ile ortak hedef ve politikaların olmadığı durumlarda büyük güç liderliğini sunar ancak kendisini takip edenler olmaz ya da liderliği göz ardı edilir. Ortak amaç ve politikalar söz konusu olduğunda ise ikincil devlet büyük gücün liderliğini kabul eder ve onu takip eder (Scholvin, 2017: 9).

ABD'nin, Kıbrıs konusunda Türkiye üzerinde neden baskı kurduğunu daha anlaşılır kılmak için bu dönemde ABD dış politikasını etkileyenin ne olduğuna da değinmek gerekmektedir. Bir devletin dış politikasındaki statüko ve ya değişimi açıklamak bu devletin dış politikasını etkileyen sistem, devlet ve ya birey düzeyine odaklanmayı gerekli kılar (Finnemore, 2009: 59; Walt, 1997: 160; 2009: 120; Lake, 1999: 52-54; 2009a: 124-130; Hinnebusch, 2006: 452). ABD dış politikasının seyrini geleneksel olarak etkileyen Rum ve Yunan lobisi 1964'te Washington'un Kıbrıs politikasını şekillendirme sürecinde etkili oldu. Örneğin; Yunan lobisi 1963-64 döneminde Kıbrıs Rum ve Türk kesimi arasında adada çatışmalar sürdüğü sırada ABD Kongresinde Türkiye aleyhine başarılı bir lobi faaliyeti yürüttü (Eşel, 2017: 411; Güvenç, 2015: 107; Atmaca, 2014: 28). ABD başkanlık seçimlerinde Yunan ve Rum lobisinden elde edilecek olan oylar her ABD başkanı gibi Johnson'ı da bu lobilerin dış politikaya (Kıbrıs) ilişkin taleplerine duyarlı kıldı. Bir devlet liderinin bir dış politika meselesine meşruluk sağlaması için iç ve dış meşruiyeti aynı anda sağlaması gerekmektedir (Putnam, 1988: 434). Lider bu dengeyi sağlayamadığında içte oy kaybı ya da seçilememek dışta ise dirençlerin ortaya çıkması şeklinde iki önemli meşruiyet maliyeti ile karşılaşır (Finnemore, 2009: 64-66). Teorik önermeden hareketle, Johnson Mektubu Amerikan başkanı Johnson'ın Kıbrıs politikasını belirleme sürecinde iç ve dış meşruiyeti sağlamak konusunda dengeyi sağlayamadığını açıkça ortaya koymaktaydı.

Washington'u Kıbrıs meselesinde Ankara üzerinde politik baskı kurmaya yönelten dış maliyeti ise bu bağlamda şu şekilde özetlemek mümkündür; Kıbrıs'ın, Yunanistan ve

³²² 1973 seçimleri sonrası kurulan CHP-MSP hükümetinin ise Kıbrıs politikası fonksiyonel federatif sistem teziydi. Bu politikaya göre toprakların paylaşılması söz konusu olamazdı. Tek bir devlet içerisinde iki toplum görevleri dâhilinde yaşamalıydı (Armaoğlu, 2004: 801).

Türkiye arasında bir çatışma ya da savaşa dönüşmesi NATO'nun yapısına zarar verecek, güvenilirliğini zedeleyecek, ABD'nin Türkiye ve Yunanistan ile olan ekonomik, askeri ve siyasi ilişkilerine zarar verecek ve Sovyetler Birliği'nin NATO'yu zayıflatma ihtimalini yükseltecekti. Johnson'ın gönderdiği tehditkâr mektubunun amacı tam da bu olası maliyetlerin ortaya çıkmasını engellemekti (Uslu, 2016: 291-292).³²³ Bir krize taraf olmanın getireceği maliyet az ise bu durumda bu ittifakın krize müdahale etmesi beklenir (Morrow, 2000: 71). Bu teorik önermeden hareketle bu olası maliyetler ABD'yi Kıbrıs sorununu ikili anlaşmaların dışındaki herhangi bir çatışma veya savaş yoluyla çözme girişimlerinin karşısında yer almaya ve Türkiye'ye politik baskı uygulamaya yöneltti. Ancak Lake'in (1999: 10) belirttiği üzere baskı ile ilişki kurmak ve sürdürmek önemli maliyetlere yol açar. Aşağıda değineceğimiz üzere ABD'nin Kıbrıs konusunda Türkiye üzerinde kurduğu baskı Soğuk Savaş çıkarlarını koruma aşamasında son derece önemli olan Türkiye üslerinin 1975-78 döneminde kullanımına kapatılmasına kadar vardı.

4.2.2.1967-74 Haşhaş Ekimi Meselesi

Johnson mektubu ve ikili anlaşmaların ilişkilerde yarattığı krize 1967'de bir yenisi daha eklendi. Ankara, 1967'de Washington'un kendi ülkesinde artan uyuşturucu tüketimini önlemek amacıyla haşhaş ekimini yasaklaması yönünde sunduğu talebi ret edince Amerikan kongre ve senatosunda Türkiye'ye ambargo uygulanması gerektiğine dair tartışma başladı. Washington tarafında başlayan bu tartışma (ABD'nin haşhaş ekimi meselesinde Türkiye üzerinde ekonomik ve askeri yaptırımların uygulanması şeklinde kurduğu politik baskı anlamında) ise Türkiye'nin haşhaş meselesinde otonomi arttırma isteğini arttırdı (H1b). Bu bağlamda bu kısımda dört sorunun yanıtı aranmaktadır. ABD'nin haşhaş ekimi meselesinde Türkiye üzerinde politik baskı kurduğu sonucuna teorik açıdan (H1b) nasıl ulaşılabilir? ABD, haşhaş meselesinde Türkiye'ye neden politik baskıda bulundu? Türkiye haşhaş ekimi meselesinde ABD'nin haşhaşın ekimine

³²³ 1974'te, Yunanistan'ın desteği ile yapılan askeri darbe karşısında ABD, Kıbrıs'ta Zürih ve Londra Anlaşmalarıyla kurulan anayasal düzenin ihlal edilmemesi gerektiğini ve Yunanistan-Türkiye arasında bir savaşın çıkmaması için ikili görüşmeler yapılmasını önerdi ancak bu darbeyi kınayan bir açıklamada bulunmadı. Bu üç temel nedenden kaynaklandı. Birincisi, ABD'nin bu darbeyi kınaması Türkiye'nin adaya müdahale etmesine neden olabilirdi. İkincisi, ABD kendi içerisinde ortaya çıkan Watergate skandalı ile meşguldü. Son olarak, Yunanistan'daki ABD üsleri tehlikeye girebilirdi (Uslu, 2016: 298-300).

yönelik talebini hangi nedenlerle geri çevirdi (katılmama stratejisi)? Söz konusu baskı Türkiye iç ve dış politikasına etkisi ne oldu?

1967'ye gelindiğinde ABD 1960'larda ülkesinde artan uyuşturucu tüketimini engellemek için³²⁴ Türkiye'den haşhaş ekimini önce azaltmasını ve sonrasında yasaklamasını talep etti³²⁵ (Uslu, 2016: 243, 246-248; Harris, 1980: 121). ABD'ye göre uyuşturucu kullanımından kaynaklanan ölüm ve artan suç eylemlerini engellemenin tek yolu uyuşturucunun hammaddesi olan haşhaş üretimini durdurmaktan geçiyordu. Bu nedenle haşhaş üreten ülkeler haşhaşın ekimini yasaklamalıydı (Uslu, 2016: 247). ABD'nin dönem Dışişleri Bakanı Eliot Richardson 1967'de yaptığı bir açıklamada ABD'ye giren afyonun %80'nin Türkiye menşeli olduğunu belirtti (Kösebalaban, 2014: 201; Uslu, 2009: 472). Bu nedenle Washinton'a göre Türkiye bu ürünün ekimini yasaklaması gereken ülkelerin başında yer alıyordu (Harris, 1972: 192; Uslu, 2016: 251). Dahası Washington, Türkiye'nin TEK Anlaşmasına taraf olmasının bir gereği olarak haşhaşın üretimini yasaklaması gerektiğini belirtmekteydi. Washington'a göre Türkiye haşhaşın narkotik üretiminde kullanılmasına engel olmuyor bu nedenle bu anlaşmaya aykırı davranıyordu (Harris, 1972: 195; Uslu, 2009: 472).³²⁶ ABD'nin bu iddiasına göre Ankara haşhaş üreticisi çiftçiden bu ürünü düşük fiyata satın alıyor ve bu durum çiftçiye haşhaşı daha yüksek fiyata satmak için illegal alıcılara yönlitiyordu. İlegal alıcılar ise haşhaşın eroin haline getirilmiş halini ABD'ye ulaştırıyordu (Uslu, 2016: 248).

Ankara, Washington'un haşhaşın azaltılması yönündeki talebini kabul etti ancak haşhaş ekiminin yasaklaması talebini ret etti (katılmama stratejisi). Ankara bu ürünün ekiminin yasaklanması nedeniyle haşhaş ekiminden geçimini sağlamakta olan çok sayıdaki vatandaşının ekonomik açıdan zorlayacağını belirten bir açıklamada bulundu.

³²⁴ ABD'nin uyuşturucunun hammaddesi olan haşhaşın tıbbi amaçla üretilmesi ve satılmasına yönelik çeşitli uluslararası çabaları söz konusu oldu. Bkz. (Uslu, 2016: 244-245). Örneğin; ABD İkinci Dünya Savaşı sırasında artan uyuşturucu kullanımını önlemek için BM nezdinde diplomatik çabalarda bulundu. Bu çabanın sonucunda 1946 ve 1948 BM Uyuşturucu Maddeler Komisyonu etrafında 1953 Afyon Sözleşmesi ve 1961 BM Uyuşturucu Maddeler TEK Sözleşmesi imzalanmıştır (Türkmen, 2012: 113).

³²⁵ ABD, 1950'lerde ve 1960'ların ilk çeyreğinde de Ankara'dan haşhaşın ekimini yasaklamasını talep etti. Ancak Menderes hükümeti ve 1960'ların ilk yarısında iktidarda yer alan diğer hükümetler gerekli olan önlemleri alacaklarını bildirdi ve bu nedenle ABD'nin bu talebini geri çevirdi (Türkmen, 2012: 114).

³²⁶ Türkiye 1964'te BM'nin nezaretinde narkotik maddelerin denetim altına alınması için imzalanan TEK sözleşmesine 1967'de dâhil oldu. Bu anlaşmaya taraf olan devletler haşhaşın narkotik yapımında kullanılmasına engel olacaktı (Harris, 1972: 192-193).

Washington bu talebinin ret edilmesi karşısında Ankara üzerinde haşhaşın ekimini yasaklaması için politik baskı kurdu (H1b). ABD senatosu Türkiye'ye (ve bu talebi ret eden diğer haşhaş üreticisi ülkelere) ekonomik ambargo yaptırımının uygulanması için dönemin ABD Başkanı Johnson'a baskıda bulundu (Hale, 2003: 160; Uslu, 2003: 5). Başat güç çıkarlarına aykırı politika izleyen ve bu politikayı sürdürmekte ısrarcı davranan muktedi devleti bu tercihten vazgeçirmek için ekonomik ve askeri ambargo uygulamak, seçimlerde karşıt bir tarafı desteklemek, yardımları kesmek ve askeri müdahalede bulunmak şeklinde cezai yaptırımlar uygulama tehdidinde bulunabilir ya da bunları pratiğe dökebilir. Ancak her meydan okumaya cezalandırma ile karşılık verilmeyebilir (Lake, 2006b: 240-241; 2017: 361). Türkiye'ye uygulanması önerilen söz konusu ambargo kararı her ne kadar pratiğe geçirilmemiş olsa da (Hale, 2003: 160) konuya dair Türkiye üzerinde baskı kurulmaya devam edildi. 20 Ocak 1969'da Amerikan Başkanı seçilen ve iç-dış politikadaki temel hedefini uyuşturucu yönetimine son vermek olarak açıklayan Richard Nixon yönetiminde Ankara üzerindeki bu baskılar arttı (Türkmen, 2012: 111, 114; Ömerci, 2020: 70).

Haşhaş meselesinin ABD-Türkiye arasında krize dönüşmesi ise büyük ölçüde ABD Adalet Bakanı John Mitchell'in 20 Temmuz 1970'te yaptığı açıklamadan kaynaklandı. Mitchell bu konuşmasında Türkiye ve haşhaş üretimini yasaklamayan diğer ülkelere bir dizi ekonomik yaptırımların uygulanması önerisinde bulundu (Uslu, 2009: 472; 2016: 249-251, 329; Aydın, 1994: 121). Bu öneri kamuoyunda Türkiye'nin içişlerine karışılmak olarak değerlendirildi. Bu nedenle kamuoyu Johnson Mektubu ile (Türkiye'nin politik tercihlere zorlanması nedeniyle) haşhaş meselesi arasında paralellik kurdu (Uslu, 2016: 251-252). Ankara ise ambargo yaptırımı tartışması karşısında haşhaş ekimine devam edileceğini ve TEK Anlaşması yükümlülükleri dâhilinde ürünün ekim alanını sınırlandıracağını belirtti (Harris, 1972: 195). 1960'ta haşhaş üretilen il sayısı 42 iken bu sayı 1970'te 9'a 1971'e ise 7'ye düşürüldü (Zentner, 1973: 39). Zorlama yöntemleri üzerinden ilişki kurmanın ve sürdürmenin maliyeti hiyerarşi ile birlikte artar. Hiyerarşinin oranı arttıkça ki bu zorlamaya dayalı ilişki olduğuna işaret eder ikincil devletin kendi politikaları üzerindeki kontrolü en aza iner. Bu nedenle tabi devletin özgürlük kısıtlamasına direnç göstermesi beklenir (Lake, 1996: 20).

1970’lerde ülkesinde uyuşturucu tüketimi artmaya devam eden ABD (örneğin; 1973’te 600 bin ABD vatandaşı uyuşturucu kullanıyordu.) (Uslu, 2016: 246-248) Türkiye’nin haşhaş ekilen il sayısını düşürme girişimini yeterli bulmadı (Kösebalaban, 2014: 201). Bu nedenle ABD kongresi Ankara üzerinde politik baskı kurmaya devam etti. Bununla birlikte 1970’ten itibaren ABD yönetimi Demirel hükümetine haşhaşın ekimini tamamen yasaklaması kaydıyla yıllık tazminat ve kaçakçılıkla mücadele etmesi için teknik yardımda bulunmayı dahi teklif etti (Uslu, 2009: 472). Ancak Ankara haşhaşın sadece afyon üretmek için yetiştirilmediğini bu üründen geçimini sağlayan birçok vatandaşının olduğunu belirterek Washington’un bu talebini bir kez daha geri çevirdi (Türkmen, 2012: 119). Başat güç emirlerine karşı gelen devletin itaatini sadece negatif yöntemler ile (ekonomik ambargo vd.) değil pozitif yöntemler (ekonomik yardımda bulunarak ödüllendirmek vd.) vasıtasıyla da sağlayabilir (Lake, 2009a; Ikenberry ve Kupchan, 1990: 287).

Ankara’nın, ABD’nin haşhaşın yasaklanmasına dair talebini bir kez daha geri çevirmesi üzerine kongresinin önerisiyle ABD yönetimi Türkiye’ye yapılan mali yardımların miktarını azaltma kararı aldı (Kösebalaban, 2014: 201). Bunun yanı sıra ABD kongresi ambargo konusunu tekrar gündemine taşıdı (Harris, 1972: 194). Ekonomik yaptırımlar ile amaçlanan meydan okuyan tarafın başat güce itaatini sağlamaktır (Krasner, 2001: 31). Kongreye göre söz konusu ambargo tehditleri Türkiye’yi haşhaş ekimi konusundaki ısrarından vazgeçirecekti (Uslu, 2016: 255). 1971’de Nihat Erim hükümeti ABD yönetiminden artan baskılar karşısında (iç politikadan kaynaklanan nedenlerde etkili oldu) 30 Haziran 1971’de 1972’den itibaren haşhaş ekiminin tamamen yasaklanacağını belirten bir açıklama yaptı (Türkmen, 2012: 120; Zentner, 1973: 39).³²⁷ 1971’de Erim hükümeti-Washington arasında imzalanan anlaşma ile Türkiye’ye haşhaş ekiminden vazgeçmesi karşılığında otuz beş milyon dolarlık ABD yardımı yapılması kararlaştırıldı (Türkmen, 2012: 120). Bu anlaşma ile birlikte Türkiye’nin haşhaş meselesindeki otonomi arttırma çabası 1971-73 döneminde iki yıllık bir kesintiye uğradı.

Ancak ABD baskılarının etkisiyle haşhaş ekiminin yasaklanması kamuoyunda (anti-Amerikan düşüncelerin güçlenmesini hızlandırdı) ve Ankara’da Türkiye’nin içişlerine

³²⁷ Bkz. (Adamson, 2001: 283; Uslu, 2016: 264; Aydın, 1994: 121). ABD baskısının etkisiyle haşhaş ekiminin yasaklanması Türkiye’de bir taraftan ABD imajını sarsarken diğer taraftan da kamuoyunda Anti-Amerikan duyguları arttırdı (Aydın, 1994: 122).

karışılması (BM anlaşmasına aykırı olduğu) şeklindeki tartışmayı başlattı (Criss, 2002: 60-61; Güney, 2008: 473). Bu tartışma üzerine 1 Temmuz 1974'te CHP-MSP koalisyon hükümeti haşhaşın ekimini serbest bırakan bir karar aldı (Hale, 2003: 160; Uslu, 2016: 272; Türkmen, 2012: 120). Egemenlik ilkesi bir devletin bir diğer devletin işlerine karışmasını engeller ve devletlere iç işlerini kendi inisiyatifi doğrultusunda düzenleme hakkı tanır. Bir diğer ifadeyle bu ilke devletleri işlerini ilgilendiren meselerde tek otorite yapar ve otonomisini arttırma hakkı tanır (Reus-Smit, 2005: 71; Clapton ve Hameiri, 2011: 68).³²⁸ Politik baskılara zorlamak ise devletlerin iç politika otonomilerini sınırlandırmaya yönelik bir girişimdir. Bu nedenle zorlama eylemleri egemenlik ilkesini ihlal eder (Krasner, 2001: 23, 30-31). İşlerine karışıldığını kuvvetle düşünen ikincil devlet “eşit egemenlik” ilkesinin başat güç tarafından ihlal edildiğini gerekçe göstererek meydan okur (Lake, 2009a: 36; Wendt ve Friedheim, 1995: 701). Türkiye'nin, haşhaş ekimini serbest bırakarak bu mesele karşısında ABD'ye yönelik gerçekleştirdiği meydan okumaya ABD yönetimi üç şekilde karşılık verdi. Birincisi, ABD kongresinde ambargo tartışmaları tekrar gündeme getirildi (Armaoğlu, 2004: 810). İkincisi, ABD kongresi Türkiye'nin BM gibi uluslararası platformlarda protesto edilmesi gerektiğini belirtti (Türkmen, 2012: 120). Uluslararası alanlarda ülkeleri protesto etmek hiyerarşide başvurulmuş bir diğer disiplin yöntemidir (Lake, 2009a). Son olarak, ABD basını Türkiye'ye ağır yaptırımların uygulanması gerektiğini belirten haberlerle (Türkmen, 2012: 120) birlikte haşhaşın ekildiği alanların bombalanması gerektiğini savunan görüş ve yazılara da yer verdi (Uslu, 20016: 277; Aydın, 1994: 122). Ancak bu yaptırım kararları Türkiye'nin 14 Temmuz 1974'te Kıbrıs'a gerçekleştirdiği müdahale nedeniyle pratiğe geçirilemedi çünkü Kıbrıs konusu haşhaş meselesinin önüne geçti (Uslu, 2016: 274-276; Aydın, 1994: 122). Uslu (2016: 279-280), Kıbrıs konusu ortaya çıkmasaydı ABD yönetimin haşhaş konusunda Ecevit hükümeti üzerindeki baskılarını yoğunlaştıracaklarını belirtmektedir. Ancak bir sonraki

³²⁸ Clapton ve Hameri (2011: 68, 71, 73), devletlerin hiyerarşik düzenin bir parçası olduklarında “işlerine karışmama” ilkesinin meşru şekilde erozyona uğradığı gerçeğini kabul etmeleri gerektiğini belirtmektedir. Ancak bu durum her devlete diğerinin işlerine müdahalede bulunma hakkını tanıdığı anlamına gelmemektedir. Hiyerarşinin kurucu toplumu devletlerin işlerine karıştığında kendi hiyerarşisinin meşruiyetini zayıflatmaktadır. Eşit egemenlik ve işlerine karışmama gibi temel prensipler üzerine kurulan post kolonyal hiyerarşiler bu devletlerin iç işlerine müdahale ederek kendi düzenlerini aşındırıyor.

kısımda değineceğimiz üzere haşhaş meselesinde uygulamaya koyulmayan ambargo yaptırımını Ankara'nın 1974 Kıbrıs müdahalesi nedeniyle 1975'te pratiğe geçirildi.

Son olarak haşhaş meselesinin Ankara-Washington ilişkilerinde bir krize neden dönüştüğünü ortaya koymak gerekmektedir. Daha önce değindiğimiz üzere hiyerarşi yaklaşımı başat gücün politik baskılarda bulunmasını sistem (çalışmanın ikinci bölümünde sistem düzeyine değinildi), devlet ve birey düzeyi üzerinden açıklamaktadır (Bkz. Lake, 2009a). Washington'un haşhaş ekimi konusunda Ankara üzerinde politik baskılarını arttırmasında öncül işlevi üstelenen 1964 Kıbrıs meselesinde olduğu gibi bir kez daha ABD kongresi oldu. ABD kongresi 1967-74 döneminde ABD Başkanı Richard Nixon üzerinde Türkiye'ye yapılan yardımların kesilmesi için baskı kurdu ve bu amaçla lobi faaliyetleri yürüttü (Uslu, 2016: 329). Kongre dışında ABD kamuoyu ve basınından da haşhaşın ekiminin yasaklanması konusunda Türkiye üzerinde baskı kurulması gerektiğine dair öneriler geldi (Uslu, 2003: 2, 10, 57).³²⁹ ABD Başkanı Nixon bu önerileri dikkate alarak konuya dair Türkiye üzerinde politik baskı uyguladı. ABD Başkanının iç sınırları dikkate alması ise nedenden kaynaklandı. 1972'de gerçekleşecek olan başkanlık seçimleri (oy kaygısı) (Erhan, 2002: 702) ve askeri harcamaların çoğunlukla ABD vatandaşlarından alınan vergilerle karşılanıyor olması ABD başkanını haşhaş meselesinde bu önerilere duyarlı kıldı (Uslu, 2016: 255). Uslu (2016: 256), bu aşamada ABD başkanlarının haşhaş ekimi meselesini iç politikadaki siyasi kaygılarını giderecek bir araç olarak kullandığını belirtmektedir.

Türkiye'nin, ABD'nin haşhaşın yasaklanmasına dair talebini geri çevirmesi ise yedi nedenden kaynaklandı. Birincisi, ABD haşhaş ekimine yönelik baskılarını Kıbrıs meselesi nedeniyle Türkiye (sol) kamuoyunda anti-Amerikan duyguların, ordu ve liderler tarafında ise otoritesine duyulan güvensizliğin arttığı bir ortamda kurdu (H2b). İkincisi, 1971 anlaşması gereği ABD haşhaşın ekimini yasaklaması karşılığında Türkiye'ye 35 milyon dolarlık yardımda bulunacaktı (H2c). Ancak bu yardımın sadece bir miktarının verilmesi haşhaş üreticisini ekonomik açıdan zorladı. Üçüncüsü (ikinciyle bağlantılı olarak), haşhaş Türkiye çiftçisinin önemli bir geçim kaynağıydı. Dolayısıyla haşhaş ekiminin yasaklanması çiftçilerde gelir kaybına yol açacaktı (H3b). Dördüncüsü, Türkiye legal tıp piyasasına haşhaş ihraç eden ülkelerin başında geliyordu (Uslu, 2009:

³²⁹ Ayrıca bkz. (Kösebalaban, 2014: 181; Hale, 2003: 160; Aydın, 2000: 126-127).

473; 2016: 244, 259; Harris, 1972: 192). Beşincisi, (patron kaynaklı neden) ABD 1953'te BM nezdinde imzalamış olduğu Haşhaş Protoklü ile aralarında Türkiye'nin de yer aldığı yedi ülkeye haşhaş ekim izni vermişti. Bu izin doğrultusunda 1958'de 67 ilden oluşan Türkiye'nin 42 ilinde haşhaş üretimi yapılmaktaydı (Zentner, 1973: 37-39). Altıncısı, çalışmanın beşinci bölümünde değineceğimiz üzere dönemin Başbakanı Bülent Ecevit haşhaş meselesini bağımsız dış politika hedefini gerçekleştirmek aşamasında önemli görmekteydi (H3a).

Son nedenin Batı düzeninin gayri resmi imparatorluk özellikleri üzerine kurulmuş olan hiyerarşik yapısından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Şöyle ki, imparatorluk hiyerarşilerinin aksine liberal ve gayri resmi formdaki hiyerarşide ikincil statüde yer alan devletlerin başat güç tarafından politik tercihlere zorlanması istisnadır. Bu düzenlerde asimetrik ilişkiler imparatorluk düzenlerinin aksine zorlama değil rıza ile kurulup sürdürülür. Bu durumda liberal düzenlerde zorlamanın devreye girmesi hiyerarşinin oranını artırır ki bu durum politik baskının da arttığına işaret eder. Muktedi devletler kendi politik alanları üzerindeki otonomilerinin daha fazla sınırlandıran bu duruma meydan okur (Lake, 1996: 20; 2003: 304; 2009a: 51-52; 2017: 360-368; Clapton ve Hameiri, 2012: 63). Muktedi devletlere meydan okuma hakkını ayrıca yukarıda değindiğimiz üzere liberal düzenlerin “devletlerin eşit egemen olduğu” ilkesini temel alan kurumları da tanımaktadır. Bu bağlamda, BM'nin eşit egemenlik ilkesi ABD düzeninde yer alan devletlerin içişlerine karışılmasını engellemekte ve içişlerine karışılan devletlere ise bu girişime muhalefet etme hakkı tanımaktadır (Lake, 2009a: 40). Bu bağlamda İkinci Dünya Savaşı sonrası liberal değerler üzerine inşa edilmiş olan Batı düzeninin lideri ABD'nin Türkiye üzerinde haşhaş ekimi meselesi üzerinde kurduğu politik baskı özellikle (sol) kamuoyu tarafından Türkiye'nin içişlerine karışılması³³⁰ şeklinde karşılık buldu (Aydın, 2000: 126-127; Uslu, 2003: 2). Ankara ve (sol) kamuoyunda devletlerin eşit egemen olduğu ilkesine aykırı olarak başlayan bu tartışma 1975 ABD askeri ambargosu ile derinleşecektir (Güney, 2005: 343). Aşağıda

³³⁰ Clapton ve Hameiri (2012: 59-77), hiyerarşik ilişkilerin hâkim olduğu bir düzende çoğulcu toplumun (liberal olanın) ikincil bir devletin içişlerine müdahale etmesini bu devletin hiyerarşik düzene yaratacağı güvenlik riskini elemine etmekten kaynaklanabileceğini de belirtmektedir.

değineceğimiz üzere Türkiye bu ambargo kararının BM'nin eşit egemenlik ilkesine aykırı olduğunu belirtecektir.³³¹

Sonuç olarak, Washington Ankara'yı çıkarları aleyhine politik tercihlerde bulunmaya zorladıkça Ankara otonomisini arttırma çabasını sürdürdü (H2b). Türkiye'nin 1974 Kıbrıs müdahalesi bu girişimler içerisinde en dikkat çekeniydi. Politik baskıların muktedi devlet ve başat güç arasında husumete yol açması kuvvetle muhtemeldir. Gelecekte başat gücün gazabına uğrama endişesine kapılan muktedi devletin bu durumda meydan okuma gerçekleştirme olasılığı oldukça yüksektir (Lake, 2017: 361). Kısacası, ikincil devlet üzerindeki zorlama eylemlerinin arttırılması bu devletin asimetrik anlaşmaların sınırlarını (daha fazla) zorlamasına yol açar (Hurd, 1999: 385).

4.2.3.1974 Kıbrıs Meselesi ve 1975 ABD Silah Ambargosu

ABD'nin, haşhaş ekimi ve Kıbrıs meselesi üzerinde kurduğu politik baskının Türkiye (sol) kamuoyunda anti-Amerikan duyguları, ordu ve liderler tarafında ise Amerikan otoritesine duyulan güvensizliği derinleştirdiği bir ortamda Ankara-Washington ilişkilerindeki krizlere bir yenisi daha eklendi. 15 Temmuz 1974'te Kıbrıs'ta Yunanistan'ın desteği ile gerçekleştirilen askeri darbe sonucu Makarios yönetimden uzaklaştırıldı ve yerine Nikos Sampson getirildi. Türkiye Sampson'un kısa bir süre sonra bulunduğu enosis girişimi 1959 Garanti Anlaşmasının ihlali saydı (1959 Londra ve Zürih Anlaşmaları ile adada kurulan mevcut statükonun değiştirilmesi). Ankara bu nedenle girişimi savaş nedeni (casus belli) olarak kabul edip (Garanti Anlaşması'nın verdiği müdahale yetkisi ile) aynı yıl adaya müdahale etti³³²(Bölükbaşı, 1993: 505; 1998: 420).

Türkiye'nin adaya gerçekleştirdiği bu ilk müdahaleye Batı hiyerarşisi herhangi bir itirazda bulunmadı. Bu iki nedenden kaynaklandı. Birincisi, ABD ve Batı da Makarios'un devrilip Sampson'un getirilmesini Türkiye ile benzer şekilde Yunanistan'ın adadaki mevcut yönetimi değiştirme girişimi olarak yorumladı (Fırat,

³³¹ Clapton ve Hameiri (2012: 68), otorite ilişkilerinin bu aşamada kendi içerisinde bir çelişki arz ettiğini belirtmektedir. Egemenliğini patron devlete devreden devletlerin koşullar (sistemik, lider vb.) değiştiğinde eşit egemenlik ilkesinin ihlal edildiğini öne sürerek otonomi arttırma ve/ya sosyal sözleşmelerin değiştirilmesi talebinde bulunduklarını belirtmektedir.

³³² Ayrıca bkz. (Türkmen, 2012: 128; Uslu, 2016: 304; Adamson, 2001: 288).

2002: 741-742; Armaoğlu, 2004: 802). İkincisi, Türkiye'nin adaya müdahalesi Yunanistan'ın, ABD ve NATO'ya mesafeli durmasına yol açtı. ABD'nin bu harekât nedeniyle Türkiye üzerinde politik kurması Ankara'nın da Atina gibi Batı'dan uzaklaşmasına yol açabilirdi. ABD'nin itirazı iki stratejik NATO müttefikini aynı anda kaybetmesine yol açabilirdi (Uslu, 2016: 310-312). Dolayısıyla bu risk ABD'yi adaya gerçekleştirilen ilk müdahale karşısında Türkiye'ye karşı daha temkinli bir strateji izlemeye yöneltti ancak kısmi bir baskı uygulamaktan alı koymadı.

Washington adaya birinci harekât devam ettiği sırada Ankara'ya fiili (de facto) silah ambargosu uyguladı (Bölükbaşı, 1988: 199-200). ABD, adaya müdahale devam ettiği sırada Türkiye'ye silah ve yedek parça gönderimini yavaşlattı ve Ankara ile yeni silah sözleşmeleri imzaladı. Washington'un bu stratejisi Türkiye'nin adaya müdahale etme girişimini bir süreliğine kesintiye uğrattı ancak Ankara'nın adaya ikinci kez müdahale etmesini engelleyemedi.³³³ Başat güç kendisinin onaylamadığı bir çatışma ya da krize katılan müttefikine askeri ve ekonomik ambargo uygulama tehdidinde bulunabilir ya da bu yaptırımları uygulayabilir (Niemann, 2016: 665; Lake, 2009a).

Washington, Kıbrıs konusunda Ankara üzerinde politik baskı kurmaya 1970'lerin erken döneminde Ankara adaya müdahale seçeneğini gündeme getirdiği sırada başladı (H2b). Örneğin; Dönemin ABD Dışişleri Başkanı Hennry Kissinger 5 Şubat 1974'te Kıbrıs konusunda Dışişleri Bakanı Memduh Şevket Esendal ile görüşme gerçekleştirdiği sırada Esendal'a Türkiye'nin toplumlararası görüşmeleri başlatmaması durumunda ambargo kararını engellemenin mümkün olmadığını belirten bir açıklama yaptı (Uslu, 2016: 319). Washington'un bu konuda politik baskı kurma girişiminde bulunduğu bir diğer siyasi aktör dönemin Türkiye Başbakanı Bülent Ecevit oldu. ABD 1974'te Ankara ile Kıbrıs konusunda diplomatik görüşmelerde bulunması için ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Joseph Sisco'yu görevlendirdi. Sisco, Ecevit ile görüşme yaptığı sırada

³³³ ABD, içeride yaşadığı Watergate skandalı nedeniyle Başkan Nixon'un görevden istifa etmesi ve yeni başkanın seçilmesi ve hükümetin kurulması ile fazla meşgul olduğu (Uslu, 2016: 315), bu dönemde Moskova ile nükleer silahların sınırlandırılmasına ilişkin müzakereler gerçekleştirmekte olduğu için ve 1973 petrol şoku nedeniyle Türkiye'nin adaya ilk müdahalesine yeterli ilgiyi gösteremedi (Türkmen, 2012: 130). Türkmen (2012: 132), ABD'nin birinci harekâta destek olmaktan çok pragmatik ve eşit mesafeli bir politika izlediğini belirtmektedir. Watergate Skandalı, Demokrat partinin Washington'da bulunan Watergate binasındaki genel merkezine 1973'te beş kişi dinleme cihazı yerleştirmeye çalışırken yakalanması ile başladı. Bu olayın dönemin ABD Başkanı Nixon'un bilgisi dâhilinde gerçekleştirilmiş olduğunun açığa çıkması ABD başkanının istifasına yol açtı (Armaoğlu, 2004: 645).

Ankara'nın, Washington'a rağmen adaya müdahale etmesi durumunda Türkiye'ye sağlanan her türlü yardımın kesebileceği uyarısında bulundu. Ecevit Washington'un bu önerisini üç koşulun kabul edilmesine bağlı olduğunu belirtti. Söz konusu üç koşuldan ilki, Simpson'un görevden uzaklaştırılması, ikincisi Türkiye'nin adada Yunanistan ile eşit sayıda asker bulundurması, üçüncüsü ise ve Kıbrıs'ta federe devlet kurulması için iki toplum arasında görüşmelerin başlatılması idi (Uslu, 2016: 304-305; Bölükbaşı, 1988: 192).

Ancak söz konusu koşullar Washington tarafında karşılık bulmadı. Üstelik ABD Kıbrıs konusunda Ankara üzerinde kurduğu politik baskılarını arttırdı. Artan ABD baskıları ise 'Ankara'nın aynı yıl 14 Ağustos'ta adaya ikinci kez müdahale etmesi (Armaoğlu, 2004: 805) yani patrona yönelik ilk büyük meydan okumasını gerçekleştirmesi ile sonuçlandı.³³⁴ Bir devletin başat gücün onaylamadığı üçüncü bir tarafla çatışmaya girmesi patron devlete (güvenlikte) meydan okuduğu anlamına gelir (Niemann, 2016: 665). Hegemonik güç talebini ret eden (Lake, 2017: 360) ve kendisine karşı büyük meydan okumalara yönelen devletin bu tercihinin değiştirmesini sağlamak için politik baskılarını arttırır (Lake, 1996: 20; 1999: 65-66) ve bu amaçla cezai yaptırımlar uygulayabilir (Lake, 2017: 360).³³⁵ Washington Ankara'nın bu meydan okumasına iki şekilde karşılık verdi. İlk olarak 1 Kasım 1974'te Washington öncülüğünde BM Genel Kurulu toplandı. Bu toplantıda Ankara'nın bu harekât sırasında adanın yüzde kırklık kısmını ele geçirmesini kabul edilemez bulan BM Genel Kurulu Ankara'nın adadaki askeri birliğini geri çekmesini istedi. Yani Türkiye'nin adaya gerçekleştirdiği ikinci müdahale ve bu müdahale sonrasında adada bulundurmaya devam ettiği askeri varlığı

³³⁴ İkinci harekâtın işgal olarak nitelendirilmesi temelde üç şeyden kaynaklandı. Birincisi, Yunanistan Karamanlis hükümeti ile demokrasiye geçmişti. Bu nedenle yeni yönetimin sıkıştırılması yerine desteklenmesi gerektiği inancı Batı'da güçlü bir zemine yerleşmişti. İkincisi, Türkiye bu harekâta Cenevre görüşmeleri sürerken başladı. Üçüncüsü, adanın fiilen ikiye ayrılması 1960'da kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin temellerini ortadan kaldırdı (Fırat, 2002: 748).

³³⁵ Devletler meydan okuma hakkına sahip olmakla birlikte aynı zamanda itaatsizlikleri karşısında cezalandırılmayı da göze alır. İtaatsizlik durumunda patron devlete emirlerine itaat ettirmeye zorlama ve bu amaçla disipline etme yöntemlerine başvurma hakkını tanıyanlar tabi devletlerin kendisidir (Lake, 2009a: 12-13, 18-20; 2012: 9; Flathman, 1980: 35; Lake, 2013a: 77-78; Neuman, 2010: 105-106). Çalışmanın ikinci bölümünde değindiğimiz üzere 1947-64 döneminde Ankara, Washington ile birçok asimetrik anlaşma imzaladı ve bu anlaşmalar doğrultusunda aldığı Amerikan yardımlarını amacı ve belirlenen sınırlar dâhilinde kullanacağını kabul etti. Bu anlaşmalarda yardımların hangi durumlarda kesileceği de hükme bağlandı. Amerikan kongresi Türkiye'nin, İkinci Harekât sırasında Truman Anlaşması'nın dördüncü maddesini ihlal ettiğini belirtmişse de Ankara'nın bu müdahale sırasında Amerikan silahlarını kullandığını ortaya koyan resmi bir doküman söz konusu değildir. Amerikan askeri ambargosu Ankara ve Washington'un söz konusu anlaşmaları farklı yorumladıklarını ortaya koymaktadır.

uluslararası alanda “işgal” olarak nitelendirilmekteydi (Armaoğlu, 2004: 806; Balcı, 2017: 166; Criss, 2002: 476; Fedayi, 2009: 502) (H2b).

Washington’un, Ankara’yı Kıbrıs politikasından vazgeçirmek amacıyla başvurduğu bir diğer baskı yöntemi ambargo oldu (H2b). 5 Şubat 1975’te ABD senatosunda Türkiye’ye ambargo uygulanmasına kararı alındı (Güney, 2005: 343). Bu karar doğrultusunda Türkiye’ye verilmesi öngörülen 200 milyon dolar değerindeki silah ve parası ödenen 78 milyon dolar değerindeki askeri ekipmanın sevkiyatı durdurulurken Ankara’ya verilmesi öngörülen diğer askeri malzemeler de ambargoya dâhil edildi (Atmaca, 2014: 30; Balcı, 2017: 171).³³⁶ Meydan okuma ya da ihlal büyükse bu durumda politik baskı artar ve daha sert cezai yaptırımlar uygulanır (Lake, 1996: 20, 1999: 65; 2006b: 239). Politik baskılara maruz kalan devletler etkili bir direnç stratejisi geliştirecek düzeyde güce sahip olmadıkları için baskı karşısında geri adım atar (Krasner, 2001: 18; Destradi, 2010: 914). Örneğin; Colgan ve Lucas (2016: 12) ve Krasner (2001: 31) yaptırım/ambargoların meydan okuyan tarafı ekonomik açıdan zor durma sokacağını ve böylece bu devletin politik tercihindan vazgeçeceğini belirtmektedir.³³⁷ ABD ambargosu Türkiye’nin askeri ve ekonomik koşullarını zorladı ancak otonomi arttırma isteğinden vazgeçiremedi (H2b).

Ankara’nın ambargo yaptırımını uygulamaya koyulduktan kısa bir süre sonra gerçekleştirdiği üç girişim dış politika otonomisini arttırma çabasını sürdürmeye devam

³³⁶ Ayrıca bkz. (Uslu, 2016: 320; Hale, 2003: 167; Eşel, 2017: 413; Türkmen, 2012: 137). Başat gücün bir devlete silah transferinde bulunması o devletin güvenliğini sağlamanın kendi çıkarına olduğuna işaret eder (Yarhi-Milo vd. 2016: 95). Bu teorik önermeden hareketle ABD’nin Türkiye’ye yaptığı silah transferini 1975 ambargosu ile kesmesi Türkiye’nin Kıbrıs’ta güvenlik arttırmasının ABD çıkarlarına hizmet etmeyeceği gerçeğini ortaya koymaktaydı.

³³⁷ ABD’nin bu ambargo kararı ile bir taraftan düzeninin sadık müttefiklerinden biri olan Türkiye’yi otoritesinde tutmaya çalışırken diğer taraftan Türkiye’nin neden olabileceği olası meydan okumaları önlemeyi hedeflediği de söylenebilir. Yunanistan’ın özellikle Türkiye’nin adaya müdahalesi sonrası NATO’dan ayrılması (Adamson, 2001: 295) ABD tarafında Türkiye’nin de benzer bir girişimde bulunacağı düşüncesini güçlendirdi. Disipline etmenin meydan okuyan devleti otoritede/hiyerarşide tutmak ve bu devletin (özellikle bu devlet liderin otoritesini tanıyan birden fazla devletin yer aldığı bölgede ise) neden olacağı olası meydan okumaları önlemek şeklinde iki temel amacı vardır (Lake, 2009a: 93, 113-121; 2013b: 5-6; Flathman, 1980: 29-30; Kang, 2004: 341). Bu durum ABD’nin, Küba’yı disipline etmesi ile benzerlik göstermektedir. Şöyle ki, Lake (2009a: 121) ABD’nin Küba’yı cezalandırmasının temel nedenini bu ülkenin coğrafi olarak ABD otoritesini meşru olarak kabul eden birçok devletin bulunduğu bölgede yer almasından kaynaklandığını belirtmektedir. Yani ABD’nin Küba’ya yönelik tarihsel politikasını temelde Küba’nın diğer devletlerde benzer meydan okumaları harekete geçirmesinin önüne geçmek düşüncesi şekillendirmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Türkiye’nin Kıbrıs’taki meydan okuması aynı coğrafyada konumlandığı İran ve Yunanistan gibi ülkelerde benzer dirençleri tetiklemesi muhtemeldi.

ettiğini ortaya koyması sebebiyle önemliydi.³³⁸ Birincisi, Ankara bu cezai yaptırıma 13 Şubat 1975'te Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin kurulmasıyla karşılık verdi (Armaoğlu, 2004: 811; Erhan, 2002: 710; Kösebalaban, 2014: 213). Türkiye'nin bu hamlesine Batı hiyerarşisi aynı gün BM Güvenlik Konseyini toplayarak ve bu toplantıda Ankara'nın bu girişimini kınayan 375 sayılı kararı alarak karşılık verdi (Armaoğlu, 2004: 815). İkincisi, Ankara ambargo uygulamaya konulduktan kısa bir süre sonra ortak savunma tesisleri ile ilgili Washington ile sürdürülen ikili görüşmelerin durdurulduğu, NATO ve ABD ile ilişkilerin gözden geçirileceği, 1969 Anlaşması ve diğer ikili anlaşmaların hukuki geçerliliğinin olmadığı ve İncirlik dışındaki üslerin Amerikan kullanımına kapatıldığı (ABD, İncirliği sadece NATO amaçları doğrultusunda kullanabilecekti), faaliyetlerini durdurduğu tüm ABD tesislerinin gözetim ve kontrolünü Türk Silahlı Kuvvetlerine (TSK) devrettiği ve üslerden malzeme giriş-çıkışı denetimi altına aldığı açıklamasında bulundu (Balcı, 2017: 171; Uslu, 2016: 321; Cumhuriyet, 26 Temmuz 1975).³³⁹ Topraklarını güçlü devletin kullanımına kapatmak yumuşak dengeleme stratejisinin bir diğer türüdür (Pape, 2005: 36).

Son olarak, ambargonun askeri teçhizat bakımından tek kaynağa bağımlı olmanın ve savunma politikasının neredeyse tümünün ABD'ye endekslemenin dezavantajlarını ortaya koyması üzerine Ankara askeri kapasitesini arttırmaya karar verdi. Ankara bu amaçla güvenlik politikasında iki önemli değişikliğe gitti. İlk olarak, Ecevit hükümeti 1979'da Ulusal Savunma Doktrini ilan etti. Bu doktrin ile Türkiye'nin savunma alanında kendi kendine yeterli olabilmesi ve yerli savunma sanayiinin geliştirilmesi hedeflendi (Boll, 1979: 613-164). Bu amaçla Ankara 29 Mart 1980 tarihli SEİA ile yerli savunma sanayine geçti (Uslu, 2003: 2). Yeni savunma doktrini doğrultusunda Ankara ikinci olarak silah ve askeri ekipman satın aldığı ülke sayısını çeşitlendirdi. Bu amaçla Batı-dışı dünyaya yönelik yeni ekonomik ve askeri açılımlara gidildi. Ankara'nın, yerli savunma sanayini geliştirmek amacıyla yöneldiği ülkelerin başında sistemin diğer süper gücü Sovyetler Birliği geldi. Muktedi devlet ve hegemonik güç arasında herhangi bir

³³⁸ Adaya müdahale sonrası artan ABD baskıları karşısında dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı Turan Güneş 25 Eylül 1974'te düzenlediği bir basın toplantısında Amerikan kongresinin ambargo kararı ile Ankara üzerinde uyguladığı politik baskı karşısında geri adım atılmayacağını belirtti (Cumhuriyet, 26 Eylül 1974: 1).

³³⁹ Bkz. (Atmaca, 2014: 30; Türkmen, 2012: 138, 144; Bölme, 2012: 65; Güney, 2005: 343; Uslu, 2003: 2; Armaoğlu, 2004: 812).

konuda anlaşmazlık ortaya çıktığında muktedi devlet başat güce olan bağımlılığını dengelemek için iç ve ya dış dengeleme siyasetine yönelebilir. Örneğin; bu devlet dış yardıma başvurabilir (Lake, 2017: 366). Benzer şekilde meydan okuyan ve bu nedenle cezalandırılan devletler kendilerine koruma, alternatif ekonomik ve askeri kaynak sağlayabilecek güçteki devletlerin desteğine başvurabilir (Whitaker, 2010: 118).

Türkiye'nin üslerini ABD kullanımına kapatması ambargonun önce gevşetilmesini sağladı. ABD Kongresi'nde 2 Ekim 1975'te gerçekleştirilen oylama sonucu 176 ret oyuna karşılık 237 kabul oyuyla Türkiye'ye uygulanan silah ambargosu kısmen kaldırıldı. Bu karar Türkiye'nin 185 milyon dolar değerindeki ABD silah ambargosundan hariç tutulduğu yani ticari silah satış yasağının kaldırıldığı anlamına geliyordu (Kuniholm, 1983: 440; Balcı, 2017: 172-173). Ancak Ankara ambargonun kısmen kaldırılmasını üslerini tekrar ABD kullanımına açacak düzeyde görmedi. Bu nedenle Türkiye üsleri ABD kullanımına kapalı tutulmaya devam edildi (Uslu, 2016: 322). Muktedi devletin cezai yaptırımlara rağmen politikasını sürdürmesindeki (örneğin; iç dengeleme stratejileri üzerinden hegemonik güce yönelik meydan okumasını devam ettirebilir) amaç büyük gücü ambargo kararından ya da politik sürdürdüğü baskıdan vazgeçirmektir. Bu durum başat güç ve ikincil devlet arasındaki husumeti arttırılabilir ya da muktedi devleti gelecekte istenmeyen bir davranışının hegemonun gazabına uğrayabileceği şeklinde bir endişeye sevk edebilir (Lake, 2017: 360).

Türkiye'nin üsler üzerindeki yetkisini (otonomisini) arttırma çabası 26 Eylül 1978'de ambargonun tamamen kaldırılmasını sağladı. Ambargonun kaldırılması üzerine Ankara üsleri tekrar ABD kullanımına açtı (Kuniholm, 1983: 427). Bu bağlamda Türkiye üs ve tesisleri bu kararın alınmasına önemli bir etkide bulundu. Bir diğer ifadeyle, Türkiye üs ve tesislerin ABD Soğuk Savaş çıkarları bağlamında sahip olduğu stratejik değer ambargonun kaldırılmasını sağladı. Soğuk Savaşın eken döneminde Türkiye'de bulunan tesisler (örneğin; füze fırlatma tesisleri) Amerika'nın Sovyetleri caydırması aşamasında gerekli ve ikame edilmesi güç olan değerdeki stratejik kaynaklardı (Lake, 2017: 369). Patron devletin çıkarları açısından üsler gibi ikame edilemeyecek değerli/özel varlıklara sahip olan devletin sosyal sözleşme pazarlıklarını kendi lehine çevirme fırsatı bu kaynaklara sahip olmayanlara kıyasla daha fazladır (Cooley ve Spyrt, 2009: 9, 11, 17,

104, 108-109). Patron devletin çıkarlarını koruma aşamasında ikame edilmesi zor olan kıymetli varlıklara (öregün; petrol ve üs) sahip olan tabi devletlerin meydan okuması (2003 Irak Savaşı sırasında petrol üreten ölkelerin Washington'a meydan okumasında olduğu gibi) patron devlete önemli maliyetler getirir (Lake, 2013a: 84; 20017: 369; 2018:7-8; Hinnebush, 2011: 231-233; Cooley, 2017: 157). Bu bağlamda meydan okumak otorite ilişkilerinde patron devletin başlı başına karşılaşacağı maliyetlerin en önemlisi olmakla (Hinnebush, 2006: 454) birlikte meydan okuyan tarafın ikame edilmesi zor ya da mümkün olmayan özel varlıklara sahip olması bu maliyeti daha fazla arttırır (Lake, 2018: 7; Weber, 2000: 21-23).

Amerikan Savunma Bakanlığı Türkiye'nin üs ve tesislerini Amerikan kullanımına kapatmasından kısa bir süre sonra Ankara'nın bu girişiminin Washington'a ne tür maliyetler getirdiğini açıklayan bir rapor yayınladı. Bu raporda Türkiye üs ve tesislerinin kapatılmasının Washington'a getirdiğı kaybın tahmin edilenden daha fazla olduğu, Sovyet silah sistemlerinin izlenmesinde %15, güneybatı SSCB'deki askeri faaliyetlerin ise izlenmesinde %50'den fazla istihbarat kaybına uğranıldığı, bunun ise ancak büyük zaman ve para harcamak şartıyla telafi edilebileceğı belirtiliyordu (Türkmen, 2012: 138). Bu bağlamda dönemin Amerikan Başkanı Jimmy Carter'ın ambargoyu tamamen kaldırmak amacıyla yaklaşık olarak üç yıl boyunca kongre ve senato düzeyinde neden çaba verdiği anlaşılır olmaktadır. Soğuk Savaş döneminde üslerin hayati bir rol oynadığını düşünen Carter'ın bu çabası 1978'de ambargonun tamamen kaldırılması ile sonuçlandı (Balcı, 2017: 172-173). Ambargonun kaldırılması kararı bu bağlamda Ankara'nın bu kıymetli varlığı sayesinde otonomisini arttırdığını ortaya koymaktaydı.

Son olarak, Washington'un Kıbrıs meselesinde Ankara üzerinde kurduğu politik baskıyı ambargo aşamasına neden taşıdığını da açıklamak gerekmektedir. Çalışmanın önceki kısımlarında değindiğimiz üzere büyük gücü politik baskılara devlet, sistem ve birey düzeyi yöneltebilir. Washington'u Kıbrıs konusunda Ankara üzerinde politik baskı kurmaya yönelten ve bu baskıyı ambargo aşamasına kadar taşımasına neden olan lider ve sistem düzeyinden ziyade Amerikan kongresinin dönemin hükümeti üzerinde kurduğu baskıdan kaynaklandı (Türkmen, 2012: 140). Türkiye'nin adaya gerçekleştirdiğı ikinci harekât Amerikan yönetimi ve kongresi arasında mücadeleye yol

açtı. Bu mücadelenin bir tarafında ambargo kararının karşısında olan dönemin Amerikan Başkanı Gerald Ford ve Amerikan Dışışleri Bakanı Herry Kissinger diğer tarafında ise Amerikan kongre ve senatosu, Rum lobisi ve kamuoyu yer aldı (Eşel, 2017: 413; Hale, 2003: 167; Uslu, 2003: 62).³⁴⁰ Bu mücadeleden aşağıda değineceğimiz üzere galip çıkan ikinci taraf (kongre vd.) oldu. ABD liderlerinin iç politikaya dair kaygıları ambargo kararlarının alınması sürecini önemli düzeyde etkilemeye (Colgan ve Lucas, 2016: 17) 1975'te de devam etti.

Amerikan kongresinin Türkiye'ye yönelik iddiası Türkiye'nin kendisine yardım olarak verilen Amerikan silahlarını ikinci harekât sırasında anlaşmalara aykırı kullandığına dairdi. Bu iddiaya göre Ankara, Amerikan silahlarını Truman Anlaşması'nın dördüncü maddesine, NATO ikili anlaşmalarına (Örneğin; 1959, 1961 ve 1968 Anlaşmaları) ve Amerikan Dış Yasası kapsamında sağladığı askeri malzemelerin kullanım amacına aykırı kullanmıştı (Türkmen, 2012: 136; Güney, 2008: 475; Criss, 2002: 476). Bu anlaşmalarda Türkiye'ye gerek yardım olarak verilen gerekse satılan silah ve diğer askeri malzemelerin BM Anlaşması'nın “meşru müdafaa”, “iç savunma” ve “kolektif savunma” ile ilgili maddelerine aykırı durumlarda kullanılmayacağına dair hükümler yer almaktaydı. Bu hükümlerin ihlal edilmesi durumunda yardımların kesileceği de yine aynı anlaşmalarda belirtilmişti. Amerikan kongresine göre Türkiye Truman kapsamında yardım olarak aldığı silahların yüzde doksanını adaya müdahale sırasında izinsiz kullanmış (Güney, 2005: 343) ve böylece bu anlaşmaları ihlal etmiştir. Bu nedenle Ankara'nın adaya müdahalesi işgal niteliğindeydi ve kabul edilemezdi (Uslu, 2016: 324; Erhan, 2002: 705). Bu bağlamda kongreye göre ambargo Türkiye'nin Kıbrıs konusunda geri adım atmasını ve bu politikasından ödün(ler) vermesini sağlayacak olan tek yöntemdi (Uslu, 2016: 325-326). Hiyerarşinin patron devleti sosyal anlaşmaları ihlal eden (ya da ihlal ettiğini düşündüğü) devletleri cezalandırabilir (Walsh, 2007: 164).

Kongre'nin Ankara'ya ambargo uygulanması gerektiği yönündeki ısrarı ise kongre içerisinde etkisi bir hayli fazla olan Rum asıllı Amerikan milletvekillerinden, Rum

³⁴⁰ Amerikan kongresinin dış politika üzerindeki etkisinin artması 1968 Vietnam Savaşı sonrasıdır. 1941-1968 döneminde Amerikan dış politikasına başkanlar hâkim olduğu için bu dönem “emperyal başkanlık” (imperial presidency) olarak anılmaktadır. Vietnam Savaşı sonrası ise Amerikan kongresinin dış politika üzerindeki etkileri artmış ve Batı'nın tabiri ile bu savaş sonrası Amerika “emperyal kongre” çağına girmiştir. Böylece Amerikan dış politikasında demokratikleşme süreci başlamıştır. Konuya ilişkin daha fazla bilgiye ulaşmak için bkz. (Türkmen, 2012: 139-142, 118).

lobisinden ve Yunanistan faktöründen kaynaklandı (Uslu, 2016: 332; Türkmen, 2012: 135). Örneğin; Yunan asıllı vatandaşlar Türkiye adaya müdahale ettiği sırada Türkiye karşıtı karar ve uygulamaların alınması (ambargo kararının) için kongre ve senato düzeyinde önemli faaliyetler yürütmüştü. Yaklaşmakta olan kongre seçimleri kongreyi Rum ve Yunan asıllı vatandaşların Kıbrıs konusundaki isteklerine daha duyarlı kılmıştı. Bu kesimden sağlanacak olan oylar seçim sonuçlarını belirleme aşamasında bir hayli kritik öneme sahipti (Uslu, 2016: 333-336; Bölükbaşı, 1988: 214, 215-216). Ambargo kararını destekleyen kongre üyeleri Amerika'nın, bu kararı uygulanmaması durumunda Yunanistan'ın NATO ve ABD'den uzaklaşacağını ayrıca belirtti (Bölükbaşı, 1988: 216-217). Benzer şekilde Kuzey Amerika'da bulunan Yunan Ortodoks Kilisesi Kıbrıs konusunda Yunan asıllı Amerikan vatandaşlarını etkiledi.

Dönemin Amerikan başkanı Gerald Ford ise ambargo uygulaması konusunda kongre ve senatonun üzerinde kurduğu politik baskı karşısında (Aydın, 1994: 125; Uslu, 2016: 316-317) bu kararı engellemeye yönelik çabalarda bulundu. Örneğin; Amerikan Başkanı Ford ambargo kararının alındığı 5 Şubat 1975 günü Türkiye'ye verilen yardımların Kıbrıs ile ilişkilendirilmemesi gerektiğini belirten bir açıklamada bulundu (Uslu, 2016: 329-330). Ford yönetimine göre ambargo uygulanması durumunda Türkiye Batı'dan uzaklaşacak, Türk topraklarındaki NATO ve Amerikan tesisleri sayesinde izlenen Sovyet askeri faaliyetleri hakkındaki istihbarat büyük ölçüde kısıtlanacak, NATO'nun güney kanadı ve Türk ordusunun caydırıcılık gücü zayıflayacak ve sonuçta ABD'nin güvenliği tehlikeye girecekti (Uslu, 2000: 200-201). Amerikan başkanı gibi ambargonun karşısında yer alan bir diğer isim dönemin Dışişleri Bakanı Henry Kissinger oldu. Kissinger ambargo kararının pratiğe dökülmesi durumunda Türkiye'deki Amerikan üslerinin tehlikeye gireceğini belirten açıklamalarda bulundu (Uslu, 2016: 318).

Ancak Ford ve Kissinger'ın bu çabaları ambargo kararının uygulanmasını önleyemedi. Amerikan kongresinin aldığı karar doğrultusunda 5 Şubat 1975 itibarıyla Türkiye'ye ambargo uygulandı. Bu durum Amerikan dış politikasının karar alma mekanizmasının işleyişine dair iki şeyi tekrar teyit etmekteydi. Birincisi, Rum ve Yahudi Amerikan vatandaşlarının (çıkar gruplarının) tarihsel olarak Amerikan dış politikası üzerinde önemli etkilerde bulunmaya (Ikenberry, Lake ve Mustanduno, 1988: 6-8; Walt, 1997)

devam ettiği ikincisi, Amerikan başkanlarının bu çıkar gruplarına yönelik oy kaygılarının Amerika'nın hegemonik çıkarlarını izlemesine (bazen) nasıl engel olmaya (Cowhey ve Long, 1983: 161) devam ettiğine dairdi.

Kongre ve kamuoyunun Amerikan başkan(ların)ın yetkilerini bu denli sınırlama hakkı elde etmiş olmasının iki önemli nedeni daha söz konusuydu. Birincisi, Amerika'da olduğu gibi hiyerarşik düzenin patron devleti bu düzeni kurmak ve devam ettirmek için bir taraftan içte kendi rejiminin bekasını korumalı diğer taratan ise gerekli olan iç kaynakları mobilize edebilmelidirler. Amerika vatandaşlarından aldığı vergiler sayesinde iç kaynaklarını mobilize etmekte ve askeri harcamalarını finanse etmektedir (Lake, 2009a: 42-43). İkincisi, 1968 Vietnam Savaşı ve 1969 Watergate olayı Amerikan kongre ve senatosun dış politika üzerindeki yetkilerini arttırmıştı. Bu iki olay kongreyi (yasamayı) Amerikan başkanlarına karşı güvensizleştirdi. Kongre üyelerine göre bu iki olayda Amerikan lider ve hükümetleri kongrenin gücünü ve üstünlüğünü görmezden gelmişti. Kıbrıs bu bağlamda kongrenin önem ve gücünü göstermesi yani yürütmenin liderlerin tek taraflı eylemlerini sınırlandırabileceğini ortaya koyma aşamasında kaçınılmaz bir fırsattı (Uslu, 2016: 327-328; Türkmen, 2012: 138-142).

Türkiye'nin 1974'te Kıbrıs'a gerçekleştirdiği müdahalenin ve bu müdahale nedeniyle 1975'te kendisine uygulanan ambargonun hiyerarşi yaklaşımının şu beş argümanına karşı antitez oluşturduğunu ayrıca belirtmek gerekmektedir. Birincisi, demokrasiler birbiri ile değil kendilerinden farklı rejim yapılarına sahip olan devletler ile askeri çatışmaya girer³⁴¹ (McDonald, 2015: 560; Lake 2017: 365; Cunningham, 2016: 307-340; Bussmann ve Oneal, 2007: 96; Bussmann ve Oneal, 2007: 96, 100; Barkawi ve Laffey, 1999: 402-404). Bu argümana göre rejim ortaklığına sahip olan devletler olmayanlara kıyasla birbirinden daha az tehdit alır (Haas, 2014: 717). Kıbrıs'ın tarafları Yunanistan ve Türkiye 1940'ların ortasında demokrasi rejimine geçiş yapmıştı. İkincisi, demokrasiler ambargoyu birbirilerine uygulamaktan ziyade kendilerinden farklı olan rejimlere uygulamayı tercih eder. Bu argümana göre, ambargoların hedefinde demokratik devletlere kıyasla devrimci ve demokrasi ile yönetilmeyen devletler yer alır (Colgan ve Lucas, 2016: 10, 12, 15-16, 18). 1975'te Amerika NATO müttefiki

³⁴¹ Demokrasilerin birbiriyle savaşmayacağı argümanına karşı antitez oluşturan iki örnek çalışma için bkz. (Barkawi ve Laffey, 1999: 403-434; Adamson, 2001).

Türkiye'ye ambargo uygulandığı sırada Türkiye demokrasi rejimi ile yönetilmeye devam etmekteydi. Armaoğlu (2004: 809), "NATO içinde müttefik durumda bulunan iki devletten birinin diğerine silah ambargosu tatbik etmesini, tarihte eşine rastlanmayan bir gariplik örneği" olarak nitelendirmektedir." Üçüncüsü, Amerikan hiyerarşik düzeninin iki (stratejik) müttefiki Türkiye ve Yunanistan arasındaki Kıbrıs sorunun 1974'te iki devlet arasında çatışmaya varmış olması hiyerarşide yer almanın barış getireceği şeklindeki teorik önermeye karşı antitez oluşturmaktadır. Bu argümana göre hegemonik güç otoritesi altındaki devletlerin birbirleriyle olan anlaşmazlıklarını çatışma ve savaşa varmadan çözer (Butt, 2013: 580, 582, 586, 602; Lake, 2009a).³⁴²

Dördüncü teorik önerme "patron devlete bağımlılığı fazla olan bir devletin kendisiyle aynı düzende yer alan bir diğer devlet ile çatışmaya girme ihtimalinin az olduğunu" belirtmektedir (Nieman, 2016: 665; Bussmann ve Oneal, 2007: 100). Türkiye 1974'te Amerika'ya rağmen, Kıbrıs'a ikinci kez müdahale ettiği sırada (Yunanistan'la ikinci kez çatıştığı anlamına gelmektedir) dahi askeri yardımların yüzde doksanını Amerika'dan sağlıyordu (Balcı, 2019: 17). Son önermeye göre hiyerarşide ikincil statüde konumlanan bir devletin çatışma kararı almasının arkasındaki neden patron devletin yardımına geleceği düşüncesinden kaynaklanır. Tabi devletin bu yönde bir düşünceye girmesi ise çatışmanın hedefinde yer alan devletin patron devlete çatışma isteğinde olan devlete görece daha az tabi olduğu yönündeki algının sonucunda oluşur. Aynı hiyerarşiye ait olmak örneğin; her tabi devletin bu düzende yer alan rakibine karşı duyduğu güvensizlik hegemonik güç ile arasındaki ilişkiye verdiği değerden daha az olduğu sürece tabi devletlerarasındaki rekabet azalabilir (Nieman; 2016: 665-666). Türkiye-Yunanistan örneği bu teorik önermeye üç açıdan anti tez oluşturmaktadır. Birincisi, 1964'te Kıbrıs konusunda Amerikan desteğini sağlayamayan Türkiye'nin 1974'teki adaya müdahale kararını Amerika'dan destek sağlamak gibi bir beklentiyle aldığı yargısına varmak rasyonel değildir. İkincisi, Türkiye Amerikan yardımlarına son derecede bağımlı olduğu bir dönemde kendisinin aksine AET üyeliği dolayısıyla Amerika'ya olan ekonomik bağımlılığı azalan Yunanistan ile çatışmaya girmişti. Ancak çalışmanın beşinci kısmında değineceğimiz üzere Yunanistan'ın bu dönemde Amerika'ya olan bağımlılığının (sistemik değişim nedeniyle) azalması çatışmaya

³⁴² Aynı ittifaktan yer alan devletlerin birbiriyle çatışabileceğine dikkat çeken argüman da söz konusudur. Bkz. (Bussmann ve Oneal, 2007: 97).

girmek konusunda Türkiye'yi değil aksine Yunanistan'ı daha cesur kılmıştı. Hatırlanacağı üzere Türkiye adaya Yunanistan'ın 15 Temmuz 1974'te gerçekleştirdiği darbe nedeniyle müdahale etmeye karar vermişti. Dolayısıyla bu teorik argüman bu aşamada neden-sonuç arasında ayırım yapmamıza yardımcı olmaktadır. Son olarak, bu önermeyi kabul etmek Türkiye'nin, rakibi Yunanistan'a karşı duyduğu güvensizliğe Amerika ile arasındaki ilişkiden daha fazla değer verdiği anlamına gelir.

Sonuç olarak, 1974 Kıbrıs müdahalesi 1964-75 döneminde Amerika'nın Türkiye'yi kendi çıkarlarına uygun bir politik tercih izlemeye ikna edemediği ve Türkiye'nin Amerika'ya yönelik ilk büyük meydan okumasını gerçekleştirdiği en önemli gelişme oldu. Üstelik ambargo yaptırımı Ankara'nın Kıbrıs konusunda adım geri adım atmasını değil yukarıda değindiğimiz üzere otonomisini arttırmasını sağladı. Türkiye'ye göre kendisi haklı olduğu bir dava da cezalandırılmıştı. Bu nedenle uluslararası anlaşmalara ve hukuka uygun olarak gerçekleştirmiş olduğu Kıbrıs müdahalesi ve Amerikan yardımlarının kesilmesi arasında bir bağlantı söz konusu olamazdı. Bu nedenle ambargoyu Amerika'nın NATO'daki sorumluluklarından kaçması ve NATO anlaşmasını ihlal etmesi olarak yorumlayan Türkiye (Uslu, 2016: 320, 337-338) Amerika'ya olan askeri ve ekonomik bağımlılığını dengelemeye yöneldi. Ambargo yaptırımının yanı sıra 1960'lar ve 1960'lerde Amerikan yardımlarının 1950'lere kıyasla görece azalması Ankara'yı Washington'a karşı dengeleme siyaseti izlemeye yönelten bir neden oldu (H1c). Bu bölümün son kısmı bu konuya ayrılmıştır.

4.3. ABD Yardımlarının Azalması

Türkiye'nin alternatif ekonomik, askeri ve siyasi kaynak ihtiyacını (otonomi arttırma isteğini) arttıran diğer iki neden 1960'ların ortasından itibaren ABD yardımlarının 1950'lere kıyasla görece azalmasının ekonomik göstergeye yaptığı olumsuz etkiden ve 1964-75 döneminde Kıbrıs meselelerinde Ankara'nın BM gibi uluslararası platformlarda Batı ve ABD tarafından yalnız bırakılmasından kaynaklandı (H2c). Hiyerarşinin asimetrik sosyal sözleşmeleri askeri, ekonomik, siyasi (kriz zamanında yardıma gelmek) ve güvenlik ihtiyaçların yerine getirilmesi karşılığında hegemonu egemenlik devretmek gibi basit bir pazarlık sürecine dayanır (Flemes ve Lobell, 2015:

141; Colgan ve Miller, 2018: 4).³⁴³ Başat güç düzeninde yer alan devletlerin ihtiyaçlarını karşılamaya devam ettiği sürece bu devletler üzerindeki kontrolü güçlenir (Lake, 2009a: 32; 2018: 7; Stein, 1984: 355; Flesmes ve Wehner, 2015: 166-167; Nexon ve Wright, 2007: 254).

1950'lerin son çeyreğine kadar Türkiye'ye yapılan ABD yardımları Ankara-Washington ilişkilerindeki hiyerarşiyi makul bir düzeyde tutan önemli bir faktördü. Türkiye'ye yapılan yardımlar olası bir Sovyet saldırısı karşısında NATO'nun güney kanadını savunmaya almak, Türkiye'yi Batı hiyerarşisi içerisinde tutmak ve Batı çıkarları açısından Türkiye'nin güçlendirilmesini sağlamak gibi nedenler ile verilmekteydi (Erhan, 2002: 552). Bu nedenle Türkiye'ye 1947-64 döneminde önemli miktarda ABD yardımı yapıldı. Örneğin; 1949-62 döneminde Türkiye'ye 1.855.700 milyar dolarlık Amerikan askeri yardımı 1.092.600 milyar dolarlık ise ABD ekonomik yardımı yapıldı (Türkmen, 2012: 82). Ancak 1950'lerin sonuna doğru bu yardımın miktarı azaltıldı. ABD yardımlarının azalması ise ekonomik gidişatı olumsuz etkiledi. Bunun üzerine Başbakanı Adnan Menderes uluslararası sitemin diğer süper gücü SSCB'nin ekonomik yardımlarına başvurdu (Balcı, 2017: 102-103). Bunun yanı sıra Menderes hükümeti Batı-ittifakının yükselmekte olan yeni ekonomik gücü AET'ye 1959'da tam üyelik başvurusunda bulundu (Erhan ve Embel, 2015: 162). Başat güçten beklenen yardımların sağlanamaması ikincil devletin ekonomik sorunları derinleştirir. Bu devlet başat güce olan ekonomik bağımlılığını dengelemek için ortak düşmanın da dâhil olduğu ülkelerden alternatif kaynak arayışına yönelir (Walt, 1997: 158, 163; Lake, 1999: 52-54; 2009a: 104).

SSCB, Ankara tarafından azalan ABD yardımlarını telafi etmenin yanı sıra bu yardımların miktarının tekrar arttırılması aşamasında da dengeleyici bir ülke olarak da görülmekteydi (Aydın, 2000: 113). Alternatif (ekonomik) güçler ikincil devletler açısından başat güce olan ekonomik bağımlılığını dengelemenin yanı sıra (Lake, 2011: 13-14; 2012: 18; Ikenberry, 2009: 77-78) daha iyi koşullarda sözleşmeye ulaşma fırsatı da tanır. Muktedi devletler bu güçleri birbirine karşı oynayarak mevcut sözleşmeyi kendi lehine çevirmeye çalışır (Lake, 2017: 372). Ancak Menderes'in Sovyetler Birliği

³⁴³ Bu argüman için ayrıca bkz. (Butt, 2013: 576; Scharman, 2012: 190; Nieman, 2016: 666; Lake, 2006b: 176; 2006c: 9; 2007: 48, 51-54; 2009a: 41; Siverson ve Star, 1994: 146; Walsh, 207: 152; MacDonald ve Lake, 2008: 177).

ile ekonomik ilişki geliştirme girişimi ABD tarafından otoritesine karşı gelmenin bir tezahürü olarak değerlendirildi. İkincil devletin başat güç tarafından yasaklı devletler listesine alınan ülkeler ya da kurumlar ile ekonomik ilişki kurması (Lake, 2017: 366-367) bu devletin otonomisini genişletmeye yöneldiğine işaret eder (Lake, 2009a).

1960-65 döneminde Türkiye'ye yapılan ABD yardımlarının miktarında düşüş söz konusu olmadı. 1962'de Türkiye 195, 9 milyon dolarlık ABD yardımı alırken bu oran 1963-64 döneminde 340,1 milyon dolardı (Uslu, 2016: 209). Ancak bu miktar 1965'ten itibaren görece olarak azalmaya başladı. 1967 bu miktarın en fazla azaldığı yıl oldu. ABD 1967'de Türkiye'ye her yıl 134 milyon dolarlık askeri yardım yapılmasını öngören plan hazırlasa da Ankara'ya yapılan yardımlar önerilen miktarın altında kaldı (Harris, 1972: 153-160). Örneğin; 1967'de Türkiye yaklaşık olarak 156 milyon dolar ABD yardımı alırken bu miktar 1968'e gelindiğinde 106 milyon dolara kadar geriledi (Erhan, 2002: 700). 1967'den sonra Türkiye'ye yapılan ABD yardımlarının önce azaltılması sonra da askeri malzemeden ekonomik desteğe ve hibeden kredili satışa çevrilmesi ise ekonomik gidişatı olumsuz etkiledi. Bununla birlikte azalan ABD yardımları Türkiye'nin NATO'nun yeni stratejisinin (1967 Esnek Mukabele stratejisi) gerektirdiği pahalı ve modern silahlara ulaşmasını zorlaştırdı (Güvenç, 2015: 106). Türkiye ABD ekonomik yardımlarındaki azalmayı hiç beklemeyen bir cezalandırma girişimi olarak yorumladı. Örneğin; kamuoyu yardımlarının azaltılması ile haşhaş ekiminin yasaklamasına yönelik ABD'den gelen talebin reddedilmesi arasında paralellik kurdu (Eşel, 2017: 413). Kısaca özetlemek gerekirse, 1950-64 döneminde Türkiye GSMH'sinin %17'sine karşılık gelen ABD yardımı (Eşel, 2017: 414) 1970'e gelindiğinde GSMH'nin %2,1'sine denk gelmekteydi³⁴⁴ (Uslu, 2016: 211).

ABD-Türkiye arasında 1971'de imzalanan anlaşmada Türkiye'ye verilmesi öngörülen ABD yardımlarının kısmen verilmesi ekonomik göstergesi olumsuz etkileyen bir diğer nedendi. Bu anlaşma gereği ABD, Türkiye'ye haşhaş ekimini yasaklaması karşılığında 35 milyon dolarlık yardımda bulunacaktı. Bu miktarın 20 milyon dolarlık kısmı haşhaş üreticilerine alternatif gelir sağlayacak projeler için 15 milyon dolarlık kısmı ise haşhaş ekiminin yasaklanması nedeniyle gelir kaybına uğrayan çiftçilere dağıtılacaktı (Zentner,

³⁴⁴ ABD, Türkiye'ye yaptığı ekonomik yardımları azaltmasına rağmen tamamen sonlandırmamıştır (Erhan, 2002: 700).

1973: 40). Ancak bu miktarın sadece 20 milyon dolarlık kısmı verildi. Bu miktar ise haşhaş ekiminin yasaklanması nedeniyle ortaya çıkan zararın ancak %20'sini karşıladı (Uslu, 2016: 265). Bu nedenle haşhaş ekiminden geçimini sağlayan çiftçiler ekonomik kayıplar yaşadı (Uslu, 2016: 269).

Türkiye'nin genelde Batı özelde ise ABD'den yeterli miktarda sağlayamadığı döviz ve ekonomik yardımın (Aydın, 1994: 31) döviz krizini ve dış ticaret açığını tetiklediği sırada petrol zengini ülkelerin Batılı devletlere uyguladığı 1973 petrol ambargosu bu krizi daha fazla derinleştirdi. 1972 öncesi Ankara'nın 667 milyon dolar olan dış ticaret açığı bu şokun etkisiyle 1977'ye gelindiğinde dört kat arttı (Balcı, 2017: 178). Bu artış aynı zamanda 1974'te Kıbrıs'a gerçekleştirilen askeri müdahalenin getirdiği ek mali fatura ve 1975 ABD ambargosunun da bir sonucuydu. Ambargo nedeniyle parası ödenen silah ve yedek parçalar sağlanamaması (Oran, 2002: 674) Ankara'nın bu parçaları temin etmek için önemli harcamalar yapmasına neden oldu. Bu ek harcamanın GSMH'den savunmaya ayrılan oranı arttırması ve bütçe açığına yol açması üzerine Ankara bu açığı telafi etmenin yollarını aradı. Bu amaçla Ankara iki yöntem izledi. 1979'da yerli savunma sanayine (iç dengeleme) geçme kararı alındı ve alternatif borç kaynak arayışına gidildi (dış dengeleme) (Güney, 2005: 343). Hiyerarşi ikincil devletlerin GSMH'den savunma harcamasına ayırmak zorunda oldukları oranı azaltır ve kendi imkânları dâhilinde ulaşamadıkları kıymetli kaynaklara (petrol, silah vd.) ucuz ve güvenilir yollardan ulaşmasını sağlar. Bu kaynaklara ulaşma imkânı azalırsa ikincil devletlerin ekonomik, askeri ve siyasi sorunlarını derinleşir ve GSMH'den savunma harcamalarına daha fazla oran ayırmalarına neden olur (Lake, 2009a: 141; Walt, 1997: 158, 163). Devletler bu durumda iç ve ya dış dengeleme stratejisi benimseyebilir (Wohlforth, vd. 2007: 157).

1964 Johnson mektubunun ve 1975 ABD askeri ambargosunun silahta tek kaynağa bağlı olmanın dezavantajlarını ortaya koyması üzerine Türkiye, ABD ve NATO ağırlıklı olan savunma politikasını dengeleme girişimlerine yöneldi. 1979'da ilan edilen yeni ulusal savunma doktrini bu girişimlerden en önemlisi oldu. Bu doktrin ile Türkiye'nin yerli savunma sanayisinin geliştirilmesi hedeflendi (Boll, 1979: 613-164). Kısaca özetlemek gerekirse bu doktrinde savunma alanında üç önemli değişikliğe gidileceği belirtilmekteydi. Birincisi, Türkiye savunma alanında tek kaynağa bağlı kalmayacak

askeri kaynak sayısını çeşitlendirilecekti. Bu amaçla Ankara bir taraftan İran, Libya ve SSSB ile askeri ilişkilerini çeşitlendirdi (silah alımına yönelik girişimler) (Üzgel, 2002: 674) diğer taraftan da 1980’de yerli savunma sanayine geçti (Larrabee, 2010: 6). İkincisi, Türkiye’nin çevresinde güvenlik kuşağı oluşturulacaktı. Bir diğer ifadeyle Türkiye bölge merkezli politika takip edecekti. Bu politika ile aşırı silahlanma yerine komşu ülkelerle yakın ilişkiler kurarak ucuza güvenlik sağlanması hedeflendi. Bu amaçla 1970’lerin sonundan itibaren Türkiye’nin SSCB, Ortadoğu, Balkan ve Afrika devletleri ile olan ilişkiler çeşitlendirildi. Son olarak, bu doktrinde Türkiye’ye yönelik tehdidin kuzeyden (Sovyetlerden) değil Batıdan (Yunanistan) geldiği” ifadesi yer almaktaydı. Ankara’nın tehdit algılamasına yönelik gittiği bu değişim Batı tarafından Türkiye’nin Ostpolitik (Doğuya açılması) olarak algılandı. Bu yeni açılmadan en çok endişe duyan ise ABD oldu (Üzgel, 2002: 674; Hale, 2003: 168). Ortak tehdit blok ve ittifak içi dayanışmayı güçlendirirken farklı tehdit algılamaları ise bu bağı zayıflatır (Bkz. Morrow, 1991; 1993; Walt, 1987; 1997).

Türkiye 1964-75 döneminde azalan ABD askeri ve ekonomik yardımlarını telafi etmek adına güvenlik politikasının yanı sıra ekonomi politikasında da bir dizi değişikliklere gerçekleştirdi. 1947-64 döneminde ABD ve Batı merkezli olan dış ticaret rakamları 1960’ların ortasından itibaren SSCB, AET ve Üçüncü Dünya ülkelerine kaydırıldı. Örneğin; Türkiye’nin 1960-65 arasında ABD ile toplam ticaret hacmi %24,2 iken bu oran 1966-72 döneminde %15, 4’e, 1972-78 döneminde ise %8, 4’e kadar geriledi (Daha fazla bilgi için tablo 8’e bkz.) (Uslu, 2016: 219). 1975 ABD askeri ambargosu sonrası dönemde ise bu rakamlar tek haneli seyretti (Kösebalaban, 200-201). Dolayısıyla bu rakamlar ABD’nin, Türkiye dış ticaretindeki ağırlığının 50’lere kıyasla 1970’lerde görece olarak azaldığına işaret etmekteydi (Kösebalaban, 2014: 2001). AET, 1970’lerde Türkiye’nin toplam ticaretindeki en fazla paya sahip olan ülkeler oldu. Örneğin; 1973-78 döneminde AET’nin Türkiye’nin toplam ticaretindeki payı % 46’ydı (Uslu, 2016: 219).

SSCB, ise azalan ABD yardımlarını telafi etmek aşamasında Ankara’nın yardımına başvurduğu ilk devlet oldu. Ankara, 1970’lerde ABD güç kaybettiği sırada gücü artmakta olan SSCB’den hatırı sayılır miktarda borç, ekonomik yardım ve kredi aldı (Uslu, 2016: 181-182). Başbakan Demirel’in 25 Mart 1967’de Moskova ile Ekonomik

İşbirliği Anlaşmasını imzaladıktan kısa bir süre sonra yaptığı açıklama Ankara'nın, SSCB ekonomik yardımlarına neden başvurduğunu ortaya koyması bakımından önemliydi. Demirel, bu açıklamada SSCB ile bu ekonomik yaklaşmanın Batı'dan yeterli miktarda sağlanamayan yardımların bir sonucu olarak gerçekleştiğini belirtti (Balcı, 2017: 133). İhtiyaçları başat güç tarafından beklenen düzeyde karşılanmayan devletler alternatif kaynak arayışına yönelebilir (Bkz. Lake, 2009a; Jesse, 2012; Jesse vd. 2012).

Ankara'nın, SSCB ve Üçüncü Dünya ülkeleri ile ekonomik yaklaşmasının bir diğer nedeni Kıbrıs'a alternatif siyasi destek sağlama isteğinden kaynaklandı. Ankara Johnson mektubu ile uluslararası alanda Batı tarafından izole edildiğini tecrübe ettikten (Uslu, 2003: 49; Yavuz ve Khan, 1992: 75) kısa bir süre sonra SSCB ile ekonomik ilişkilerini çeşitlendirmeye yöneldi. Ankara'ya göre SSCB ile yakın ekonomik ilişki kurmak uluslararası platformlarda Kıbrıs konusundaki yalnızlığını gidermesini sağlayacaktı (Uslu, 2009: 482). Çalışmanın üçüncü bölümünde değindiğimiz üzere SSCB Rum tarafını destekleyen Kıbrıs politikasını ilk olarak 1967'de sonrasında ise 1973'te bıraktığını açıkladı. Ankara böylece büyük güç tarafından tehdit edilmediği bir ortamda 1974'te Kıbrıs'a müdahale etti. Ankara'nın bu amaçla yöneldiği diğer ülkeler üçüncü dünya oldu. 1965'te BM'de yapılan Kıbrıs oylamasında bu devletlerden Türkiye'nin Kıbrıs politikasına sağlanamayan destek Ankara'yı bu ülkeler ile ilişkilerini çeşitlendirmeye yöneltti. Hiyerarşide başat güç devletlerarasındaki anlaşmazlık ve ya çatışmaların savaşa varmasını önleyen çözümler üretir ve kriz anlarında devletleri destekler.³⁴⁵ (Siyasi kriz anlarında yardım sağlamak ise krizlerin büyümesini, çıkmaza girmesini ve krizlerin getireceği ek maliyetleri engeller (Lake, 2009a: 104-106, 176; Butt 2013: 575, 586). Devletlerin üçüncü taraflar ile olan kriz ya da anlaşmazlıklarının az maliyet ile çözülmesi ise başat gücün güvenilirliğini artırır ve otoritesini güçlendirir (Lake, 2012: 6-10; 2013b: 8).

³⁴⁵ Anarşik dünyada ise devletlerarası krizleri çözebilecek bir otorite bulunmamaktadır (David, 1991: 242).

Tablo 8: 1960-75 Döneminde ABD'nin Türkiye Ticaretindeki Toplam Payı (% Cinsinden)

Yıllar	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967
İhracat	17.2	18.8	19.6	13.5	17.8	18	16	18
İthalat	25.8	27.5	29.1	30.6	28.7	28	24	26
Yıllar	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975
İhracat	15	12	12	10	12	10	9	10
İthalat	16	20	19	14	12	11	7	9

Kaynak: (Uslu, 2016: 219).

ABD'nin, Türkiye'ye yaptığı ekonomik yardım miktarını 1967'den itibaren neden azalttı? ABD'nin söz konusu dönemde Türkiye'ye yaptığı yardımları azaltması dört nedenden kaynaklandı. Birincisi, 1960'ların ortasından itibaren ABD bütçesinde ortaya çıkan açık dış yardımların azaltılması zorunluluğuna yol açtı. Bu açık karşısında ABD kongresi, senatosu ve kamuoyu Washington üzerinde dış yardımların azaltılması yönünde baskı kurdu. Hegemonik devletin dış politikasında neden değişime gittiği devlet düzeyinin (materyal kapasitesinin zayıflaması, muhalif gruplar, kamuoyu, senato, kongre, lobiler, vd.) dış politika üzerindeki etkisinden ayrı açıklanamaz (Rosenau, 1966: 47-48; Elman, 1995: 175). Örneğin; devlet düzeyi başat gücün tedarikçilik isteği ve yeteneğini olumsuz etkileyebilir (Jervis, 2009: 195, 205). Demokrasilerde vatandaşlardan oy ve vergi elde etme ve iktidarın meşruiyetini muhafaza etme isteği lideri tedarikçilik rolünü sürdürmek konusunda daha isteksiz yapabilir. Dolayısıyla iç sınırların etkisinin otoriter rejimlere kıyasla daha fazla hissedildiği demokrasilerde (Lake, 2009a: 42-43; 124-130; Ikenberry, Lake ve Mustanduno, 1988: 1-3, 6-7) içten yönelecek bir baskı kaynakların muktedi devletlere aktarılmasından ziyade hegemon devletin sınırlarında kalmasına yol açabilir (Jesse vd. 2012: 10; Rose, 1998: 161; Lobell vd. 2015: 150). Bu durumda hiyerarşik ilişkiden daha az kazanmaya başlayan devletlerin alternatif tedarikçilere yönelme ihtimali artar (Flemes ve Lobell, 2015: 142; Merke, 2015: 183; Whitaker, 2010: 1118).

1950'lerin sonunda ABD kongresinin bütçesinin dağılımı konusunda elde ettiği tam yetki hakkı Türkiye'ye yapılan ABD yardımlarının azaltılmasının arkasındaki bir diğer nedendi. ABD kongresi engelleyemediği kararları bütçeyi kısıtlamak ya da reddetmek yoluyla önleyebilmektedir (Türkmen, 2012: 141). Bu bağlamda, 1950'lerin sonunda

Amerikan kongresi ve yönetimi ödemeler dengesinin açık vermesinin temel nedenini dış yardımlar olarak gördü ve bu nedenle yardımları azaltma kararı aldı. John F. Kennedy Amerikan Başkanlığı görevine geldiği 1961’de dış yardımların gelişmiş ülkeler ve Japonya tarafından paylaşılmasını önerdi (Türkmen, 2012: 98). Gücü azalan patron devlet (günümüzde ABD’nin yaptığı gibi) düzenin getirdiği maliyetleri güçlü devletlerin de üstlenmesini talep edebilir (Lake, 2018). Bu öneriye olumlu karşılık veren Federal Almanya Türkiye’ye yapılmakta olan ABD ekonomik yardımlarının bir kısmını üstleneceğini belirtti. 1962’de bu öneri Ortadoğu’nun petrol zengini olan devletlerine de yapıldı. Aynı yıl İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatının (The Organisation For Economic Co-Operation and Development, OECD)³⁴⁶ üye ülkelerinin katılımı ile Türkiye’ye Yardım Konsorsiyumu kuruldu.

ABD’de Türkiye’ye yardımlarını bu konsorsiyum üzerinden ilettiler. Ancak ABD yardım miktarının Türkiye’ye verilmesi taahhüt edilenin gerisinde kalınca Washington konsorsiyumun Avrupalı devletlerinin yardımını istedi. Ne var ki Avrupalı devletler Türkiye’ye yardım konusunda isteksizdiler. 1963’te konsorsiyum üzerinden Türkiye’ye verilen 237 milyon dolar değerindeki ekonomik yardım miktarının 1964’te 147 milyon dolara düşmüş olması bu isteksizliği ortaya koyması bakımından önemliydi. Bu düşüş karşısında Türkiye konsorsiyumun öngördüğü ekonomik yardım istikrar paketini uygulamayacağını bildirdi (Erhan, 2002: 699; Türkmen, 2012: 98). 1968’de ABD kamuoyundan gelen yoğun baskılar neticesinde Washington, Türkiye’ye konsorsiyum üzerinden verdiği yardımları yarı yarıya düşürdü. 1967’de 155,7 milyon dolar olan yardım miktarı 1968’e gelindiğinde 106,6 milyon dolara kadar geriledi. Bu açık Federal Almanya’nın yardımı ile kapatılmaya çalışıldıysa da (Erhan, 2002: 701) ilerleyen yıllarda Türkiye’ye yapılan Batı yardımları azalmaya devam etti.

1967 sonrası Türkiye’ye yapılan ABD yardımlarının azaltılmasının bir diğer nedeni ABD’nin bu yıllarda gücünün görece olarak azalmasıydı (H2c). 1945-60 döneminde ABD kişi başına düşen yıllık milli gelir (Gayri Safi Milli Hasıla, GSMH), savunma harcaması, dış ülkelerde bulundurduğu askeri teçhizat, personel ve üs sayısı bakımından sistemin en güçlüsüydü. Ancak ABD’nin bu başat konumu 1960’lar ve 1970’lerde

³⁴⁶ İkinci Dünya Savaşı sırasında ekonomik gücü zayıflayan Batı Avrupa ülkelerine ekonomik yardımda bulunmak amacıyla 1948 Marshall Planı dâhilinde Avrupa Ekonomi İşbirliği Teşkilatı (EECD) adı altında kurulmuş olan örgütün 1960’ta ismi OECD olarak değiştirildi. Türkiye bu kuruluşa 1961’de üye oldu.

1967-73 döneminde süren Vietnam Savaşı,³⁴⁷ 1973'te doların değer kaybetmesi, 1973 ve 1979 tarihli iki ayrı petrol şokundan dolayı sarsıldı (Krasner, 1973: 332, 340).³⁴⁸ Bu durum ABD güçlü iken onunla güçlü ilişkiler geliştiren devletlerden bir kısmını dahi yumuşak dengeleme stratejileri üzerinden ABD'ye meydan okumaya yöneltti. Bu meydan okumaların sayısı ABD 1970'lerde güç kaybetmeye devam ettikçe arttı (Sampanis 2012: 109). Örneğin; dolar 1972'de Bretton Woods sisteminin sarsılması nedeniyle uluslararası ekonomi hiyerarşisindeki başat konumunu kaybedince ABD doları ile ticaret yapan Batılı devletlerden bir kısmı para politikaları üzerindeki otonomilerini arttırmaya yöneldi (Lake, 2009c: 49-50).

Bir devletin hegemonik güç olmasını sağlayan temel kriterlerden en önemlisi sistemin diğer devletlerine kıyasla sahip olduğu materyal kapasite (askeri ve ekonomik gücü, diğer ülkelerde sahip olduğu üs, tesis sayısı vb.) üstünlüğüdür (Wendt ve Friedheim, 1995: 690-91; Goh, 2013: 4-5, 8; Cooley ve Nexon, 2020: 41, 43). Bir ittifakın-blokun kurucu gücü ne kadar güçlüyse bu düzende yer alan ikincil devletlerin o kadar çok yardım alacağını anlamına gelir. Bu nedenle bir devlet ihtiyaçlarına cevap verecek ehil ve kudrete en fazla sahip olan devleti tercih eder (Morrow 1991: 911; Walt, 1984: 22; Levy ve Thompson, 2010: 18-21). Bu bağlamda hegemon devletin ekonomik, askeri ve teknolojik üstünlüğünü koruması gereklidir (Gilpin, 1981: 26-27). Şayet hegemonun gücü azalır ve güç gerilemesi devam ederse otoritesine karşı meydan okumalar artar. Hegemon güç kaybettiği sırada sistemin maliyetlerini ve ikincil devletlerin temel ihtiyaçlarını yeterli düzeyde karşılayamaması bu meydan okumaların temel nedenidir (Gilpin 1981: 166, 188; Flesmes ve Lobell, 2015: 142; Morrow, 1991: 907). Kısacası, patron devletin materyal gücünün zayıflaması blok-içi dayanışmanın azalmasına (Thompson ve Rapkin, 1981: 625; Lobell, 2015: 156) ve buna bağlı olarak meydan okumaların yükselmesine yol açar. Liska (1962: 87), patron devletin materyal kapasitesinde meydana gelen düşüşün blok içi dayanışmayı azaltmadaki etkisinin ortak tehdidin yok olmasından daha büyük olduğunu belirtmektedir.

³⁴⁷ Savaşın nasıl çıktığı ve nereye evirildiği konusunda bilgiye ulaşmak için bkz. (Türkmen, 2012: 155-118).

³⁴⁸ Ayrıca bkz. (Lake, 2009a: 83; Uslu, 2003: 56-57; Thompson ve Rapkin, 1981: 632; Weyland, 2018: 137; Barder, 2015: 104).

ABD'nin müttefiklerinin askeri ve ekonomik isteklerine cevap verme yeteneğini önemli ölçüde sarsan Vietnam Savaşı (Brooks ve Wohlforth, 2005: 75) Türkiye'yi iki bakımdan etkiledi. Birincisi, Washington'un bu savaş bittiğinde müttefik topraklardaki üs ve asker sayısında indirime gitmesi (Bölme, 2012: 52) Türkiye'ye üsler üzerinde otonomi arttırma fırsatı tanıdı (H2c). Birçok devletin ABD'nin gücünün gerilemesi karşısında ardı ardına üslerini ABD kullanımına sınırlaması ve ya kapatması üslere ev sahipliği yapan ülkelerin ABD karşısındaki pazarlık gücünü arttırdı (Bölme, 2012: 54). ABD daha fazla sayıda üs kaybetmemek için bu devletlerin talebini dikkate aldı. İkincil devlet patronun ve düzenin çıkarları açısından değerli/özel varlıklara sahipse bu durumda sosyal sözleşmeleri kendi lehine çevirme fırsatı yakalar (Lake, 2009a: 118; 2011: 24; 2013b: 10-11, 16; Hinnebusch, 2011: 231-233). Dolayısıyla Vietnam Savaşı Türkiye'nin, 1969 OSİA'sı ile üsler üzerindeki yetkilerini arttırmasını sağlayan bir diğer önemli gelişmeydi.

İkincisi, ABD Vietnam Savaşı savaş sona erdikten kısa bir süre sonra Türkiye'nin de aralarında yer aldığı ülkelere yaptığı ekonomik ve askeri yardımları azalttı (Uslu, 2003: 86). Bunun yanı sıra dönemin Amerikan Başkanı Nixon 1968'de yaptığı açıklamada “komünizm ile mücadelede her devletin kendi başının çaresine bakması gerektiğini ve dünya jandarmalığından çekildiğini” açıkladı (Oran, 2002: 658). Hegemonik gücün muktedi devletleri iç ve dış tehditlerden korumak için askeri gücünü ve üstünlüğünü koruması ve sürdürmesi gerekse (Lake, 2017: 368) de maliyetler arttıkça hiyerarşiyi devam ettirmesi zorlaşır. Bu durum hegemonik gücün bölgesel angajmanını zayıflatır (Butt, 2013: 583; Lake, 2009a: 132-137).

Vietnam Savaşı'nın da etkisiyle 1960'larda Türkiye'ye yapılan ABD yardımlarının azaltılmasının ekonomik göstergeye yaptığı olumsuz etkiyi dönemin Başbakanı Demirel yaptığı bir açıklama sırasında “Türkiye 70 cente muhtaçtır” sözü ile belirtti (Oran, 2002: 668). ABD yardımların azalması Türkiye'de döviz krizine ve dış ticaret açığına yol açması üzerine yeni borç kaynakları bulmaya yönelik ihtiyaç karşısında Ankara'nın yöneldiği ilk ülke uluslararası sistemin diğer süper gücü SSCB oldu. Demirel hükümeti İskenderun demir çelik fabrikası, Seydişehir alüminyum fabrikası ve İzmir Aliaga rafinerisi gibi büyük sanayi projelerini hayata geçirmek için ABD'nin vermeye yanaşmadığı kredileri telafi etmek aşamasında SSCB kredilerine başvurdu

(Kösebalaban, 2014: 203). 25 Mart 1967'de Ankara-Moskova arasında imzalanan Ekonomik-Teknolojik İşbirliği Anlaşması ile Ankara yedi sanayi tesisinin yapımı için Moskova'dan finansman sağladı (Tellal, 2002: 782). Materyal gücü zayıf olan devletler ihtiyaçlarına cevap verecek olan en iyi seçeneklere yönelir. Sistemin en güçlülerine yönelmek bu devletlerin daha fazla yardım alacağı anlamına gelir (Morrow, 1991: 911; Handel, 1981: 186). 1965'te Moskova-Ankara arasında başlayan ekonomik yakınlaşma 1978'e gelindiğinde Türkiye'yi, Rusya'nın en fazla dış yardım yaptığı ülkeler arasına yerleştirdi. SSCB'den alınan yardımların Batı'dan sağlananlara kıyasla daha düşük faizli, geri ödeme süresi bakımından ise daha uzun vadeli olması ve üstelik bu yardımların sanayileşme için alınıyor olması Ankara'nın ekonomik kalkınmasına önemli katkılarda bulundu (Tellal, 2002: 783).

Vietnam Savaşı'nın körüklediği para sürümünün ve Fransa başta olmak üzere Avrupalı devletlerin biriktirdikleri dolar ve altın rezervinin doların 1971'de devüle edilmesine neden olması (Lake, 2009a: 83, 88; 2009b: 56; Erhan, 2002: 658) Türkiye'ye yapılan ABD yardım miktarının daha fazla azaltılmasına neden oldu. ABD'nin özellikle dış yardım tekeli önemli oranda sarsan bu kriz karşısında ABD kamuoyu ABD'nin gücünü toparlamasının tek yolunun dış yardımların azaltılması ve kesilmesine bağlı olduğunu belirtti. Bu nedenle kamuoyu bu konuda dönemin ABD Başkanı Nixon üzerinde baskı kurdu.

1973 ve 1979 tarihinde Petrol İhraç Eden Ülkelerin (OPEC) Batı'ya uyguladığı petrol ambargosu ABD'nin ekonomi hiyerarşisindeki başat pozisyonunu sarsan bir diğer önemli gelişme oldu. Petrol üreten Arap ülkeleri, 1973 Arap-İsrail Savaşı'nda İsrail'i desteklemeleri nedeniyle ABD ve Batılı devletlere (örneğin; Hollanda) petrol ambargosu uyguladı. Bunun yanı sıra petrol zengini bu ülkeler 1973'te bir varil 3 dolar olan petrol fiyatını 1980'de 30 dolara çıkardılar (Oran, 2002: 659; Lake, 2009a: 75; Hinnebush, 2011: 232-233). Dış şoklar (savaş, kriz vb.) otorite ilişkilerinde yer alan devletlerin iradesi dışında ortaya çıkmasına karşın tarafların otorite sözleşmelerindeki kazanç ve maliyetlerinde değişime yol açar. Bu şoklar özellikle (kıymetli) varlıkların fiyatını umulmadık şekilde değiştirir (Lake, 2006c: 27). 1973 OPEC Şoku bu bağlamda petrol üreticisi ülkeleri zenginleştirirken ABD ve Batı'nın ise ekonomik gücünü zayıflattı (Lake, 2013a: 102). ABD'nin bu şoktan önemli ölçüde etkilenmesi iki

nedenden kaynaklandı. Birincisi, Batılı devletler ve ABD petrol ihtiyacının yaklaşık yüzde 70'ni Ortadoğu'dan sağlıyordu (Güney, 2008: 471), ikincisi ABD'nin Ortadoğu'dan sağladığı petrolü düzeninde yer alan devletlere ucuza ve güvenilir yoldan ulaştırması hegemonyasını güçlendiren önemli faktördü (Hinnebush, 2011: 233).

Petrol Şoku Türkiye'yi iki açıdan etkiledi. Birincisi, Batı'ya uygulanan petrol ambargosu Ankara açısından Washington vasıtasıyla ucuza ve güvenilir petrol akışını sağlamanın artık pek olanaklı olmadığını ortaya koydu (H2c). Devletlerin hiyerarşiye dâhil olmasının bir diğer nedeni petrole ucuz ve güvenilir yoldan ulaşma imkânı elde etmektir (Hurrel, 2006: 12). İkincisi, Ankara'ya yapılan ABD ekonomik yardımları daha fazla azaldı. Patron devlet ikincil devletlere kendi imkânlarıyla ulaşamadıkları petrol, teknolojik silahlar gibi özel varlıklara ulaşma imkânı sağlıyorsa bu devletlerin sadakati artar. Bir diğer ifadeyle, aktörlerin hiyerarşiye kıymetli varlıkları yerleştikçe ve hiyerarşiden kazandıkları kıymetli varlıkların sayısı arttıkça birbirilerine olan bağımlılıkları, patron devlete olan destekleri ve hiyerarşinin meşruiyeti artar (Lake, 1996: 14; 2006a: 25-30; 2006c: 23; 2013b: 23-24). Petrol ambargosu karşısında petrol ihtiyacının yaklaşık yüzde 90'nını Ortadoğu'dan sağlayan ve enerji kaynağı olarak en çok petrol kullanan Türkiye (Oran, 2002: 64) petrol ithalatının neden olduğu dış ticaret açığını kapatmak için ithalat ve ihracat rakamlarını petrol zengini olan Ortadoğu ülkelerine kaydırıldı (Turan, 2012: 72). İkincil devletin lider devlet ile toplam ticaret rakamları yüksek ise bu durum ekonomi politikasındaki otonomi sınırına işaret eder (Whitaker, 2012: 1119; Lake, 2011: 6). İkincil devletin bu rakamları blok-dışı ülkelere yoğunlaştırması ekonomide otonomi arttırmaya yöneldiğine işaret eder (Lake, 2009a). Ambargo öncesi Batılı ülkelerin Ankara'nın toplam ihracatındaki payı %68,8 iken bu oran ambargodan kısa bir süre sonra %46,2'ye kadar geriledi. Benzer şekilde ambargo öncesi Ankara'nın ithalat yaptığı ülkeler arasında %70,8 gibi önemli bir yer tutan Batı ile bu rakam ambargo sonrası dönemde %32,9'a kadar düştü. Ankara'nın, Washington ile 1974'te %9,3 düzeyinde seyreden ithalat rakamı 1980'de %5,5'e kadar düşerken ihracat payı da %9,4'ten %4,4'e kadar geriledi (Oran, 2002: 673; Balcı, 2017: 175).

Türkiye, 1973 ve 1979 tarihli petrol şokları sonrası ihracat ve ithalat rakamlarını petrol üreticisi ülkelere kaydırmasının yanı sıra bu krizler sonrası uluslararası alanda önemli bir ekonomik güç haline gelen Arap ülkelerinin fonlarını uluslararası bankalar aracılığı

ile ihtiyaç duyan ülkelere vermeye başlamasından fayda sağladı. Türkiye 27 Ağustos 1973'te önemli petrol rezervine sahip olan Irak ile ayrıca bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşma ile Irak'tan Türkiye'ye petrol akışını sağlayacak olan Kerkük-Yumurtalık Boru hattının inşa edilmesine karar verildi ve bu hat 1977'de açıldı. Bu hat Türkiye'nin iki petrol krizinin etkilerini görece olarak daha az hissetmesini (Balcı, 2017: 161) sağlamakla birlikte petrol ihtiyacının üçte ikisini karşılayacak ve kira geliri almasını da sağlayacaktı (Kösebalaban, 2014: 220). Türkiye'nin 1973 Arap-İsrail Savaşına yönelik BM'de yapılan görüşmeler sırasında Filistin tarafını desteklemesi, 1975'te FKÖ'yü resmen tanıması ve 1979'da FKÖ'nün Ankara'da büro açmasına izin vermesi petrol ambargolarından muaf tutulmasında önemli rol oynadı (Balcı, 2017: 176).

Türkiye'ye 1975-78 arasında uygulanan ABD silah ambargosu ise ABD askeri yardımlarının kesildiği dönem oldu. ABD, 1974 müdahalesi ile adayı ikiye böldüğü ve ABD silahlarını 1947 tarihli Truman anlaşmasında belirlenen kullanım amaçları dışında kullandığı gerekçesi ile 1975'te Türkiye'ye ambargo uygulandı (Balcı, 2017: 171; Güney, 2005: 343). Bu yaptırım³⁴⁹ üç yıl sonra 12 Eylül 1978'de ABD başkanının kongre ve senatoyu ikna etmesi sonucunda kaldırılrsa (Hale, 2003: 167; Güney, 2008: 475; Uslu, 2003: 94) da bu kabarık bir mali faturaya yol açtı. 1974'te Kıbrıs'a müdahale sırasında bütçenin %20'sinin tüketilmesine ek olarak (Güvenç, 2015: 108) ambargonun getirdiği diğer maliyetler Ankara'yı Batı-dışı dünyanın ekonomik yardımlarına başvurmaya yöneltti.

Sonuç olarak, Ankara'yı 1964-75 döneminde dış politika otonomisini arttırmaya yönelten bir diğer neden genelde Batı özelde ABD'den Kıbrıs konusunda sağlayamadığı siyasi destekten ve azalan ABD yardımlarından kaynaklandı (H2c). Ankara'nın azalan ABD yardımlarını telafi etmek için Batı-dışı dünya ile ilişkilerini çeşitlendirmesi ise dış politika otonomisini kısmen arttırdı. Örneğin; Ankara'nın Washington'a kıyasla Moskova'dan sağladığı düşük faizli ve geri ödeme süresi daha uzun vadeli olan krediler ekonomik özerkliğini arttırdı (Oran, 2002: 678). Fakat Türkiye, ABD'nin 1968 Vietnam Savaşı, 1973 OPEC krizi ve Bretton Woods sisteminin zayıflaması nedeniyle güç kaybettiği sırada yakınlığı bu ülkeleri ABD'ye alternatif ya da Batı düzeninden çıkış

³⁴⁹ Ambargo ilk olarak 6 Ekim 1975'te Türkiye'ye uygulanan ticari yasağın kaldırılması ile gevşetildi. Ancak askeri ambargo devam etti (Erhan, 2002: 708).

seçeneği olarak görmedi. Patron devletin gücünün gerilemesi güvenlik ve ekonomi hiyerarşisindeki başat pozisyonunu kaybettiği anlamına gelmez. Hegemon güç ortak tehditleri ve rakip ya da potansiyel patronları halen dengeleyebilecek güçtedir. Bu nedenle otoritesi altındaki devletler patronu güvenlik hamisi olarak görmeye devam ettikleri için düzenden çıkmak yerine rakip ya da yükselen güçleri patron devlete olan bağımlılıklarını dengeleme aşamasında bir fırsat olarak değerlendirir (Ikenberry, 2011: 7, 139). Bu açıdan bakıldığında Türkiye'nin, Batı-dışı ülkelere yönelik girişimleri Kıbrıs'a siyasi destek sağlamanın, alternatif ekonomik ve askeri yardım almanın ötesine geçmedi. Dahası bu ülkelerden sağlanan ekonomik girdinin mali sorunları çözmenin gerisinde kalması Ankara'yı IMF ve Batı'nın yardımlarına tekrar başvurmaya yöneltti.

BÖLÜM V: OTONOMİ ARAYIŞININ TÜRKİYE İÇ SİYASETİNDEN KAYNAKLANAN NEDENLERİ (1964-1975)

Devletlerin dış politika davranışlarını açıklamak aşamasında sistemik değişimler önemli ancak tek başına yeterli olmayan bir kıstastır (Hurrell, 2006: 6). Devletlerin dış politika davranışlarındaki değişim ya da sürekliliği anlamak için iç politika düzeyine de bakmak gerekmektedir (Elman, 1995: 171-172, 176; Jesse vd. 2012: 19; Whitaker, 2012: 1124; Barnett ve Levy, 1991: 369, 373). İç siyasetteki gelişmeler devletleri bir ittifaka-düzene dâhil etmeye yöneltebileceği gibi bu düzene meydan okumaya da yöneltebilir (Whitaker, 2010: 1111; Hinnebusch, 2006: 462).

Teorik argümandan hareketle, 1964-75 döneminde Ankara-Washington ilişkilerinde krizlerin neden ortaya çıktığı bu dönem dış politikanın karar alma merkezinde yer alan liderlerin (H3a) ve bu liderlerin dış politika kararlarını etkileyen ve sınırlayan iç dinamiklerin etkisi (H3b/H3c) göz önüne alınmadan anlaşılmaz (H3). 1960-80 dönemi on yıl arayla gerçekleşen üç askeri darbe, kısa aralıklarla hükümet, dışişleri bakanları ve liderlerin değişmesi nedeniyle Türkiye iç siyaseti önemli ve hızlı değişikliklere tanıklık etti. Bu değişimler Türkiye dış politikasının seyrini önemli ölçüde etkiledi (Aydın, 1994: 90). Üstelik Türkiye iç siyasetinde meydana gelen bu dönüşümlerin (H3) bir taraftan uluslararası alanda meydana gelen değişimlerle (H1) diğer taraftan ABD'nin Türkiye'ye yönelik eylemlerinde meydana gelen değişimler (H2) ile eş zamanlı ve birbirini ardına gerçekleşmesi Ankara-Washington ilişkilerinin ve Türkiye dış politikasının genel seyrini 1964-75 döneminde önemli ölçüde etkiledi.

Söz konusu açıklamalardan hareketle bu kısım üç ana argüman etrafında ilerleyecektir. Birincisi, bu dönemde Türkiye dış politikasının karar alma merkezinde yer alan liderler (H3a) ikincisi, 1961 Anayasasının sağladığı göreceli özerlik ortamıyla dış politika yapım sürecinde görece etkisi artan lider dışı aktörler (H3b) ve son olarak Türkiye'nin materyal kapasitesinde meydana gelen kısmi artış (1974'te adaya müdahale edecek düzeyde) (H3c) 1964-75 döneminde Türkiye-ABD arasında krizlerin ortaya çıkış sürecini etkiledi. Bu doğrultuda çalışmanın teorik kısmında açılımlarını verdiğimiz H3a, H3b ve H3c hipotezleri sırasıyla bu bölümün birinci, ikinci ve üçüncü kısımlarında Türkiye vakasına uyarlanacaktır.

Tablo 9: Muktedi Devletleri Otonomi Arttırmaya Yönelmesi Muhtemel Olan Lider ve Devlet Düzeyine İlişkin Üç Hipotez

Muktedi Devlet Kaynaklı Nedenler (H3)	H3a: Düşünce dünyası ve ideolojisi başat güçten farklı olan muktedi devlet liderinin hegemon güce muhalefet etmesi kuvvetle muhtemeldir.
	H3b: Başat güce muhalif olan (lider dışı) aktörlerin dış politika üzerindeki etkisinin artması meydan okumaya yol açabilir.
	H3c: Materyal kapasitesi artan bir devletin kendi tercihlerini yansıtan dış politikaya yönelmesi muhtemeldir.

5.1. Lider Düzeyi

1964-75 döneminde Türkiye iç siyasetinde meydana gelen önemli değişimlerden biri Türkiye siyasetinin koalisyon hükümetleriyle tanışması oldu.³⁵⁰ Bu değişim dış politikadaki karar alma merkezinin kısa aralıklar ile el değiştirmesine yol açtı. Dış politika karar verme merkezine kısa aralıklar ile hâkim olan dört lider bu dönemde ABD-Türkiye ilişkilerinin ve Türkiye dış politikasının genel gidişatını 50'lerden farklı bir yöne çevirecek olan farklı kararlara imza attılar (Walt, 1997: 162-163). Bu liderler sırasıyla İsmet İnönü (1961-65), Süleyman Demirel (1965-71; Mart 1975-Haziran 1977; Temmuz 1977-Ocak 1978; Kasım 1979-Eylül, 1980), Bülent Ecevit (Ocak-Kasım 1974; Haziran-Temmuz 1977; Ocak 1978-Kasım 1979) ve Necmettin Erbakan idi (Ocak-Kasım 1974). Bu liderlerin genelde ABD-Türkiye ilişkilerinde ortaya çıkan krizlerde etkileri neler oldu? Dört lider Türkiye dış politikasında neden değişim ihtiyacı hissetti?

Çalışmanın bu kısmı söz konusu iki sorunun yanıtını ortaya koymak için dört liderin dış politikayı ve Türkiye-ABD ilişkilerini nasıl tanımladıklarını açıklamaya çalışacaktır. Hiyerarşi yaklaşımı, liderlerin dış politika üzerindeki etkisini ihmal eden neo-realizm (Waltz, 1979: 93-96) ve yine ikincil devletlerin dış politkalarındaki değişimi sistem düzeyi ile sınırlandıran yaklaşımların aksine bir düzene dâhil olma, bu düzene direnç gösterme veya düzendeki konumunu revize etme isteği yönünde karar alınması aşamasında muktedi devleti kimin (liderin ideolojisi, değerleri, düşünce dünyası vb.)

³⁵⁰ Bu dönemdeki diğer hükümet başkanları şunlardı: Şubat-Ekim 1965 Suad Hayri Ürgüplü, Mart 1971-Mayıs 1972 Nihat Erim, Mayıs 1972-Nisan 1973 Ferit Melen, Nisan 1973-Ocak 1974 Naim Talu, Kasım 1974-Ocak 1975 Sadi İrmak. Kaynak (Kösebalaban, 2014: 189).

yönettiğinin önemli olduğunu belirtmektedir (Colgan ve Lucas, 2016: 1-2, 4-5; Fearon, 1998: 289-291).³⁵¹ Bu bağlamda çalışmanın bu kısmı bu dönem dış politikasının karar alma merkezinde yer alan dört liderin genelde Türk dış politikası özelde ise Ankara-Washington ilişkilerine ne tür etkilerde bulunduğunu sırasıyla sorgulayacaktır.

1961-65 döneminde dış politika yapım sürecinin merkezinde yer alan Başbakan İsmet İnönü 1964 Johnson Mektubu'na kadar en az selefi Adnan Menderes kadar ABD ve Batı'ya angaje bir dış politika izledi (Ahmad, 1996: 402). Selefin dış politikaya ilişkin düşünce ve amaçları halefi ile benzer ya da ortak ise dış politikadaki statükonun devam ettirile olası olduğu oldukça yüksektir (Siverson ve Starr 1994: 147-149; 158; Walt, 1997: 162; Gvalla vd. 2013: 106-107). İnönü ve liderliğini yürütmekte olduğu CHP, NATO ve ABD merkezli Batı düzenine dâhil olmayı ve buradaki konumun sürdürülmesini Türkiye'nin güvenlik ve ekonomik çıkarları lehine görmekteydi (Uslu, 2003: 46; Vali, 1971: 83). İnönü, Türkiye'nin bekasına yönelen Sovyet tehdidini caydırma ve Türkiye'nin ekonomik ve askeri sorunlarına çözüm aşamasında Batı düzeninin eşsiz bir kurtarıcı olduğuna dair fikrin yerleştirilmesinde önemli bir rol üstlendi (Balcı, 2017: 93; Erol ve Ozan, 2011: 29-30). Türkiye'nin 1947 Truman ve 1948 Marshall yardımlarına başvurusu, 1947 Dünya Bankası, IMF ve 1949 Avrupa Konseyi üyeliği bizzat İnönü'nün liderliğinde gerçekleştirildi. Üstelik ABD hiyerarşisine dâhil olunması yönündeki ilk diplomatik çabalar da (1949'da NATO'ya yapılan ilk üyelik başvurusu) İnönü hükümeti döneminde başlatıldı.

Öte taraftan, 1964'te Kıbrıs'a müdahale kararının alınması, Johnson'a kararlı bir cevap yazılması, bu mektup sonrası Türkiye'nin düzendeki konumunu tartışmaya açılması ve dış politikada otonomi arttırma sürecini ilk olarak bizzat İnönü yönetti (H3a). Bu durum nasıl açıklanabilir? Bir diğer ifadeyle sempatik lider başat gücün çıkarlarıyla bağdaşmayan politik tercihe neden yönelir? Başat güç ve sempatik lider arasındaki hiyerarşik denge bu liderin kararlarını etkileyen ve kontrol eden iç sınırlar (kamuoyu vb.) (H3b), başat gücün bu devletin çıkarları aleyhine yöneldiği bir takım pratikler (H2)

³⁵¹ Bu argümanın derlendiği diğer kaynaklar için bkz. (Haas, 2014: 718; Whitaker, 2010: 1111; Gvalla vd. 2013: 101-103; McCormack, 2012: 25; 2019: 119-120; Rose, 1998: 147; Jesse, 2012: 73; Bymen ve Pollack, 2001: 109, 114, 134, 141-142, 146; David, 1991: 237; Lake, 1999: 34; 303; 2009a: 18-19, 58, 95, 117, 123, 154; 2011: 20-22; Altfeld, 1984: 523-524; Crasnic, 2017: 11; Siverson ve Starr, 1994: 149, 159; Femes ve Wehner, 2015:169; Cooley ve Noxon, 2020: 8).

ve liderin rejiminin bekasına yönelik patrondan tehdit algılaması durumunda sarsılır (Whitaker, 2010: 1111; Papayioanou, 1997: 120-121).³⁵²

Teorik önermeden hareketle, İnönü'nün otonomi arttırma isteğinin dört neden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Birincisi, İnönü Kıbrıs'a müdahale kararını Kıbrıs konusunda Washington düzeyinde başlattığı destek arayışlarından sonuç alamayınca aldı (Sander, 1979: 228). 1963-64 döneminde adada Kıbrıslı Rumlar ve Türkler arasında çatışmalar yaşanırken Başbakan İnönü ABD'den adadaki çatışmaları durdurması için talepte bulundu. Bunun yanı sıra İnönü çatışmaların yoğunluğunun arttığı sırada 1964'te "Amerika'nın Kıbrıslı Rumların çatışmalarını durduracak kudret ve ehle sahip olduğunu" belirten açıklamalarda bulundu (Cumhuriyet, 26 Ocak 1964: 1). İnönü'ye göre Kıbrıs meselesi BM ve ABD'nin yardımları ile çözülebilirdi çünkü bu sorunun tarafları her şeyden önce NATO ittifakının stratejik değerdeki iki üyesiydi. Bu nedenle İnönü, Washington'un NATO'nun iki stratejik müttefikinin karşı karşıya gelmesini istemeyeceğini ve Atina-Ankara arasında bir diplomatik çözüm bulacağını düşünüyordu (Kardaş, 2018; Uslu, 2003: 42).

Ancak İnönü'nün bu çabaları Washington'da karşılık bulmadı. Washington, Ankara'nın bu çabaları karşısında sadece adada iki toplumun birbirini öldürmekte olduğunu ve adada barışçıl bir çözümden yana olduğunu belirten açıklamalarda bulundu. İnönü, Washington'un bu eylemsizliğinden duyduğu rahatsızlığı "Amerika'nın liderliğine güvendik, ancak şimdi bu davranışının sonuçlarına katlanıyorum" açıklaması ile ifade etti (Cumhuriyet, 17 Nisan, 1964: 1). Bir başka açıklamasında da İnönü, "Amerika'nın Kıbrıs meselesi karşısındaki (pasif) tutumunun Ankara'da endişeye sebebiyet verdiğini, Türkiye'nin Amerika'ya olan güveninin zedelenmesinin nedeninin bizzat Washington'dan kaynaklandığını ve hatta Türkiye'nin dostluğunu tekrar kazanmanın kolay olmayacağını" belirtti (Uslu, 2003: 45; Bozkurt, 2014: 156-157). İnönü bu aşamada en dikkat çeken açıklamasını 16 Nisan 1964 yılında The Times dergisine verdiği bir röportajda şu ifadesiyle yaptı. "Müttefikler tutumlarını değiştirmezlerse, Batı ittifakı yıkılabilir... Yeni şartlarda yeni bir dünya kurulur ve Türkiye de bu dünyada yerini bulur."

³⁵² Bu argüman ayrıca şu kaynaklardan da derlendi. Bkz. (Walt, 1997: 162; Putnam, 1988: 428-432; Flems ve Wehner, 2015: 169; Lake, 2009a: 32, 47-56; Ripsman, 2009: 185; Levy ve Thompson, 2010: 129; Levy, 1988: 664-666).

Washington'un Kıbrıs karşısındaki eylemsizliğinin Ankara tarafında oluşturduğu hayal kırıklığı İnönü'nün bu söylemleri ile sınırlı kalmadı. Ankara 1964'te adaya müdahalede bulunma kararı aldı. Bu kararı bizzat alan İnönü liderliğindeki hükümet muhalif görüşlere karşı bu karardan Washington'un haberdar edilmesi gerektiğini belirtti (Uslu, 2003: 46). Ankara'nın bu çabası Washington'dan destek gelebileceğine dair beklentinin tamamen son bulmadığını ortaya koyması bakımından önemliydi. Hiyerarşide başat güç taraflar arasındaki krizlerin çatışmaya varmadan diplomatik yollar ile çözülmesini sağlayacak olan çözümler üretir (Butt 2013: 575). Bu nedenle aynı hiyerarşik düzende konumlanan iki devletten birinin diğeriyle çatışmaya karar vermesinin arkasında yatan (bir diğer önemli) neden patron devletin yardıma geleceği düşüncesinden kaynaklanır (Nieman, 2016: 665; Bussmann ve Oneal, 2007: 96).

Ancak 1964'te Washington'dan gelen Johnson mektubu Ankara'nın beklediği desteğe karşılık verilmeyeceğini açıkça ortaya koymaktaydı. Çalışmanın dördüncü kısmında belirttiğimiz üzere ABD, Türkiye'yi sert ve tehditkâr bir üslup ile yazılmış olan bu mektupla adaya müdahale kararından vazgeçirmeye çalışınca o güne dek tek-eksenli dış politika sürdürmeyi Türkiye'nin faydasına olduğunu düşünen İnönü bir taraftan ABD'nin güvenilirliğini tartışmaya açarken diğer taraftan dış politikada çok yönlülüğe geçiş kararı aldı. İnönü'nün mektuptan kısa bir süre sonra "Düşmanlarımız ve dostlarımız bize karşı el ele vermektedir" (Vali, 1972: 132) açıklaması Ankara-Washington ilişkilerinde yeni bir döneme girileceğini ortaya koymaktaydı. Bununla birlikte Johnson mektubu sonrası Kıbrıs meselesinin "ulusal güvenlik meselesine" dönüştürülmesinde İnönü aktif bir rol üstelendi³⁵³ (Ahmad, 1977: 221). Bir (dış) politika meselesinin ulusal güvenlik meselesi olarak tanımlanması patron devlete muhalefet edilmesine yol açabilir (Nexon ve Wright, 2007: 262).

İnönü'nün, Washington'a yazdığı cevabi mektup ile NATO'nun güvenilirliğini tartışmaya açması ve dış politikada değişime gidilmesi yönünde karar almasının ikinci nedeni kamuoyu kaynaklıydı (H3b). 1961 Anayasasının sağladığı görece özgürlük atmosferi ile 1950'lere kıyasla dış politika üzerindeki etkisi görece artan kamuoyu 1963-64 döneminde adada Kıbrılı Rumlar ve Türkler arasında çatışma sürdüğü sırada

³⁵³ Johnson mektubu İnönü'nün yanı sıra haleflerinin de NATO'ya olan bakış açılarını değiştirdi (Uslu, 2016: 179).

adaya müdahale edilmesi yönünde basın ve gösteriler vasıtasıyla Ankara üzerinde baskı kurdu (H3b). 1963-64 döneminde İnönü hükümetinin adaya müdahale etme yönünde aldığı kararlarda kamuoyunun bu baskısının da etkisi söz konusuydu. Kamuoyunun etkisi ayrıca İnönü'nün, 16 Nisan 1964'te The Time gazetesine verdiği meşhur röportajda ve Johnson'a kararlı bir cevap yazmasında da hissedildi. Johnson mektubundan kısa bir süre sonra Türkiye'deki ABD askeri varlığını da ilk kez tartışmaya açan da kamuoyu oldu.

Bir liderin kendisi ile ortak politik hedeflere sahip olan kamuoyunun (örneğin; hiyerarşik düzene modernleşme ve/ya demokrasi penceresinden bakan) hiyerarşinin sürdürülmesine dair rızasını alması daha kolay iken (Lake, 2012: 24) bu konuda kendisinden ayrı olan toplumsal kesimi ikna etmesi daha zordur. Bu kesimlerin gözünde hegemon güçlerin uyguladıkları otorite meşru olarak kabul edilmez ve bu durumda liderin bu talebe duyarlılık göstermesi beklenir (MacDonald, 2017: 141-148; Hinnebush, 2011: 225-226; Whitaker, 2010: 1121, 1124).

1962 Küba Olayında ABD-SSCB arasında yapılan gizli pazarlık 1964 sonrası dönemde İnönü hükümetine dış politikada revizyon ihtiyacını hissettiren bir diğer önemli gelişmeydi (H2a). Ankara Küba Krizinin güvenlik çıkarlarının riske atılarak çözüldüğünden haberdar olduktan sonra ABD'nin Türkiye'nin güvenliğini ne kadar sağladığı konusunu tartışmaya açtı. 1970'te İsmet İnönü'nün mecliste yaptığı konuşma bu bağlamda önemliydi. “Amerikalılar bizlere Jüpiterlerin demode oldukları için çekileceğini söylediler. Onların yerine Polaris denizaltıları ikame edilecekti. Ancak daha sonra öğrendik ki, Sovyetlerle pazarlık yapmışlar. Bu olay gösterdi ki, Türk yöneticileri bugün Amerikalıların Türkiye'yi istenmeyen krizlere sokmasına izin vermemeli ve dikkatli davranmalıdır” (Erhan, 2002: 684). Bu olayın yanı sıra İnönü hükümetinin 1960'ların ilk yarısına doğru ABD'den rejiminin bekasına yönelik algılamaya başladığı tehdit (Harris, 1972: 72, 81-83; Türkmen, 2012: 104) Washington'a yönelik bakış açısını ayrıca etkileyen bir diğer neden oldu.

1965'te yönetimi devralan Süleyman Demirel, selefi İnönü gibi Batı hiyerarşi ile ilişkileri Türkiye'nin ekonomik ve askeri çıkarları lehine görmekteydi. Bu nedenle Demirel Türkiye'nin NATO üyeliğini, Batı ve ABD ile olan stratejik müttefikliğini

desteklemekteydi (Vali, 1971: 80).³⁵⁴ Demirel, ABD'yi Türkiye açısından vazgeçilmez bir dost ve müttefik olarak tanımlamakla birlikte (Türkmen, 2012: 304) Batı ve ABD ile entegrasyonist bir dış politikayı mümkün görmekteydi (Kösebalaban, 2014: 50).

Fakat 1967'de haşhaş meselesinin ABD ile ilişkilerde bir krize dönüşmesi, Kıbrıs konusunda uluslararası platformlarda Batı-dışı ülkelerden Kıbrıs'a siyasi destek arayışlarının başlatılması, Sovyetler Birliği ve Batı-dışı ülkelerle yönelik yeni politik açılımlara gidilmesi, 1967 Arap-İsrail Savaşı'na dair BM'de yapılan oylamada Arap devletlerin desteklenmesi, 1968'de ABD'nin Vietnam politikasına karşı çıkılması, 1967 Arap-İsrail Savaşı sırasında ABD'nin İsrail'e yardım götürmek amacıyla Türkiye üslerini kullanma talebinin geri çevrilmesi, 1968'de SOFA, 1969'da OSİA ve 1976'da SEİA Anlaşmaları ile Türkiye'nin otonomisini arttıracak olan düzenlemelerin sürecini Demirel iktidarı yönetti. Demirel'i, ABD'ye karşı dengeleme siyaseti izlemeye yönelten nedenler nasıl açıklanabilir?

Sempatik lider ve başat güç arasındaki hiyerarşik denge başat gücün eylemlerinden kaynaklanan nedenlerden (H2) ve muktedi devletin dış politika karar alma sürecini etkileyen iç dinamiklerden (H3b) dolayı sarsılabilir (Bkz. Lake, 2009a; 2013a; Levy, 1988; Barnett ve Levy, 1991; Barnett, 1990; Ikeberry, 2011). Bu bağlamda Demirel'in içeride demokratik meşruiyete duyduğu ihtiyaç (H3b) 1967-71 döneminde Ankara-Washington ilişkileri ile ilgili alınan kararlarda ordu ve kamuoyunun taleplerinin de dikkate alınmasını sağladı.³⁵⁵ Demirel dış politikada askeri karşısına almayan bir anlayışa sahipti (Cizre, 1997: 155; Balcı, 2017: 134). Demirel'in politika kararları üzerindeki bir diğer denge ve kontrol mekanizması ise (sol) kamuoyu idi (Ahmad, 1996: 248). Sol kamuoyu Demirel hükümetinin demokratik bir meşruiyete duyduğu ihtiyacı arttırdı. Demirel'in başbakan olmadan önceki dönemde Morrison Knudsen adında bir Amerikan firmasında edinmiş olduğu iş deneyimi (Mango, 2004: 39) ve Eisenhower Vakfının verdiği burs olanağı ile 1949-1950 ve 1955'te ABD'de bulunmuş olması (Kösebalaban, 2014: 197; Güzel, 2017: 548; Vali, 1971: 80) kamuoyu tarafından

³⁵⁴ Ayrıca bkz. (Harris, 1972a: 230, 235; Şimşek, 2011: 186; Gönübol ve Ülman, 1996: 540; Türkmen, 2012: 299).

³⁵⁵ Demirel döneminde ayrıca dış politikada dönemin Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil öne çıkmıştı. Çağlayangil dış politika yapımında etkili bir aktör olmasına karşın özellikle ABD ile kriz zamanlarında Demirel'in etkisi daha fazla görünürdü (Balcı, 2017: 136-137).

eleştirilmekteydi. Öyle ki bu iş tecrübesi Demirel'e "Morrison Süleyman" lakabının takılmasına dahi neden oldu (Türkmen, 2012: 122; Kösebalaban, 2014: 2002). Demirel'e takılan bu lakabın yanı sıra Demirel başkanlığındaki Adalet Partisinin (AP) 1965 seçimlerinde % 56 oy alarak iktidarın yeni sahibi olması (sol) kamuoyu/basın tarafından "Amerika'nın zaferi" olarak nitelendirildi (Aktarılan Metin Toker, "Amerika'nın Zaferi", Akis, 16 Ekim, 1965: 8 aktaran Türkmen, 2012: 122). Bunun yanı sıra kamuoyunda Adalet Partisi ve diğer merkez-sağ çevrelerin "Amerikancılık" yaptığı ve "Amerikan emperyalizmi" ile işbirliği yaptığı yönünde tartışmalar da yapılmaktaydı (Türkmen, 2012: 121, 235; Kösebalaban, 2014: 202; Uslu, 2009: 461).

Bir lider rejiminin bekasına çeşitli iç ve ya dış tehditler algılıyorsa bu durum takip edilen dış politikadan duyulan rahatsızlığa işaret eder (Siverson ve Starr, 1994: 149). İçteki meşruiyet krizinin zamanla hegemon devlete yönelik bir karşı meydan okumaya dönüşmesi ihtimali oldukça yüksektir (Lake, 2013a: 78-94). Öte taraftan bir devletin içerisinde herhangi bir meşruiyet krizi söz konusu değil ise başat güç ile sürdürülen ilişkiler devam ettirilir (Lake, 2011: 20-22; 2017: 371; Macdonald, 2017: 144-148). Liderlerin rejiminin meşruiyetini sürdürme isteği (Barnett, 1990: 545) hiyerarşik ilişkilerin akıbetini belirleme aşamasında önemlidir. Demokratik devletlerde liderin seçilme kaygısı ve meşruiyetine yönelik algıladığı iç ve dış tehdit bu lideri muhalif grupların taleplerine daha duyarlı kılabilir (Lake, 2011: 20-22; 2017: 371; Macdonald, 2017: 144-148).

Kısaca özetlemek gerekirse Demirel hükümetini kamuoyu ve ordunun da isteklerini dikkate alan bir dış politika sürdürmeye yönelten bir diğer neden demokratik meşruiyete duyduğu gereksinim idi (Güzel, 2017: 549) (H2b). 1960'ların ikinci yarısından itibaren kamuoyunda ABD karşıtlığı eylemler ile (örneğin; ABD karşıtı yayınlar ve gösteriler) etkisi daha fazla görünür hale gelen sol kamuoyu bu bağlamda Demirel'i ABD çıkarları karşısında Türkiye'nin çıkarlarını önceleyen dış politika tercihinde bulunmaya yöneltti (Hale, 2003: 155). Bir liderin politikaları içeride kabul görüyor ise bu durumda başat güce muhalefet edilmesi beklenmez (MacDonald, 2017: 141-148; McCormack, 2012: 8).

1967'de meydana gelen yeni gelişmeler Demirel hükümetini kamuoyunun dış politikaya ilişkin taleplerini daha fazla dikkate almasını sağladı. 1967'de adada iki toplum arasında

gerginliklerin artması üzerine kamuoyu Demirel hükümeti üzerinde medya, basın, yayın, gösteri ve yürüyüşler vasıtasıyla adaya müdahale edilmesi konusunda baskı kurdu (H3b). Demirel hükümeti kamuoyundan gelen bu talebe adaya müdahale etme kararı alarak karşılık verdi. Ancak Demirel hükümeti kısa süre sonra bu karardan vazgeçtiğini belirten bir açıklama yaptı. Bu açıklama üzerine kamuoyunda bu kararın Washington'un baskısı ile alındığına yönelik tartışma başladı. Kamuoyu ABD'nin, Türkiye ile Kıbrıs konusunda müzakerede bulunmak için görevlendirdiği Kıbrıs özel temsilcisi Cyrus Vance'nin Demirel'i adaya müdahale kararından vazgeçirdiğini belirtti.

Demirel döneminde kamuoyunun ABD-Türkiye ilişkilerindeki etkisinin en fazla hissedildiği mesele üslerin ABD kullanımına sınırlandırılması oldu (H3b). Türkiye'deki NATO üslerinin 1960'ların ikinci yarısından itibaren Washington tarafından anlaşmalara aykırı kullanılması (H2a) (sol) kamuoyunda yoğun eleştiriye tabi tutuldu. Kamuoyu üsler üzerinde ABD yetkilerinin sınırlandırılması için Ankara üzerinde basın ve gösteriler aracılığıyla baskı kurdu. Kamuoyundan üsler konusunda gelen bu talep karşısında Demirel hükümeti Türkiye'nin üsler üzerindeki otonomisini arttırmaya yönelik girişimlerde bulundu. 1967'de o güne dek Washington ile yapılmış olan ikili asimetrik anlaşmaların revize edileceğini belirten Demirel hükümeti (Ahmad, 1977: 413-414; Adamson, 2001: 286-287) 1969 OSİA'sı ile³⁵⁶ söz konusu ikili anlaşmaları tek çatı altında topladı (Harris, 1972a: 128; Balci, 2017: 136-7; Uslu, 2003: 2, 85). Bir önceki bölümde değindiğimiz üzere Ankara toprakları üzerindeki ABD varlığını beş açıdan sınırlayarak kendi yetkilerini arttırdı. Bu beş maddeyi kısaca özetlemek gerekirse, üslerin alan dışı operasyonlarda kullanılması yasaklandı, üslerin denetimi Türk Silahlı Kuvvetlerine (TSK) geçti, Ankara ulusal güvenlik gerekçesi ile üslerin kullanımını sınırlama hakkı elde etti, Türkiye'de bulunan ABD askeri personelinin sayısı indirildi yetkileri ise sınırlandırıldı (Bkz. Harris, 1972a: 128-147).

Demirel hükümetini Batı-dışı dünyadan Kıbrıs'a siyasi destek sağlamaya, ekonomik ve askeri yardım almaya yönelten bir diğer neden 1967'den sonra azalan ABD yardımlarından ve Türkiye'nin Kıbrıs konusunda uluslararası platformlarda Batı tarafından yalnız bırakılmaktan kaynaklandı (H2c). Washington yönetiminin 1967'den itibaren aşamalı olarak Türkiye'ye yaptığı yardım miktarını azaltması Demirel

³⁵⁶ Bu anlaşmanın içeriği hakkında daha fazla bilgi için bkz. (Harris, 1972a: 128-147).

hükümetini azalan ABD yardımlarını ve sanayi tesislerinin yapımı için Batı'nın vermeyi reddettiği kredileri telafi etme çabasına yöneltti. Ankara'nın bu amaçla yöneldiği ilk ülke Sovyetler Birliği oldu. Başat gücün muktedi devletlere sağladığı hizmet sayısı arttıkça bu devletler ile ilişkileri sorunsuz ilerler (Flemes ve Wehner, 2015: 166-167). Ancak başat güç tarafından ihtiyaçları yeterli düzeyde karşılanmayan ikincil devlet alternatif destekçilere yönelir. Sistemin diğer güçlü devletleri bu devletlerin öncelikli tercihleri olur (Morrow 1991: 911; Walt, 1984: 22; Levy ve Thompson, 2010: 18-21).

Ancak Demirel hükümetinin SSCB ve Batı dışı ülkeler ile kurduğu ilişkiler Washington tarafında “Eksen kayması” olarak değerlendirildi. Başbakan Demirel bu tartışma karşısında şu açıklamada bulundu (Yetkin, 1995: 103);

“Batı Türkiye’nin sanayileşmesini istememiştir veya mümkün görmemiştir. Bize tavsiye edilen tarımdır ve hafif endüstridir ve ağır sanayi ve sanayileşmenin diğer kollarını pek hoş karşılamamışlardır. Sovyetler ile müzakere ettik, bunların inşasına geçtik. Bundan da rahatsız oldular. 1967’de Amerikan sefiri başbakanlığa geldi, beni ziyaret etti. Kapıdan girdi, daha oturmadan “Eksen mi değiştiriyorsunuz?” diye bana sordu. Sovyetlerle bizim münasebetlerimizden çok rahatsız olmuştu Amerika. Amerika, Türkiye’nin sanayileşmesini istememiştir.

Demirel’in bu ifadesi hiyerarşinin kendi içerisinde taşıdığı çelişkiye işaret etmesi bakımından ayrıca önemliydi. Hiyerarşi yaklaşımı liberal ve demokratik düzenlerin kendisine dâhil olan devletleri sanayi ve ticaret devletine dönüştüreceğini belirtmektedir (Ikenberry, 2001: 1-10; 2011: 10-25). Ancak çalışmanın ikinci bölümünde değindiğimiz üzere 1947-64 döneminde ABD-Türkiye arasında imzalanan ikili anlaşmalarda verilen ekonomik yardımların kullanım alanı tarımla sınırlandırıldı. Dahası bu yardımların söz konusu amaçla kullanılıp kullanılmadığının denetlenmesi için Washington denetçilerine izin verildi. Ankara’nın 1947-64 döneminde bu sınırların bir gereği olarak ekonomik yardımların birçoğunu tarımda kullanması yerli sanayinin gelişmesini engelledi. İhtiyaç duyulan sanayi ürünlerinin üretimi içeride yapılamadığı için Ankara bu ürünleri dışarıdan satın alma yoluna gitti. Bu harcamanın bütçeye kabarık bir mali fatura yüklemesi üzerine Ankara bu ürünleri kendisi üretmek istedi. Ancak ABD ve Batılı devletlerden Türkiye’nin sanayi tesislerinin yapımı için gerekli olan krediler sağlanamadı. Bu nedenle Ankara SSCB’nin kredi desteğine başvurdu (H2c).

Demirel hükümetini ABD-Türkiye ilişkilerinde revizyona yönelten bir diğer neden Johnson mektubu kaynaklıydı (H2b). Daha önce değindiğimiz üzere bu mektup dış

politikada değişim ihtiyacını hissettirdi. Süleyman Demirel'in liderliğini yürütmekte olduğu Adalet ve Kalkınma partisinin 3 Kasım 1965 tarihli hükümet programında da değişim ihtiyacına yer verildi. Programda "Bir ittifaka ve bir ideolojiye bağlı olmak, başka bir ittifaka veya bir ideolojiye mensup olan veya bugün ekseriyeti teşkil eden tarafsız memleketlerle münasebetlerin geliştirilmesine mani değildir" ifadesine yer verilmekteydi. Bu ifade AP hükümetinin Türkiye'nin, ABD hiyerarşik düzenin bir parçası olduğunu kabul ettiğini ancak Türkiye'nin düzendeki bu konumunun Ankara'nın Sovyetler Birliği, Doğu ülkeleri ve Batı-dışı ülkeler ile ilişki geliştirmesinin önünde engel olmadığı anlamına geliyordu (Balcı, 2017: 132).

1973 seçimleriyle iktidara gelen Bülent Ecevit (Narlı, 2000: 113) ise seleflerinden farklı bir dış politika anlayışına sahipti (H3a). Liderler değiştiginde düşünceler, dış politikadaki statüko ve değerler de değişir ve ittifak ilişkilerinde belirsizliklere yol açar. Bu durum önemli ölçüde her liderin düzeni algılayış biçiminin aynı olmamasından kaynaklanır. Örneğin; halef selefin düzen olarak tanımladığı şeyi düzensizlik olarak tanımlayabilir. Bu durum yeni fırsatlar ve tehditler ortaya çıkarır (Jervis, 1978: 168; Goh, 2013: 18; Clark, 1989: 13; Siverson ve Starr, 1994: 145-160).³⁵⁷ Mevcut statükodan memnun olmayan liderlerin yönetime gelmesi dış politikada (hegemonik gücün aleyhine) değişime gidileceğine işaret eder (Hinnebush, 2011: 227). Ecevit, Türkiye'nin NATO ve ABD düzeni içerisinde kalmasına karşı olmamakla birlikte, bu düzen içerisinde NATO, ABD ve Batı'ya asgari düzeyde angaje bir dış politika izlenmesi gerektiği düşüncesindeydi. Bir diğer ifadeyle Ecevit'e göre dış politika otonomisi hayati önemdeydi. Bu nedenle Türkiye, Batı düzeni içerisinde kalmalı ancak bu devletler ile ilişkilerinde bağımsız davranılmalı ve Batı dışı devletler ile de ilişkilerini geliştirmeliydi (Balcı, 2017: 164; Ahmad, 1977: 421-422). Egemenlik ve bağımsızlığa önem atfeden liderlere (vatandaşlara da) ittifaklar cazip gelmez (Altfeld, 1984: 538). Bu liderler ittifaka üye olmanın egemenlik maliyetine yol açacağını düşünür

³⁵⁷ Örneğin; 1968'de Çek lideri Antonion Novotny'nin, iktidardan düşürüldükten sonra yönetime gelen Alexander Dubçek'in (liberal ve Batı yanlısı) SSCB çıkarları aleyhine dış politika SSCB tarafından hegemon konumuna yönelik bir tehdit olarak algılandı. Dubçek yönetimi ile Çekoslovakya'nın Comecon ve Varşova Paktı'ndan ayrılması ise SSCB'nin 1968'de ülkeyi işgal etmesi ile sonuçlandı (Williams, 2012: 33, 37-38).

ve egemenlik sınırına anti-pati duyar (Ebert ve Flemen, 2018: 24, 27).³⁵⁸ Bu nedenle bu yönetimlerin başat güce muhalefet etme ve otoriteyi ret etme olasılığı oldukça yüksektir (Lake, 2018: 10; Ebert ve Flemen, 2018: 24, 27).

Kısaca özetlemek gerekirse, Ecevit'e göre Batı ittifakına üye olmak tüm dış politika konularını ABD düzenine endekslemeyi gerektirmiyordu. Türkiye, Batı ittifakında kalmalı ancak NATO'nun Soğuk Savaş retoriklerini bir kenara bırakmalı ve dış politikasını Batı düzeninden ziyade kendi ulusal çıkarlarına göre oluşturmalıydı. NATO içerisinde tek bir kaynağa (ABD) bağlı kalmak Türkiye'nin güvenlik çıkarlarını olumsuz etkiliyordu. NATO yardımları Türkiye ordusunun modernleşmesini sağlamanın gerisinde kalıyordu. NATO, Ankara'nın bütçesine ağır bir savunma harcaması yüklüyordu ve bu ek harcama Türkiye'nin kendi ekonomik gelişimini gerçekleştirmesini engelliyordu. 1950'ler boyunca dâhil olunan Bağdat Paktı gibi bölgesel güvenlik oluşumları ve Türkiye'nin 1950'lerde ABD taleplerini de dikkate alarak takip ettiği bölgesel politikalar (Ortadoğu ve Balkanlar) Türkiye'nin çıkarlarına zarar vermekteydi (Ecevit, 1984: 136-139).³⁵⁹ Liderin meydan okuması ideolojik nedenlerden (Cooley ve Nexon, 2020: 32) veya düzeni algılayış biçiminden kaynaklanabilir (Clark, 1989: 13).

Ecevit hükümeti bu bağlamda büyük güçler karşısında kimi zaman risk almayı gerektiren dış politika tercihlerinde bulundu. Örneğin; Ecevit hükümeti Türkiye'nin çıkarlarına yönelik büyük tehditler söz konusu olduğunda Ege meselelerinde (Batı'ya rağmen Yunanistan ile karşı karşıya gelmiştir) olduğu gibi Batı'yı karşısına alabilecek dış politika kararları aldı (Aydın, 1994: 123). Halef selefine kıyasla ihtiyatlı politikalardan ziyade riskli tercihlerde bulunuyorsa geçmişte benimsenen politikalar büyük olasılıkla geriye bırakılır (Lake, 2011: 13; Barker, 2001: 470-478; Crevani vd. 2010: 80-83). Ecevit'in, IMF'den herhangi bir talep gelmemiş olmasına karşın 1978'de doları 25 Türk lirasına çıkarması da bu bağlamda ayrıca önemliydi. Ecevit hükümeti aldığı bu karar ile risk almak üzerinden Türkiye'nin IMF ve ABD'den bağımsız karar

³⁵⁸ Ebert ve Flemen (2018: 24, 27), örneğin; Avrasya ülkelerinden bir kısmının Rusya'nın bölgesel hegemonluğuna meydan okumalarının nedenini: Rusya'nın bölgesel hegemonyasını bölge ülkelerinin egemenliklerini kısıtlayarak kurmasından kaynaklandığını belirtmektedir. Çünkü bu bölge ülkelerinden bazı yönetici elitler egemenlik sınırına karşı antipati duymaktadırlar.

³⁵⁹ Ayrıca bkz. (Aydın, 1994: 123, 130; 2000: 128; Uslu, 2003: 6; 2016: 271; Hale, 2003: 160, 168-169; Kösebalaban, 2014: 211).

alabildiğini ortaya koymaya çalıştı. Ancak alınan bu karar nedeniyle aynı yıl enflasyonun yüzde 52'nin üzerine çıkması üzerine Ankara alternatif ekonomik kaynak arayışına yöneldi. Ankara'nın bu amaçla yöneldiği iki ülke Almanya ve Libya oldu (Oran, 2002: 668).

1974'te Ecevit hükümetinin aldığı karar ile haşhaş ekiminin tekrar serbest bırakılması da bağımsız dış politikanın uygulandığı bir diğer mesele oldu. Ecevit hükümeti bu karar ile Ankara'nın iradesi ile çıkarlarını yakından ilgilendiren bir mesele karşısında bağımsız karar alınabileceğini ortaya koydu (Uslu, 2003: 7; 2016: 279-280). Bu bağlamda Ecevit, NATO üyeliğinin devam ettiği ancak tüm dış politika konularının NATO'ya endekslenmediği bir dış politika takip edilmesinden yanaydı (Aydın, 1994: 123).

Bağımsız dış politikanın uygulamaya koyulduğu bir diğer mesele 1974 Kıbrıs meselesi oldu. Ankara 1974'te ABD'ye rağmen Kıbrıs'a iki kez müdahalede bulundu (Aydın, 1994: 123; Balcı, 2017: 164; Fırat, 2002: 740). Ecevit'e göre 1974'te Kıbrıs Rum yönetimine illegal biçimde gelen Nicolas Sampson'un liderliğine son verilmeliydi. Sampson iktidarına son vermenin tek yolu ise Türkiye'nin adaya müdahale etmesinden geçiyordu. ABD ve Batı'nın Kıbrıs'ta meydana gelen bu darbe karşısında Ankara'ya sunduğu öneriler Sampson yönetimine son verecek düzeyde değildi. Batı'nın önerileri ile meşgul olmak Kıbrıs'taki oldu-bittiği kabullenmek demektir. 1964'te Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale kararından vazgeçmesi Kıbrıs Rum tarafının kendisini uluslararası alanda Kıbrıs'ın tek temsilcisi olarak kabul ettirmesi ile sonuçlandı. Eğer Türkiye bir kez daha adaya müdahalede bulunmaz ise Kıbrıs tamamen kaybedilecek ve bunun geri dönüşü olmayacaktır (Uslu, 2016: 302).

1974'te adaya ikinci kez müdahale edilmesi yönünde alınan kararda Ecevit'in etkisi ilk harekâta kıyasla görece daha az hissedildi. Ecevit ilk harekâta kıyasla adaya ikinci kez müdahale edilmesi konusunda daha az istekliydi. Ancak kamuoyu, parlamento, koalisyon ortağı Necmettin Erbakan'ın ve ordunun etkisiyle adaya ikinci kez müdahale edilmesi kararı alındı (H3b). Kısacası, 1974'te Kıbrıs'a ilk müdahale kararının alınması aşamasında kamuoyunun baskısını daha yoğun hisseden Ecevit ikinci harekât kararının alınması aşamasında kamuoyunun yanı sıra koalisyon ortağı Erbakan ve ordunun da talebini dikkate aldı. Örneğin; Ecevit'in, Washington ve BM öncülüğünde 1974'te

Kıbrıs konusuna diplomatik bir çözüm bulmak amacıyla Londra ve Cenevre görüşmelerini yarıda kesmesi kamuoyu ve ordunun etkisinden kaynaklandı. Bu görüşmeler sürdüğü sırada kamuoyu, muhalefet partileri ve basın adaya müdahale edilmesi yönünde Ecevit hükümeti üzerindeki baskılarını arttırdı (Balci, 2017: 162-163; Adamson, 2001: 288, 294-295, 298-299; Fırat, 2002: 748; Uslu, 2016: 312).

Haşhaş meselesinde ABD talebinin geri çevrilmesi Ecevit'in bağımsız bir dış politika uygulamasını hayata geçirme isteğinin (Fırat, 2002: 740-741) yanı sıra sol kamuoyun ve koalisyon ortağı Erbakan'ın etkisinin de sonucunda gelişti (Zentner, 1973: 39) (H3b). Sol kamuoyuna göre, ABD'deki uyuşturucu tüketiminin artması ABD'nin kendi sosyal ve psikolojik sorunlarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. ABD'nin, kendi ülkesindeki uyuşturucu tüketiminin yol açtığı faturayı bu sorunla hiç bir alakası olmayan Türk çiftçisine ödetmeye çalışması kabul edilemezdi (Uslu, 2016: 260). Bu nedenle CHP-MSP koalisyonu ve kamuoyu Nihat Erim hükümetinin haşhaş ekimini yasaklamasını (H2b) Washington'un, Ankara'nın "içişlerine" karışması olarak yorumladı. Toplum ve bu toplumun yöneticisi eş zamanlı olarak hiyerarşik düzene anti-pati duyuyor ise bu durumda başat güce muhalefet edilmesi beklenir. Özellikle lider ve toplum başat gücün iç işlerine müdahale ettiğini düşünüyor ise meydan okuma olasılığı bu durumda daha fazla artar (Wendt ve Friedheim, 1995: 700-703; Lake, 2009a: 36; Clapton ve Hameiri, 2012: 68).³⁶⁰

Özetle, 1970'lerin ikinci yarısında dış politika karar alma mekanizmasının merkezinde Ecevit yer alıyor olmasına karşın özellikle ABD ile krizlerin ortaya çıktığı durumlarda ordu, koalisyon ortağı Erbakan, parlamento, senato, basın ve kamuoyunun belirlediği sınırlarını dikkate alan dış politika tercihlerinde bulundu. Ecevit koalisyon hükümeti döneminde ordunun etkisi özellikle dış politikanın güvenlik boyutunda Erbakan'ın etkisi ise daha çok İslam Dünyasına yönelik politikaların belirlenmesi sürecinde öne çıktı (H3b). Ecevit ordunun dış politika üzerindeki (sınırlayıcı) etkisine mesafeli bakmasına karşın dış politik kararlarında ordunun etkisini en fazla hisseden liderlerden biri oldu (Adamson, 2001: 283). Erbakan'ın İslam ülkelerine yönelik ilgisi ise Ecevit'in bu ülkelere dair kendi tercihlerini yansıtan bir dış politika takip etmesine olanak

³⁶⁰ Ecevit'in kendisini tanımlarken kullandığı "solun merkezi" kavramı özellikle sol kamuoyunda kendisine karşı sempati duyulmasını sağladı (Ahmad, 1977: 419; Fırat, 2002: 740; Narlı, 2000: 113).

tanımadı (Balcı, 2017: 163). Sonuç olarak Ecevit yönetiminde olduğu dönemde dış politika kararlarının alınması aşamasında ordu, parlamento, kamuoyu ve muhalefetin taleplerini de dikkate aldı. İç sınırlardan (kamuoyu, çıkar grupları vd.) bağımsız olan liderler dış politikayı kendi tercihleri doğrultusunda oluşturma imkânına sahip iken demokrasilerde liderlerin kararları denge ve kontrol mekanizmasına tabi tutulur. Bu nedenle demokrasilerde dış politika kararları liderlerin ve lider dışındaki aktörlerin ortak üretimidir (Owen, 1994: 87-90; Russett, 1993, 30-38; Barnett ve Levy, 1991: 370-372).

Ecevit'in koalisyon ortağı Necmettin Erbakan'ın da bu dönem dış politikasında etkisi öne çıktı. Erbakan ABD karşısında Ankara'nın daha bağımsız bir dış politika izlemesi gerektiğini belirtmekteydi. Erbakan'a göre üsler ABD kullanımına sınırlandırılmalı, IMF'den daha bağımsız ekonomi politikaları izlenmeli, haşhaş ekimi ve Kıbrıs meselesinde Ankara inisiyatifi eline almalıydı (Campany, 1983: 47). Türkiye dış politikası üzerindeki Batı ve ABD etkisi sıfırlanmalıydı. Erbakan bu bağlamda Batı menşeli liberalleşme fikrine ve Batı kampının kapitalist ekonomik düzenine entegre olma fikrine mesafeli bakıyordu. Batı'nın, Arap-İsrail meselesinde İsrail'e verdiği desteği her fırsatta eleştiren Erbakan Siyonizm ve Batı'yı öteki olarak tanımlamaktaydı. Erbakan ve kurucusu olduğu Milli Nizam Partisi (MNP) Ecevit'ten farklı olarak Türkiye'nin, Batı ve ABD ile olan ilişkilerini tamamen kesmesi gerektiğini ve Batı'dan ziyade İslam ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesini düşünmekteydi. Erbakan bu bağlamda Türkiye'nin öncülüğünde İslam Birliği kurulması gerektiği yönünde bir öneride dahi bulundu (Criss, 2002: 65; Hale, 2003: 160; Kösebalaban, 2014: 53; Adamson, 2001: 284; Türkmen, 2012: 305-306).

Erbakan'ın liderliğini üstlendiği siyasi partilerin 1970'lerde kısa aralıklar ile kurulan koalisyon hükümetlerinin küçük ortağı olması bu dönemde çeşitli dış politika konularını etkileyebilmesini sağladı (Kösebalaban, 2014: 53). Erbakan'ın bu bağlamda etkisinin öne çıktığı dış politika meselesi 1974'te Kıbrıs'a gerçekleştirilen ikinci askeri müdahaleydi. Kıbrıs'ın yanı sıra Erbakan'ın etkisi IMF'ye alternatif ekonomik kaynak arayışlarında da öne çıktı. Erbakan, Ankara'nın IMF'den borç almasına sıcak bakmaktaydı. Erbakan'a göre Türkiye Batı'dan ziyade Batı-dışı ülkelere borç almalıydı. Bu bağlamda Erbakan koalisyon ortağı olduğu dönemde (1974) alternatif

borç kaynak arayışı İslam ülkelerine yoğunlaştırıldı (Balcı, 2017: 179; Adamson, 2001: 284).

Erbakan ve Ecevit'in, ekonomi ve dış politikaya ilişkin görüşlerinin kimi zaman birbiriyle örtüşmesi MSP-CHP koalisyon hükümetinin Kıbrıs, haşhaş ekimi, AB entegrasyonu, Ankara-Washington ilişkileri ve Batı-dışı dünyaya yönelik ekonomik açılımlarda ortak politika izlemelerini sağladı (Kösebalaban, 2014: 211). Liderlerin dış politikaya ilişkin görüşleri başat güç ile ayrırsa başat gücün ekonomik yardımlarına duyulan ihtiyaç devam etse dahi dış politikada değişime gidilmesi olasılığı oldukça yüksektir (Gvalla vd. 2013: 106-120).

Sonuç olarak, 1964-75 döneminde Ankara-Washington ile kriz konularında İnönü, Demirel, Ecevit ve Erbakan'ın da etkileri öne çıkmakla birlikte (H3a) bu liderlerin dış politika kararlarına ordu, kamuoyu ve muhalefet partileri kontrol ve denge mekanizması uyguladı (H3b). Kısacası dört lider içerideki sorunları arttırmamak, iktidardaki konumlarını ya da işleyen düzeni devam ettirmek adına kimi zamanlarda kendi tercihlerinin dışında da kararlar aldı (Erhan ve Embel, 2015: 166). Dolayısıyla dış politika süreci üzerindeki etkisi 1960'ların başından itibaren görece artan lider dışındaki aktörler bir taraftan bu dönemdeki liderlerin dış politika üzerindeki otonomilerini sınırlarken diğer taraftan da Ankara'nın, Washington karşısında dış politikadaki otonomisini arttırmasına katkıda bulundu (H3b). Bu bağlamda 1964-75 döneminde dış politika sürecindeki etkisi 50'lere kıyasla görece olarak daha fazla artan kamuoyu, ordu ve parlamentonun söz konusu dönemde ABD-Türkiye ilişkilerinin seyrini hangi düzeyde etkilediği konusuna ayrıca değinmek gerekmektedir.

5.2. Devlet Düzeyi

5.2.1. Lider-dışı Aktörler

İç ve dış politikanın birbirini etkilediği argümanından hareketle (Barnett ve Levy, 1991: 369-375; Elman, 1995: 171-217) 1964-75 döneminde Türkiye dış politikasının merkezinde yer alan liderlerin Ankara-Washington arasında krizlere yol açan bir dizi kararları neden aldıkları ya da bu kriz döneminde dış politikadaki otonomi arttırmaya yönelik politikaları neden uygulamaya koydukları bu liderlerin dış politika kararlarını kimlerin (kamuoyu, parlamento, koalisyon hükümetleri, ordu) etkilediği göz önüne

alınmadan anlaşılamaz (H3b).³⁶¹ 1961 Anayasasının sağladığı görece özerklik atmosferi ile dış politikada etkisi 1950'lere kıyasla görece artan ordu, kamuoyu ve parlamento (Heper ve Evin, 2011: 6; Ahmad, 2007: 235) 1964-75 döneminde Ankara'nın, ABD'nin çeşitli taleplerini geri çevirmesini ve pazarlık masalarında ABD'ye çeşitli konularda direnebilmesini sağladı (Güney, 2008: 476; Oran, 2002: 678). Türkiye'de dış politika konularının enine boyuna özellikle sol kamuoyu tarafından da tartışılmaya başlamasını sağlayan iç politikadaki yeni gelişmelerin (H3b) bir taraftan dışarıdaki çözümler (H1b ve H1c) (Kürkçüoğlu, 1980: 326-327) diğer taraftan da Washington'un, Ankara'ya yönelik eylem pratiklerinde meydana gelen değişimler ile (H2) zaman bakımından paralellik göstermesi 1964-75 döneminde Türkiye dış politikasının seyrini etkiledi.

5.2.1.1.Kamoyu

1964-75 döneminde Ankara bazen içerideki koşulları etkilemek için dış politika konularını kamuoyunun talepleri doğrultusunda oluşturdu ya da dış politikanın seyrini etkilemek adına (örneğin; ABD taleplerini reddetmek) içerideki hâkim kesimin/kamuoyunun görüşlerini dikkate almak durumunda kaldı (H3b). 1961 Anayasasının sağladığı görece özerklik atmosferi (örgütlenme, yayın ve ifade özgürlüğü) elde etti ile kamuoyunun dış politika süreci üzerindeki etkisi 50'lere kıyasla görece olarak arttı (bu tarihten önce dış politikada daha çok liderler ve dışişleri bakanları etkiliydi) (Yavuz ve Khan, 1992: 75).³⁶²

Türkiye kamuoyunda sağ-sol şeklindeki ideolojik ayrışmada solda yer alan grupların aşağıda değineceğimiz üzere ABD eksenli dış politikaya ve Türkiye-ABD ilişkilerine yönelttikleri eleştiriler (Kürkçüoğlu, 1980: 327-331; Kösebalaban, 2014: 204-210; Oran, 2001: 678) bu dönem dış politikanın seyrini etkiledi. İdeolojik, dini, etnik ve kültürel farklılıklar temelinde heterojen gruplara ayrılan bir toplumun başat gücün bu devlet üzerinde uyguladığı politik kontrole muhalefet etmesi beklenir. Bu gruplar nazarında başat gücün uyguladığı otorite meşru olarak kabul edilmez (Nexon ve Wright, 2007: 253-271; Lake, 2013b: 90-110; 2018: 6-21; Mckoy ve Miller, 2012: 907).

³⁶¹ Adamson (2001: 277-303), Türkiye ve Yunanistan'ın demokratik yapıya sahip olmalarına rağmen Kıbrıs Sorununu diplomatik yollardan çözememelerinin nedenini iki ülkenin dış politikası üzerindeki iç sınırlardan kaynaklandığını belirtmektedir.

³⁶² Ayrıca bkz. (Fırat, 1997: 1; Aydın, 2000: 118; Uslu, 2003: 2; Adamson, 2001: 281-282; Türkmen, 2012: 234; Uslu, 2003: 3; Armaoğlu, 2004: 790, 822).

Otoritenin meşru olarak kabul edilmemesi ise (bugün Ortadoğu ve Karaiplerde olduğu gibi) hegemonyaya karşı meydan okumaya yol açar (Bkz. Lake, 2013a; 2018: 6-21; Mckoy ve Miller, 2012).

Muhالیf grupların dış politikaya ilişkin taleplerinin dikkate alınıp alınmayacağını belirleme aşamasında bu devletin yönetim şeklinin ne olduğu önemlidir. Muhالیf grupların dış ve iç politika sürecinden tecrit edildiği otoriter rejimlerde dış politika kararları genellikle yönetici ve seçkin bir elit grubun elinde toplanır. Öte taraftan demokrasilerde dış politika kararları muhalif gruplar, parlamento, çıkar grupları ve kamuoyu tarafından birlikte üretilir. Liderlerin seçim ve oy kaygıları ve vatandaşlardan sağladıkları vergiler onları kamuoyunun dış politikaya ilişkin taleplerine duyarlı kılar. Dolayısıyla demokrasilerde hegemonik bir gücün peşine takılma ya da ona meydan okuma kararının alınması aşamasında kamuoyu belirgin bir etkide bulunur (David, 1991: 240; Lake, 2006b: 254).³⁶³

Türkiye'nin, 1940'lerde ve 1950'lerde Batı menşeli kurumlara ve 1952'de NATO'ya üyeliği sol kamuoyu dışında kabul gördü (Güney, 2008: 472). Ancak sol kamuoyunun 1950'lerde dış politika üzerindeki etkisinin görece sınırlı olması nedeniyle Ankara-Washington ilişkileri genelde lider ve dışişleri düzeyinde ilerledi (Eşel, 2011: 146-147; Kösebalaban, 2014: 179; Aydın, 2000: 117-118). Öte taraftan sol kamuoyunun 1961 anayasası ile dış politika sürecindeki etkisinin 50'lere kıyasla görece artması ve solun dış politikaya ilişkin görüşlerini üniversite öğrencileri, işçiler, basın, medya ve siyasetçiler vasıtasıyla kamuoyunun geniş bir kısmına ulaştırma fırsatı tanır. Bu durum 1964-75 döneminde Ankara'nın özellikle ABD'ye yönelik politika kararlarını etkiledi. Toplumun geniş bir kesimi hiyerarşiye rıza göstermez ise hiyerarşik ilişkiler istikrarlı ve sürdürülebilir olmaz (Lake, 2013a: 110). Hiyerarşi toplumun büyük çoğunluğu tarafından kabul görürse istikrarlı şekilde sürer (Clark, 1989: 27). Dolayısıyla ABD hegemonyasına karşı olan solun 1950'ler kıyasla nicelik (sayı) bakımından toplumun daha geniş bir kesimini oluşturuyor olması 1964-75 döneminde

³⁶³ Bu argüman ayrıca şu kaynaklardan da derlendi. Bkz. (Sampanis, 2012: 99; Rosenau, 1966: 27-92; 1997; Putnam, 1988: 428-432; Barnett ve Levy, 1991: 369-390; Russett, 1993: 30-38, 40; Fearon, 1998: 288-309; Papayouanou, 1997: 120; Ringmar, 2012: 1; Mckoy ve Miller, 2012: 907; Taliefferro, 2004: 2; Lake, 1999: 74; Ripsmann, 2009).

Türkiye-ABD arasındaki hiyerarşinin sarsılması sürecini ayrıca etkiledi. Bir toplumun içerisindeki toplumsal çoğunluk dış politikanın seyrini etkiler (Hurrell, 2012: 17).

Bu bağlamda sol grup 1964-75 döneminde Washington-Ankara arasında ortaya çıkan şu krizler ve anlaşmazlık konularına etkide bulundu: 1964'te Kıbrıs'a müdahale etme kararının alınması, Johnson mektubuna kararlı bir cevap yazılması, 1967'de haşhaş ekiminin yasaklanmasına dair ABD talebinin geri çevrilmesi, haşhaş ekiminin 1974'te serbest bırakılması, 1974'te Kıbrıs'a gerçekleştirilen iki askeri müdahale ve ülkedeki ABD askeri varlığının sınırlandırılması (Uslu, 2003: 1; Ahmad, 1996: 236-237; Aydın, 1994: 109; Türkmen, 2012: 100). Bu bağlamda, sol kamuoyunun bu meseleler üzerindeki etkisine değinmek gerekmektedir.

Sol kamuoyunun etkisinin en fazla hissedildiği mesele Türkiye-ABD ilişkilerini derinden etkileyen olan Kıbrıs oldu (Uslu, 2003: 1; Bozkurt, 2014: 179-182). 1963'te Kıbrıslı Rum tarafının Zürih ve Londra anlaşmalarını feshetme çabası adadaki Rum ve Türk toplumu arasında çatışmalar yaşanmasına neden oldu (Fırat, 2002: 727-731; Uslu, 2003: 163; Bölükbaşı, 1998: 415-416). Bu çatışmalar sürdüğü sırada sol kamuoyu Kıbrıslı Türklerin korunması için Ankara'nın adaya müdahale etmesi gerektiğini belirtti. Bu amaçla söz konusu dönemde sol kamuoyu Kıbrıs meselesine ilişkin gösteri, yürüyüş ve toplantılar gerçekleştirdi. Bunun yanı sıra sol kamuoyu adada çatışmalar yaşandığı sırada "Kıbrıs'ın milli dava olduğunu" belirten haberleri medya ve basın aracılığı ile gündemde tuttu. Solun bu çabası etkili oldu. Bir diğer ifadeyle Kıbrıs'ın milli bir dava olduğu solun etkisiyle kamuoyunun çoğunluğu tarafında kabul gördü. Üstelik solun bu çabası Kıbrıs'a müdahale edilmesi gerektiği konusunda Ankara üzerindeki kamuoyu baskıların da artmasını sağladı. Politik bir meselenin toplum tarafında ulusalcı hareketleri yükseltmesi meydan okumayı tetikler (Nexon ve Wright, 2007: 262). Bir diğer ifadeyle, başat güce muhalif olan (sol) grupların ülke içerisinde düzen karşıtı hareketleri harekete geçirerek liderler üzerinde etki kurması muhtemeldir (Cooley ve Nexon, 2020: 76-77).

Kıbrıs Meselesinin kamuoyu tarafında (aynı zamanda liderler düzeyinde) ulusal bir dava olarak görülmesi ise üç nedenden kaynaklandı. Birincisi, sol kamuoyu Kıbrıs'ın Güney Akdeniz'deki coğrafi konumunu Türkiye'nin güvenlik çıkarları açısından son derece önemli görmekteydi. Kıbrıs'ın, Yunanistan'a bağlanması (enosis) durumunda

Türkiye'nin Akdeniz ve açık denizler ile olan bağlantısı kesilecekti. İkincisi, adadaki Türk nüfusu kamuoyunun Kıbrıs konusundaki hassasiyetini arttırdı. Üçüncüsü enosis politikası Yunanistan'ın uzun yıllardır devam ettirdiği Megali idea (İstanbul merkezli Bizans imparatorluğunun tekrar kurulması) politikasının bir uzantısı olarak görülmekteydi (Aydın, 1994: 112).

Sol kamuoyunun Kıbrıs meselesine dair gerçekleştirdiği eylemler Ankara'nın Kıbrıs politikasını şekillendirme sürecini etkiledi. Dönemin Başbakanı İsmet İnönü ve Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in 1959 tarihli Londra ve Zürih Anlaşmalarının adada oluşturduğu statükonun devamını sağlamak üzere Washington düzeyinde aradıkları desteğin karşılık bulmaması ise iki lideri kamuoyunun Kıbrıs konusundaki talebine daha duyarlı kıldı (H2c). Bir başka ifadeyle, ABD'nin Türkiye'nin Kıbrıs'a destek arayışları karşısında gösterdiği yardım isteksizliğinin adadaki durumu daha da girift bir hale getirmesi üzerine sol kamuoyun da etkisiyle Ankara, Garanti Anlaşmasının verdiği yetki ile 1964'te adaya müdahale etme kararı aldı (Kösebalaban, 2014: 192; Hale, 2003: 154; Erhan, 2002: 685-686).

Üstelik sol kamuoyunun etkisi adaya müdahale kararın alınması ile sınırlı kalmadı. Adaya müdahale kararı alındıktan kısa bir süre sonra dönemin ABD Başkanı Lyndon Johnson tarafından gönderilen muhtıra niteliğindeki mektuba yazılan cevabi mektupta da kamuoyunun etkisi oldu (H2a). İnönü'nün, Washington ve NATO'nun Türkiye'nin çıkarlarını ne kadar koruduğu konusunu tartışmaya açtığı bu mektup bu bağlamda İnönü'nün, Kıbrıs'ı milli dava olarak görmesinin (H3a) yanı sıra sol kamuoyunun da etkisi ile de yazıldı (H3b). "Johnson mektubu Kıbrıs meselesinin milli davayla bağlantılı olarak meşruiyet kazanan ABD karşıtlığının Türk toplumunda kalıcı bir biçimde yerleşmesine yol açmıştı" (Türkmen, 2012: 104). 1966'da Johnson mektubunun tam metninin basında yayınlanması ise solun ABD karşıtı eylemlerini nitelik ve nicelik bakımından arttırdı (H2b). (Kösbalaban, 2014: 193). Örneğin; mektup gazete yayımlandıktan kısa bir süre sonra sol kamuoyu Kıbrıs meselesinin ulusal güvenlik davası olduğuna yönelik eylemler (gösteri, yürüyüş ve haber) düzenledi. Sol kamuoyunun adaya müdahale edilmesi yönünde dönemin liderleri üzerinde kurduğu baskı özellikle Kıbrıs görüşmelerinin yapıldığı 1974 Cenevre konferansında öne çıktı. Cenevre konferansı sürdüğü sırada Ankara ordu, parlamento ve koalisyon ortağının yanı

sıra sol kamuoyun da etkisiyle bu görüşmeleri yarıda kesti ve adaya ikinci kez müdahalede bulunma kararını aldı (Adamson; 2001: 285-286).³⁶⁴

Sol kamuoyunun da etkisiyle ABD karşısında otonomi arttırılan bir diğer mesele 1967-74 döneminde Türkiye-ABD ilişkilerinde krize dönüşen haşhaş ekimi oldu. Washington'un, 1967-71 döneminde haşhaş ekiminin yasaklaması konusunda Ankara üzerinde (ekonomik ambargo yaptırımı vasıtasıyla) kurduğu politik baskı (Zentner, 1973: 39) Nihat Erim hükümetin haşhaşın ekimini 1971-73 döneminde yasaklamasıyla sonuçlandı. Erim hükümetinin ABD baskısının da etkisiyle haşhaş ekimini yasaklaması ise sol kamuoyunda Türkiye'nin içişlerine karışılması şeklinde değerlendirildi. Sol kamuoyunun etkisiyle Temmuz 1974'te CHP-MSP koalisyon hükümetinin aldığı karar ile haşhaşın ekimi serbest bırakıldı (Zentner, 1973: 39; Ahmad, 1977: 418-419). Egemenlik ve bağımsızlığa son derecede önem atfeden toplumsal grupların (Lake, 2018: 10) "eşit egemenlik" ilkesinin başat güç tarafından ihlal edildiği gerekçesi ile meydan okumaları muhtemeldir (Lake, 2009a: 36; Wendt ve Friedheim, 1995: 701).

Sol kamuoyu 1975 ABD askeri ambargosu karşısında Kıbrıs'ta otonomi arttırılması sürecini ayrıca etkiledi. Örneğin; Ambargo kararı karşısında sol kamuoyu Ankara'nın Kıbrıs'ta konuşlandırmakta olduğu askeri birliklerini geri çekmemesi gerektiğini belirtti (Aydın, 2000: 121; Güney, 2008: 474-475; Uslu, 2016: 340). Bununla birlikte sol kamuoyu 1975 ambargo kararını Türkiye'ye karşı yapılan düşmanca bir hareket olarak yorumladı ve ambargoyu Osmanlı Devletindeki kapitülasyonlar ile ilişkilendirildi. Sol kamuoyuna göre ambargo kararı tıpkı yabancı devletlerin Osmanlı'ya uyguladığı kapitülasyonlar gibi baskı kurmanın bir aracı olarak kullanılmaktaydı. Bu nedenle 1975 ABD askeri ambargosu kamuoyunda anti-Amerikan duyguları arttırdı (Uslu, 2016: 339).

1975 ambargosu uygulamaya koyulduktan kısa bir süre sonra sol kamuoyu üslerin ABD kullanımına sınırlandırılması gerektiğine dair gösteri ve basın yoluyla Ankara üzerindeki baskılarını arttırdı. Ankara solun etkisiyle de İncirlik dışındaki üsleri 1975'te ABD kullanımına kapattı, ortak savunma tesisleri ile ilgili Washington ile sürdürülen ikili görüşmeleri durdurdu (Uslu, 2016: 321), 1969 OSİA'nın hukuken geçerli olmadığı

³⁶⁴ Atrıca bkz. (Uslu, 2016: 196, 340; Aydın, 2000: 121; Güney, 2008: 474-475).

açıklamasında bulundu (Cumhuriyet, 26.07.1975; Atmaca, 2014: 30; Türkmen, 2012: 138). Lake (2017: 361) ve Hinnebush (2011: 240) cezalandırılan tarafta başat güce karşı oluşan güvensizlik duygusunun dengeleme siyasetine yol açacağını belirtmektedir. Dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı Turan Güneş'in 25 Eylül 1974'te düzenlediği basın toplantısında ABD kongresinin etkisiyle Türkiye'ye uygulanan ambargo yaptırımı ile Kıbrıs konusunda Türkiye'ye uygulanan politik baskı karşısında geri adım atılmayacağını belirten açıklaması bu bağlamda ayrıca önemliydi (Cumhuriyet, 26.09.1974: 1).

Sol kamuoyunun etkisinin öne çıktığı bir diğer mesele bu bağlamda Ankara'nın üsler üzerindeki yetkilerini arttırması oldu (H3b). Sol kamuoyu ülkedeki ABD askeri varlığını 1962 Küba meselesi ve 1964 Johnson mektubu sonrası tartışmaya açtı. Türkiye'nin, 1950'lerde NATO kullanımına açtığı üslerin 1960'larda Washington tarafından Ankara'ya danışılmadan üslere ilişkin Washington-Ankara arasında 50'lerde imzalanmış olan anlaşmalara aykırı kullanılması ve ABD personelinin 1952 SOFA Anlaşmasına yönelik gerçekleştirdiği aykırı eylemler sol kamuoyunun neredeyse bütün gündemini ABD'nin ülkedeki mevcudiyeti haline getirmesine yol açtı (H1a). Sol kamuoyunun basın, miting, gösteri, yürüyüş, toplantı ve medya aracılığı ile ülkedeki ABD varlığını tartışmaya açması 1960'ların ilk çeyreğinde "ülkede üs yoktur tesis vardır diyen" dönemin başbakanı Süleyman Demirel'i 1966'dan itibaren Ankara'nın üsler ve toprakları üzerindeki otonomisini arttıracak olan düzenlemeler yapmaya yöneltti (Ahmad, 1996: 248). Örneğin; Şubat 1969'da Ankara Ortadoğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) önünde ABD büyükelçisi Robert Comer'in makam aracının sol bir grup tarafından yakılması OSİA'ya giden süreci etkileyen önemli bir gelişme oldu (Armaoğlu, 2004: 824).

18 Nisan 1966'da Demirel hükümeti-Washington yönetimi arasında aynı başlayan görüşmeler 3 Ocak 1969'da OSİA'nın imzalanması ile sonuçlandı. 1954 Askeri Tesisler Anlaşmasının yerini alan bu anlaşma ile (Uslu, 2016: 200-202) Ankara bu tarihe dek Washington ile imzalamış olduğu ikili anlaşmaları bu anlaşmalar üzerindeki yetkilerini arttıracak şekilde revize etti ve tek çatı altında topladı. Kısaca özetlemek gerekirse, Ankara bu anlaşma ile üs ve tesisler üzerindeki denetim hakkını arttırdı, üs ve tesisleri ABD kullanımına sınırladı (Kösebalaban, 2014: 2000; Armaoğlu, 2004: 823; Uslu,

2016: 202). Ankara bu anlaşma ile Washington'un tüm güvenlik politikasına hâkim olmadığını uluslararası alana da ilan etmek gerektiğinde ABD'nin taleplerini geri çevirebildiğini göstermek istedi (Uslu, 2016: 189).

Sol kamuoyunun ülkedeki ABD varlığının sınırlandırılması konusunda Ankara üzerinde baskı kurması ise şu nedenden kaynaklandı: Sol kamuoyuna göre, ABD'nin ülkedeki askeri varlığı Türkiye'nin güvenliğini sağlamaktan ziyade Türkiye'yi açık bir hedef haline getirmekteydi. Türkiye 1959'da topraklarında Jüpiter füzelerinin konuşlandırılmasına müsaade ederek SSCB'nin açık tehditlerine maruz kaldı. Üstelik 1962 Küba krizi Sovyet tehdidinin ne dereceye varacağını açık bir göstergesiydi. Türkiye füzelere ev sahibi yapması nedeniyle nükleer bir savaşın eşiğine dahi geldi. Füzelerin yanı sıra ülkedeki NATO üsleri de Türkiye'nin güvenliğinden çok ABD'nin güvenlik çıkarlarını korumaktadır. Bu üsler ABD'nin, SSCB ile rekabetinin bir gereği olarak kuruldu (Eşel, 2017: 414). Washington ayrıca bu üsleri Ankara'nın içişlerine karışmanın bir aracı olarak kullanmaktadır. Türkiye kendi toprakları üzerinde bulunan üs ve tesisleri denetleme hakkına dahi sahip değildir (Uslu, 2009: 470). Bu nedenle Washington-Ankara arasındaki anlaşmalar ya fesih edilmeli ya da anlaşmalar Ankara'nın kendi toprakları üzerindeki otonomisini arttıracak şekilde revize edilmelidir (Aydın, 1994: 108-110; Uslu, 2016: 2000). Ekonomi ve güvenlik politikaları üzerinde egemenlik ve otonomi isteğinde olan vatandaşların/kamuoyunun otoriteye direnç göstermesi ve onu reddetmesi muhtemeldir (Lake, 2018: 10).

Bir devletin topraklarını dış kullanıma açması devletin içerisindeki her kesim tarafından aynı tepkiyle karşılanmaz. Bu devletin içerisinde yer alan bazı kesimler başat güce verilen bu toprak kullanma ayrıcalıklarının iki ülkenin de güvenliğini karşılıklı olarak sağladığını düşünebilirken diğerleri ise bu imtiyazların büyük güce bu devletin içişlerine karışma hakkı tanındığını,³⁶⁵ eşitsiz ilişkilerin sembolü olduğunu, ek maliyet yüklediğini ve başka devletlerin (büyük düşmanın) açık hedefi haline getirdiğini düşünebilirler. Bu nedenle bu kesim toprakların başat gücün kullanımına sınırlandırılması için genellikle liderler üzerinde baskı kurar (MacDonald, 2017: 139; Barnett ve Levy, 1991: 375; Rothstein, 1968: 44; Cooley ve Spruyt, 2009: 58-68).

³⁶⁵ Bir devletin ülkesinde yabancı bir devletin askeri personelini, teçhizatlarını ağırlaması ve ya üs kurması içişlerine müdahaleye yol açabilir (Cooley, 2017: 154).

Benzer şekilde muktedi devlet hiyerarşiden kazandıklarının başat güce devrettiği dış politika otonomisinden daha az olduğunu iddia edebilir. Örneğin; bir devlet üslerini dış kullanıma açmanın kendisine yaradan ziyade zarar getirdiğini ya da başat gücün üsleri kullanmak karşılığında verdiği yardımların az olduğunu iddia edebilir. Bu nedenle üs sahibi devlet üslerinin kullanımını patron devletin kullanımına sınırlayarak hegemon devletin düzenden kazandığını azaltabilir (Lake, 2013b: 87).

Demokrasilerin toplumsal grupların taleplerini dikkate alacağı argümanından hareketle (Miller, 2006: 26-32; Fearon, 1998: 303-303) dönemin başbakanı Süleyman Demirel'in üsler konusunda kamuoyunun taleplerine duyarlılık göstermesi şu nedenden kaynaklandı: Demirel'in başbakan olmadan önceki dönemde bir Amerikan firmasında edindiği iş deneyimi demokratik bir meşruiyete duyduğu ihtiyacı arttırdı. Demirel'in bu iş tecrübesi sol kamuoyunda Adalet Partisi yönetimine karşı "Türkiye ekonomisini tamamen Amerika'nın inisiyatifine bıraktığı, Amerikan emperyalizmini savunduğu ve burjuva sınıfını desteklediği" şeklinde eleştirilerin yönelmesine yol açtı (Criss, 2002: 62). 1967 Demirel hükümetine bu eleştirilerin en yoğun yapıldığı yıl oldu. Demirel 1967'de Washington'un Kıbrıs konusunda Ankara ile müzakere etmek üzere görevlendirdiği Amerikan resmi yetkilisi ile görüştü. Bu görüşmeden kısa bir süre sonra Demirel yaptığı bir açıklamada Ankara'nın Kıbrıs'a müdahale etmek gibi bir niyetinin olmadığını belirtti. Sol kamuoyu bu kararın ABD etkisi ile alındığını belirterek Demirel hükümetini eleştiren yürüyüş ve gösteriler düzenledi. Bir devlet liderinin rejiminin meşruluğuna ya da bekasına yönelik algıladığı iç ve ya dış tehdit bu liderin takip etmekte olduğu (dış) politikaya karşı duyulan bir rahatsızlığın da yansıması olabilir (Siverson ve Starr, 1994: 149). Bu durumda demokrasilerde liderlerin öncelikli amacı rejiminin bekasını demokratik yöntemler (oy vb.) üzerinden sağlamak olacağı için liderler rahatsızlıkları hafifletecek önlemler alır (Barnett ve Levy, 1991: 370-378). Bu bağlamda, sol kamuoyunun Kıbrıs konusunda Demirel'e yönelttiği eleştiri Demirel hükümetini kamuoyunun taleplerini de dikkate alan bir dış politika tercihinde bulunmaya yöneltti. Kısacası, Demirel hükümetinin 1965-71 döneminde ABD'den gelen çeşitli talepleri (özellikle üslerin kullanımına ilişkin) geri çevirmesi demokratik meşruiyete duyduğu ihtiyaçtan da kaynaklandı.

Kamuoyunun daha bağımsız bir dış politika isteğinin arkasındaki nedenleri hiyerarşi yaklaşımın şu ilgili üç argümanı doğrultusunda açıklamak mümkündür. Birincisi, bir toplumu oluşturan gruplar ideolojik ya da kültürel farklılıklar dolayısıyla aynı politikaları takip etmez ya da hegemonik güce bakış açısı aynı olmaz. Başat güç ile ideolojik ve ya kültürel benzerliği bulunan toplumsal grupların büyük gücün taleplerine uygun dış politika izleme isteği fazla olur. Bu grup hiyerarşinin sunduklarını cazip bulur bu nedenle dış politika egemenliğini devretmeyi tercih edebilir. Öte taraftan başat güç ile ideolojik ve dış politikaya ilişkin bakış açısı farklılığı bulunan grupların hegemonik gücün talepleri doğrultusunda takip edilen dış politikaya muhalefet etmesi olasıdır. Muhallif grupların dış politikaya ilişkin görüşlerinin dikkate alındığı demokratik rejimlerde liderlerin dış politikadaki statükoyu başat güç aleyhine değiştirmesi kuvvetle muhtemeldir (Miller, 2006: 26-32).³⁶⁶

İkincisi, patron devletin otoritesini meşru olarak tanıdığı bir devletin çıkarları aleyhine yöneldiği politik eylem ve söylemler bu devletin içerisinde yer alan toplumsal grupların özellikle patron devlete muhalif olan kesimin güvenini zedeler. Bu durum genellikle asimetrik ilişkilerin ikincil devletin çıkarlarından ziyade patron devletin çıkarlarını gözettiğine dair düşüncenin yerleşmesine yol açar. Üçüncüsü, asimetrik ilişkilerin ikincil devlete getirdiği kazanımların verilen tavizlerin gerisinde kaldığına dair inanç söz konusu ise kamuoyunun başat güce muhalefet etmesi olasıdır (Lake, 2011: 12-13; 2013a: 74-90; 2017: 371).

1964-75 döneminde sol kamuoyu Ankara üzerinde dış politika otonomisinin arttırılması için neden baskı kurdu? Bu soruya üç yanıt vermek mümkündür. Birincisi, kamuoyunun sol ideolojisi (H3b) ikincisi, ABD'nin bu dönemde Türkiye çıkarları aleyhine yöneldiği pratikler (H2), son olarak da Ankara'nın 1950'lerde ABD'ye devrettiği dış politika otonomisinin karşılığında kazandıklarının maliyetlerden daha az olduğuna yönelik düşünce sol kamuoyunun ABD ve NATO'ya yönelik görme biçimini aşağıda özetleneceği şekliyle oluşturdu.

³⁶⁶ Bu argümanın derlendiği diğer kaynaklar için bkz. (Lake, 2009a: 18-19, 58, 95, 117, 123; 2011: 20-22; 2013a: 89, 94; Crasnic, 2017: 59-60; Nexon ve Wright, 2007: 262).

NATO, CENTO, Petrol ve Maden yasası gibi asimetrik anlaşmalar Türkiye'nin egemenliğini büyük oranda elinden almıştır. Bu nedenle Türkiye iki oluşumdan da ayrılmalıdır.³⁶⁷ Ekonomik yardımlar, üsler, petrol ve maden yasaları ABD ve Batılı devletler tarafından Türkiye'nin içişlerine karışmak için araç olarak kullanılmaktadırlar. NATO ve ABD Türkiye'ye modası geçmiş, atış gücü düşük ve yedek parçaları pahalı olan silahlar satmaktadır. Kıbrıs örneğinde görüldüğü gibi NATO Türkiye'nin hareket serbestisini kısıtlamaktadır. NATO'ya olan aşırı bağımlık Türkiye'yi Batı dışı dünyadan uzaklaştırmıştır. Bu nedenle ulusal davalarda bu devletlerden destek sağlanamamaktadır. ABD etkisi yok edilerek Üçüncü Dünya ülkeleriyle ilişkilere gidilmelidir. Sol kamuoyu ya da hareketleri dış politikada tarafsızlığı ya da bağımsızlığı önceler. Kapitalist ve liberal dünya düzenine eklemlenmeyi güçlünün zayıfı sömürmesi olarak algılar ve bu nedenle liberal düzene antipati duyar (Cooley ve Nexon, 2020: 76-77).

NATO, Kıbrıs Meselesinin de gösterdiği üzere Türkiye'yi Sovyet tehdidi karşısında koruyamamak birlikte Türkiye'nin ulusal güvenlik çıkarlarını da riske atmaktadır. Türkiye, NATO'ya tahsis ettiği askeri personelini ve egemenliğinden verdiği taviz karşılığında aldığı NATO askeri teçhizatlarını kendi ulusal savunmasını ve çıkarını sağlamak için kullanamamaktadır. Türkiye, bu askeri malzeme ve silahları ABD ve NATO'nun çizdiği sınırlar dâhilinde kullanabilmektedir. Bu sınır, Türkiye'nin ulusal güvenlik çıkarlarını koruyamamasına neden olmakta ve güvenliği açısından önemli bir maliyete yol açmaktadır. NATO üyeliği Türkiye'nin siyasi, askeri ve ekonomik bağımsızlığını zedelemesinin yanı sıra TSK'yı her bakımdan kendisine bağımlı hale getirmekte ve ulusal savunma sanayisini geliştirmesine izin vermemektedir. Türkiye bu nedenle kendi ulusal savunma sanayisini ve gücünü kendi kaynakları ile oluşturmalıdır. TSK, tamamen NATO'ya tahsis edilmiştir. ABD, Türkiye'yi Kıbrıs ve haşhaş ekimi

³⁶⁷ Solun NATO, ABD-Türkiye ilişkilerini nasıl değerlendirdiği şu örnek kaynaklardan da elde edildi. Bkz. (Kürkçüoğlu, 1980: 326; Criss, 2002: 62; Uslu, 2000: 196-198; 2016: 200-201, 203-204; Harris, 1972: 96; Aydın, 1994: 109; 2000: 117-118; Oran, 2002: 669-671; Adamson, 2001: 283; Türkmen, 2012: 97; Vali, 1971: 129; Armaoğlu, 2004: 820; Kösebalaban, 2014: 196; Bozkurt, 179-188). Sol kamuoyu ayrıca Robert Kormer'in CIA tarafından Türkiye'deki sol hareketi bitirmek üzere görevlendirildiğini de belirtti (Erhan, 2002: 607). Kamuoyuna göre CIA Türk siyasetçilerini manipüle etmekte ve ülkeyi yönlendirmeye çalışmaktaydı (Türkmen, 2012: 123). Barış Gönülleri özellikle ülkenin Doğu ve Güneydoğu kesiminde emperyalizmi yaymaya çalışmaktadır (Harris, 1972: 190). Benzer şekilde, 1966'da ABD sekreteri Dean Dusk'un Türkiye'ye gelme konusu özellikle Ankara üniversitesi öğrencileri tarafından protesto edildi. Sol kamuoyu ayrıca 1966'da 6. Filoyu protesto ederek ABD askerlerinden bazılarını denize attı (Criss, 2002: 62).

meselesinde olduğu gibi çıkarları aleyhine politik tercihlere zorlayarak içişlerine karışmaktadır. 1959 anlaşması ile Türkiye'nin egemenliğinden verdiği taviz ABD'nin içişlerine karışmasını sağlayacak düzeydedir. Küba Olayının da gösterdiği üzere ABD gelecekte de istediğı herhangi bir zamanda Türkiye'nin güvenliğini tehlikeye atacak olan kararlar almaktan çekinmeyecektir. ABD, Türkiye'deki Jüpiter füzelerini sökerek kendi güvenliğini sağlamış ancak Türkiye'nin Sovyetler Birliği karşısındaki güvenliğini riske atmıştır.

Bu görüşlerin kamuoyuna ulaşmasında sol kamuoyunu oluşturan üniversite öğrencileri, sol basın, siyasi partiler, medya ve üniversite hocalarının etkisi öne çıktı (Uslu, 2003: 51-52; Aydın, 1994: 109). Bu bağlamda sol kamuoyunun basındaki karşılığı özellikle Yön ve Forum dergileri olurken (ayrıca Emek, Devrim, Türk-Solu vd.), siyasetteki karşılığı 1961'de kurulan Türkiye İşçi Partisi, üniversitelerdeki karşılığı da sol görüşlü öğrencilerdi (Aydın, 1994: 109). Başat güce muhalif olan (sol) grupların ülkede anti-düzen hareketlerin güç kazanmasına yol açmaları muhtemeldir (Cooley ve Nexon, 2020: 76-77). Muhalif grupların mevcut düzene yönelik muhalefeti toplumun geniş bir kısmına kabul ettirmeleri durumunda dış politikada yeni açılımlara gidilmesi muhtemeldir (Walt, 1997: 163). TİP yukarıdaki görüşlerin yayılmasında öne çıktı (Güney, 2008: 475). Örneğin; TİP'in dönem genel başkanı Mehmet Ali Aybar 1965'te yaptığı konuşma sırasında otuz milyon metre kare Türk toprağının ABD işgali altında olduğunu belirtti.

Türkiye topraklarındaki ABD askeri varlığı sol kamuoyu ve TİP'nin, ABD karşıtlığı üzerinden gerçekleştirdiğı yürüyüş, gösteri ve mitingler vasıtasıyla kamuoyunda önemli bir tartışma alanı buldu (Uslu, 2016: 196). Benzer şekilde, TİP 1963'te gerçekleştirdiğı bir miting sırasında Türkiye-ABD arasında o güne dek çok sayıda gizli anlaşma imzalandığı ve bu anlaşmaların Washington tarafından Türkiye'nin içişlerine karışmak amacıyla kullandığını belirten bir açıklama yaptı. Bu açıklama kamuoyunda anti-Amerikan protestoları yoğunluk ve sayı bakımında arttırdı. TİP, Türkiye'nin NATO ve ABD ile ilişkilerini tamamen kesmesi gerektiğini belirtirken daha ılımlı olan sol gruplar ise bu ilişkilerdeki hiyerarşinin yoğunluğunun düşürülmesini istemekteydi (Sezer, 1972: 346-347).

Sağ kamuoyunun dış politika üzerindeki etkisi sol kamuoyuna kıyasla daha az hissedilmekle birlikte özellikle Kıbrıs meselelerine yönelik alınan kararlarda belirgin oldu (H2b). Sağ kamuoyu solun aksine Türkiye'nin NATO üyeliğini, ABD ve Batılı devletler ile sürdüğü ilişkileri bazı açılardan faydalı görmekteydi. Sağ kamuoyuna göre, Sovyetler Birliği'nin 1950'lerde olduğu gibi 1960'larda Türkiye'nin bekasına açık bir tehditte bulunmaması bu tehdidin son bulduğu anlamına gelmiyordu. Türkiye kendisine yönelik devam eden Sovyet tehdidi nedeniyle NATO üyeliğini devam ettirmeli ve SSCB ile ilişkilerde temkinli davranmalıydı. Sovyet tehdidinin yanı sıra, Türkiye stratejik konumu nedeniyle NATO'dan önemli faydalar sağlamaya devam etmekteydi bu nedenle NATO ve Batı düzeninde kalmalıydı (Aydın, 1994: 110). Kısaca özetlemek gerekirse, sağ kamuoyu Türkiye'nin ABD düzeni içerisindeki konumunu sürdürmesini desteklemekteydi. Ancak sağ kamuoyunun dış politika üzerindeki etkisi sola kıyasla daha çok Kıbrıs meseleleri ile sınırlı kaldı. Sağ ve sol kamuoyunun Kıbrıs konusunda ortak bir paydada buluşması ise Kıbrıs konusunda Ankara üzerinde kurulan baskıdan daha etkin bir sonuç alınmasını sağladı (H3b). İki kesimde Kıbrıs'ı ulusal güvenlik meselesi olarak görmekteydi ve Kıbrıslı Türklerin kurtarılması gerektiğini düşünmekteydi (Sezer, 1972: 428, 447).³⁶⁸

Ancak sağ ve sol kamuoyu arasındaki tek ortak dış politika meselesi Kıbrıs idi. İki kesim ülkedeki ABD askeri varlığı, Türkiye'nin NATO üyeliği ve Batı düzenindeki konumunu farklı açılardan yorumlamaktaydı (Uslu, 2016: 206). Sağ ve sol arasındaki söz konusu görüş ayrılığı 1960'lar ve 1970'lerde Türk siyasi hayatının ideolojik parçalara ayrılması ile sonuçlandı. Bir diğer ifadeyle sağ ve sol kamuoyu arasındaki bu ayrışma zamanla yerini karşılıklı çatışmalara ve şiddet olaylarına bıraktı. Böylece Türkiye siyaseti 1960'lar ve 1970'lerde dozu gittikçe artan istikrarsız bir döneme tanıklık etti (Armaoğlu, 2004: 824; Ahmad, 1996: 252-253; Türkmen, 2012: 236-237).

Liderler iç politikada artan istikrarsızlıklar karşısında iki farklı tercihte bulunabilir. Şayet söz konusu istikrarsızlık demokrasi ile yönetilen devlet içerisinde vuku buluyorsa bu devletin liderinin dış politikayı rahatsızlıkları giderecek şekilde revize etmesi muhtemeldir. Demokrasilerde vatandaşlardan sağlanan vergiler ve oy liderleri bu yönde

³⁶⁸ Sağ kamuoyunun Türkiye dış politikası ve Türkiye-ABD ilişkilerini nasıl tanımladıkları ve algıladıkları konusunda daha fazla bilgiye ulaşmak için ayrıca bkz. (Aydın, 2000: 119; Erhan, 2002: 694-695; Adamson, 2001: 300); Uslu, 2016: 205-206; Vali, 1971: 104).

tercihe yöneltir. Otoriter rejimler ise demokrasilerin aksine patron devletin yardımına başvurur ve bu durum direncin daha fazla artmasına yol açar. Ancak demokrasilerde içeride söz konusu sorunun çözümünü içeride bulmadıklarında hegemonik gücün yardımına başvurabilmektedirler. Kısacası, hiyerarşiye dâhil olmanın içerideki siyasi sorunlara çözüm bulmak gibi bir diğer nedeni de bulunmaktadır (Barnett ve Levy, 1991: 370-395).³⁶⁹

Ankara ülkede artan istikrarsızlıklar karşısında bu sorunların üstesinden kendi yöntemleri üzerinden gelmeye yönelik bir takım düzenlemeler yaptı. Örneğin; 1976 ve 1980 tarihli SEİA anlaşmaları ile Ankara üsler üzerindeki otonomisini arttırdı ve ABD'nin 1979'daki İran'a yönelik ambargo yaptırımlarına katılmadı. Ancak Ankara'nın bu girişimleri iç siyasette dozu gittikçe artan istikrarsız ortamı sonlandıramadı. Ordu yaklaşık 10 yıl arayla iki kez daha 1971 ve 1980'de yönetime el koyarak istikrarsızlığa son verme görevini iki kez daha üstlendi. 12 Mart 1971'de yönetime el koyan ordu yönetimde kaldığı 1971-73 arası dönemde iç ve dış politikanın karar alma merkezine yerleşti ve ABD kararlarının da dikkate alındığı bir dış politika sürdürdü. Bununla birlikte bu dönemde öğrenci, işçi gösterileri ve toplantıları yasaklandı, dernekler yasa dışı ilan edildi ve muhalif yayın yapan basın evleri kapatılarak kamuoyunun dış politika üzerindeki etkisine son verildi (Aydınlı, 2009: 585; Narlı, 2000: 114).³⁷⁰ 1973 seçimleriyle yönetim ordudan sivil yönetime devredildi. Ancak aradan yedi yıl geçtikten sonra ülkede artan istikrarsızlıklar karşısında ordu bir kez daha 12 Eylül 1980'de yönetime el koydu. Bu açıklamalardan hareketle, 1964-75 döneminde ordunun iç ve dış politika üzerindeki etkisine ayrıca değinmek gerekmektedir.

5.2.1.2.Ordu

1964-75 döneminde ordunun 1961 anayasası iç siyasette elde ettiği ayrıcalıklı konum bu dönem dış politikanın seyrini etkileyen bir başka gelişme oldu (H3b). Ordunun bu dönem dış politika üzerindeki etkisi özellikle üç meselede öne çıktı. Kıbrıs'a alınan

³⁶⁹ Ayrıca bkz. (Lake, 2009a: 8, 11, 142, 148-149; Sharman, 2017: 142; Wendt ve Friedheim, 1995: 703; Griffith, 1993: 5; Flesmes ve Wehner, 2015: 172; Hinnebusch, 2011: 222, 223-224).

³⁷⁰ Ayrıca bkz. (Aydın, 2000: 117-118; Adamson, 2001: 282-283; Kösebalaban, 2014: 208; Fedayi, 2009: 494-495).

müdahale kararları, ABD'den Türkiye'deki Jüpiter füzelerini sökme yönünde gelen talebin geri çevrilmesi (Aydın, 1994: 115) ve 1975 ABD askeri ambargosu karşısında üslerin ABD kullanımına kapatılması (Türkmen, 2012: 302). Türkiye-ABD ilişkilerinin 1947 Truman Anlaşması ile kurulmasında aktif bir rol oynayan, Türkiye'nin Batı düzenine dâhil olmasını destekleyen ve yönetimde bulunduğu üç dönemde (27 Mayıs 1960-61, 12 Mart 1971-73, 12 Eylül 1980-83) NATO ve Batı ittifakına bağlı bir dış politika takip eden ordunun (Türkmen, 2012: 301-302) Ankara-Washington ilişkilerinde ortaya çıkan krizlerdeki etkisi nasıl açıklanabilir? Bir diğer ifadeyle, Türkiye'nin Batı ve ABD ile ilişkilerini Türkiye'nin güvenlik çıkarları lehine gören ordu nasıl oldu da 1964-75 döneminde Türkiye dış politikasında ABD ile bir dizi krizlere yol açacak olan dış politika kararlarının alınmasına etkide bulundu? Bu soruyu iki farklı şekilde yanıtlamak mümkündür.

Birincisi, ordunun içerisinde Türkiye'nin ABD ve NATO ile ilişkileri konusunda görüş ayrılıkları söz konusuydu. Menderes ve Süleyman Demirel yönetimine sırasıyla 27 Mayıs 1960'ta ve 12 Mart 1971'de son veren askeri kadro Türkiye'nin Üçüncü Dünya ile ilişkilerini çeşitlendirmesini desteklemekteydi (Türkmen, 2012: 302). Örneğin; 1960'ta yönetimi ele alan askeri kadro döneminde Ankara'nın Arap Devletleri ve dünya politikasında etkileri artmaya başlayan diğer yeni devletler ile ilişkileri geliştirildi³⁷¹ (Aydın, 1994: 107).

İkincisi, 1967'den sonra azalan ve 1975-78 döneminde kesilen ABD askeri ekonomik yardımları ordunun modernleşme sürecini ve NATO'nun yeni Esnek Mukabele stratejisinin gerektirdiği pahalı ve modern silahlara ulaşmasını zorlaştırdı (Güvenç, 2015). 1950'lerde Türkiye, ABD ve NATO ile imzaladığı ikili anlaşmalar ile önemli miktarda askeri yardım aldı. 1947-74 döneminde ABD'den alınan askeri malzemenin değeri yaklaşık 5,6 milyar dolardı (Adamson, 2001: 301). ABD'den sağlanan bu askeri yardım sayesinde ordunun silah, savunma harcaması, modern askeri ekipmanları karşılandı ve modernleşme süreci hızlandı (Heper, 2011: 247; Uslu, 2003: 86; Karaosmanoğlu ve Kibaroglu, 2002: 136). Bu bağlamda Soğuk Savaşın erken döneminde ABD'den alınan yardımların birçoğu ordunun modernleşmesine ayrıldı ve

³⁷¹ Ordunun bu tarihte Batı dışı dünyaya yönelik gittiği bu açılımları ordunun ABD politikalarına dolaylı bir tepkisi olarak tanımlayan görüşler söz konusudur (Örneğin; bkz. Türkmen, 2012: 302).

bu yardımlar sayesinde ordu güçlü bir savunma bütçesine sahip oldu (Türkmen, 2012: 301). ABD'den sağlanan askeri yardımların da etkisiyle ordu söz konusu dönemde ABD-Türkiye ilişkilerini Türkiye'nin güvenlik çıkarları lehine değerlendirmekteydi.

Bir ülkenin askeri kurumu asimetrik bir ittifak ile ya da blok ile ilişkilerin sürdürülmesini kendi ihtiyaçlarına ve bütçelerine gerekli desteği sağlamaya devam ettiği sürece ya da hayati çıkarları bu ittifaka ve/ya sisteme yerleşmişse destekler (Walt, 1997: 165). Bu bağlamda ordu hiyerarşik ilişkilerden modernleşmesine katkı sağlayacak olan askeri yardımlar (örneğin; teknolojik silah silahlar) sağlıyorsa ve bu yardımlar sayesinde savunma bütçesi güçleniyorsa bu durumda ordunun otorite ilişkilerine reaksiyon göstermesi beklenmez (Lake, 1996: 14; Wendt ve Friedheim, 1995: 703; Morrow, 1991: 911; Walt, 1987: 5-6, 44-46).

1960'lar ve 1970'lerde ordu ABD yardımı almaya devam etti (Kösebalaban, 2014: 181). Ancak TSK'nın bu dönemde aldığı ABD askeri yardım miktarı 50'lere kıyasla görece azaltıldı. Çalışmanın dördüncü bölümünde değindiğimiz üzere ABD sistem ve devlet düzeyinden kaynaklanan nedenler ile Türkiye'nin de aralarında yer aldığı ülkelere yaptığı askeri ve ekonomik yardım miktarını azalttı. Türkiye'ye yapılan ABD askeri yardımlarının azaltılması ise ordunun yeni sistemik koşulların gerektirdiği pahalı ve modern silahlara ulaşmasını zorlaştırdı. 1975-78 döneminde Türkiye'ye uygulanan ABD askeri ambargosu ise ordunun askeri ekipman koşullarını daha fazla zorladı (H2c). Bir diğer ifadeyle bu ambargo üç yıl süreyle ordunun ihtiyaç duyduğu askeri ekipmanlara ve ekonomik kaynaklara ulaşmasını engelledi. Dolayısıyla 1975 ambargosundan en fazla etkilenen kurum TSK oldu. Ordu 1975 ambargosunu Türk Silahlı Kuvvetlerinin kapasitesini ve etkinliğini azaltmayı amaçlayan bir hareket olarak yorumladı (Uslu, 2003: 94). Söz konusu ambargo yaptırım karşısında ordu Türkiye'nin Kıbrıs konusunda geri adım atmaması gerektiğini belirten açıklamalarda bulundu (Uslu, 2016: 339). Bununla birlikte ordu ABD ambargosu karşısında Ankara'nın üs ve tesisleri ABD kullanımına kapatması yönünde aldığı kararı, üs ve tesisler üzerindeki yetkilerini arttırmaya yönelik yaptığı düzenlemeleri ve tesislerinin kontrolünün (ordunun) kendi denetimine verilmesi şeklinde alınan bir dizi kararları destekledi (Uslu, 2003: 94). Benzer şekilde ordu Ankara'nın yerli savunma sanayini geliştiren düzenlemelere gitmesi gerektiği yönünde açıklamalarda bulundu ve 1979'da Ankara'nın yerli savunma

sanayine geçiş kararını destekledi (Erhan, 2002: 711). 1964-75 döneminde Türkiye'ye verilmeye devam edilen ABD askeri yardımları ise ordunun ABD'ye yönelik muhalefetini Kıbrıs ve Batı-dış dünyaya yönelik ekonomik ve siyasi (Kıbrıs) açılımlar ile sınırlı tutmasını sağlayan önemli bir dinamik oldu.

Bu bağlamda ordunun Türkiye dış politikası üzerindeki etkisinin dönemsel olarak hangi düzeyde hissedildiği ve ordunun dış politika üzerindeki etkisinin 1960'lar ve 1970'lerde diğer dönemlere kıyasla neden görece olarak daha fazla hissedildiği konusuna da ayrıca değinmek gerekmektedir. Ordunun Türkiye iç ve dış politikası üzerindeki etkisi Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923'te kurulması ile birlikte hissedilmeye başladı. 1950-60 dönemin ordunun dış politika üzerindeki etkisinin daha az hissedildiği dönem olurken 1960-80 döneminde 10 yıl arayla üç kez yönetime el koyması ise ordunun iç ve dış politika üzerindeki etkisini arttırdı. Bu bağlamda ordunun dış politika üzerindeki etkisinin en fazla çıktığı üç dönem sırasıyla 1960-61, 1971-73 ve 1980-83 dönemleri oldu³⁷² (Karaosmanoğlu, 2000: 200, 211; Cizre, 1997: 151-152). Ordunun yönetime el koyması demokraside geriye gidiş e işaret etmekle birlikte ordunun demokrasiye son verme niyetinde olduğu anlamına gelmemektedir. Ancak dış ve iç politika kararlarının sivil yönetimden askeri yönetime geçmesi ve bu süreçte liderlerin ve kamuoyunun dış politika üzerindeki etkisini görece azaltır (veya asgari düzeye indirir). Bu durumda dış politikadaki statükonun değıştirilmesi ihtimali yüksektir (Parkala, 1991: 7-8; Güney, 2002: 162, 168).

1961 Anayasası ile kurulan Milli Güvenlik Kurulu (MGK) ordunun sivil yönetim, iç ve dış politika üzerindeki ayrıcalıklı konumunu arttırdı (Ahmad, 1996: 247; Aydın, 1994: 109; Güney, 2002: 168). MGK kurulmadan önceki dönemde dış politika süreci daha çok lider ve dilışleri bakanları düzeyinde yönetilmekteydi (Aydın, 1994: 107-108). MGK'nın kurulması ile birlikte ordunun dış politikanın oluşturulması süreci üzerindeki

³⁷² Konuya ilişkin daha fazla bilgiye ulaşmak için ayrıca bkz. (Heper, 2011: 241; Heper ve Evin, 2011: 5; Heper ve Güney, 1996: 620; 2002:162; Aydın, 2009: 581; Harris, 1965: 66). Ordu, 1960-80 döneminde 10 yıl arayla gerçekleştirilen üç askeri darbenin demokrasiyi geliştirmek, sekülerizm ve ulusal güvenliği korumak adına gerçekleştirildiği ifade edildi. Türkiye siyasi tarihinde ordu kendisini ulusal güvenliğin, demokrasinin ve sekülerizmin koruyucusu olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda ordu ulusal güvenliği vd. sadece dış tehditten değil ülke içerisinden yönelebilecek tehditlere karşı koruyacağını belirtmiştir. Ordu tarafında iç tehditler İslami ve bölücü hareketler olarak tanımlanırken dış tehditler ulusal güvenliğe yönelik olan her türlü tehdidi kapsamaktaydı. Ordu güvenlik meselelerinde liderlerin etkisinin sınırlı olması gerektiğini belirtmiştir (Narlı, 2000: 120; Heper ve Aylin, 1996: 620; Aydın, 2009: 585; Karaosmanoğlu, 2000: 213).

etkisi arttırıldı (Robins, 2003: 67, 73-74; Cizre, 1997: 153). 1962’de çıkarılan 38 Sayılı Kanun ise ordunun dış politika üzerindeki bu ayrıcalıklı konumunu yasal bir zemine kavuşturdu. Bu kanun ordunun faaliyetlerinden dolayı eleştirilmesini yasaklamaktaydı (Balci, 2011: 75-78; Karaosmanoğlu, 2000: 213). Basın, medya ve kamuoyu güvenlik ile ilgili meselelerde ordunun yetkilerinin (kısmen) artması gerektiği görüşündeydi (Karaosmanoğlu, 2000: 214, 216; Karaosmanoğlu ve Kibaroglu, 2002: 149).

Kısaca özetlemek gerekirse, 1961 Anayasasının verdiği yetkiler etrafında ordu 1964-75 döneminde Türkiye dış politikası üzerindeki etkisini arttırdı. Ordunun dış politika üzerindeki artan etkisi bu dönemde Türkiye’yi yöneten liderlerin dış politika kararlarını ordunun da talepleri doğrultusunda belirlemesiyle sonuçlandı (H2b). Ordu ve askerin dış politika sürecine aktif şekilde katıldığı ülkelerde sivil liderlerin kendi tercihlerini yansıtan dış politika pratiklerine yönelme ihtimalleri oldukça düşüktür (H2b). Ordunun sivil yöneticiler üzerindeki etkisi fazla olduğu dönemler bu ihtimali daha fazla arttır (Walt, 1997: 165; Karabelias, 1998: 10; Narlı, 2000: 111). Cizre’nin (1997:152) “askerin siyasi otonomisi” olarak isimlendirdiği bu durumda “ordu sivil aktörlerin politik tercihlerini kontrol ve yönlendirme yetkisine sahiptir. Orduya bu yetkiyi anayasa, kültür, tarih, kamuoyu desteği ve yapılar verebilir.

Türkiye siyasi tarihinde her lider ordunun iç ve dış politika üzerindeki etkisini aynı düzeyde hissetmedi. Bir diğer ifadeyle Türkiye’yi farklı dönemlerde yöneten liderlerden bir kısmı ordunun dış ve iç politika üzerindeki daha fazla hissederken bir kısmı ise daha az hissetti. Liderlerin ordunun etkisini asimetrik hissetmesinin ise çeşitli nedenleri bulunmaktaydı. Liderlerin güçlü vizyona sahip olup olmadıkları, ordu ile liderler aralarında ideoloji ve ya politika ortaklığının olup olmaması, demokrasinin güçlü olup olması ve liderlerin siyasi ve ekonomik istikrarsızlıkları yönetmek aşamasında gösterdikleri performans bu nedenlerden bir kısmıydı (Narlı, 2000: 120-121; Karaosmanoğlu, 2011: 254-256). Bu nedenlerin yanı sıra ordu içerisinde “ordunun liderlerin kontrolüne girmesinin ordunun konumuna zarar vereceğini düşünen askerlerin bulunması” da bu nedenlerden bir diğerydi (Karabelias, 1998: 11; Narlı, 2000: 111-112; Heper ve Güney, 1996: 621; Karaosmanoğlu, 2011: 260).

1938-50 ve 1961-64 döneminde iktidarda bulunan İnönü dış ve iç politika kararlarında ordunun etkisini görece daha az hisseden Türkiye liderlerinden biriydi. İnönü’nün

haleflerine kıyasla sahip olduğu askeri kimliği İnönü'nün orduda saygın ve sözü geçen bir lider olmasını sağladı (Balcı, 2017: 134; Aydın, 2009: 585). Süleyman Demirel (1965-71) ve Necmettin Erbakan (1976-78) ise dış ve iç politika sürecinde ordunun etkisini halef ve seleflerine kıyasla daha fazla hissedilen liderler arasında yer almaktaydı. Bu liderlerin ordunun etkisini görece daha fazla hissetmeleri çeşitli nedenlerden kaynaklandı. Ordu, Erbakan ve Demirel'in ülke içerisindeki krizleri yönetme aşamasında uygulamaya koydukları bir dizi politikaları bu krizleri çözme aşamasında kimi zamanlarda yeterli görmedi. Bununla birlikte dış ve iç tehdidin görece daha yoğun hissedildiği dönemlerde ordu dış ve iç politika üzerindeki etkisini arttırdı. Kimi durumlarda ise liderler ve ordu arasındaki kimlik (ideoloji) veya dış politikaya ilişkin fikir ayrılıkları ordunun liderlerin iç ve dış politika üzerindeki yetkilerini hangi düzeyde sınırlandıracağını belirledi. Örneğin; Erbakan'ın dış politika sürecinde ordunun etkisini görece daha fazla hissetmesinin bir diğer nedeni kimlik kaynaklıydı. Orduya göre İslami değerler üzerine kurulan bir dış politika anlayışının sekülerizm ilkesine ve ulusal bütünlüğe zarar vermesi ihtimali yüksekti (Robins, 2003: 68; Karaosmanoğlu, 2000: 212; Adamson, 2001: 300). Dolayısıyla ordu ile ideoloji ve politika benzerliğine sahip olan liderler ordunun sınırlayıcı etkisini daha az hissederken farklı olanlar ise bu etkiyi daha fazla hissettiler (Erol ve Ozan, 2011: 21; Narlı, 2000: 114, 120; Aydın, 2009: 582).

İdeolojik bu bağlamda ordunun dış ve iç politikayı görme ve tanımlama biçimini etkileyen bir diğer unsurdu. Ordunun ideolojisi İslami değerlerden ziyade seküler ve Batılı değerler üzerine dayanan modern bir Türk ulusu oluşturmak esasına dayanmaktaydı (Kemalizm). Kendisini bu bağlamda İslami, etnik, komünist ve sol hareketlerin karşısında konumlandıran ordu Türkiye'nin Batılı devletler, ABD ve NATO ile ilişkilerini Türkiye'nin modernleşmesi ve Batılılaşması aşamasında önemli bulmaktaydı görmekteydi (Cizre, 1997: 154-156; Heper, 2011: 247, 250; Narlı, 2000: 107-108; Aydın, 2009: 588; Erol ve Ozan, 2011: 21; Karaosmanoğlu, 2000: 209, 213; Ahmad, 1996: 247). Bu nedenle ordu Türkiye'nin ABD ve Batılı devletler ile olan ilişkilerini ve Batı-menşeli örgütlere üyeliğini desteklemekteydi. Ancak daha önce değindiğimiz üzere ABD yardımlarının 1967'den sonra azalması (H2c) ve ABD'nin, Kıbrıs gibi ulusal güvenlik meselelerinde Ankara üzerinde politik baskı kurması (H2b)

ulusal güvenlik meselelerini hayati önemde gören ordunun ABD'ye muhalefet etmesine neden oldu.

Milli Cephe hükümetleri ise Bülent Ecevit koalisyon hükümetlerine kıyasla ordunun etkisini daha fazla hissetti (Balcı, 2017: 163). Orduya göre Milliyetçi Cephe hükümetleri döneminde uygulamaya koyulan politikalar ülkede artan ekonomik ve siyasi istikrarsızlıkları çözmenin gerisinde kalmaktaydı. Bu bağlamda ordu liderlerin siyasi ve ekonomik istikrarı sağladığını düşündüğü dönemlerde dış politika üzerindeki etkisini sınırlı düzeyde tuttu. Kısacası yukarıda saydığımız çeşitli nedenler ile 1964-75 dönemi ordunun dış politika üzerindeki etkisinin görece olarak daha fazla öne çıktığı dönemlerden biri oldu (H3b).

5.2.1.3.Parlamento ve Koalisyon Hükümetleri

1964-75 döneminde liderlerin dış politika kararlarını etkileyen bir diğer kurum parlamento oldu (Vali, 1971: 79).³⁷³ 1961 Anayasası TBMM'nin dış politika kararlarının alınması ve uygulanması aşamasındaki yetkilerini 1950'ler kıyasla görece olarak arttırdı (Aydın, 1994: 106-107). 1961 Anayasasının getirdiği yeni düzenleme ile TBMM, milli meclis ve senato olmak üzere iki meclisli bir parlamentoya dönüştürüldü (Ahmad, 1996: 235). Bu yeni yapı parlamentonun iç ve dış politika üzerindeki yetkisini arttırdı (Ahmad, 1996: 235-236). Örneğin; parlamento güven oylaması ile mevcut yönetimi düşürme hakkı elde etti. Bu yeni düzenleme ile böylece parlamento liderlerin ve koalisyon hükümetlerinin dış politika kararlarını daha fazla denetleme ve sınırlama yetkisi elde etti (Uslu, 2003: 45). Örneğin; yeni düzenleme uluslararası anlaşmaların onaylanması, fesih edilmesi, yurt dışına asker gönderilmesi ya da ülke de yabancı bir devletin askeri varlığının kabul edilmesi konularında parlamentonun onayının alınmasını gerektirmekteydi.

Parlamentonun dış politika üzerindeki yetkisinin artması 1964-75 döneminde Ankara-Washington ilişkilerinde ortaya çıkan anlaşmazlıkların krize everilmesi sürecini etkiledi

³⁷³ 5 Mart 1959'da Ankara-Washington arasında imzalanan anlaşmanın giriş kısmında yer alan " tarafların doğrudan ya da dolaylı saldırılara uğraması durumunda karşılıklı yardım yapılması" şeklindeki ifadede yer alan dolaylı ifadesi parlamento tarafından Türkiye'nin içişlerine karışılması şeklinde karşılık buldu. Ancak bu itiraza rağmen söz konusu anlaşmanın 1960'ta onaylanması yasama organının o güne dek Ankara-Washington arasında imzalanmış olan anlaşmalar içerisinde en çok muhalefet edileni oldu (Türkmen, 2012: 90; Uslu, 2016: 117).

(H3b). Parlamentonun bu bağlamda etkisinin öne çıktığı mesele Kıbrıs oldu. 1964'te İnönü hükümetinin adaya müdahale edilmesi yönünde alınan karar TBMM'nin onayından geçti. Benzer şekilde 1975 ABD askeri ambargo kararı sonrası TBMM bu ambargo yaptırımı karşısında Türkiye'nin Kıbrıs politikasından geri adım atmasını değil bu mesele üzerindeki otonomi arayışına devam etmesi gerektiğini belirtti. TBMM'ye göre, ambargo kararı ABD'deki Rum lobisi, Yunan asıllı Amerikan milletvekilleri ve vatandaşlarının baskısı sonucunda alınmıştı. ABD kongre üyeleri ve liderleri bu kesimlerin oyunu kaybetmemek adına Türkiye'yi Kıbrıs'ta tavizler vermeye zorladı ve Yunanistan'ı, Türkiye'ye tercih etti. Bu nedenle Türkiye, ABD ile ittifak ilişkilerinde radikal değişimlere gitmelidir (Uslu, 2016: 340-341). Bu bağlamda ambargo kararının kararına bir tepki olarak Türkiye'deki üslerin Amerikan kullanımına kapatılması sürecinde TBMM'nin de etkisi söz konusuydu.

1961 anayasasının düzenlediği seçim sisteminde “nispi temsil sisteminin” esas alınması ise tek parti iktidarını zorlaştırdı ve Türkiye'nin ilk kez koalisyon hükümetleriyle tanışmasına yol açtı. Bu nedenle 1970'lerde hiçbir parti çoğunluk hükümetini kurama ve 1971-80 döneminde Türkiye'de 10 farklı koalisyon ve azınlık hükümeti kuruldu (Balci, 2017: 162; Heper ve Evin, 2011: 21; Aydın, 1994: 109; Fedayi, 2009: 491, 499). Nispi temsil sisteminin özellikle çok küçük, radikal ve marjinal ideolojik partilerin parlamentoya girmesine olanak tanınması tek parti hükümetinin kurulmasını zorlaştırdı. Bu nedenle 1970'lerde parlamento içerisinde ideolojik bölünmeye yol açtı (Kösebalaban, 2014: 180; Uslu, 2003: 45; Aydın, 1994: 109). Bu bölünme asıl etkisini 1973-80 döneminde etkili ve bütünlük bir dış politikanın oluşturulmasını engelleyerek gösterdi (Aydın, 1994: 109; Adamson, 2001: 284; Aydın, 1994: 109; Güney, 2002: 168). Parlamenter sistemde çoğunluk partisi baskın olduğu için başbakanın kendi tercihlerini yansıtan politika oluşturması ihtimali daha yüksektir. Ancak koalisyon hükümetleri bu ihtimali azaltır (Lake, 2009a: 125).

1973-80 dönemindeki koalisyon sistemi aynı zamanda koalisyon ortaklarına herhangi bir iç ve dış politika meselesinde birbirileri ile pazarlık masasına oturma ve fikir teatisinde bulunma sorumluluğu da yükledi (Kösebalaban, 2014: 180; Hale, 2003: 153). 1974'te adaya müdahale edilmesi kararı Ecevit-Erbakan koalisyon hükümetinin yanı sıra muhalif partiler ile de istişare edilerek alındı. Bu bağlamda Kıbrıs meselesi gibi

ulusal güvenlik davası olarak görülen dış politika olaylarında tüm muhalif partiler milli birlik dayanışmasına girdi (Ahmad, 1996: 237). Dolayısıyla Bülent Ecevit karar alma mekanizmasının merkezinde yer almasına karşın özellikle 1974 Kıbrıs'a müdahale kararının alınmasında koalisyon ortağı Erbakan talebini de dikkate aldı.

Sonuç olarak 1961 Anayasası ile dış politika üzerinde yetkileri 50'lere kıyasla görece olarak artan kamuoyu, ordu, TBMM ve yine aynı anayasanın getirdiği nispi temsil sistemi ile bu dönemde kısa aralıklar ile oluşturulan koalisyon hükümetleri 1964-75 döneminde Ankara'nın ABD ile ilişkilerini etkileyecek olan kararlar alınması sürecini etkiledi (H2b). Bu dönemde iç siyasette meydana gelen bu gelişmenin yanı sıra Ankara'nın materyal kapasitesinde kaydedilen ilerleme 1974'te Kıbrıs'a müdahale ederek ABD'ye en büyük meydan okumasını gerçekleştiren bir diğer dinamik oldu (H3c). Çalışmanın son kısmı bu konuya değinecektir.

5.3. Materyal Kapasitenin Artması

1974'te dış politikadaki otonominin Kıbrıs özelinde arttırılmasına olanak tanıyan bir diğer önemli gelişme adaya müdahale edecek düzeyde Türkiye'nin materyal kapasitede meydana gelen kısmi artıştan kaynaklandı (H2c). Bir devletin dış politikasında meydana gelen değişim materyal kapasitesinde kaydedilen ilerleme ya da azalmadan da kaynaklanabilir (Hinnebush, 2011: 229). Ankara'nın 1964 Johnson Mektubu ile Kıbrıs'a müdahale seçeneğini rafa kaldırmasının arkasındaki önemli bir neden adaya askeri müdahalede bulunacak düzeyde askeri ekipmanlara (örneğin; çıkarmayı yapabilecek gemiler, paraşüt vb.) sahip olamamaktı (Uslu, 2003: 172; Oran, 2002: 675; Erhan, 2002: 690). 1963-64 dönemi (ki bu dönem Ankara'nın birkaç kez adaya müdahale etme kararı aldığı dönemdi) Genelkurmay Başkanlığı'nın İnönü'ye "Böyle bir müdahaleye askeri bakımdan imkân yoktur" raporları sunduğu bir dönemdi. Söz konusu dönemde Ankara'nın içinde bulunduğu askeri koşullar yolcu gemileri ile adaya müdahale etme seçeneğinin dahi masaya yatırılmasına neden oldu (Kardaş, 2018). Materyal kapasitenin eşitsiz dağılımı başat gücün lehine olduğu sürece muktedi devletin dış politikasındaki statükoyu başat gücün lehine sürdürmesi beklenir (Barnett ve Levy, 1991: 378). Bu iki nedenden kaynaklanır. Birincisi, başat güç lehine olan asimetrik fark muktedi devletin başat gücün ekonomik ve askeri yardımlarına duyduğu ihtiyacı arttırır. Bu durumda muktedi devletin başat güce muhalefet etmesi beklenmez (Whitaker, 2012:

1119; Morrow, 1991: 907; Ikenberry, 2003: 7). İkincisi, ittifak içi materyal kapasite dağılımındaki asimetrik farkın patron devlet lehine yüksek olması büyük güce ikincil devletlerin dış politikası üzerindeki kontrolünü yükseltme ve ittifak politikasını diğerlerine kabul ettirme olanağı tanır (Walt, 2009: 90).

Johnson mektubunun tek askeri kaynağa bağlı olmanın dezavantajını ortaya koyması üzerine Ankara, 1965'ten sonra askeri kaynak çeşitlerini arttırmaya yöneldi. 1974'e gelindiğinde adaya harekâtı gerçekleştirebilecek düzeyde çıkarma gemileri ve diğer askeri malzeme eksikliği giderilip (Erhan, 2002: 690; Fırat, 2002: 740; Hale, 2003: 162) öncesinde de Rusya'nın onayı da alınınca Türkiye adaya müdahale etti. Rusya, 1974 Kıbrıs müdahalesine Kıbrıs'ın bağımsızlığının korunması kaydıyla karşı olmadığını belirtti. Muktedi devletin materyal kapasitesindeki herhangi bir ilerleme onu başat gücün yardımlarına daha az bağımlı yapar. Bu durumda bu devletin dış politika otonomisini genişletecek girişimlere yönelmesi muhtemeldir. Bir başka ifadeyle materyal kapasitesinin artması nedeniyle kendi ihtiyaçlarını sağlama kabiliyeti kazanan muktedi devletin başat gücün korumasına ve yardımlarına duyduğu ihtiyaç azalır. Bu nedenle bu devletin mevcut düzenden duyduğu memnuniyet azalabilir, daha iddialı, cesur ve bağımsız dış politika arayışına yönelme isteği ise artabilir (Organski, 1968: 367; Thompson ve Rapkin, 1981: 625, 628; Siverson ve Starr, 1994: 155-156).³⁷⁴ Materyal kapasitesindeki artış miktarı yüksek olan muktedi devlet otonomisini tek başına arttırır. Ancak kısmi miktarda artış var ise otonomisini arttırma aşamasında başat gücü dengeleyebilecek ehle sahip olan bir büyük gücün yardımına başvurur. Bu devlet güç kazandığı sırada başat güç gerileme yaşıyor ise otonomisinin sınırlarını (otonomisini daha fazla genişletmek anlamında) daha fazla zorlamak isteyecektir (Ikenberry, 2009: 78; Whitaker, 2010: 1119; Cooley ve Nexon, 2020: 64-65). Dolayısıyla 1974'te adaya müdahale öncesi Rusya'nın onayını almaya yönelten önemli bir neden materyal kapasitesinde kısmi bir ilerleme kaydetmesinden de kaynaklandı (H3c).

³⁷⁴ Bu argüman ayrıca şu kaynaklardan da derlendi. Bkz. (Scholvin, 2017: 10, 12-13; Rose, 1998: 152, 167; Jesse ve diğ., 2012: 19; Jesse, 2012: 73; Walt, 1997: 159; Morrow, 1991: 904, 906-907, 916-920, 930; Barnett ve Levy, 1991: 370-385; Hinnebush, 2011: 231).

SONUÇ

Türkiye İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ABD öncülüğünde kurulan Batı düzenine dâhil olmayı en fazla isteyen ülkelerden biriydi. 1940'ların ilk yarısından itibaren bekasına yönelen Sovyet tehdidini dengeleme, modern askeri ekipmana, silaha ve orduya sahip olma, Batılı devletler arasında bir statü elde etme, ekonomideki olumsuz gidişatı ve iç siyasette artan istikrarsızlığı durdurma isteği Ankara'nın bu isteğinin arkasındaki başlıca nedenlerdi.

Söz konusu nedenler ile Ankara 1940'ların ilk yarısından itibaren Washington'un yardımlarına başvurdu. Ancak Ankara'nın bu talebi hemen kabul görmedi. 1946'dan itibaren Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu ve Balkanlarda başlayan nüfuz arttırma çabası ABD ve Batı tarafında Türkiye'nin üs ve topraklarını değerli kıldı. Sovyetlerin iki bölgedeki girişimlerini küresel ve bölgesel güvenlik çıkarlarına yönelik tehdit olarak değerlendiren ABD sırasıyla 1947 Truman Doktrini ve 1948 Marshall Planı kapsamında Türkiye'ye askeri ve ekonomik yardımda bulundu. Bu ikili anlaşmalar ile Ankara-Washington arasında başlayan müttefiklik ilişkisi Türkiye'nin 1952 NATO üyeliği ile güçlendi. Bu asimetrik ilişki 1947-64 döneminde Türkiye dış politika otonomisini sınırlamak ve Türkiye topraklarının ABD-NATO kullanımına açılması şeklinde iki önemli maliyeti beraberinde getirdi. Öte taraftan Ankara söz konusu dönemde Washington ile girdiği asimetrik müttefiklik ilişkisinden ekonomik, askeri ve güvenlik faydaları da sağladı. 1950'ler boyunca Türkiye, SSCB'den ve sınır komşularından (Örneğin; Suriye) bekasına yönelen tehditlerden korundu, yüklü miktarda ABD-NATO yardımı aldı ve Batılı devletler arasında bir konum elde etti.

Ancak 1964'e gelindiğinde Ankara-Washington arasında kurulan bu müttefiklik ilişkisinin sürdürülebilirliği Kıbrıs Meselesi ile test edildi. 1964'te Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale etme isteği ve bu isteğin aynı yıl dönemin ABD Başkanı Johnson tarafından yazılan mektup ile engellenmesi Ankara-Washington ilişkilerinde 1950'lerde makul bir dengede tutulan hiyerarşiyi sarstı. ABD-Türkiye ilişkilerinde 1964 Kıbrıs ile başlayan gerginlik kısa zaman içerisinde krize evirildi. 1967-74 döneminde ortaya çıkan haşhaş meselesi ve 1974'te Ankara'nın Kıbrıs'a müdahalesi ve bu müdahale nedeniyle uygulanan 1975 Amerikan askeri ambargosu bu dönemde ABD-Türkiye ilişkilerinde ortaya çıkan diğer krizler oldu.

Bununla birlikte bu krizlerin hem bir nedeni hem de bir sonucu olarak Ankara 1964'ten itibaren dış politika otonomisini arttırma çabasına yöneldi ve bu çabasını 1970'lerin ikinci yarısına kadar sürdürdü. 1950'lerde Ankara-Washington ilişkilerine hâkim olan stratejik müttefiklik ilişkisi 1964-75 döneminde neden bir kriz sarmalına girdi? 1947-64 döneminde dış politika kararlarını büyük ölçüde ABD'nin çizdiği sınırlar dâhilinde belirleyen Ankara, 1964-75 döneminde dış politika otonomisini arttırmaya yönelik yeni uygulamaları neden hayata geçirdi? Ankara'nın dış politika otonomisini arttırmak amacıyla uygulamaya koyduğu yeni dış politika açılımları ABD-Türkiye ilişkilerinin gidişatını neden olumsuz etkiledi? Bu üç soru kadar önemli olmakla birlikte, Ankara ABD'ye yönelik meydan okumasını neden otonomisini arttırmak ile sınırladı (Sovyet düzenine neden geçmedi anlamında)?

Bu sorular ilgili literatürde birçok metine konu oldu. Bu metinlerden bir kısmı söz konusu soruların yanıtını farklı kimi zamanda benzer bakış açıları ile sundu. Konuya ilişkin yazılan bu metinlerde sistem, kimlik ve lider düzeyinin öne çıktığı dikkat çekmektedir (Örneğin; Bkz. Oran, 2002; Erhan, 2002; Hale, 2003; Harris, 1972a; Kösebalaban, 2014). Bu çalışma bu metinlerden farklı olarak söz konusu sorunun yanıtını ortaya koymak için 2010 sonrası dönemde uluslararası ilişkiler disiplinde görece dikkat çekmeye başlayan hiyerarşi yaklaşımına başvurdu.

Hiyerarşi yaklaşımı iki şeye dikkat çekmektedir. Birincisi, devletler arası ilişkiler geçmişten günümüze anarşik değil hiyerarşik/asimetrik şekillerde süregelmektedir. İkincisi, devletler arası ilişkilere hâkim olan “gizli hiyerarşi” devletlerin dış politika otonomilerini sınırlamaktadır. Hiyerarşiye dair yazılmış ve yazılmakta olan metinler asimetrik ilişkilerin nasıl-neden kurulduğu, bu ilişkinin devletlere getirdiği fayda ve maliyetlerin neler olduğuna değinmekle birlikte hiyerarşik ilişkilerin bir dizi krizlere tanıklık edebileceği ve bu kriz döneminin hem bir nedeni hem de bir sonucu olarak muktedi devletlerin dış politika otonomilerini arttırma çabasına yönelebileceği konusu üzerinde de durmaktadır. Bu çalışma “1947-64 döneminde dış politika otonomisinin önemli bir kısmını ABD'ye devreden Türkiye, 1964-75 döneminde otonomisini neden arttırmaya yöneldi” sorusuna yanıt arama çabasında olduğu için hiyerarşi yaklaşımını daha çok ikinci yönüyle ele aldı.

Bu amaçla “muktedi devletler dış politika otonomilerini arttırmak amacıyla başat güce neden muhalefet eder” sorusunun yanıtını ortaya koyan hiyerarşi yaklaşımı merkezli metinler kapsamlı bir okumaya tabi tutuldu. Bu metinlerden Türkiye örneğini açıklama aşamasında güçlü bir analitik çerçeve sunan üç ana argüman (her bir argüman üç alt hipotez ile açıklandı ve böylece toplamda dokuz alt hipotez oluşturuldu) elde edildi. Çalışmanın üçüncü, dördüncü ve beşinci bölümünün teorik zeminini oluşturan bu argümanlar sırasıyla şunlar oldu; Birincisi, (H1) 1960’ların erken döneminde uluslararası alanda başlayan detant dönemi (H1b) ve çok kutuplu sisteme geçiş eğiliminin (H1c) 1960’lar ve 1970’lerde kazandığı ivme 1950’lerde Ankara’ya dış politika otonomisini arttırma imkânı sunmayan sistemik (sıkı iki kutuplu) engeli (H1a) ortadan kaldırdı. Üstelik bu değişim ABD’yi, Ankara’ya karşı olan sorumluluk ve taaddütlerine bağlı kalma konusunda 1950’ler kıyasla görece isteksiz kıldı (H2c). Ankara azalan ekonomik yardımlarını telafi etmek, Kıbrıs konusunda üzerinde kurulan ABD-Batı baskısını azaltmak ve yine Kıbrıs Meselesinde uluslararası alandaki yalnızlığını gidermek adına 1960’ların ilk yarısından itibaren sistemde yükselen yeni güçlerin yardımına başvurdu. 1950’lere kıyasla Sovyetler Birliğinden görece daha az tehdit algılamak (H1b) Ankara’yı Batı-bloku dışındaki ülkeler ile ilişkilerini çeşitlendirmeye yönelten bir diğer dinamik oldu.

İkincisi, sistem, devlet ve lider düzeyinden kaynaklanan yeni gelişmeler ABD’yi 1960’ların ilk çeyreğinden itibaren Türkiye’ye karşı eylemlerinde daha az sınırlandırılmış pratikler benimsemeye ve sorumluluklarına daha az bağlı kalmaya yöneltti (H2). 1962 Küba Krizinde ABD’nin, Sovyetler Birliği ile yaptığı gizli pazarlık sonucu Türkiye’nin güvenlik çıkarlarını riske atması (H2a), 1960’ların ortasından itibaren Türkiye üs ve tesislerini ikili anlaşmalara aykırı kullanması ve yine 1960’larda Türkiye’deki Amerikan askeri personelinin ikili anlaşmaları suiistimal eden eylemleri Ankara’yı güvenlik politikaları üzerindeki yetkilerini arttıracak olan yeni düzenlemeler yapmaya yöneltti (H2a). 1960’larda ABD’nin, Ankara ile 1950’lerde imzalamış olduğu ikili anlaşmaların sınırlarını aşan pratiklerinin yanı sıra Kıbrıs ve haşhaş meselelerinde Ankara’yı çıkarları aleyhine politik tercihlere zorlaması ve bu amaçla cezai yaptırım tehdit ve uygulamalarına başvurması (H2b) Ankara’yı dış politikada ABD’den görece bağımsız hareket etmek konusunda daha istekli kıldı. 1967 sonrası dönemde ABD’nin sistem (1975 OPEC krizi vd.) ve devlet düzeyinden (Türkiye karşıtı lobilerin ABD

Kongresindeki etkisi vb.) kaynaklanan nedenler ile Ankara'ya yardım yapmak konusunda daha isteksiz olması (H2c) Ankara'yı AET, Sovyetler Birliği ve Üçüncü Dünya ülkeleri ile ilişkilerini çeşitlendirmeye ayrıca yöneltti.

H1 ve H3'ün tam da Türkiye iç siyasetinde ortaya çıkan yeni gelişmeler ile eş zamanlı ve birbiri ardına gerçekleşmesi (H3) Türkiye'yi dış politika otonomisini arttırmaya ayrıca yöneltti. 1961-75 döneminde Türkiye iç siyaseti üç önemli gelişmeye tanıklık etti. Birincisi, 1961 Anayasası'nın sağladığı görece özgürlük atmosferi ile kamuoyu, parlamento ve ordunun 1950'lere kıyasla görece dış politika kararlarını etkileme yetkisinin artması genelde Ankara-Washington ilişkilerini özelde ise Türkiye dış politikasının seyrini 1950'lerden farklı olarak etkiledi. Dış politika karar verme merkezinde yer alan liderlerin etkisi (H3a) ve 1960'ların ilk yarısından itibaren Türkiye'nin materyal kapasitesinde meydana gelen kısmi iyileşmenin (H3c) etkisi ile Ankara 1964-75 döneminde kendi tercihlerini daha fazla dikkate alan dış politika uygulamalarını hayata geçirdi.

Kısaca özetlemek gerekirse, bu çalışma "1950'lerde dış politika otonomisinin önemli bir kısmını ABD'ye devreden Türkiye, 1964-75 döneminde neden otonomisinin sınırlarını genişletmeye yöneldi" sorusunun yanıtına yönelik hiyerarşi yaklaşımı metinlerden elde ettiği argümanlar doğrultusunda üç hipotez dizisi (H1, H2 ve H3) oluşturdu. H1, H2 ve H3'ü oluşturan alt hipotez dizileri içerisinde H1b, H2a, H2b, H2c, H3b ve H3a 1964-75 döneminde Türkiye'nin, otonomi artırma isteğinin arkasındaki birincil nedenlere H1c ve H3c ise ikincil nedenlere açıklama sunmaktadır. H1b Soğuk Savaş döneminde Ankara'nın neden otonomisini artırma çabasına yönelmediğine yönelik bir açıklama sunarken H1c ve H3c Ankara'nın bu dönemde ABD'ye yönelik meydan okumasının neden alternatif bir düzene (Sovyetler Birliği) geçmekle sonuçlanmadığına açıklık getirmektedir.

Türkiye'nin, otonomi arayışı Kıbrıs konusunda manevra alanını genişletmek, Türkiye'deki ABD askeri varlığını sınırlandırmak ve dış politikanın çeşitlendirilmesi ile sonuçlandı. Fakat bu kazanımların maliyeti de ağır oldu. 1970'ler boyunca Türk ekonomisi büyük bir kriz sarmalına girdi, Yunanistan, Türkiye ile rekabetinde Batı'nın desteğini kazandı ve Türkiye Batı'nın askeri ekonomik yardımlarından önemli ölçüde mahrum bırakıldı. Daha da önemlisi, Amerikan düzeni ile yaşanan sistemik kriz ve

Ankara'nın Sovyet ve Üçüncü Dünya ile yakınlaşması iç politikada da karşılığını buldu ve Türk siyaseti gittikçe şiddet dozu artan bir sağ-sol çatışmasına hapsoldü (Balcı ve Gülenler, 2018: 78).³⁷⁵

Bu çalışma 1964-75 döneminde Ankara-Washington ilişkilerindeki ilk önemli krizlerin ve Ankara'nın dış politika otonomisini arttırmasının arkasındaki nedenleri hiyerarşi yaklaşımının ilgili argümanlarına bağlı kalarak oluşturduğu dokuz hipotez doğrultusunda açıklayarak literatüre altı mütevazı katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Birincisi, hiyerarşi yaklaşımının ikincil devletlerin neden meydan okuyabileceğine dair geliştirdiği hipotezlerden bir kısmı bu vesileyle kuramsallaştırıldı. Söz konusu hipotezler hiyerarşi yaklaşımını ele alan metinler içerisinde sistematik olarak ele alınmış değildir. İkincisi, Türkiye örneği devletlerin dengeleme stratejilerine sadece anarşik ortamda güvenliklerini sağlamak amacıyla başvurmayacaklarını ortaya koyması bakımından dikkat çekici bir örnektir. Hiyerarşi yaklaşımı, realizm ve neo-realizmin aksine hiyerarşik sistemlerde devletlerin dış politika otonomilerini genişletmek amacıyla da askeri ve askeri olmayan dengeleme stratejilerine de başvuracağı konusuna dikkat çekmektedir.

Üçüncüsü, Türkiye örneği hiyerarşi yaklaşımının “patron devletin ekonomik ve askeri yardımlarına oldukça ihtiyaç duyan muktedi devletlerin dengeleme siyasetine yönelmeyeceği yönündeki argümana karşı anti tez oluşturmaktadır.³⁷⁶ Örneğin; Türkiye 1974'te ABD'ye rağmen, Kıbrıs'a ikinci kez müdahale ettiği sırada dahi askeri yardımların yüzde doksanını ABD'den sağlıyordu. Üçüncü nedenle ilişkili olarak dördüncüsü, hiyerarşi yaklaşımı materyal kapasitesi zayıf olan devletlerin meydan okumalarının siyasi ve ekonomik krizleri beraberinde getireceğini belirtmektedir (Bkz. Miller, 2006). Teorik önermeden hareketle, Türkiye 1970'lerin sonunda siyasi ve ekonomik kriz sarmalına girdi. 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile bu istikrarsızlığa son verilirken 24 Ocak 1980 kararları ile de ekonomi tekrar ABD düzeninin kurum ve kurallarına uygun hale getirildi. Dolayısıyla gelecek çalışmalar materyal kapasitesi zayıf

³⁷⁵ Türkiye vakası bu bağlamda hiyerarşi yaklaşımının şu teorik argümanını karşılamaktadır. Başat gücün ekonomik ve askeri yardımlarına gereksinim duyan bir devletin otonomi arayışı kısmen başarıya ulaşsa dahi beraberinde ekonomik ve siyasi kriz getirir (Miller, 2006: 22).

³⁷⁶ (Bkz. Whitaker, 2012: 1119; Lake, 2009a: 2013a: 86-87; 2017: 371; Papayouanou, 1997: 113-140; Miller, 2006: 31-32; Nieman, 2016: 665-667). Niemann (2016: 678), patron devlete ekonomik bağımlılığı yüksek olan devletin meydan okuyabileceğine dikkat çekmektedir

olan devletlerin meydan okumasını ele alabilir. Beşincisi, yerleşik ve ortak çıkarlar patron devlet ve ikincil devlet arasında ortaya çıkabilecek kriz anlarında şok emici (shock absorber) görev üstlenir (Lake, 2009a: 32). 1964-75 dönemi Türkiye-ABD ilişkilerinde önemli krizlere tanıklık etmiş olmasına karşın ABD ve Türkiye bu ilişkiyi sonlandırmak gibi bir tercihte bulunmadı. Krizler sürdüğü sırada dahi Ankara-Washington bu asimetrik ilişkiden önemli faydalar sağlamaya devam etti. Örneğin; Ankara kriz zamanlarında dahi ABD'den ekonomik, askeri, güvenlik yardımı almaya devam etti. Bu faydaların yanı sıra Türkiye uluslararası alanda Batılı devletler arasında yer alarak bir konum elde etti. Benzer şekilde ABD, Soğuk Savaş çıkarlarını koruma aşamasında Türkiye üslerinden önemli faydalar sağlamaya devam etti. ABD ve Türkiye'nin karşılıklı olarak bu asimetrik ilişkide birbirine sunduğu söz konusu kıymetli kaynaklar (örneğin; teknolojik silah, üs vb.) kriz dönemi sonrası dönemde ABD-Türkiye ilişkilerini ayrıca restore edilmesini sağladı. Kıymetli kaynakların yerleştiği hiyerarşik ilişkiler sarsılsa dahi tamir edilir (Lake, 2006c: 30; 2009a). Altıncısı, bu çalışma Türkiye'nin hiyerarşi çalışmalarına dâhil edilmesine katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Bugün Türkiye-ABD ilişkilerinde yaşanan güncel krizlere odaklanan çalışmalar olsa da, Türkiye dış politikası tarihi bu teorik yaklaşımın kullanılabileceği çok sayıda zengin örnekle doludur. Son olarak, bu çalışma 1964-75 döneminde Türkiye-ABD ilişkilerinde krizlerin ortaya neden çıktığını söz konusu dokuz hipotezin bir arada düşünülmeden açıklanamayacağına dikkat çekmeye çalıştı. Bu hipotezlerden her biri krizlerin ortaya çıkması sürecine ayrı etkilerde bulunmuş olmasına karşın her biri bir zincirin halkasını oluşturmaktadır. Bir diğer ifadeyle her bir alt hipotez Türkiye-ABD ilişkilerindeki kriz dönemini açıklama aşamasında diğerini etkilemekte, iç içe geçmekte ve böylece neden-sonuç ilişkisini geniş bir açıdan kurmamızı sağlamaktadır.

Hiyerarşi yaklaşımı devletlerin dış politika davranışlarındaki değişim ve ya sürekliliği ve büyük güçler-ikincil devletler arasındaki ilişkileri açıklama aşamasında teorik açıklayıcılığı son derecede yüksek olan argümanlar sunmaktadır. Örneğin; Enver Sedat liderliğindeki Mısır'ın, Nasır liderliğindeki Mısır'dan farklı olarak ABD ile neden yakın ilişki kurduğu konusunu açıklama aşamasında bu argümanlardan bir kısmına (örneğin; lider, sistem) başvurulabilir. Benzer şekilde geçmişten günümüze ABD hegemonyasına yönelik meydan okumaların yoğunluklu olarak Batılı devletlerden ziyade neden Batı dışı dünyadan yöneldiği bu bağlamda üzerinde çalışılabilecek bir diğer konudur. Bunun

yanı sıra son dönemlerde ABD'nin ikinci Dünya Savaşından bu yana sadık müttefikleri olan devletlerin ABD'ye neden muhalefet ettikleri hiyerarşi yaklaşımının ilgili argümanları doğrultusunda açıklanabilecek konular arasındadır. Kısacası, hiyerarşi yaklaşımı devletlerarası ilişkileri ve dünya politikasında yaşanan dönüşüm ve değişimleri açıklama aşamasında başvurulması gereken bir alt disiplindir. Dolayısıyla bu yaklaşım içerisinde bulundurduğu zengin argümanlar nedeniyle uluslararası ilişkiler disiplininde yapılacak olan gelecek çalışmalara yeni bir ilham kaynağı olma potansiyeline sahiptir.

KAYNAKÇA

- ACHARYA, Amitav (2004), "How Ideas Spread: Whose Norms Matter? Norm Localization and Institutional Change in Asian Regionalism", *International Organization*, 58 (2): 239-275.
- ACHARYA, Amitav (2012), "Ideas, Norms and Regional Orders", (Ed), T. V. Paul, *In International Relations Theory and Regional Transformation*, Cambridge: Cambridge University Press, 183-209.
- ACHARYA, Amitav (2014), "A Global International Relations (IR) and Regional Worlds A New Agenda for International Studies", *International Studies Quarterly*, 58 (4): 647-659.
- ADAMSON, Fiona B. (2001), "Democratization and the Domestic Sources of Foreign Policy: Turkey in the 1974 Cyprus Crisis," *Political Science Quarterly*, 116 (2): 277-303.
- ADLER-NISSEN, Rebecca (2014), "Stigma Management in International Relations: Transgressive Identities, Norms and Order in International Society", *International Organization*, 68 (1): 143-176.
- ADLER-NISSEN, Rebecca (2015), *Opting Out of the European Union: Diplomacy, Sovereignty and European Integration*, Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- ADLER-Nissen, Rebecca (2017), "Are We 'Lazy Greeks' or 'Nazi Germans'? Negotiating International Hierarchies in the Euro Crisis", (ed.), Ayşe Zarakol, *Hierarchies in World Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 198-219.
- AGATHANGELOU, Anna and Lily Ling (2004) ,"Power, Borders, Security, Wealth: Lessons of Violence and Desire from September 11", *International Studies Quarterly*, 48 (3): 517-538.
- AHMAD, Feroz (1977), *The Turkish Experiment in Democracy 1950-1975*, London: The Royal Institute of International Affairs, C. Hurst and Company.
- AHMAD, Feroz (1996), *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, 2. Baskı, Çeviren: Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yayınları.
- AHMAD, Feroz (2008), *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- AKDEVELİOĞLU, Atay ve Ömer Kürkçüoğlu (2002), "Batı Bloğu Ekseninde Türkiye-1: 1945-1960 İran'la İlişkiler", (ed.), Baskın Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, 1. Cilt: 1919-1980, 6. Baskı, İstanbul: İletişim, 648-652.
- AKKAYA, Bülent (2012), "Türkiye'nin NATO üyeliği ve Kore Savaşı", *Akademik Bakış Dergisi*, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, Ocak-Şubat, <http://www.akademikbakis.org>.(Erişim tarihi: 12.11.2019).

- AKSU, Fulya Ereker (2019), “NATO’nun Güvenlik Anlayışı ve Stratejik Konseptleri”, *Güvenlik Yazıları Serisi*, Ekim, No: 23, https://trguvenlikportali.com/wp-content/uploads/2019/11/NATOSTrategikKonseptleri_FulyaAksuEreker_v.1.pdf, DOI: 10.13140/RG.2.2.12855.47527, (Erişim Tarihi: 15.08.2019).
- ALBAYRAK, Mustafa (2004), *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1945-1960)*, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- ALLISON, Graham T. and P. Zelikow (1971), *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis*, Boston: Little Grown.
- ALLISON, Graham T. ve Robert P. Beshel (1992), “Can the United States Promote Democracy?”, *Political Science Quarterly*, 107 (1): 81-98.
- ALTFELD, Michael F. (1984), “The Decision to Ally: A Theory and Test”, *The Western Political Quarterly*, 37 (4): 523-544.
- ALTUNIŞIK, Meliha Benli (2013), “The Middle East in Turkey-USA Relations: Managing the Alliance”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 15 (2): 157-173.
- ARAR, İsmail (1968), *Hükümet Programları: 1920-1965*, İstanbul: Burçak Yayın Evi.
- ARMAOĞLU, Fahir (1991), *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ARMAOĞLU, Fahir (1994), *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1980*, Cilt I, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ARMAOĞLU, Fahir (2004), *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi* (Cilt 1-2: 1914-1995), Genişletilmiş 14. Baskı, İstanbul: Alkım Yayınevi.
- ARON, Raymond (1973), *Peace and War: A Theory of International Relations*, New York: Routledge.
- ART, Robert and Robert Jervis (1986), *International Politics*, 2nd edition, Boston.
- ASHLEY, Richard K. (1988), “Unitiying the Sovereign State: A Double Reading of the Anarchy Problematique”, *Millennium*, 17 (2): 227-262.
- ATAMAN, Muhittin (2006), “Değerler ve Çıkarlar: ABD’nin Ortadoğu Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar ve İlkeler”, *Ortadoğu Yılığ 2006*, 401-431.
- ATMACA, A. Ömür (2014), “The Geopolitical Origins of Turkish-American Relations: Revisiting the Cold War Years”, *All Azimuth: A Journal of Foreign Policy & Peace*, 3 (1): 19-34.
- AYDIN, Mustafa (1994), *Foreign Policy Formation and the Interaction Between Domestic and International Environments: A Study of Change in Turkish Foreign Policy (1980-1991)*, <https://eprints.lancs.ac.uk/id/eprint/133526/1/11003700.pdf>. (Erişim Tarihi: 08.07.2020).

- AYDIN, Mustafa (2000), “Determinants of Turkish Foreign Policy: Changing Patterns and Conjunctures during the Cold War”, *Middle Eastern Studies*, 36 (1): 103-139.
- AYDINLI, Ersel (2009), “A Paradigmatic Shift for the Turkish Generals and an End to the Coup Era in Turkey”, *The Middle East Journal*, 63 (4): 581-596.
- AYHAN, Veysel (2010), “Eksen Kayması mı? Sistemik Etkiler mi?: Türkiye-Ortadoğu İlişkilerine Teorik Bir Bakış”, *Ortadoğu Analiz*, 2 (19-20): 25-34.
- BAĞCI, Hüseyin (1990), *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*, Ankara: İmge
- BAĞCI, Hüseyin (2001), *Türk Dış Politikasında 1950’li Yıllar*, Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık.
- BAĞCI, Hüseyin (2004), “Demokrat Partinin Ortadoğu Politikası”, (ed.) Faruk Sönmezoğlu, *Türk Dış Politikasının Analizi*, 3. Basım, Der Yayınları: İstanbul, 171-207.
- BALCI, Ali (2011), *Türkiye’de Militarist Devlet Söylemi (1960-1983)*, Ankara: Kadim Yayınları.
- BALCI, Ali (2017), *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar*, İstanbul: Alfa.
- BALCI, Ali (2019a), *When Hierarchy Shattered: Turkey’s post-2013 Crisis with the US-led Order*, TUBITAK, Program Code: 1002, Project No: 118K413, August.
- BALCI, ALİ (2019b), “A Three-level Analysis of Turkey’s Crisis with the U.S.-led Order”, *Insight Turkey*, 21 (4): 13-24.
- BALCI, Ali (2020), “Algeria in declining ottoman hierarchy: Why Algiers remained loyal to the falling patron”, *Cambridge Review of International Affairs*, DOI: 10.1080/09557571.2020.1795082, (Erişim Tarihi, 11.12.2020).
- BALCI, Ali ve Madakbaş Gülenler, Elif (2018), “Turgut Özal Dış Politikası: Amerikan Düzeninde Yeniden Konumlanma ve Otonomi Arayışı”, *Muhafazakâr Düşünce*, Eylül-Aralık, 55: 77-98.
- BALCI, Ali, Filiz Cicioğlu ve Dilek Küçükboz, (2019), “Türkiye’nin Ekseni Kayıyor mu? Bir Literatür Değerlendirmesi”, *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 11 (20): 66-81.
- BARDER, Alexander (2015), *Empire Within: International Hierarchy and its Imperial Laboratories of Governance*, New York: Routledge.
- BARDER, Alexander (2017), “Are Eurocentrism and Babel the only Options?”, *Comparing International Systems in World History: Anarchy, Hierarchy, and Culture*, An International Studies Quarterly Online Symposium, 3-6, Published Online, 28 November 2017. (Erişim Tarihi, 01. 07.2020).
- BARKAWI, Tarak and Mark Laffey (1999), “The Imperial Peace: Democracy, Force and Globalization”, *European Journal of International Relations*, 5 (4): 403-434.

- BARKAWI, Tarak and Mark Laffey (2002), "Retrieving the Imperial: Empire and International Relations", *Millennium: Journal of International Studies*, 31(1): 109-127.
- BARKER, Richard. A. (2001), "The nature of leadership", *Human Relations*, 54 (4): 469-494.
- BARNATHAN, Galia Press (2006), "Managing the Hegemon: NATO under Unipolarity", *Security Studies*, 15 (2): 271-309.
- BARNATHAN, Galia Press (2012), "Western Europe, NATO, and The United States: Leash Slipping, Not Leash Cutting", in Kristen Williams, Steven Lobell, and Neal Jesse (eds), *Beyond Great Powers and Hegemons: Why Secondary States Support, Follow, or Challenge*, Stanford, CA: Stanford University Press, 112-127.
- BARNETT, Michael (1990), "High Politics Is Low Politics the Domestic and Systemic Sources of Israeli Security Policy: 1967-1977", *World Politics*, 42: 529-562.
- BARNETT, Michael N. (2001), "Authority, Intervention and the Outer Limits of International Relations Theory", (ed), Thomas Callaghy, Ronald Kassimir, and Robert Latham, *Intervention and Transnationalism in Africa Global-Local Networks of Power*, Cambridge: Cambridge University Press, 47-69.
- BARNETT, Michael N. (2011), *Empire of Humanity: A History of Humanitarianism*, Ithaca, NY: Cornell University Press.
- BARNETT, Michael N. (2017), "Hierarchy and Paternalism", (ed.), Ayşe Zarakol, *Hierarchies in World Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 66-95.
- BARNETT, Michael N. and Jack S. Levy (1991), "Domestic Sources of Alliances and Alignments: The Case of Egypt 1962-1973", *International Organization*, 45 (3): 369-395.
- BARNETT, Michael and Raymond Duvall (2005), "Power in International Politics" *International Organization*, 59 (1): 39-75.
- BARTELSON, Jens (2009), *Visions of World Community*, Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- BELL, Daniel A. and Weng Pei (2020), *Just Hierarchy: Why Social Hierarchies Matter in China and the Rest of the World*, Princeton University Press.
- BERNARD, Chester I. (1962), *The Functions of the Executive*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- BERNSTEIN, Barton (1980), "The Cuban Missile Crisis: Trading The Jupiters in Turkey?", *Political Science Quarterly*, 95 (1): 97-125.
- BLAAUW, Lesley (2014), "Challenging Realists International Relations Theory: Soft Balancing and Agency in the International Relations of African States", *Afro Asian Journal of Social Sciences*, 5 (5): 1-23.

- BOLL, Michael M. (1979), "Turkey's new national security concept: What it Means for NATO", *Orbis*, 23: 609-631.
- BOZKURT, İbrahim (2017), "Soğuk Savaş döneminde Amerika Birleşik Devletleri Türkiye İlişkilerinde Bir Kırılma Noktası: Küba Bunalımı", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Kasım, 5 (57): 221-239.
- BOZKURT, İbrahim (2014), "ABD'nin Kıbrıs Politikası ve Türk Kamuoyu (1950-1964)", İbrahim_BOZKURT_ABDNIN_KIBRIS_POLITIKASI20190623-9167-z0a9mq.pdf academia.edu, 141-188.(Erişim tarihi: 13.10.2019).
- BOZO, Frederic (1998), "Detente versus Alliance: France, the United States and the politics of the Harmel report (1964–1968)", *Contemporary European History*, November, 7 (3): 343-360.
- BÖLME, Selin M. (2012), "Soğuk Savaş'ta NATO-ABD-Türkiye Üçgeninde Askeri Üsler: Süreklilik ve Değişim", *Uluslararası İlişkiler*, Yaz, 9 (34): 51-71.
- BÖLÜKBAŞI, Süha (1988), *Superpowers and the Third World: Turkish-American Relations and Cyprus*, New York: University Press of America.
- BÖLÜKBAŞI, Süha (1993), "The Johnson Letter Revisited", *Middle Eastern Studies*, 29 (3): 505-525.
- BÖLÜKBAŞI, Süha (1998), "The Cyprus Dispute and the United Nations: Peaceful Non-Settlement between 1954 and 1996", *International Journal of Middle East Studies*, 30 (3): 411-434.
- BRANCH, Jordan (2011), "Mapping the Sovereign State: Technology, Authority and Systemic Change", *International Organization*, 65: 1-36.
- BRECHER, Michael (1969), "The Middle East Subordinate System and It's Impact on Israel's Foreign Policy", *International Studies Quarterly*, Haziran, 13 (2): 117-139.
- BRECHER, Michael and Patric James (1988), "Stability and Polarity: New Paths of Inquiry", *Journal of Peace Research*, 25 (1): 31-42.
- BROOKS, Stephen G. and Wohlforth, W. C. (2005), "Hard Times for Soft Balancing. International Security", 30 (1), 72-108.
- BROOKS, Stephen G. and William Wohlforth C. (2008), *World Out of Balance: International Relations and the Challenge of American Primacy*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- BULL, Heddy (1977), *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, Third Edition, Columbia University Press.
- BULUT, Sedef (2008), "Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: I. ve II. Menderes Hükümetlerinin (1950-1954) NATO Üyeliği ve Balkan Politikası", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Mayıs 41: 35-61.

- BURNS, Arthur Lee (1957), "From Balance to Deterrence: A Theoretical Analysis", *World Politics*, 9 (4): 494-529.
- BUSSMANN, Margit and John R. Oneal (2007), "Do Hegemons Distribute Private Goods? A Test of Power-Transition Theory", *The Journal of Conflict Resolution*, 51 (1): 88-111.
- BUTT, Ahsan I. (2013), "Anarchy and Hierarchy in International Relations: Examining South America's War-Prone Decade, 1932-41", *International Organization*, 67 (3): 575-607.
- BUZAN, Barry (1991), *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, Boulder, CO: Lynne Rienner.
- BUZAN, Barry (2008), "A Leader Without Followers? The United States in World Politics after Bush", *International Politics*, 45: 554-570.
- BUZAN, Barry ve Ole Weaver (2003), *Regions and Powers: The Structure of International Security*, Cambridge: Cambridge University Press.
- BYMEN, L. Daniel ve Kenneth M. Pollack (2001), "Let Us Now Praise Great Man: Bringing the Statesman Back in", *International Security*, 25 (4): 107-146.
- CAMPANY, Richard C.(1983), *Turkey and the United States*, New York: Praeger.
- CAMPBELL, David (1988), *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*, Twin Cities: University of Minnesota Press.
- CHRISTENSEN Thomas J. and Jack Snyder (1990), "Chain gangs and passed bucks: predicting alliance patterns in multipolarity", *International Organization*, 44 (2): 137-168.
- CİCİOĞLU, Filiz ve Hüsna Taş Yetim (2017), "Uyumdan Güven Bunalımına: Türkiye-AB İlişkileri", (ed.) *Kemal İnat, Ali Aslan ve Burhanettin Duran, Kuruluşundan Bugüne Ak Parti: Dış Politika*, Ankara: Seta Kitapları 29, 171-195.
- CİZRE, Sakallıoğlu Ümit (1997), "The Anatomy of the Turkish Military's Political Autonomy", *Comparative Politics*, 29 (2): 151-166.
- CLAPTON, William (2009), "Risk and Hierarchy in International Society", *Global Change, Peace and Security*, 21 (1): 19-35.
- CLAPTON, Wiliam and Shahr Hameiri (2012), "The Domestic Politics of International Hierarchy: Risk Management and the Reconstitution of International Society", *International Politics*, 49: 59-79.
- CLARK, Ian (1989), *The Hierarchy of States: Reform and Resistance in the International Order*, Cambridge: Cambridge University Press.
- CLARK, Ian (2005), *Legitimacy in International Society*, New York: Oxford University Press.

- CLARK, Ian (2009), “Bringing hegemony back in: the United States and international order”, *International Affairs*, 85(1): 23-36.
- CLARK, Ian (2011), *Hegemony in International Society*, New York: Oxford University Press.
- COLGAN, Jeff D. and Edward R. Lucas (2017), “Revolutionary Pathways: Leaders and the International Impacts of Domestic Revolutions, *International Interactions*, DOI: 10.1080/03050629.2016.1203788. (Erişim Tarihi: 01.06.2020).
- COLGAN, Jeff D. and Nicolas L. Miller (2018), “Rival Hierarchies and the Origins of Nuclear Technology Sharing”, *SSRN Electronic Journal*. doi:10.2139/ssrn.3250854. (Erişim Tarihi: 06.01.2020).
- COOLEY, Alexander (2003), “Thinking Rationally about Hierarchy and Global Governance,” *Review of International Political Economy*, 10 (4): 672-684.
- COOLEY, Alexander (2005), *Logics of Hierarchy: The Organization of Empires, States, and Military Occupation*, Ithaca: Cornell University Press.
- COOLEY, Alexander (2012), *Great Games, Local Rules: The New Great Power Contest in Central Asia*, Oxford: Oxford University Press.
- COOLEY, Alexander (2015), “Countering Democratic Norms: Authoritarianism Goes Global”, *Journal of Democracy*, 26 (3): 49-63.
- COOLEY, Alexander (2017), Command or Control? Hierarchy and International Politics of Foreign Military Bases”, (ed.), Ayşe Zarakol, *Hierarchies in World Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 154-175.
- COOLEY, Alexander (2019), “Ordering Eurasia: The Rise and Decline of Liberal Internationalism in the Post-Communist Space”, *Security Studies*, 28 (3): 588-613.
- COOLEY, Alexander and Hendrik Spruyt (2009), *Contracting States: Sovereign Transfers in International Relations*, Princeton: Princeton University Press.
- COOLEY, Alexander and Daniel Nexon (2013), “The e Empire Will Compensate You: The Structural Dynamics of the U.S. Overseas Basing Network”, *Perspectives on Politics*, doi:10.1017/S1537592713002818, 1034-1050.
- COOLEY, Alexander and Jack Snyder (2015), *Ranking the World: Grading States as a Tool of Global Governance*, Cambridge: Cambridge University Press.
- COOLEY, Alexander, Daniel Nexon and Steven Ward (2019), “Revising Order or Challenging the Balance of Military Power? An Alternative Typology of Revisionist and Status-quo States”, *Review of International Studies*, 45 (4): 689-708.
- COOLEY, Alexander and Daniel Nexon (2020), “(No) Exit from liberalism?”, *New Perspectives*, 28 (3): 280-291.

- COOLEY, Alexander and Daniel Nexon (2020), *Exit from Hegemony: The Unraveling of the American Global Order*, Oxford: Oxford University Press.
- COWHEY, Peter F. (1993), "Domestic Institutions and the Credibility of International Commitment: Japan and the United States", *International Organization*, 47 (2): 299-323.
- COWHEY, Peter F, and Edward Long (1983), "Testing Theories of Regime Change: Hegemonic Decline or Curplus Capacity?", *International Organization*, 37 (2): 157-188.
- CRASNIC, Lorianca Anca (2017), *Resistance in International Relations: Offshore Financial Centers and the new tax and Transparency Regime*, A Dissertation submitted to the Faculty of the Graduate School of Arts and Sciences of Georgetown University in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in Government, Washington, D.C. September 14.
- CREVANI, Lucia, Monica Lindgren, and Johann Packendorff (2010), "Leadership, not Leaders: On the Study of Leadership as Practices and Interactions", *Scandinavian Journal of Management*, 26: 77-86.
- CRISS, Nur Bilge (2002), "A Short History of Anti-Americanism and Terrorism: The Turkish Case", *The Journal of American History*, 89 (2): 472-484.
- CUNNINGHAM, David E. (2016), "Preventing Civil War: How the Potential for International Intervention Can Deter Conflict Onset", *World Politics*, 68 (2): 307-40.
- ÇETİNSAYA, Gökhan (2004), "Türk-İran İlişkileri", der. Sönmezoğlu, Faruk (2004), *Türk Dış Politikasının Analizi*, 3. Basım, İstanbul: Der Yayınları, 207-234.
- DAVID, R. Steven (1991), "Explaining Third World Alignment", *World Politics*, 43 (2): 233-256.
- DEMİREL, Süleyman (1975), *Büyük Türkiye*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- DERİNGİL, Selim (1989), *Turkish Foreign Policy during the Second World War: An Active Neutrality*, Cambridge: Cambridge University Press.
- DERİNGİL, Selim (2000), *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- DESTRADE, Sandra (2010), "Regional powers and their strategies: empire, hegemony, and leadership", *Review of International Studies*, 36: 903-930.
- DEUDNEY, Daniel (2007), *Bounding Power: Republican Security Theory from the Polis to the Global Village*, Princeton: Princeton University Press.
- DEUTCH, Karl W. and J. David Singer (1964), "Multipolar Systems and International Stability", *World Politics*, 16 (3): 390-406.

- DODD, C. H. (1969), *Politics and Government in Turkey*, Berkley and California: University of California Press.
- DONNELLY, Jack (2006), "Sovereign Inequalities and Hierarchy in Anarchy: American Power and International Society", *European Journal of International Relations*, 12 (2): 139-170.
- DONNELLY, Jack (2009), "Rethinking Political Structures: From 'Ordering Principles' to 'Vertical Differentiation' and Beyond", *International Theory*, 1 (1): 49-86.
- DONNELLY, Jack (2015), "The Discourse of Anarchy in IR", *International Theory*, 7 (3): 393-425.
- DONNELLY, Jack (2017), "Beyond Hierarchy", (ed.), Ayşe Zarakol, *Hierarchies in World Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 243-266.
- DOYLE, Michael W. (1986), *Empires*, Ithaca, NY: Cornell University Press.
- DOYLE, Michael (1983), "Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs", *Philosophy and Public Affairs*, 12 (3): 205-235.
- DREYER, John R. (2012), "Pakistan: Anatomy of a Hegemonic Malcontent", in Kristen Williams, Steven Lobell, and Neal Jesse (eds), *Beyond Great Powers and Hegemons: Why Secondary States Support, Follow, or Challenge*, Stanford, CA: Stanford University Press, 128-144.
- DREZNER, Daniel W. (2019), "Counter-Hegemonic Strategies in the Global Economy," *Security Studies*, 28 (3): 505-531.
- DUNNE, Tim, (1998), *Inventing International Society: A History of the English School*, London: Palgrave MacMillan.
- DUNNE, Tim (2003), "Society and Hierarchy in International Relations", *International Relations SAGE Publications*, 17 (3): 303-320.
- EBERT, Hannes ve Daniel Flesmes (2018), *Regional Powers and Contested Leadership*, Palgrave Macmillan: Springer International Publishing.
- EBERT, Hannes, Daniel Flesmes and George Strüver (2014), "The Politics of Contestation in Asia: How Japan and Pakistan Deal with Their Rising Neighbors", *The Chinese Journal of International Politics*, 7 (2): 221-260.
- ECEVİT, Bülent (1984), "Turkey's Security Policies", Alford, Jonathan (der.), *Greece and Turkey: Adversary in Alliance*, Aldershot: Gower, International Institute for Strategic Studies.
- ELMAN, Miriam Fendus (1995), "The Foreign Policies of Small States: Challenging Neorealism in Its Own Backyard", *British Journal of Political Science*, 25 (2): 171-217.

- ERHAN, Çağrı (2002), “ADD ve NATO’yla İlişkiler: 1945-1960”, Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, 1. Cilt: 1919-1980, 6. Baskı, İstanbul: İletişim, 522-75.
- ERHAN, Çağrı (2002), “ABD ve NATO’yla İlişkiler: 1960-1980”, Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, 1. Cilt: 1919-1980, 6. Baskı, İstanbul: İletişim, 681-716.
- ERHAN, Çağrı (2002), “NATO Stratejileri ve Türkiye”, Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, 1. Cilt: 1919-1980, 6. Baskı, İstanbul: İletişim, 570-571.
- ERHAN, Çağrı ve Ersin Embe (2015), “Türk Dış Politikasında Karar Vericileri Yönlendiren Yapısal Faktörler”, *Bilgi*, Kış, 72: 145-170.
- ERTEM, Barış (2009), “Türkiye ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Haziran, 12 (21): 377-397.
- EROL, Mehmet Seyfettin ve Emre Ozan (2011), “Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim”, *Akademik Bakış*, 4 (8): 13-39.
- EŞEL, Gökhan (2017), “Darbeler Arasında (1960-1980) Türkiye-NATO İlişkileri”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Spring III, 56: 409-416.
- EŞEL, Gökhan (2011), “Demokrat Parti Döneminde Türk-Amerikan İlişkilerinde Basın Sansürü ve Pulliam Davası, *TÜBAR-XXIX*, 145-163.
- FEARON, James D. (1998), “Domestic Politics, Foreign Policy, and Theories of International Relations”, *Annual Review of Political Science*, 1: 289-313.
- FEDAYİ, Cemal (2009), “Türkiye’nin Siyasal ve Sosyal Kaos Dönemi (1971-80)”, (ed.), Adem Çaylak vd. *Osmanlıdan İkininli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi*, Ankara: Şavaş Yaymevi, 489-521.
- FINNEMORE, Martha (2009), “Legitimacy, Hypocrisy, and the Social Structure of Unipolarity: Why Being a Unipole Isn’t All It’s Cracked Up to Be”, *World Politics*, 61 (1): 58–85.
- FINNEMORE, Martha and Kathryn Sikkink (1998), “International Norm Dynamics and Political Change”, *International Organization*, 52 (4): 887-917.
- FIRAT, Melek (1997), *1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Siyasal Kitabevi: Ankara.
- FIRAT, Melek (2002), “1955-1960 Yunanistan’la İlişkiler”, (ed.), Baskın Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt II, 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 576-614.

- FIRAT, Melek (2002), “Yunanistan’la İlişkiler”, (ed.), Baskın Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt II, 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 716-769.
- FLATHMAN, Richard E. (1980), *The Practice of Political Authority: Authority and the Authoritative*, Chicago: University of Chicago Press.
- FLEMES Daniel and Lobell, E. Steven (2015), “Contested Leadership in International Relations”, *International Politics*, 52 (2): 139-146.
- FLEMES, Daniel and Leslie Wehner (2015), “Diverse of Strategic Contestation: The Case of South America”, *International Politics*, 52 (2): 163-177.
- GAUSE III, F. Gregory (1999), “Systemic Approaches to Middle East International Relations”, *International Studies Review*, 1 (1): 11-31.
- GAUSE III, F. Gregory (2019), “ ‘Hegemony’ Compared: Great Britain and the United States in the Middle East,” *Security Studies*, 28 (3): 565-587.
- GALLAGHER, Julia (2014), “Chopping the World into Bits: Africa, the World Bank, and the Good Governance Norm”, *International Theory*, 6 (2): 332–349.
- GERGER, Haluk (1998), *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası: Soğuk Savaştan Yeni Dünya Düzenine*, İstanbul: Belge Yayınları.
- GILPIN, Robert (1981), *War and Change in World Politics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- GOH, Evelyn (2008), “Hierarchy and the Role of the United States in the East Asian Security Order”, *International Relations of the Asia-Pacific*, September, 8 (3): 353-377.
- GOH, Evelyn (2013), *The Struggle for Order: Hegemony, Hierarchy, and Transition in post-Cold War East Asia*, US: Oxford: Oxford University Press.
- GOH, Evelyn (2019), “Contesting Hegemonic Order: China in East Asia”, *Security Studies*, 28 (3): 614-644.
- GOWA, Joanne (1989), “Bipolarity, Multipolarity, and Free Trade”, *The American Political Science Review*, 83 (4): 1245-1256.
- GÖNLÜBOL, Mehmet (1972), “NATO, USA and Turkey”, Karpal Kemal H. (der.), *Turkey’s Foreign Policy in Transition 1950-1974*, Leiden, Netherlands: E. J. Brill.
- GÖNLÜBOL Mehmet ve Halûk Ülman (1996), *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- GRIFFITHS, Ivelaw L. (1993), *The Quest for Security in the Caribbean: Problems and Promises in Subordinate States*, Routledge.

- GRIFFITHS, Ivelaw L. (2004), "The Bush Doctrine: American Hegemony and World Order", *Australasian Journal of American Studies*, 23 (1): 63-75.
- GRIFFITHS, Ryan D. (2017), "The Waltzian ordering principle and international change: A two-dimensional mode", *European Journal of International Relations*, 24 (1): 130-152.
- GUILLAUME, Xavier (2002), "Foreign Policy and the Politics of Alterity: A Dialogical Understanding of International Relations", *Millennium: Journal of International Studies*, 31 (1):1-26.
- GÜNEY, Aylin (2002), "The Military Politics and Post-Cold War Dilemmas in Turkey", http://repository.bilkent.edu.tr/bitstream/handle/11693/51455/The_military_politics_and_post-cold_war_dilemmas_in_Turkey.pdf?sequence=3, 162-178. (Erişim Tarihi: 10.09. 2019).
- GÜNEY, Aylin (2005), "An Anatomy of the Transformation of the US-Turkish Alliance: From 'Cold War' to 'War on Iraq'", *Turkish Studies*, 6 (3): 341-359.
- GÜNEY, Aylin (2008), "Anti-Americanism in Turkey: Past and Present", *Middle Eastern Studies*, May, 44 (3): 471-487.
- GÜRÜN, Kamuran (1991), *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Ankara: TTK.
- GÜVENÇ, Serhat (2015), "NATO'nun Evrimi ve Türkiye'nin Transatlantik Güvenliğe Katkıları", *Uluslararası İlişkiler*, Bahar, 12 (45): 101-119.
- GÜZEL, Süleyman Çağrı (2017), "Süleyman Demirel'in Askeri ve Sivil Bürokrasi ile İlişkileri", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 9 (2): 545-565.
- GVALLIA, Giorgi, David Sirosky, Bidzina Lebanidze, and Zurab Iashvili, (2013), "Thinking Outside the Bloc: Explaining the Foreign Policies of Small States", *Security Studies*, 22: 98-131.
- HAHN, Peter L. (2006), "Securing the Middle East: The Eisenhower Doctrine of 1957", *Presidential Studies Quarterly*, March, 36 (1): 38-47.
- HALE, William (1993), *Turkish Politics and the Military*, Routledge.
- HALE, William (2003), *Türk Dış Politikası: 1774-2000*, Çeviren: Petek Demir, İstanbul: Mozaik Yayınları.
- HALE, William M. ve Norton, John D. (1974), "Turkey and the Cyprus Crisis", *The World Today*, September 30: 368-371.
- HANDEL, Michael (1981), *Weak States in International System*, London: Frank Cass.
- HARRIS, George S. (1965), "The Role of Military in Turkish Politics", *Middle East Journal*, 19 (1): 54-66.

- HARRIS, George S. (1972a), *Troubled Alliance: Turkish American Problems in Historical Perspective 1945-1971*, Washington: American Enterprise Institute.
- HARRIS, George S. (1972b), "Cross-Alliance Politics: Turkey and the Soviet Union, *The Turkish Yearbook of International Relations*, 12: 1-32.
- HARRIS, George S. (1980), "Turkey Between Alliance and Alienation", *Foreign Policy*, 8: 117-125.
- HARDT, Micheal ve Antonio Negri (2001), *Empire*, Cambridge MA: Harvard University Press.
- HAAS, Mark L. (2014), "Ideological Polarity and Balancing in Great Power Politics, *Security Studies*, 23 (4): 715-753.
- HE, Kai (2012), "Undermining Adversaries: Unipolarity, Threat Perception, and Negative Balancing Strategies after the Cold War", *Security Studies*, 21 (2): 154-191.
- HEPER, Metin and Aylin Güney (1996), "The Military and Democracy in the Third Turkish Republic", *Armed Forces and Society*, 22 (4): 619-642.
- HEPER, Metin (2011), "Civil-Military Relations in Turkey: Toward a Liberal Model?", *Turkish Studies*, 12 (2): 241-252.
- HEPER, Metin and Ahmet Evin (2011), *State, Democracy, and the Military: Turkey in the 1980s*, Berlin and New York: de Gruyter.
- HINNEBUSCH, Raymond (2006), "The Iraq War and International Relations: Implications for Small States", *Cambridge Review of International Affairs*, 19 (3): 451-463.
- HINNEBUSCH, Raymond (2011), "The Middle East in the World Hierarchy: Imperialism and Resistance", *Journal of International Relations and Development*, 4 (2): 213-246.
- HOBBS, Thomas (1946), *Leviathan*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HOBSON, John M. (2007), "Back to the future of 'one logic or two'? forward to the past of 'anarchy versus racist hierarchy'", *Cambridge Review of International Affairs*, 20 (4): 581-597.
- HOBSON, John M. (2013), *The Eurocentric Conception of World Politics: Western International Theory: 1760-2010*, Cambridge UK: Cambridge University.
- HOBSON, John M. ve J. C. Sharman (2005), "The Enduring Place of Hierarchy in World Politics: Tracing the Social Logics of Hierarchy and Political Change", *European Journal of International Relations*, 11 (1): 63-98.
- HOLSTI, Ole R., Terrence Hopmann and John D. Sullivan (1973), *Unity And Disintegration In International Alliances Comparative Studies*, New York: John Wiley.

- HURD, Ian (1999), "Legitimacy and Authority in International Politics", *International Organization*, 53 (2): 379-408.
- HURD, Ian (2007), *After Anarchy: Legitimacy and Power in the United Nations Security Council*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- HURRELL, Andrew (2006), "Hegemony, Liberalism and Global Order: What Space for Would-Be Great Powers?", *International Affairs*, 82 (1): 1-19.
- IKENBERRY, G. John (2001), *After Victory: Institutions, Strategic Restraint, and the Rebuilding of Order after Major Wars*, Princeton: Princeton University Press.
- IKENBERRY, G. John (2003), *Strategic Reactions to American Preeminence: Great Power Politics in the Age of Unipolarity*, Washington, DC: National Intelligence Council.
- IKENBERRY, G. John (2004), "American Hegemony and East Asian Order", *Australian Journal of International Affairs*, 58 (3): 353-367.
- IKENBERRY, G. John (2008), "The Rise of China and the Future of the West: Can the Liberal System Survive?", *Foreign Affairs*, 23: 23-35.
- IKENBERRY, G. John (2009), "Liberal Internationalism: America and the Dilemmas of Liberal World Order", *Perspectives on Politics*, 7 (1): 71-87.
- IKENBERRY, G. John (2010), "The Liberal International Order and its Discontents", *Millennium: Journal of International Studies*, 38: 509-521.
- IKENBERRY, G. John (2011), *Liberal Leviathan: The Origins, Crisis, and Transformation of the American World Order*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- IKENBERRY, G. John (2012), "The Rise of China, the United States, and the Future of Liberal International Order", in ed. David Shambaugh, *In Tangled Titans: The United States and China*, New York: Roman and Littlefield, 53-74.
- IKENBERRY, G. John (2015), "Between the Eagle and the Dragon: America, China, and the Middle States Strategies in East Asia", *Political Science Quarterly*, 20 (20), www.psqonline.org. (Erişim Tarihi: 05.10.2019).
- IKENBERRY, G. John (2018a), "The End of the Liberal Order?", *International Affairs*, 94 (1): 7-23.
- IKENBERRY, G. John (2018b), "Why the Liberal Order Will Survive?", *International Affairs*, 32 (1): 17-29.
- IKENBERRY, G. John, David Lake, and Michael Mustanduno (1988), "Introduction: Approaches to Explaining American Foreign Economy Policy", *International Organization*, Winter, 42 (1): 1-14.
- IKENBERRY, G. John and Charles A. Kupchan (1990), "Socialization and Hegemonic Power", *International Organization*, 44 (3): 283-315.

- IKENBERRY, G. John, Michael Mastanduno, and William C. Wohlfort (2009), "Unipolarity, State Behavior, and Systemic Consequences", *World Politics*, 61 (1): 1-27.
- IKENBERRY, G. John and Jongryn Mo (2013), *The Rise of Korean Leadership Emerging Powers and Liberal International Order*, United States: Palgrave & Macmillan.
- IKENBERRY, G. John and Daniel H. Nexon (2019), "Hegemony Studies 3.0: The Dynamics of Hegemonic Orders", *Security Studies*, 28 (3): 395-421.
- INOUCHI, Takashi and Paul Bacon (2005), "Empire, Hierarchy, and Hegemony: American Grand Strategy and the Construction of Order in the Asia-Pacific", *International Relations of the Asia Pacific*, 5 (2): 117-132.
- ITO, Go Tsuyoshi (2013), *Alliance in Anxiety: Detente and the Sino-American-Japanese Triangle*, New York&London: Routledge.
- JABRI, Vivienne (2014), "Disarming Norms: Postcolonial Agency and the Constitution of the International", *International Theory*, 6 (2): 372-390.
- JACKSON, Patrick (2006), *Civilizing the Enemy: German Reconstruction and the Invention of the West*, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- JACKSON, Patrick Thaddeus (2011), "Hierarchy in World Politics", *Journal of International Relations and Development*, 14 (2): 151-152.
- JAMES, Patric and Michael Brecher (1988), "Stability and Polarity: New Paths of Inquiry", *Journal of Peace Research*, 25 (1): 31-42.
- JERDEN, Björn (2017), "Security Expertise and International Hierarchy: The Case of "Asia-Pacific Epistemic Community", *Review of International Studies*, 43 (3): 494-515.
- JERVIS, Robert (1978) "Cooperation under the Security Dilemma", *World Politics*, 30 (2), 167-214.
- JERVIS, Robert (2003), "Understanding the Bush Doctrine", *Political Science Quarterly*, 118 (3): 365-388.
- JERVIS, Robert (2009), "Unipolar: A Structural Perspective", *World Politics*, 61 (1): 188-213.
- JESSE, Neal G. (2012), "Ireland's Singular Stance: Pursuing Neutrality as a Means to Hegemon", in Kristen Williams, Steven Lobell, and Neal Jesse (eds), *Beyond Great Powers and Hegemons: Why Secondary States Support, Follow, or Challenge*, Stanford, CA: Stanford University Press, 65-80.
- JESSE, Neal G., Steven Lobell, Galia Press-Barnathan, and Kristen Williams (2012), 'The Leader Can't Lead When the Followers Won't Follow: the Limitations of Hegemony', in Kristen Williams, Steven Lobell, and Neal Jesse (eds), *Beyond Great Powers and Hegemons: Why Secondary States Support, Follow, or Challenge*, Stanford, CA: Stanford University Press, 1-32.

- KANG, David C (2003/2004), “Hierarchy, “Balancing, and Empirical Puzzles in Asian International Relations”, *International Security*, Winter, 28 (3): 165-180.
- KANG, David C. (2004), “The Theoretical Roots of Hierarchy in International Relations”, *Australian Journal of International Affairs*, September, 58 (3): 337-352.
- KANG, David C. (2005a), “Hierarchy in Asian International Relations: 1300-1900”, *Asian Security*, 1 (1): 53-79.
- KANG, David C. (2005b), “Why China’s rise will be Paeceful: Hierarchy and Stability in the East Asia Region”, *Perspective on Politics*, 3 (3): 551-554.
- KANG, David C. (2010), “Hierarchy and Legitimacy in International Systems: The Tribute System in Early Modern East Asia”, *Security Studies*, 19 (4): 591-622.
- KANG, David C. Dat X. Nguyen, Ronan Tse-min Fu ve Meredith Shaw (2018), “War, Rebellion, and Intervention under Hierarchy: Vietnam–China Relations, 1365 to 1841”, *Journal of Conflict Resolution*, 20 (10): 1-27
- KARABELIAS, Gerassimos (1998), *Civil-Military Relations: A Comprative Analysis of the Role of the Military in the Political Transformation of Post- War Turkey and Greece*, Brussels: Final Report submitted to North Atlantic Treaty Organization (NATO) in June.
- KARAOSMANOĞLU, Ali L. (2000), “The Evolution of the National Security Culture and the Military in Turkey”, *Journal of International Affairs*, 54 (1): 199-216.
- KARAOSMANOĞLU Ali L. (2011), “Transformation of Turkey’s Civil-Military Relations Culture and International Environment”, *Turkish Studies*, 12 (2): 253-264.
- KARAOSMANOĞLU Ali L. and Mustafa Kibaroglu (2002), *Defense Reform in Turkey*, in Istvan Gyarmati and Theodor Winkler (eds), *Post-Cold War Defence Reform: Lessons Learned in Europe and the United States*, United States: Potomac Books, 135-165.
- KARATZOGIANNI, A. and A. Robinson (2009), *Power, Resistance and Conflict in the Contemporary World: Social movements, Networks and Hierarchies*, US: Taylor and Francis, Routledge.
- KARDAŞ, İdris (2018), “Yeni bir dünya kurulur, Türkiye de orada yerini alır?”, *Sabah*, 07.08.
- KARPAT, Kemal H. (1975), War on Cyprus: The Tragedy of Enosis”, in Kemal H. Karpaz and Leiden E.J. Brill (eds.), *Turkeys Forein Policy Transition 1951-1974*.
- KARPAT, Kemal H. (2010), *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- KAUFMAN, Robert G. (1992), “To Balance or Bandwagon?: Alignmnet Decisions in 1930s Europe”, *Security Studies*, 1 (3): 417-447.
- KEENE, Edward (2002), *Beyond the Anarchical Society: Grotius, Colonialism, and Order in World Politics*, New York: Cambridge University Press.

- KEENE, Edward (2007), "A Case Study of the Construction of International Hierarchy: British Treaty-Making against the Slave Trade in the Early Nineteenth Century", *International Organization*, 61 (2): 311-339.
- KEENE, Edward (2013), "Social Status, Social Closure and the Idea of Europe as a "Normative Power", *European Journal of International Relations*, 19 (4): 939-956.
- KELLEY, Judith (2005), "Strategic Non-Cooperation as Soft Balancing: Why Iraq Was Not Just about Iraq", *International Politics*, 42 (2): 153-73.
- KEOHANE, Robert O. (2005), *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- KESKİN, Funda (2002), "ABD Başkanlarının Ünlü Doktrinleri", (ed.), Baskın Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt II, 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 527.
- KESKİN, Funda (2002), "Soğuk Savaş Kavramı ve Kronolojisi", (ed.), Baskın Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt II, 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 536.
- KESKİN, Funda (2002), "Varşova Paktı", (ed.), Baskın Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt II, 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 510.
- KIBBE, Jennifer (2012), "Cuba, Angola and the Soviet Union", in Kristen Williams, Steven Lobell, and Neal Jesse (eds), *Beyond Great Powers and Hegemons: Why Secondary States Support, Follow, or Challenge*, Stanford, CA: Stanford University Press, 49-64.
- KISSENGER, Henry A (1969), "Domestic Structure and Foreign Policy", in James N. Rosenau (ed), *International Politics and Foreign Policy*, New York: The Free Press Collier M.Limited, 261-275.
- KÖSEBALABAN, Hasan (2014), *Türk Dış Politikası: İslam, Milliyetçilik ve Küreselleşme*, Çev. Hüsamettin İnanç, Ankara: Bingbang Yayınları.
- KRASNER, Stephen D. (1976), "State Power and the Structure of International Trade", *World Politics*, 28 (3): 317-347.
- KRASNER, Stephen D. (1985), *Structural Conflict: The Third World Against Global Liberalism*, Berkeley, CA, University of California Press.
- KRASNER, Stephen D. (1999), *Sovereignty: Organized Hypocrisy*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- KRASNER, Stephen D. (2001), "Rethinking the sovereign state model", *Review of International Studies*, 27 (5): 17-42.
- KRASNER, Stephen D. (2004), "The Whole in the Hole: Sovereignty, Shared Sovereignty, and International Law", *Michigan Journal of International Law*, 25 (4): 1075-1101.

- KUNILHOLM, Bruce Rebellet (1980), *The Origins of the Cold War in the Near East: Great Power Conflict and Diplomacy in Turkey, Iran, and Greece*, Princenton New Jersey: Princeton University Press
- KUNILHOLM, Buçe Rebellet. (1983), "Turkey and NATO: Past, Present, and Future", *Orbis*, 27: 421-445.
- KUPCHAN, Charles (2014), "The Normative Foundations of Hegemony and The Challenge Coming to Pax Americana", *Security Studies*, 23: 219-257.
- KUPCHAN, Charles and Peter, L. Trubowitz (2007), "Dead Center: The Demise of Liberal Internationalism in the United States", *International Security*, 32 (2): 7-44.
- KUPCHAN, Charles A. (2014), "The Normative Foundations of Hegemony and the Coming Challenge to Pax Americana", *Security Studies*, 23 (2): 219-257.
- KÜHN, Ulrich (2015), "Deter and Engage: Making the Case for Harmel 2. 0 as NATO's New Strategy", *New Perspectives*, 23 (1): 127-157.
- KÜRKCÜOĞLU, Ömer (1972), *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası: 1945-1970*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- KÜRKCÜOĞLU, Ömer (1980), "Dış Politika Nedir?: Türkiye'deki Dünyü ve Bugünü", *Ankara Siyasal Bilimler Dergisi*, 309-335.
- LABS, Eric (1992), "Do Weak States Bandwagon?", *Security Studies*, Spring 1 (3): 41-61.
- LAI, Brian and Dan Reiter (2000), "Democracy, Political Similarity, and Interanational Alliance, 1816-1992", *Journal of Conflict Resolution*, 44 (2): 203-227.
- LAKE, David A. (1992), "Powerful Pacifists: Democratic States and War", *American Political Science Review*, 86 (1): 24-37.
- LAKE, David A. (1993), "Leadership, Hegemony, and the International Economy: Naked Emperor or Tattered Monarch with Potential?", *International Studies Quarterly*, 37 (4): 459-489.
- LAKE, David A. (1996), "Anarchy, Hierarchy, and the Variety of International Relations", *International Organization*, 50 (1): 1-33.
- LAKE, David A. (1999), *Entangling Relations: American Foreign Policy in its Century*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- LAKE, David A. (2001), "Beyond Anarchy: The Importance of Security Institutions", *International Security*, 26 (1): 129-160.
- LAKE, David A. (2003), "The New Sovereignty in International Relations", *International Studies Review*, 5: 303-323.

- LAKE, David A. (2006a), "American Hegemony and the Future of East-West Relations", *International Studies Perspectives*, 7: 23-30.
- LAKE, David A. (2006b), "Hierarchy in International Relations: Authority, Sovereignty, and the New Structure of World Politics", *Paper read at Annual Meeting of the American Political Science Association*, September 2-5, Chicago.
- LAKE, David A. (2006c), "Relational Authority in the Modern World: Towards a Positive Theory of Legitimacy", *Prepared for the Workshop on Legitimacy in the Modern World*, University of California: San Diego, December 8-9.
- LAKE, David A. (2007), "Escape from the State of Nature: Authority and Hierarchy in World Politics", *International Security*, 32 (1): 47-79.
- LAKE, David A. (2008), "The New American Empire?", *International Studies Perspectives*, 9, 281-289.
- LAKE, David A. (2009a), *Hierarchy in International Relations*, Ithaca: Cornell University Press.
- LAKE, David A. (2009b), "Relational Authority and Legitimacy in International Relations", *American Behavioral Scientist*, 53 (3): 331-353.
- LAKE, David A. (2009c), "Regional Hierarchy: Authority and Local International Order" *Review of International Studies*, 35 (1): 35-58.
- LAKE, David A. (2009d), Hobbesian Hierarchy: The Political Economy of Political Organization, *Annual Review Political Science*, 12: 263-283
- LAKE, David A. (2010), "Rightful Rules: Authority, Order, and the Foundations of Global Governance", *International Studies Quarterly*, 54 (3): 587-613.
- LAKE, David A. (2011a), "The Domestic Politics of International Hierarchy: Indirect Rule in the American System", *Prepared for presentation at the Annual Meeting of the American Political Science Association*, Seattle, WA, August 31-September 4.
- LAKE, David A. (2011b), "Dominance and Subordination in World Politics: Authority, Liberalism, and Stability in the Modern International Order", *Prepared for G. John Ikenberry, Editor, Power, Order, and Change in World Politics*, April.
- LAKE, David A. (2013a), "Legitimizing Power: The Domestic Politics of U.S. International Hierarchy", *International Security*, 38 (2): 74-111.
- LAKE, David A. (2013b), "Authority, Coercion and Power in International Relations", <https://pdfs.semanticscholar.org/3df3/7b90b975ef6be41fef4a81da5ef967b4b1f2.pdf>. (Erişim Tarihi: 19.11.2018).
- LAKE, David (2017), "Domination, Authority, and the Forms of Chinese Power", *The Chinese Journal of International Politics*, 10 (4): 357-382.

- LAKE, David (2018), "International Legitimacy Lost? Rule and Resistance When America Is First", *Perspectives on Politics*, 16 (1): 6-21.
- LAKE, David A. and Matthew A. Baum (2001), "Services The Invisible Hand of Democracy: Political Control and the Provision of Public", *Comparative Political Studies*, 34: 587-621.
- LAKE, David A. ve Patrick M. Morgan (2010), *Regional Orders: Building Security in a New World*, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press Park.
- LANOSZKA, Alexander (2013), "Beyond Consent and Coercion: Using Republican Political Theory to Understand International Hierarchies", *International Theory*, 5 (3): 382-413.
- LARSON, Deborah Welch and Alexei Shevchenko (2014), "Managing Rising Powers: The Role of Status Concerns", in Paul, T.V, Larson, Deborah Welch, and Wohlforth, William (eds.), *Status in World Politics*, Cambridge, UK: Cambridge University Press, 33-57.
- LARSON, Deborah Welch and Alexei Shevchenko (2010), "Status Seekers: Chinese and Russian Responses to U.S. Primacy", *International Security*, 34 (4): 63-95.
- LARRABEE, Stephen F. (2010), *Troubled Partnership: U.S.-Turkish Relations in an Era of Global Geopolitical Change*, Santa Monica: Rand Corporation.
- LAYNE, Christopher (1993), "The Unipolar Illusion: Why Great Powers Will Arise?", *International Security*, 17 (4): 5-51.
- LAYNE, Christopher (2003), "The Unipolar Illusion Revisited: The Coming End of "the United States' Unipolar Moment", *International Security*, 31 (2): 7-41.
- LAYNE, Christopher (2012), "This Time It's Real: The End of Unipolarity and the Pax Americana Christopher Layne", *International Studies Quarterly*, 1-11, doi: 10.1111/j.1468-2478.2011.00704.x. (Erişim Tarihi: 08.06.2020).
- LEEDS, Brett Ashley (1999), "Domestic Political Institutions, Credible Commitments, and International Cooperation", *American Journal of Political Science*, October, 43 (4): 979-1002.
- LEEDS, Brett Ashley, Jeffry Ritter, Sara Mitchell, and Andrew Long (2002), "Alliance Treaty Obligations and Provisions, 1815-1944", *International Interactions*, 28 (3): 237-260.
- LEES, Nicholas (2012), "The Dimensions of the Divide: Vertical Differentiation, International Inequality and North-South Stratification in International Relations Theory", *Cambridge Review of International Affairs*, 25 (2): 209-230.
- LEVINE, Daniel J. (2012), *Recovering International Relations: The Promise of Sustainable Critique*, New York: Oxford University Press.
- LEVY, Jack S.(1988), "Domestic Politics and War", *The Journal of Interdisciplinary History*, 18 (4): 653-673.

- LEVY, Jack and William Thompson (2005), "Hegemonic Threats and Great Power Balancing in Europe, 1495–1999", *Security Studies*, 14 (1): 1-33.
- LEVY, Jack S. and Thompson R. William (2010), *Causes of War*, UK: Wiley Blackwel.
- LEVY, Jack S. and Thompson R. William (2010), "Balancing on Land and at Sea Do States Ally against the Leading Global Power?", *International Security*, 35(1): 7-43.
- LISKA, G. (1962), *Nations in Alliance: The Limits of Interdependence*, Baltimore: Johns Hopkins University. Press.
- LISKA, George (1968), *Alliances and Third World*, Baltimore: John Hopkins University Press.
- LOBELL, E. Steven (2012), "Power Disparities and Strategic Trade: Domestic Consequence of U.S.-Jordan Trade Concessions", in Kristen Williams, Steven Lobell, and Neal Jesse (eds.), *Beyond Great Powers and Hegemons: Why Secondary States Support, Follow, or Challenge*, Stanford, CA: Stanford University Press, 81-96.
- LOBELL, E. Steven, JESSE, G. Neal and Kristen P. Williams (2015), "Why Do Secondary States Choose to Support, Follow or Challenge", *International Politics*, 52: 146-162.
- LONG, Andrew and G. Brett Ashley Leeds (2006), "Trading for Security: Military Alliances and Economic Agreements", *Journal of Peace Research*, 43 (4): 433-451.
- MACDONALD, K. Paul (2009), Those Who Forget Historiography are Doomed to Republish it: Empire, Imperialism, and Contemporary Debates About American Power," *Review of International Studies*, 35 (1): 45-67.
- MACDONALD, K. Paul (2017), "Embedded Authority: A Relational Network Approach to Hierarchy in World Politics", *Rewiev of International Studies*, January, 44 (1): 128-150.
- MACDONALD, K. Paul and David A. Lake (2008), "Correspondance: The Role of Hierarchy in International Politics," *International Security*, 32 (4):171-181.
- MCDONALD, Patrick J. (2015), "Great Powers, Hierarchy, and Endogenous Regimes: Rethinking the Domestic Causes of Peace", *International Organization*, 69 (3): 557-588.
- MALICI, Akan (2005), "Discord and Collaboration Between Allies: Managing External Threats and Internal Cohesion in Franco-British Relations During the 9/11 Era", *Journal of Conflict Resolution*, 49 (1): 90-119.
- MANGO, A. (2004), *The Turks Today*, London: Lohn Murray.
- MASTANDUNO, Michael (2009),"System Maker and Privilege Taker: U.S. Power and the International Political Economy", *World Politics*, 6 (1): 121-154.
- MASTANDUNO, Michael (2019), "Partner Politics: Russia, China, and the Challenge of Extending US Hegemony after the Cold War", *Security Studies*, 28 (3): 479-504.

- MATTERN, Janice Bially (2005), "Why "Soft Power" Isn't So Soft: Representational Force and the Sociolinguistic Construction of Attraction in World Politics", *Millennium: Journal of International Studies*, 33 (3): 583-612.
- MATTERN, Janice Bially and Ayşe Zarakol (2016), "Review Essay: Hierarchies in World Politics", *International Organization*, 70: 623-654.
- MCCONAUGHEY, Meghan, Paul Musgrave and Daniel Nexon (2018), "Beyond Anarchy: Logics of Political Organization, Hierarchy, and International Structure", *International Theory*, 10 (2): 181-218.
- MCCORMACK, Daniel (2012), "The Domestic Consequences of Hierarchy in International Relations", <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.838.7426&rep=rep1&type=pdf>, (Erişim Tarihi: 01.08.2020).
- MCCORMACK, Daniel (2019), *Great Powers and International Hierarchy*, New York: Springer, Palgrave Macmillan.
- MCKEOWN, Timothy J. (1983), "Hegemonic Stability Theory and 19th Century Tariff Levels in Europe", *International Organization*, Winter, (1):73-91
- MEARSHEIMER, John J. (2001), *The Tragedy of Great Power Politics*, New York: W. W. Norton.
- MERKE, Federiko (2015), "Neither Balance Nor Bandwagon: South American International Society Meets Brazil's Rising Power", *International Politics*, 52 (2): 178-192.
- MESQUITA, Bruce Bueno de (1978), "Systemic Polarization and the Occurrence and the Duration", *Journal of Conflict Resolution*, 22 (2): 241-267.
- MCKOY, Michael K. and Michael K. Miller (2012), "The Patron's Dilemma: The Dynamics of Foreign-Supported Democratization", *Journal of Conflict Resolution*, 56 (5): 904-932.
- MILLER, Eric (2006), *To Balance or Not to Balance: Alignment Theory and Commonwealth of Independent States*, Aldershot UK: Ashgate.
- MILNER, Helen (1991), "The Assumption of Anarchy in International Relations Theory: A Critique", *Review of International Studies*, 17: 67-85.
- MORGENTHAU, Hans J. (1948), "The Problem of Sovereignty Reconsidered", *Columbia Law Review*, 48 (3): 350-3
- MOROZOV, Viacheslav (2013), "Subaltern Empire? Toward a Postcolonial Approach to Russian Foreign Policy", *Problems of Post-Communism*, 60 (6):16-28.
- MORROW, James D. (1991) "Alliances and Asymmetry: An Alternative to the Capability Aggregation Model of Alliances", *American Journal of Political Science*, 35: 904-933.
- MORROW, James D. (1993), "Arms Versus Allies: Trade-offs in the Search for Security", *International Organization*, Spring 47 (2): 207-233.

- MORROW, James D. (2000), "Alliances: Why Write Them Down?", *Annual Reviews Political Science*, 3: 63-83.
- MUPPIDI, Himadeep (2012), *The Colonial Signs of International Relations*, New York: Columbia University Press.
- MUSGRAVE, Paul (2019), "International Hegemony Meets Domestic Politics: Why Liberals can be Pessimists," *Security Studies*, 28 (3): 451-478.
- MUSGRAVE, Paul, and Daniel Nexon (2018), "Defending Hierarchy from the moon to the Indian Ocean: Symbolic Capital and Political Dominance in Early modern China and the Cold War", *International Organization*, 72 (3): 591-626.
- MÜTERCİMLER, Erol ve Mim Kemal Öke (2004), *Düşler ve Entrikalar: Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası*, İstanbul: Alfa.
- NARLI, Nilüfer (2000), "Civil-Military Relations in Turkey", *Turkish Studies*, 1 (1): 107-127
- NEUMAN, Stephanie G. (2010), "Power, Influence, and Hierarchy: Defense Industries in a Unipolar World", *Defence and Peace Economics*, 21 (1): 105-134.
- NEUMANN, Iver B. and Sending Ole Jacob (2010), *Governing the Global Polity: Practice, Mentality, Rationality*, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- NEXON, Daniel H. (2007), "Discussion: American Empire and Civilizational Practice", In Civilizational Identity: The Production and Reproduction of "Civilizations", in Martin Hall and Patrick Thaddeus Jackson (eds.), in *International Relations*, New York: Palgrave Macmillan, 109-118.
- NEXON, Daniel (2009), "The Balance of Power in the Balance", *World Politics*, 61 (2): 330-359.
- NEXON, Daniel H. and Thomas Wright (2007), "What's at Stake in the American Empire Debate", *American Political Science Review*, 101 (2): 253-271.
- NIEMAN, Mark David (2016), "The return on social bonds: Social hierarchy and international conflict", *Journal of Peace Research*, 53 (5): 665-679.
- NOLTE, Detlef (2010): "How to Compare Regional Powers: Analytical Concepts and Research Topics", *Review of International Studies*, 36 (4): 881-901.
- OLSON, M. (1971), *The Logic of Collective Action: Public Goods and the theory of Groups*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- ONAT, Burhanettin (1953), *TBMM Tutanak Dergisi*, Birleşim 100, Oturum 1: 2.7.
- ONEA, Tudor A. (2014), "Between Dominance and Decline: Status Anxiety and Great Power Rivalry", *Review of International Studies*, 40 (1): 125-152.

- ONUF, Nicholas (1989), *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, London: Routledge.
- ONUF, Nicholas (2013), "Recognition and the Constitution of Epochal Change", *International Relations*, 27 (2): 121-140.
- ORAN, Baskın (2009), *Türk Dış Politikası*, I. Cilt, İstanbul: İletişim Yayınları,
- ORAN, Baskın (2002), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt II, 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ORGANSKI, A.F.K. (1968), *World Politics*, 2nd ed., New York: Knopf.
- OWEN, John M. (1994), "How Liberalism Produces Democratic Peace", *International Security*, 19: 87-125.
- OYE, Kenneth (1985), "Cooperation Under Anarchy", *World Politics*, October, 38: 1-25.
- ÖKÇÜN, Gündüz ve ÖKÇÜN, Ahmet (1974), *Türk Antlaşmalar Rehberi (1920-1973)*, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara.
- ÖNİŞ, Ziya ve Şuhnaz Yılmaz (2015), "Turkey and Russia in a Shifting Global Order: Cooperation, Conflict, and Asymmetric Interdependence in a Turbulent Region", *Third World Quarterly*, 1-25.
- ÖYMEN, Altan (2004), *Değişim Yılları*, İstanbul: Doğan Kitap.
- PAUL, T. V. (2005), "Soft Balancing in the Age of US Primacy", *International Security*, 30 (1):
- PAUL, T.V, Larson, Deborah Welch, and William C. Wohlforth (2014), *Status in World Politics*, Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- PAPAYOANOU, Paul A. (1997), "Economic Interdependence and the Balance of Power", *International Studies Quarterly*, 41 (1): 113-140.
- PARAKALA, P. (1991), *Military Regimes, Security Doctrines, and Foreign Policy: Brazil, Indonesia, and Ghana*, Phd Thesis, University of London.
- PHILLIPS, Andrew (2014), "Civilising Missions and the Rise of International Hierarchies in Early Modern Asia", *Millennium: Journal of International Studies*, 42 (3): 697-717.
- PHILLIPS, Andrew (2017), "Making Empires: Hierarchy, Conquest, and Customization", (ed.), Ayşe Zarakol, *Hierarchies in World Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 43-65.
- PHILLIPS, Andrew (2018), "Contesting the Confucian Peace: Civilization, Barbarism and International Hierarchy in East Asia", *European Journal of International Relations*, 24 (4): 740-764.

- PHILLIPS, Andrew, and J. C. Sharman (2015), *International Order in Diversity: War, Trade, and Rule in the Indian Ocean*, Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- POSEN, Barry R. (2003), "Command of the Commons: The Military Foundation of U.S. Hegemony", *International Security*, 28 (1): 5-46.
- POULIOT, Vincent (2017), "Against Authority The Heavy Weight of International Hierarchy", (ed.), Ayşe Zarakol, *Hierarchies in World Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 113-133.
- POULIOT, Vincent (2016), "Hierarchy in practice: Multilateral Diplomacy and the Governance of International security", *European Journal of International Security*, 1 (1): 5-26.
- PUTNAM, Robert D. (1988), Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games, *International Organization*, 42 (3): 427-460.
- PİRİ, M. (1963), "Füzeler Meselesi", *Cumhuriyet*, 4 Ocak.
- RAPKIN, David P., William R. Thompson, and Jon A. Christopherson (1979), "Bipolarity and Bipolarization in the Cold War Era: Conceptualization, Measurement, and Validation", *Journal of Conflict Resolution*, 23 (2): 195-227.
- REITER, Dan Allan and C. Stam (2002), *Democracies at War*, Princeton: Princeton University Press.
- RENSHON, Jonathan (2017), *Fighting for Status: Hierarchy and Conflict in World Politics*, Princeton: Princeton University Press.
- REUS-SMIT, Christian (2005), "Liberal Hierarchy and the Licence to use Force", *Review of International Studies*, 31: 71-92.
- RINGMAR, Erik (1996), "On the Ontological Status of the State", *European Journal of International Relations*, 2 (4): 429-466.
- RINGMAR, Erik (2012), Performing International Systems: Two EastAsian Alternatives to the Westphalian Order", *International Organization*, 66 (1): 1-25.
- RIPSMAN, N. (2009), "Neoclassical Realism and Domestic Interest Groups, in S. Lobell, N. Ripsman and J. Taliaferro (eds.), *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*, Cambridge, UK: Cambridge University Press, 170-193.
- ROBINS, Philips (2009), *Takım Elbiseliler ve Üniformalılar*, Çeviren: Şirin Yener, Ankara: Arkadaş Yayıncılık.
- ROSE, Gideon (1998), "Review: Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy", *World Politics*, October, 51: 144-172.
- ROSECRANCE R.N. (1966), "Bipolarity, Multipolarity, and the Future", *Journal of Conflict Resolution*, 10 (3): 314-327.

- ROSENAU, James N. (1966), "Pre-Theories and Theories of Foreign Policy", in R. B. Farrel (ed.), *Approaches to Comparative and International Politics*, Evanston: Northeastern University Press, 27-92.
- ROSENAU, James (1997), *Along the Domestic-Foreign Frontier: Exploring Governance in a Turbulent World*, Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- ROTHSTEIN, R. L (1968), *Alliances and Small Powers*, Newyork: Columbia University Press.
- RUBINSTEIN, Alvin J. (1982), *Sovyet Policy Toward Turkey, Iran, and Afghanistan: The Dynamics of Influence*, New York: Praeger.
- RUGGIE, John G. (1993), "Territoriality and Beyond: Problematizing Modernity in International Relations", *International Organization*, 47 (1): 139-174.
- RUMELİLİ, Bahar (2003), "Liminality and Perpetuation of Conflicts: Turkish-Greek Relations in the Context of Community-Building by the EU", *European Journal of International Relations*, 9 (2): 213-248.
- RUMELİLİ, Bahar (2004), "Constructing Identity and Relating to Difference: Understanding the EU's Mode of Differentiation", *Review of International Studies*, 30 (1): 27-47.
- RUSSETT, Bruce (1993), *Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post-Cold War World*, Princeton: Princeton University.
- SAĞLAMER, Kayhan (1963), "Jüpiterlerin Gidişi, Polarislerin Gelişi", *Cumhuriyet*, 13 Nisan.
- SAMPANIS, Maria (2012), "Comply or Defy? Following to Hegemon to Market", in Kristen Williams, Steven Lobell, and Neal Jesse (eds.), *Beyond Great Powers and Hegemons: Why Secondary States Support, Follow, or Challenge*, Stanford, CA: Stanford University Press, 97-111.
- SANDER, Oral (1979), *Türk-Amerikan İlişkileri: 1947-1964*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- SANDER, Oral (1982), "Türk Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Eylül-Aralık, 37: 105-124.
- SANDER, Oral (1989), *Siyasi Tarih: Birinci Dünya Savaşının Sonundan 1980'e kadar*, Ankara: İmge.
- SANDER, Oral (2007), *Siyasi Tarih: 1918-1994*, 15.Basım, İstanbul: İmge.
- SARI ERTEM, Helin (2011), "Turkis-American Relations and Northern Iraq: Relief at Last?", (der.), Özden Zeynep Oktav, *Turkey in the 21st Century: Quest for a New Foreign Policy*, England: Ashgate Publishin Limited, 55-75.
- SARINAY, Yusuf (1988), *Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi: 1930-1952*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

- SCHARMAN, J. C. (2012), "International Hierarchies and Contemporary Imperial Governance: A Tale Of Three Kingdoms", *European Journal of International Relations*, June, 19: 189-207.
- SCHARMAN, J. C. (2017), "Hierarchy in an Age of Equality: Micro-States and Dependencies", in Ayşe Zarakol (ed.), *Hierarchies in World Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 137-153.
- SCHMIDT, Brian (1998), *The Political Discourse of Anarchy: A Disciplinary History of International Relations*, Albany, NY: SUNY Press.
- SCHOLVIN, Sören (2017), *Secondary Powers vis-à-vis South Africa: Hard Balancing, Soft Balancing, Rejection of Followership, and Disregard of Leadership*, GIGA Working Papers, German Institute of Global and Area Studies (GIGA), Hamburg, No: 306.
- SCHROEDER, P. W. (2007), "Is the U.S. an empire?", in D. Skidmore (ed.), *Paradoxes of power: US foreign policy in a Changing World*, Boulder, CO: Paradigm.
- SCHWELLER, Randall L. (1994), "Bandwagoning for profit: Bringing the revisionist state back in", *International Security*, 19 (1): 72-107.
- SCHWELLER, Randall (1998), *Deadly Imbalances: Tripolarity and Hitler's Strategy of World Conquest*, New York: Columbia University Press.
- SEVER, Ayşegül (1997), *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı Ortadoğu: 1945-1958*, İstanbul: Boyut Yayınları.
- SEZER, Duygu (1972), *Kamuoyu ve Dış Politika*, Ankara: SBF Yayını.
- SHILLIAM, Robbie (2014), "Open the Gates Mek We Repatriate: Caribbean Slavery Constructivism, and Hermeneutic Tensions", *International Theory*, 6 (2): 349-372.
- SIMON, Herbert A. (1976), *Administrative Behavior: A Study of Decision-Making Processes in Administrative Organization*, Third Edition ed., New York: Free Press.
- SIMON, Michael W. and Erik Gartzke (1996), "Political System Similarity and the Choice of Allies: Do Democracies Flock Together, or Do Opposites Attract?", *The Journal of Conflict Resolution*, 40: 617-635.
- SIMPSON, Gerry (2004), *Great Powers and Outlaw States: Unequal Sovereigns in the International Legal Order*, Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- SINGHAM, A.W. ve Shirley Hune (1986), *Non-Alignment In An Age Of Alignments*, London: The College Press.
- SIVERSON, Randolph M. and Harvey Starr (1994), "Regime Change and the Restructuring of Alliances", *American Journal of Political Science*, 38 (1): 145-161.
- SJOBERG, Laura (2012), "Gender Hierarchy, International Structure, and the Causes of War", *International Theory*, 4 (1): 1-38.

- SJOBERG, Laura (2017), “Revealing International Hierarchy through Gender Lenses”, in Ayşe Zarakol (ed.), *Hierarchies in World Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 95-113.
- SNIDAL, Duncan “The Limits of Hegemonic Stability Theory”, *International Organization*, Autumn 1984, 39 (4): 579-614
- SNYDER, Glenn (1984), “The Security Dilemma in Alliance Politics”, *World Politics*, July, 36: 461-491.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk (1995), *ABD’nin Türkiye Politikası (1964–1980)*, İstanbul: Der Yayınevi.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk (2004), *Türk Dış Politikasının Analizi*, 3. Basım, İstanbul: Der Yayınları.
- SÖNMEZOĞLU, F. (2006). *II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, İstanbul: Der Yayınları.
- STEIN, Arthur A. (1984), “The Hegemon’s Dilemma: Great Britain, the United States, and the International Economic Order”, *International Organization*, 38: 355-386.
- SUBOTIC, Jelena and Ayşe Zarakol (2013), “Cultural Intimacy in International Relations”, *European Journal of International Relations*, 19 (4): 915-938.
- SUZUKI, Shogo (2005), “Japan’s Socialization into Janus-Faced European International Society”, *European Journal of International Relations*, 11 (1): 137-164.
- SUZUKI, Shogo (2009), *Civilization and Empire: China and Japan’s Encounter with the European International Society*, London: Routledge.
- SUZUKI, Shogo (2017), “Delinquent Gangs’ in the International System Hierarchy”, in Ayşe Zarakol (ed.), *Hierarchies in World Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 219-241.
- TALIAFERO, Jeffrey (2004), *Balancing Risks: Great Power Intervention in the Periphery*, Ithaca, NY: Cornell University Press.
- TELETAR, Gökhan (2012), “Barack Obama’nın Dış Politikasında Demokrasinin Yayılması Misyonu”, *Alternatif Politika*, Şubat, 4 (1): 54-83.
- TELLAL, Erel (2002), “SSCB ile İlişkiler (1950-1960)”, Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt II, 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 499-522.
- TELLAL, Erel (2002), “SSCB ile İlişkiler (1960-1980)”, Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt II, 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 769-783.

- THOMPSON, William R. and Rapkin, David P. (1981), "Collaboration, Consensus, and Detente: The External Threat-Bloc Cohesion Hypothesis", *The Journal of Conflict Resolution*, 25 (4): 615-637.
- TOWNS, Ann E. (2012), "Norms and Social Hierarchies: Understanding International Policy Diffusion "from Below", *International Organization*, 66 (2): 179-209.
- TRISKA, Jan F. (1986), *Dominant Powers and Subordinate States: The United States in Latin Amerika and the Soviet Union in Eastern Europe*, US, Durham: Duke University Press.
- TURAN, İlter ve Barlas, Dilek (2004), "Batı İttifakına Üye Olmanın Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri", Sönmezoğlu, F. (ed), *Türk Dış Politikasının Analizi*, 3.Basım, İstanbul: Der Yayınları, 151-171.
- TURAN, Kürşat (2012), "Changes in Turkish Foreign Policy: A Shift or a Passing Interest", *Gazi Akademik Bakış*, Kış, 6 (11): 65-84.
- Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları: 1949-1968, Ankara: Maliye Bakanlığı, Kasım 1968.
- TÜRKMEN, Fisun (202), *Kırılğan İttifaktan "Model Ortaklığa": Türkiye-ABD İlişkileri*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- TÜRKMEN, İlter (2010), *Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortadoğu Politikası*, İstanbul: Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi 4, Bilgesam Yayınları.
- USLU, Nasuh (2000), "1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkilerinin Genel Portresi", *Avrasya Dosyası*, 6 (2): 203-233.
- USLU, Nasuh (2000), *Türk-Amerikan İlişkileri*, Ankara: Yirmi Birinci Yüzyıl.
- USLU, Nasuh (2003), *Turkish-American Relationship Between 1947-2003: The History of a Distictive Allience*, New York: Nova Science Publishers.
- USLU, Nasuh (2003), *The Cyprus Question as an Issue of Turkish Foreign Policy and Turkish-American Relations, 1959-2003*, New York: Nova Science Publishers, Inc.
- USLU, Nasuh (2009), "1960-70 Dönemi Dış Politika", Adem Çaylak vd. (ed.), *Osmanlıdan İkininli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi*, Ankara: Şavaş Yayınevi, 461-489.
- USLU, Nasuh (2016), *Çatlak İttifak: 1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri*, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- ÜLMAN, A. Haluk (1961), *Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri: 1939-1947*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- ÜLMAN, A. Haluk (1968), "NATO ve Türkiye", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 22 (4): 143-167.
- ÜLMAN, A. Haluk and R. H. Dekmejian (1967), "Changing Patterns in Turkish Foreign Policy, 1959-1967", *Orbis*, 11: 772-785.

- VALI, Ferenc A. (1971), *Bridge Across the Bosphorus: The Foreign Policy of Turkey*, Baltimore: John Hopkins Press.
- VITALIS, Robert (2006), "Birth of a Discipline", in Long, David and Brian C. Schmidt (ed.), *In Imperialism and Internationalism in the Discipline of International Relations*, Albany: NY: SUNY Press, 159-181.
- VITALIS, Robert (2010), "The Noble American Science of Imperial Relations and Its Laws of Race Development", *Comparative Studies in Society and History*, 52 (4): 909-938.
- VITALIS, Robert (2015), *White World Order, Black Power Politics: The Birth of American International Relations*, Ithaca, NY: Cornell University Press.
- VOETEN, Erik (2001), "Outside Options and the Logic of Security Council Action", *American Political Science Review*, December, 95 (4): 845-858.
- VOLGY, Thomas J. Et al (2014), "Status Considerations in International Politics and the Rise of Regional Powers", in Paul, T.V., Larson, Deborah Welch, and William Wohlforth (eds.), *In Status in World Politics*, Cambridge, UK: Cambridge University Press, 58-84.
- WALKER, Rob B.J. (1993), *Inside/Outside: International Relations as Political Theory*, Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- WALKER, Rob B. J. (2006), "The Double Outside of the Modern International", *Ephemera: Theory and Politics in Organization*, 6 (1): 56-69.
- WALSH, James Igoe (2007), "Defection and Hierarchy in International Intelligence Sharing", *Journal of Public Policy*, 27 (2): 151-181.
- WALT Stephen M. (1987), *The Origins of Alliances*, New York: Ithaca.
- WALT Stephen M. (1997), "Why Alliances Endure or Collapse", *Survival*, Spring, 39 (1): 156-179.
- WALT, Stephen M. (1998/99), "The Ties That Fray: Why Europe and America are Drifting Apart", *The National Interest*, 54: 3-11.
- WALT, Stephen M. (2005), *Taming American Power: The Global Response to U.S. Primacy*, New York, NY: Norton
- WALT, Stephen M. (2009), "Alliances in a Unipolar World", *World Politics*, 61 (1): 87-120.
- WALTON, William Keller and Thomas G. Rawski (2007), *China's Rise and the Balance of Influence in Asia*, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- WALTZ, Kenneth N. (1959), *Man, the State, and War: A Theoretical Analysis*, New York: Columbia University Press.
- WALTZ, Kenneth N. (1979), *Theory of International Politics*, Reading, MA: Addison-Wesley.

- WALTZ, Kenneth N. (2010), *Theory of International Politics*, Long Grove IL: Waveland Press.
- WEBER, Cynthia (1995), *Simulating Sovereignty: Intervention, the State and Symbolic Exchange*, Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- WEBER, Katja (2000), *Hierarchy Amidst Anarchy: Transaction Costs and Institutional Choice*, Albany, NY: SUNY Press.
- WELDES, Jutta Et all. (1999), *Cultures of Insecurity: States, Communities, and the Production of Danger*, Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- WENDT, Alexander, and Michael Barnett (1993), "Dependent State Formation and Third World Militarization", *Review of International Studies*, 19 (4): 321-347.
- WENDT, Alexander and Daniel Friedheim (1995), "Hierarchy under Anarchy: Informal Empire and the East German State", *International Organization*, 49 (4): 689-721.
- WEYLAND, Kurt (2018), "Limits of US Influence: The Promotion of Regime Change in Latin America", *Journal of Politics in Latin America*, 10 (3): 135-164.
- WHITAKER, Beth Elise (2010), "Soft Balancing Among Weak States: Evidence From Africa", *International Affairs*, 85 (6): 1109-1127.
- WIGHT, Martin (1978), *Power Politics*, Harmondsworth.
- WILLIAMS, Kristen P. (2012), "Romania's Resistance To USSR", in Kristen Williams, Steven Lobell, and Neal Jesse (eds), *Beyond Great Powers and Hegemons: Why Secondary States Support, Follow, or Challenge*, Stanford, CA: Stanford University Press, 33-48.
- WOHLFORTH, William C. (1999), "The stability of a unipolar World", *International Security*, 24 (1): 5-41.
- WOHLFORTH, William C. (2009), "Unipolarity, Status, Competition, and Great Power War", *World Politics*, 61 (1): 28-57.
- WOHLFORTH, William C. Et all. (2007), "Testing Balance-of-Power in World History", *European Journal of International Relations*, 13 (2): 155-185.
- YANIK, Lerna K. (2012), "Atlantik Paktı'ndan NATO'ya: Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Türkiye'nin Konumu ve Uluslararası Rolü Tartışmalarından Bir Kesit", *Uluslararası İlişkiler*, 9 (34): 29-50.
- YARHI-MILO, Keren Alexander Lanoszka, and Zack Cooper (2016), "To Arm or to Ally? The Patron's Dilemma and the Strategic Logic of Arms Transfers and Alliances", *International Security*, 41 (2): 90-139.
- YAVUZ, Hakan M. and Mujeeb R. Khan (1992), "Turkish Foreign Policy Toward the Arab-Israeli Conflict: Duality and the development (1950-1991)", *Arab Studies Quarterly*, 14 (4): 69-94.

- YAVUZ, M. Hakan (2004), “İkicilik (Duality): Türk Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu (1947-1994)”, Sönmezoğlu, Faruk (ed.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, 3. Basım, İstanbul: Der Yayınları, 235-251.
- YEL, Sema (2009), *Değişen Dünya Şartlarında Karadeniz ve Boğazlar Meselesi 1923-2008*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- YERGIN, Daniel (1977), *Shattered Peace*, Boston: Houghton, Mifflin.
- YEŞİLBURSA, Behçet Kemal (2010), “Demokrat Parti Dönemi Türkiye’nin Ortadoğu Politikası (1950-1960)”, *History Studies*, Ortadoğu Özel Sayısı.
- YETKİN, Çetin (1995), *Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika, 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylülde Amerika’nın Yeri*, Ankara: Ümit Yayıncılık.
- ZARAKOL, Ayşe (2010), “Ontological Insecurity and State Denial of Historical Crimes: Turkey and Japan”, *International Relations*, 24 (1): 3-23.
- ZARAKOL, Ayşe (2011), *After Defeat: How the East Learned to Live with the West*, Cambridge: Cambridge University Press.
- ZARAKOL, Ayşe (2013), “Revisiting Second Image Reversed: Lessons from Turkey and Thailand”, *International Studies Quarterly*, 57 (1): 150-162.
- ZARAKOL, Ayşe (2014), “What Made the Modern World Hang Together: Socialisation or Stigmatisation?”, *International Theory*, 6 (2): 311-332.
- ZARAKOL, Ayşe (2017), *Hierarchies in World Politics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- ZENTNER, Joseph L. (1973), “The 1972 Turkish Opium Ban: Needle in the Haystack Diplomacy”, *World Affairs*, 136: 36-47.
- ZHANG, Feng (2014), “How Hierarchic was the Historical East Asian System?”, *International Politics*, 51 (1): 1-22.
- ZIMMERMANN, Anne Mariel (2017), *US Assistance, Development, and Hierarchy in The Middle East: Aid For Allies*, New York: Palgrave Macmillan.
- ZURN, Michael, Martin Binder, and Matthias Ecker-Ehrhardt (2012), “International Authority and Its Politicization”, *International Theory*, 4 (1): 69-106.